De taal- en letterbode. Jaargang 6

bron
De taal- en letterbode. Jaargang 6. De erven F. Bohn, Haarlem 1875.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa005187501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

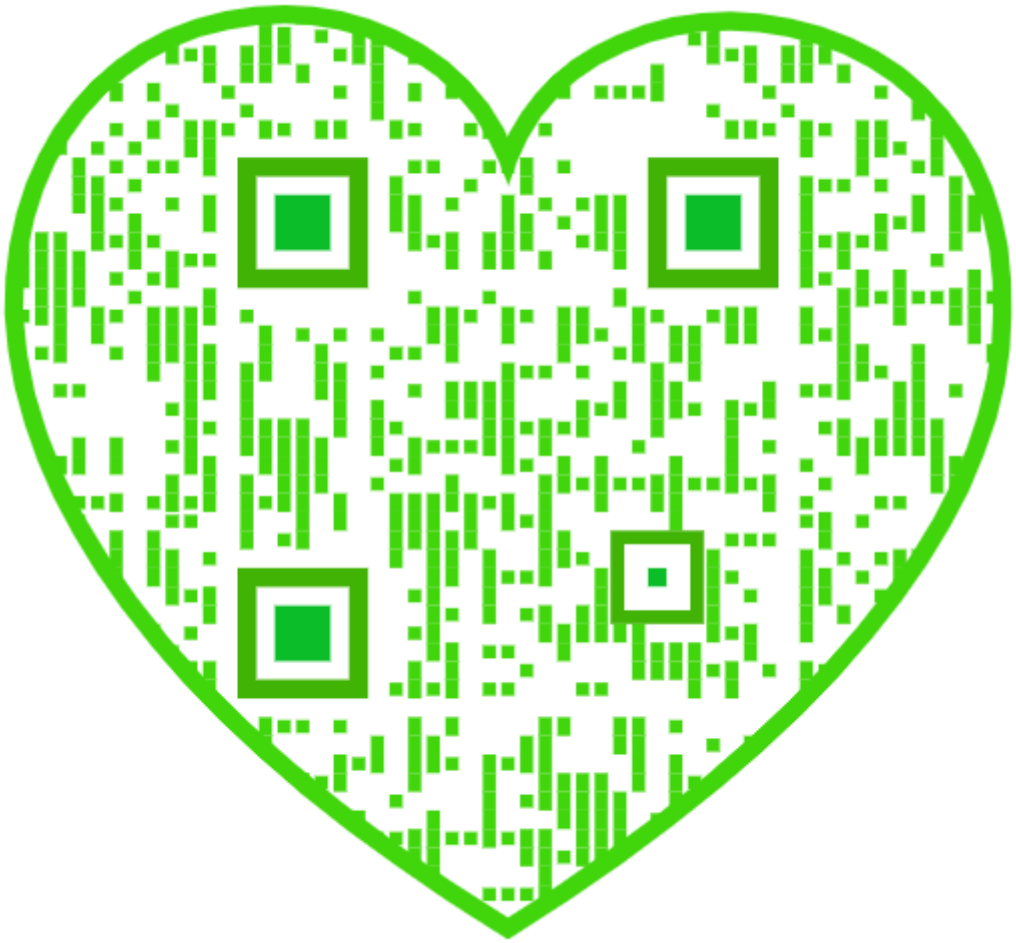

De glossae Lipsianae.

Onder het bewerken van de eerste helft mijner grammatische studie betreffende de oud-Nederfrankische psalmen had ik tot mijn leedwezen geen gelegenheid om de handschriften zelve te vergelijken en moest ik mij dus tevreden stellen met de bekende uitgave van Heyne. Toen bij de bewerking der laatste helft de vormen zelve door mij waren overgenomen, zooals ik ze in die editie had aangetroffen, stelde ik de collatie der op de Leidsche bibliotheek berustende glossen tot later uit, dewijl toch de weinige afwijkingen van Haupt's tekst, die ik zou kunnen constateeren, op de slotsom van mijn onderzoek weinig of geen invloed zouden kunnen hebben. Door de heuschheid van den Heer bibliothecaris alhier in staat gesteld de glossen zelve met Haupt's uitgave te vergelijken, bie ik thans den belangstellenden lezer het resultaat mijner collatie aan. Gelijk nader zal blijken, heeft Haupt niet overal met de vereischte nauwkeurigheid gelezen: de veranderingen, die hij zich in de spelling van 't Latijn heeft veroorloofd, billijk ik in allen deele; maar onverklaarbaar is het mij, waarom hij op eenige plaatsen de volgorde der glossen eigendunkelijk heeft veranderd en op andere, in plaats van de lezing van den codex trouw weer te geven, onzin heeft geleverd, die niet altijd door eene conjectuur is te verbeteren. Ook op Heyne's editie heb ik eene aanmerking, die wel niet zeer gewichtig is

maar toch bij eene nieuwe uitgave wel in overweging mag worden genomen: de cijfers der glossen zijn niet die van den codex, maar berusten op zijne uitgave. In deze nu moest wegens de geringe breedte der kolommen hier en daar een enkel woord of cijfer op een nieuwen regel worden toegevoegd. In plaats van de glossen alleen te nommeren naar hun aantal, zijn door Heyne ook die toevoegselen als glossen genommerd: zoo heeft b.v. *afterthinsindi* een dubbel nommer, omdat ongelukkigerwijze de cijfers 70, 13 op een nieuwen regel moesten worden gebracht. In het Hs. daarentegen beslaan de glossen met de toegevoegde cijfers elk maar één regel[1]; op zeer weinige plaatsen zijn twee glossen op denzelfden regel geschreven, waarschijnlijk omdat ze door den copiïst - over dezen hoop ik later eens te handelen - onder het alphabetiseeren vergeten waren en eerst later zijn bijgeschreven. Het papieren Hs. bevat 26 bladzijden met eene nu eens meer dan weer minder duidelijke hand beschreven: de inhoud der pagina's is de volgende: pag. 1 bevat (naar Heyne's cijfer) gl. 1-38; pag. 2 gl. 39-68; pag. 3 gl. 69-118; pag. 4 gl. 119-169; pag. 5 gl. 170-199; pag 6 gl. 200-233; pag. 7 gl. 234-273; pag. 8 gl. 274-326; pag. 9 gl. 327-372; pag. 10 gl. 373-418: pag. 11 gl. 419-470; pag 12 gl. 471-516; pag. 13 gl. 517-551; pag. 14 gl. 552-595; pag. 15 gl. 596-629; pag. 16 gl. 630-658; pag. 17 gl. 659-695; pag. 18 gl. 696-733; pag. 19 gl. 734-775; pag. 20 gl. 776-822; pag. 21 gl. 823-873; pag. 22 gl. 874-915; pag. 23 gl. 916-958; pag. 24 gl. 959-993; pag. 25 gl. 994-1046; pag. 26 gl. 1047-einde. Ziehier nu de afwijkingen van den codex en eenige opmerkingen.

Gl. 3. a c c u s i n *H.* a c u s i n *Cod.* Doch verg. 73,6. De *c* is dezelfde als die van *gelicoda* 401; de fijne dwarsstreep er vóór zag Haupt voor eene gelijke letter aan.

Gl. 37. a n t h e b b u *H.* a n t h e b a n *Cod.* Zeer duidelijk en als te verwachten was om het weggelaten *sal*.

1) Een nieuwen regel vormen gl. 88, waar b e g i a n herhaald wordt met de verklaring: c o n f i t e b i m u r, 78; gl. 377, waar g a r u vooraan behoort te staan.

Gl. 42. aruechiat *H.* aruethiat *Cod.*. en te recht.

Gl. 53. auigki *H.* auuigki *Cod.* en te recht.

Gl. 81. begegnusta *H.* begegunsta *Cod.*

Gl. 98. behatuo *H.* behaluo *Cod.* De *l* en *t* zijn niet altijd te onderscheiden; waarom Haupt nu juist de verkeerde waarde aan de *l* gaf, begrijp ik niet; even willekeurig is de wijze, waarop hij de *u* zonder *u-strich* nu eens voor een *u*, dan weer voor een *n* liet gelden, verg. gl. 579.

Gl. 102. belgan *H.* belgon *Cod.*

Gl. 104. beriuuan *H.* beriiuuan *Cod.* Is beruuuan gemeend? Verg. gl. 592.

Gl. 128. beuennon *H.* beuuennon *Cod.* Misschien *beuuênon*, mnl. *bewanen* (suspicari, putare), en dan eene onjuiste vertaling.

Gl. 149 en 152 dienen van plaats te verwisselen.

Gl. 167. buokestaf *H.* buokcstaf *Cod.*, eene omzetting voor buockstaf, als ps. 70,15 behoort gelezen te worden.

Gl. 168. bim *H.* bun *Cod.* Verg. geldersch *ik bun*: doch de lezing kan verkeerd zijn.

Gl. 181. auxit *H.*, anxit *Cod.*

Gl. 200. Dfiuil *H.*, dfiunt *Cod.*, te recht door Heyne verbeterd.

Gl. 212. tubis 97 [,6] *H.* tubis 97 et tubae, *Cod.* Verg. ook de vulg.

Gl. 222. ebvenlari *H.* ebrenlari *Cod.* Door Lipsius is toegevoegd l. euuenlar.[1] Voor de re verg. mancrefte 659.

Gl. 229. egislika *H.* egisliko *Cod.*

Gl. 234. eht *H.* echt *Cod.*

Gl. 267. euuu *H.* euun *Cod.*

Gl. 276. farbrocanussi *H.* farbrocannussi *Cod.*

Gl. 293. faruurot *H.* faruuiet *Cod.* en te recht, praet. v. faruuâtan.

Gl. 295. faruualtannussi *H.*, faruuattannussi *Cod.*

Gl. 304. uurthan *H.* uuirthan *Cod.* doch de *i* zonder punt.

1) De toevoegsels van Lipsius geef ik uitdrukkelijk met zijn naam op; de overige zijn van den copiist.

Gl. 309. 139[3] *H.* 139, 143 *Cod.* Dus 143,1, verg. de vulg.

Gl. 333. folleiston *H.* folleisten *Cod.*

Gl. 344. freison interitu 102 [,4] *H.* froison, interitu 102 freison *Cod.*

Gl. 355. fuotkippon *H.* fuetkippon *Cod.*

Gl. 383. gebredun uerthit *H.* gebreduuerthi *Cod.* en te recht.

Gl. 393. ungehirmelik *H.* ungehirmeliko *Cod.*

Gl. 404. gelibedelic *H.* getibedelic *Cod.* eene letterlijke vertaling van *deprecabilis*; verg. getocon 467, wat de praefixen aangaat.

Gl. 465. gethuuing *Heyne*. gethuuuing *H. Cod.*

Gl. 493. geuuisos *H.* geuinsos *Cod.* ten onrechte.

Gl. 504. gipendi *H.* gipondi *Cod.*

Gl. 510 en 512 dienen van plaats te verwisselen.

Gl. 518. gethuuic *H.* githuuic *Cod.*

Gl. 526. -ra, lapsum *H.* -re, lapsu *Cod.*

Gl. 528. gothehton *H.* gothehten *Cod.*

Gl. 533. guoli *H.* guolike *Cod.* Er stond guolikheide, maar heide is doorgeschrapt en e vóór de rasuur geplaatst.

Gl. 534 guolike *H.* guilike *Cod.*

Gl. 549. harmonethandon *H* harmquethandon *Cod.*, de ware lezing, Heyne's conjectuur vervalt dus: ook is de *o* niet onzeker, maar de *q* gevlakt en niet zóó duidelijk als de overige letters en de *u* zonder *u-strich*.

Gl. 579. hohtuodi *H.* hohtnodi *Cod.*

Gl. 592. -fluga *H.* -fliiga *Cod.* Doch verg. gl. 104.

Gl. 596. iagera *H.* iagere *Cod.*

Gl. 626. irduuerthan *H.* Roduuerthan *Cod.*, dat is irroduuerthan.

Gl. 641. Door Lipsius bijgevoegd *l. liet*. Er stond in archetypo óf leit óf leith; voor de verwisseling van *s* en *f* verg. gl. 365, voor die van *s* en *th* gl. 992.

Gl. 660. megincrefti *H.* megincrefti *Cod.* verg. voor de *pf* gl. 795.

Gl. 665 en 666 om te zetten.

Gl. 697. voeg bij: ris, naar den *Cod.*

Gl. 728. ouiranungiscoht *H.* ouir anungisceht *Cod.* In het laatste woord steekt *ungesceid* (*vacue*) van gl. 969; ouir (of ouiran?) is de vertaling van *super*, zoodat we te lezen hebben ouir[an?] ungisceth of ungischet; verg. de *th* in *scethint*, ps. 72, 27. Heyne's conjectuur vervalt dus.

Gl. 748. ratet *H.* ratut *Cod.*

Gl. 751. toegevoegd: at res. Maar wat beteekent dit? alias?

Gl. 759. arguam 49[,8] *H.* arguam 49 guit *Cod.*

Gl. 763. te resbane *H.* te reslane *Cod.* en te recht, zie Heyne's glossaar op *irslahan*.

Gl. 770. ripoton *H.* ripeton *Cod.*

Gl. 777. toegevoegd: tare in den *Cod.*

Gl. 790 scaphon *H.* Aldus ook de *Cod.* Heyne's conjectuur *scâphûse* wil mij maar niet bevallen. Ik vermoedde eerst *scaphocc*(*e*), ook bij Kiliaan *schaeps-hock* (ovile), doch naar gl. 203, waar dran staat voor dranc, emendeer ik scaphonc; *honk* is in het Nl. behalve plaats, waar men *thuis* of *veilig* is enz. ook *stal*, ten minste in de zegsw. *de paarden ruiken honk;* zie verder Oudemans en Epkama op Japicx.

Gl. 831. sepulcris *H.* sepulcrum, cris *Cod.*

Gl. 842. sprecan *H.* sprecon *Cod.*

Gl. 846. toegevoegd: sin et sn̄ vide pag. sej. in den *Cod.*

Gl. 875. kan ook als suenot gelezen worden.
Is toegevoegd: vide gequalhit in den *Cod.*

Gl. 886. thenoda *H.* theneda *Cod.*

Gl. 908. toegevoegd: f. thinoda in den *Cod.*

Gl. 909. theseuuu *H.*. theseuun *Cod.*

Gl. 959. toegevoegd: cipites in den *Cod.*

Gl. 973. vntos *H.* vntes *Cod.*

Gl. 1008. 33 *H.* 133 (?) *Cod.*

Gl. 1014. vueruodun *H.* vuernodun *Cod.*

Gl. 1020. vueroldi *H.* vuerolti *Cod.*

Gl. 1028. vuic *H.* vuie *Cod.* en te recht; verg. de vulg. *ad bellum*, zoodat in het HS. *te vuie* gestaan heeft en de onmogelijke *c* vervalt.

Gl. 1048. vizinunt *H.* vizcinunt *Cod.*

Gl. 1065. vuophes *H.* vuophas *Cod.*

Gl. 1087. vnderschid *H.* vrderschid *Cod.* ten onrechte.

Bovendien zijn sommige nommers door Haupt stilzwijgend verbeterd: zoo verwijst de Cod. op gl. 415 naar ps. 131, op gl. 946 naar ps. 75, op gl. 1073 naar ps. 92, op gl. 1074 naar ps. 132. Ook zijn eenige woorden, die door Haupt aaneengeschreven zijn, in den Cod. gescheiden, als nie uuergin, gl. 711, en omgekeerd, als quiccafe, gl. 741; doch dit zijn kleinigheden.

De behandeling van eenige duistere of verkeerd begrepen glossen stel ik tot later uit; maar ik kan niet nalaten bij deze gelegenheid op te merken, dat gl. 61 afgetali niet eene samenstelling is van *af* en *getal* (numerus), maar een afleidsel op *i* (got.-*ei*) van het adjectief *afgetal*, hetwelk, behoudens het adverbium, volkomen gelijkstaat met mnl. *verghetel*, een afleidsel op -*el* van *vergheten* (oblivisci). Ook acht ik *tilon* in den zin van *festinare* voor eene samenstelling van *te* en *îlon*, nl. (*toe*)*ijlen*. Wat echter het raadselachtige pniz, gl. 74, en pnez, gl, 331 te beteekenen heeft, vat ik niet: beide zijn door Haupt als puer gelezen, maar met welk recht?

Leiden,
18 *Nov.* 74.
P.J. COSIJN.

Middelnederlandsche varia
door J. Verdam.

XX. Clefvast.

Bij de tallooze verbeteringen, die mijn vriend Verwijs in den tekst van den *Amand* heeft aangebracht, wil ik nog enkele andere voegen.

In het tweede deel vs. 6066 vgg. vinden wij eene opsomming der eigenschappen, die men vooral in een bisschop verlangt. Het betaamt hem:

> Helich te sine, simpel, ende vroet,
> Onbesmet ende helich in den moet,
> Al af ghesteken die weerlichede,
> Maer cleeft vast in de ootmoedichede.

De woorden zijn, zooals de dichter ons vs. 6020 zelf mededeelt, ontleend aan den Hebreeërbrief. Daar lezen wij VII. 26: ‘Zoodanig een Hoogepriester betaamde ons, heilig, onnoozel, onbesmet, afgescheiden van de zondaren, en hooger dan de hemelen geworden’. Uit de vergelijking der beide plaatsen zien wij, dat in den derden regel moet gelezen worden:

> Al *afghesteken der* weerlichede.

d.i. ver van alle wereldschheid of zonde verwijderd. De laatste regel moge nu al niet in de Hebreeën worden weergevonden, het blijkt toch duidelijk, dat hij het tegenovergestelde moet uitdruk-

ken van den vorigen regel. Men kan dus al van te voren zeggen, dat het ww. *cleeft* daar niet op zijne plaats is, en dat de woorden *cleeft vast* te zamen een adjectief moeten uitdrukken. Welk adjectief dat is, leert ons de dichter zelf op eene andere plaats. Dl. II. vs. 149 lezen wij nl.

> Ende huter gracien so wast den mensche
> Lust, ende comt te meerderen weinsche
> Van eender duecht t'eere andere naer,
> Ende wert so *clefvast* voorwaer
> In duechdelicheden ende in weldaden,
> Dat hi niet en soude ten quaden
> Hem selven bewinden connen.

Clefvast, dat met ons *vastklevende* overeenkomt en dus in beteekenis gelijkstaat met onze uitdrukking *verkleefd*, ziedaar het adj. dat ook in vs. 6069 vereischt wordt: Een priester moet zijn

> Al afgesteken der weerlichede
> Maer *clefvast* in de oetmoedichede.

De *Amand* levert dus na mijne verbetering twee bewijsplaatsen op van dit woord, dat natuurlijk afgeleid is van *cleven*, *claf* [*ghecleven*][1] en evenals wij hier op deze twee plaatsen vinden *clefvast* in deugden, en *clefvast* in ootmoed, vinden wij *Amand* I 271: 'hi *claf* in grooten *duechden*' en 5436: hi *claf* in grooter *ootmoedichede. Cleven* had in het Mnl. een uitgebreider zin dan thans, het vereenigde in zich de beteekenissen van onze ww. *kleven* en *aankleven*. Vgl. Oudemans *Bijdr.*, *Sp.* 1^{7}, 64, 11, *Lanc* II. 1133, *Amand* II. 1807, 4156, 6055. Het adj. *clefvast*, dat thans geheel in onbruik geraakt is,[2] is evenzoo gevormd, als het Mnl. *stadevast*, dat eene soortgelijke beteekenis heeft. Men vindt het b.v. *Hillgb.* 184, 99.

> Davontuer is onbereyt
> *Stadevast* mit hem te bliven.

en *Belg. Mus.* 1, 252. Der goeder liede knechte van Bruessele, die met hen *stadevaste* woenen binnen haren huys. Zoowel *clefvast* als *stadevast* kan men het best weergeven door het woord *standvastig*.

1) Het deelwoord is mij niet voorgekomen.
2) Wel kennen wij nog, althans in de spreektaal het adj. *klef*, hetgeen vooral van te nat opgemaakt brood wordt gebruikt.

XXI. Scorten.

Weder geldt het eene plaats, die door vergelijking met het Nieuwe Testament kan worden terechtgebracht, hetgeen tevens gepaard gaat met het terugbrengen van een weinig gebruikelijk woord. De woorden namelijk van *Lucas* XII, 37. ‘Zalig zijn die dienstknechten, welke de heer, als hij komt, zal wakende vinden. Voorwaar ik zeg u, dat hij zich zal omgorden, en zal ze doen aanzitten en bijkomende zal hij hen dienen,’ worden *Amand* II, 6224 aldus weergegeven:

> ‘Helich sijn die knapen, dat als haer heere
> Comt, ende vint wakende zeere.’
> Want hi dus vriendelyke voort sede:
> ‘Ic seghe hu over gherechte waerhede,
> Dat hi hem sal doen storten ende doen se sitten
> Ende overliden ende hem dienen na ditte.

Op deze woorden is het een en ander aan te merken. Vooreerst op de beide eerste regels, die, om een goeden zin te krijgen, aldus behooren gelezen te worden:

> Helich[1)] sijn die knapen, *die* haer heere,
> *Als hi* comt, vint wakende zeere.

Ten tweede en vooral op de woorden: *hi sal hem doen* s t o r t e n , die blijkbaar beantwoorden aan: *hij zal zich doen* o m g o r d e n . Uit de vergelijking blijkt, dat *hem* reflexief is en op den heer ziet, en dat *storten* moet beteekenen *omgorden*. Deze beteekenis kan evenwel *storten* niet hebben en daarom moeten wij een ander woord voor *storten* in de plaats stellen. Het gemakkelijkst zou zijn, *storten* te veranderen in *gorden*, maar dit zou toch de ware verbetering niet zijn. Om die te vinden behoeft men slechts de eerste *t* van *storten* in eene *c* te veranderen en te lezen *scorten*. Dat dit ww. in de ME deze beteekenis had, leeren ons Kiliaen en Plantijn. De eerste verklaart het door *succingere*, *suspendere*, *accingere*, de tweede door *trousser*, *colligere vestem*, *succingere*, en haalt er het voorbeeld bij aan: S c h o r t *dijnen tabbaert* = *trousse ta robe*. In deze beteekenis

1) Men merke op dat *helich* = *heil hebbende* hier geheel de beteekenis van *zalig* heeft.

gebruiken wij niet meer het ww. *schorten*, maar wel het samengestelde *opschorten*. Van daar ons subst. *schort*, dat dus eigenlijk beteekent *opgeschort gewaad*, maar in het friesche *skirte* (spr. *skurte*) de bet. van *schoot*, L. *sinus* aanneemt, die door het *opschorten* der kleederen ontstaat. Vgl. ook *schorteldoek*, d.i. een doek met een *schoot*. In beteekenis staat het naast aan ons *schort* het Eng. *shirt*, ofschoon met eenigszins gewijzigde toepassing.

Naast *scorten* bestaat *scorssen*. Beiden, Kil. en Plant., voegen de beide werkwoorden in éénen adem bijeen. Een voorbeeld van dit ww. vinden wij *Rose* 14065:

> Venus *scorste hare* wel hoge,
> Ende nam dien brant ende dien boge
> Ende togene in wat si mach.

d.i. 'Venus trok hoog haar gewaad op'. Ook wij kennen dit ww. *schorsen*, maar alleen in de figuurlijke beteekenis van *suspendere*, nl. *staken*. Kil. geeft reeds op: *het werk* s c h o r s s e n = *suspendere*, *sistere*, *intermittere opus*.

Zoo staan ook weder naast elkaar de composita *opschorsen* en *opschorten Rose* 151 komen ze als elkanders varianten voor in de fig. beteekenis van *opgewipt*, van een neus gezegd.

Zoo ook *Rijmb.* 15488 in eigenlijken zin:

> Als hi nut coemt, vint hi ghereet
> Enen jongelinc voor hem staende
> *Upghescort*.

Var. *upgescorst*.

Evenals *schorssen* (voor *schortsen*) naast *schorten* staat, vinden wij in het Mnl. *meersen* naast *meeren*; *claersen* naast *claeren*; *cleinsen* naast *cleinen* (= to make *clean*); *greinsen* naast *greinen*; *baersen* naast *baren*. Zie Grimm, *Gramm*. I^3, 206 en II 271 vg.

Wanneer wij nu eindelijk de lezing *scorten* in den tekst opnemen, bevinden wij, dat er letterlijk in den *Amand* staat: 'Hij zal zich doen gorden, ende zal hen (de bedienden) doen zitten, en hij zal hen langs gaan (*overliden* = beurt om beurt passeeren) en bedienen,' juist zooals in Lucas XII gevonden wordt.

XXII. Stide, Verstiden.

Deel II, 4892 bidt Amand om uitbreiding van het christendom in deze bewoordingen:

> Hu biddic huut uwer ontfaermicheden,
> Dat ghi hu gracie te deser stede
> Nu wilt laten descenderen,
> So datter hu loon in moete meeren,
> Ende Kerstinhede in moete sijn verstijft,
> Dat seere cranc noch ter tijt
> Onder 't folc es hier omtrent.

Uit deze regels blijkt, dat *verstiven* de beteekenis moet hebben van *versterken*, *bevestigen*, en dit is met den aard van het woord niet in strijd, want het is afgeleid van *stijf*, *stive* dat *sterk krachtig*, *stevig* beteekent (vgl. onze uitdr. *stijf* en *sterk* volhouden), b.v. *Amand* I, 3875.

> Een ryke grave,
> Jonc van daghen, scone van live
> Staerc van leden, grof ende *stive*.

Grimb I, 4769.

> Hi hadde enen *stiven* scacht,
> Met enen pinnoncele bracht.

Brab Y. V. 1094 *stijf* ende stout.

Maar er is een ander bezwaar, waarom *verstiven* niet kan behouden worden: het rijmt namelijk niet op *tijt*. En nu er een middel is, om dat slechte rijm of, euphemistisch uitgedrukt, die assonance te doen verdwijnen, behoeven wij ons niet met een gebrekkig rijm te behelpen.

Naast *stive* staat het adj *stijt* of *stide*, dat eveneens *sterk*, *krachtig*, *stevig* beduidt b.v.

Stoke VII. 251.

> Si souden hem comen also *stide*,
> Dat hijs te rechte mocht wesen blide.

waar *stide* door Huydecoper voor ‘geen woord’ wordt uitgekreten.

Wal. 10536.

Hi reet up den castelein
Met enen spere grof ende *stide*,
Ende sporslaghede an elke side
Metten sporen van finen goude
Tors.

10723.

Walewein reet enen in den buuc
Met ere glavie *stijt* ende stranc.

Lanc II 39303.

(hi) quam ten riddere daer hi was
Ende betastene over al na das,
Ende vant den puls *stide* ende warm.

Franc. 9521.

Al te hant, daer soe ter vaert
Den rechtren arem te werke waert
Boot, daer bleef hi staende *stide*
Ende verdroochde in corten tide.

Vooral deze laatste plaats doet ons zien, hoe nauwkeurig de woorden *stide* en *stive* in beteekenis overeenkomen. Zoo is het ook met het ww. *stiden*, *Rijmb.* 4732.

een candelare.....
Al ghemaect van finen goude
Maer met ijsere *ghestijd* binnen,

waarvan als Var. voorkomt *ghestijft;*
en met *verstiden*, *Franc.* 10055

Daer worden hare *verstijt* de hande,
De vingren heet als van brande.

dat geheel met ons *verstijven* gelijk staat; het was de straf voor eene vrouw, die de onbeschoftheid had om op Sint Franciscusdag te gaan spinnen.
Zie nog *OVl. Lied. en Ged.* 193, 22:

Ten cam nye van Adaems gheslacht
Een beild ghewracht,
Die meer mijn vruecht *verstidet*.

Nu wij van dit ww. twee voorbeelden gevonden hebben, aarzelen wij niet, er een derde uit *Amand* aan toe te voegen, en te lezen:

Soe datter hu loon in moete meeren,
Ende Kerstinhede moete sijn *verstijt*
Dat sere cranc nu ter tijt
Onder 't folc es hier omtrent.

XXIII. Staken.

Weder geldt het eene plaats, die wij met eene bijbelplaats vergelijken kunnen, en wel *Amand* II 6022 vgg., welke verzen de woorden van *Hebr.* VII. 23 moeten weergeven: ‘Genen zijn wel vele priesters geworden, omdat zij door den dood verhinderd werden altijd te blijven.’ Bij De Wevele:

Broeders, vele priesters sijn ghemaect
Na der wet, omdat sij getaect
Souden werden, ende verboden niet
Door die doot te lidene in 't verdriet.

De woorden uit de Hebreën zijn al even duister als die uit den *Amand*, maar blijkens het vervolg (6031) is de bedoeling: ‘Hier op aarde worden priesters aangesteld, die niet onsterfelijk zijn.’

Wat is nu *getaect*? Het mnl. ww. *taken*, Eng. *to take*, kan hier niet bedoeld zijn en dus moet de plaats voor corrupt verklaard worden. Bij onzen dichter vinden wij het ww. *staken*, hetwelk, wat de beteekenis betreft, op de bedorven plaats uitstekend te pas komt. *Amand* I. 1084 lezen wij

Nu es die clooster al vulmaect,
Ende haer renten sijn *ghestaect*.

Zoo ook *Brab. Y.* VI, 5511:

Dat tusscen den hertoghe Wencelijn
Ende Eduwaerde, dats waerheit fijn,
Eenen peis wert *ghestaect*.

ib. VII, 386:

Die vrientscap ende die minne groot,
Die zi te voren hadden *ghestaect*
Met elc anderen, ende ghemaect.

en vs. 1647:

Van Lutzenborch die capitein,
Die.....
Tot eenen capitein ghemaect
Gheset sal werden ende *ghestaect*.

Uit deze plaatsen is het duidelijk, dat *staken* de bet. heeft van *vaststellen*, *instellen*, *aanstellen*. Wat de eerste bet. van *staken* betreft, als afgeleid van het subst. *staak*, moet het natuurlijk beduiden *met staken voorzien* d.i. *stutten* of *afsluiten* en vervolgens *bevestigen*, *vastmaken*. Deze bet. vinden wij
Brab. Y. VII, 2055:

Die merct die was ghesavelt al,
Ende *ghestaket*, dat weghe smal
Voor die huse al omme bleven.

d.i. dus: met *staken* voorzien of *afgezet*.
ib. VI, 9410:

Die brugge wort rechtvort begonnen
Ende ghetimmert ende volmaect
Ende omtrent half wege *ghestaect*
Ende gepijlt in der Mase.

en *Amand.* II, 6081.

Ende hi es hogher vele ghemaect
Dan die hemel es *ghestaect*.

Men ziet, dat het Mnl. *staken* ongeveer het tegenovergestelde beteekent van ons ww. *staken. Vrientscap staken* beteekent in de ME *vriendschap* s l u i t e n , en bij ons *vriendschap* e i n d i g e n . Nu de beteekenis *aanstellen* o.a. uit *Brab. Y.* VII, 386 gebleken is, aarzel ik niet *Amand* II, 6023 te lezen

omdat sy *ghestaect*
Souden werden ende verboden, enz.

hetgeen beduidt, ‘opdat de priesters wel zouden worden *aangesteld*, maar tevens niet onsterfelijk zijn zouden.’
In de beteekenis van *zich verzetten*, afgeleid van *steken* d.i. *een gevecht leveren*, vinden wij eindelijk *staken* in *B.Y.* II, 936.

Wie soe oec wilde partie
Jeghen dese vriheit maken
Ende met ernste daer tegben *staken*,
Dat menne stake uut sinen goede.

XXIV. Gebruden.

Menigmaal gebeurt het, dat een ongewoon werkwoord door eenen copiist wordt herschapen in een gewoner. Dikwijls is daardoor òf eene onherstelbare corruptie ontstaan òf eerst na groote moeite het ware woord teruggevonden. Zulk een ongewoon, althans, voor zoover mij bekend is, nergens anders voorkomend werkwoord meen ik in *Velthem* te hebben ontdekt. In het 39e Hoofdstuk van het 3e boek wordt ons verhaald van een misgeboorte in Gascogne, een monster met twee gezichten en twee buiken, maar slechts twee voeten en twee handen; als de een at, dan wilde de ander drinken, en omgekeerd; als de een weende, lachte de ander. Verder had het

(vs. 17.)

> vorme na wijf, na man,
> Daer 't af genoechte oec gewan.
> D'een speelde metten andren daer
> Gelijc oft si twee waren daer.
> Maer wel conden si gebruken niet.
> Nochtan dicke, daer men toesiet,
> Pijnden sijs hem ter meniger tijt,
> Ende sceen dat siere in hadden delijt.

Men zal begrijpen, waarover gehandeld wordt, wanneer men weet, dat *vorme*, *mans vorme* de beteekenis heeft van *pudenda*. Zie b.v. *Sp.* I6, 48, 43. Ook *spelen* in de beteekenis van *mingenot smaken* is overbekend. Het is nu duidelijk wat de regel

> wel conden si gebruken niet

moet beduiden. ‘Zij trachtten wel te ‘coire’, maar het gelukte hun niet. *Gebruken* moet dus met *coïre*, *gemeenschap oefenen* gelijkstaan. Nu zou het zich nog laten denken, dat het die beteekenis had, indien het voorkomt met den genitief der persoon, maar absoluut gebezigd kan het dat niet beteekenen. Wij dienen dus naar een ander werkwoord om te zien, en dit ligt gelukkig voor de hand. Het gewone woord voor coïre is in het Mnl. *genoten* of *bruden*. Voorbeelden van het laatste vindt men b.v. *Velth.* I, 19, 49.

Moeder, Suster, Dochter, alle
Welc dat hem best bevalle
Die *bruden* si in haren palayse.

M. en Vr. Heim. 693.

Worden dadre gesneden ontwee
Hine mochte *bruden* nemmee,
Ende ware hi oec met wiven
Van hem ne mochte niet beeliven.

1633.

int *bruden* essi altoes open
Om tsaet te ontfaue des essi in hopen.

1640.

Bedi vrouwen die dragen kint
Begeren *brudens* meer om tgint.

Van hier het subst. *brueder* Rose 12977, en het comp. *Ontbruden*. Hierbij komt nu uit *Velthem* het samengestelde werkwoord *gebruden*, want zoo moet er gelezen worden. Het enkelvoudige *bruden* moet volgens den Mnl. regel *gebruden* worden, wanneer het met een of ander hulpwerkwoord, als *kunnen*, *mogen*, *moeten*, *willen* verbonden is, en in dit geval verkeert het werkwoord in den regel bij Velthem. Ik meen dus volkomen gerechtigd te zijn het ww. *gebruden* terug te brengen, al kan ik ook geene voorbeelden van dit werkwoord aanvoeren.

XXV. Scach.

In het IVe Boek van den *Limborch* wordt ons in levendige kleuren een strijd beschreven tusschen Echites en eenen reus Morant. Eerst wordt Echites (vs. 998) neergeveld, vervolgens tuimelen zij beiden ter aarde (vs. 1003), en nu schiet Morant weder op, en nadat hij Echites zijnen dood voorspeld en deze hem brutaal geantwoord heeft, zegt Morant

‘Nu hoet u van desen slaghe
Uwes bliven quite al u maghe.’

Daarop heft hij het zwaard op, en zou Echites het hoofd gekloofd hebben,

maer dat hiere jeghen drouch
Den scilt daer hi op slouch.

Toch kon hij zich niet op de been houden, maar door den schok moest hij in het gras vallen. Daarop vervolgt de dichter, vs. 1023:

Morant diene vallen sach
Gaf enen groten slach,
Ende seide: ‘wilt ene poppe
Mi dus sere loepen oppe,
Soe hebbie lange genouch geleeft.’

Wanneer de bedoeling van den dichter was, dat Morant Echites een *slag gaf*, dan zou de datief van den persoon niet mogen ontbreken, maar dan zou er staan:

Gaf *hem* enen groten slach.

Bovendien had hij hem pas een slag gegeven, en de strijdenden zijn nu te ver van elkander verwijderd om elkander een niewen toe te brengen.

Ook kan de bedoeling niet zijn, dat Morant zelf een geraas veroorzaakte b.v. door eenen val, hetgeen door de woorden *hij gaf een slag* kan worden uitgedrukt. (Zoo zeide men ook *hij geeft een val* (*Limb.* XII, 132). = *hij deed een val*.) - Er moet dus iets anders achter schuilen.

Wanneer wij nu aandachtig de woorden van Morant nagaan, dan bemerken wij, dat hij een loopje met Echites neemt en hem voor den gek houdt. Bij die spottende woorden past nu niet een *slach*, maar wel een *scach*, d.i. een *schaterlach*. Morant barst in lachen uit, en zegt: ‘Gij popje? wilt gij mij aanvallen, dat is te erg!’

Een scach geven is eveneens gevormd als onze uitdrukkingen *geluid geven*, *een gil geven*. Vgl. *Belg. Mus.* II. 65 en *een lach geven*, *Ferg.* 473.

Een voorbeeldvan *scach* vindt men *Lanc.* III, 26883: (*Torec*)

Tirst dat dese Tristouse sach,
Gaf si enen groten *scach*,
Dus heeft si driewerf gelachen tsamen.

waar het, even als op de corrupte plaats uit den *Limborch*, met *geven* verbonden wordt, hetgeen een nieuw bewijs voor de juistheid mijner lezing is.

Van dit *scach*, dat wel eene natuurnabootsing zijn zal, evenals het Lat. *cachinnare* en het Gr. χαγχάζειν, komt een werkwoord *scachen* d.i. *schateren*. Men vindt het b.v. *Sp.* I[8], 56, 95.

> Dijn lachen (*si*) sonder *scachgen* al,
> Ende dijn luut sonder gescal.

de vertaling van het Lat: 'Risus (sit) sine *cachinno*, vox sine clamore';
III[8], 40, 75.

> Doe quamer van duvele ene scare
> Die brochten mettem aldare,
> Al *schachende*, vijf menscen zielen
> Die mettem in den putte vielen.

Vinc: Turba demonum, *cachinnans* et insultans.

Belg. Mus. IV, bl. 274

> Met lacchen en *scacchen*;

N.W.v.d.M.v. Lett. VI, bl. 146. (*scalc ende clerc*.)

> Hoe lachwi, *scachwi*, hoe wael wi slebben,
> So hebwi alte groot kalander.

Zie de Aant. op dit woord, l.l. bl. 177 en 8; Huyd. *Proeve* II, bl. 115 en vgl. het *Ndl. Wdb.* op *gaggelen*.

Ook van het subst. *geschach*, d.i. *geschater*, levert het Mnl. een voorbeeld en wel *Yst. Bl.* 1024:

> Die duvele dreven groet *ghescach*
> Om Mileto ende Eugenio.

Een vreemdsoortig germanisme
door Eelco Verwijs.

Bij de behandeling van het woord *onbeteekenend* voor het Woordenboek, werd mijne aandacht getrokken door eene opmerking, welke Van Dale in zijn Woordenboek aan de verklaring toevoegt. Zij luidt aldus:

‘Men wachte zich voor dit verwerpelijk germanisme, dat het echt Nederlandsche ONBEDUIDEND tracht te verdringen.’

Ik wreef mij de oogen eens uit, om mij te overtuigen of ik wel recht wakker was. *Onbeteekenend* ‘een verwerpelijk germanisme’, en waarom? Onwillekeurig kwam de gedachte bij mij op, of hier Van Dale de klok had hooren luiden zonder juist te weten waar de klepel hing, en dat de aanmerking te huis hoorde bij *onbeduidend*, en aldaar zou moeten gelezen worden: ‘Men wachte zich voor dit verwerpelijk germanisme, dat het echt Nederlandsche *onbeteekenend* tracht te verdringen.’ Men heeft toch wel eens willen beweren dat *onbeduidend* een germanisme was, zeer zeker om de eenvoudige reden dat ons *onbeduidend* en het hd. *unbedeutend* precies eender luiden en van denzelfden oorsprong zijn. Wil men op die wijze te werk gaan, en alle dergelijke woorden het burgerrecht weigeren, dan zullen we eerlang ook niet meer de woorden *mond*, *hoofd*, *eten*, *drinken*, *denken* en duizenden en duizenden anderen mogen gebruiken, omdat ze ook in het Hoogd. voorkomen. Eene andere reden kan ik voor het verwerpelijke van *onbeduidend* niet vinden, en eene andere reden zal er ook wel niet voor opgegeven zijn: men vergenoegt zich veelal met te zeggen: Dit of dat woord is een germanisme,

zonder te onderzoeken of de vorming met ons Nederlandsch taaleigen in strijd is. Wil men met alle geweld *onbeduidend* en *onbeteekenend* onder de '*ismen*' rangschikken, dan zoude ik ze eerder gallicismen noemen, daar op de vorming van ons *onbeduidend* en het hd. *unbedeutend*, zoowel als op *onbeteekenend*, het fr. *insignifiant* zeer zeker van invloed is geweest; met andere woorden, dat zoowel ten onzent als in Duitschland het Fransche woord is vertaald. *Onbeduidend* toch schijnt nog betrekkelijk jong en eerst in 't laatst der vorige eeuw in ons land in gebruik gekomen te zijn; en 't zelfde schijnt met hd. *unbedeutend* het geval te zijn (zie Sanders, *Wtb.* 1, 287, op B e d e u t e n d). *Onbeduidend* wordt o.a. door de dames Wolff en Deken gebruikt; doch moet eerst later meer algemeen in zwang gekomen zijn: althans in het Woordenboek van Halma en zelfs in dat van Weiland komt het nog niet voor.

Heeft men vroeger, misschien omdat het woord wat nieuwerwets klonk, *onbeduidend* voor een germanisme uitgekreten, - gesteld al dat het Duitsch zijn invloed had doen gelden, - dan zou nog de vraag zijn of het als zoodanig te verwerpen ware.

Van het tegenw. deelw. van *Beduiden* vormen wij met het voorv. *On-* het bnw. *Onbeduidend*, waartegen zeker even weinig bezwaar zal zijn als tegen de samenstellingen *nietsbeduidend* en *veelbeduidend*. Op dezelfde wijze vormen wij ook andere bnw. van het tegenwoordig deelw. en het voorv. *On-*, als *ondeugend*, *onnadenkend*, *onvoldoend*, *onwetend*. Evenals *onbeduidend* gezegd wordt van iets dat *niet veel* beduidt, zoo is ook *ondeugend* iemand die niet of niet veel deugt. Zonder het voorv. *On-* is *beduidend* bij ons alleen tegenw. deelw.; als bnw. kan het in onze taal niet gebezigd worden: *beduidend* is iets *dat beduidt*, *dat beteekent*, en bijgevolg n i e t s *beduidt:* de kracht van w a t het beduidt, krijgt het eerst door *on-*, *veel*, *weinig*, *niets* enz. Spreken wij dus van een *beduidend* man, in plaats van een *veelbeduidend* man, dan maken wij ons schuldig aan een kras germanisme. Ik voeg hier bij dat *bedeutend* als bnw. in den zin van *veelbeteekenend* zelfs bij de Duitschers nog niet zeer oud is: het veelvuldig gebruik dagteekent van Göthe en zijne tijdgenooten (zie Grimm, *D. Wtb.* 1, 1227).

Kan er nu tegen *onbeduidend* geen bezwaar zijn, onzes inziens kan er evenmin gegronde reden van aanmerking zijn tegen het woord *onbeteekenend*, dat geheel op dezelfde wijze is gevormd. *Beduiden* en *beteekenen* zijn synoniem in den zin van: *van belang zijn*, en zoo er aan een der beide woorden een ietwat Duitsch luchtje is, dan is het zeer zeker niet aan het laatstgenoemde. Men zegt: Iets heeft niet veel te *beduiden* en te *beteekenen*; 't *beduidt* niets en 't *beteekent* niets; maar *beteekenen* is wel 't meest in gebruik. *Beteekenis* in de zegswijzen: Van veel of weinig *beteekenis* zijn, is wel zoo algemeen als *beduidenis*. Een man die veel *beteekent* in de wereld, die van veel *beteekenis* is, - niemand zal, geloof ik, deze uitdrukkingen als onnederlandsch veroordeelen. En toch, wij zagen het reeds, is door Van Dale het woord *onbeteekenend* als een 'verwerpelijk germanisme' gevonnisd, en trad reeds vroeger Dr. Van Vloten er tegen te velde. In een paar stukken over 'Taalbederf', in den Taalgids opgenomen, wordt met een aantal andere uitdrukkingen ook *onbeteekenend* in den ban gedaan. Onder eenige staaltjes van 'Duitsche en andere taalzonden', welke de Hoogleeraar in het *Voorgeslacht* van den Heer Hofdijk heeft opgemerkt, komt ook voor: '*onbeteekenend* (lees: *onbeduidend* of *van weinig beteekenis*[1]'; en later komt ZHGel. er nog eens op terug[2]: 'In plaats van *grenzen* of *palen* bezigt Hofdijk het Duitsche *stooten*. In plaats van *erg*denkend of *arg*wanend zegt hij 'argdenkend'; in plaats van *zoetsappig* '*zoetmoedig*'; in plaats van *belangrijk* of *aanzienlijk* en *onbeduidend* steeds *beteekenend* en *onbeteekenend;* in plaats van 'bezielend' steeds nog 'begeesterend.'

Uit den samenhang moet men vermoeden dat *onbeteekenend* en *beteekenend* onder de germanismen worden gerekend, 'tot de Duitsche taalzonden', in wier gezelschap zij voorkomen. Mocht onze uitdrukking evenwel tot de familie der 'andere taalzonden' behooren, dan houden zich zeker vele taalbeoefenaars ten zeerste aanbevolen om te vernemen onder welk '*isme*' ze moet gerangschikt worden.

Maar altijd eene 'taalzonde'; in plaats toch van *onbeteekenend*

1) *Taalg.* 1, 37.
2) Ald. 2, 36.

moeten wij *onbeduidend* of *van weinig beteekenis* zeggen. Zeer te recht vonnist de Hoogleeraar *beteekenend*: *beteekenend* geldt alleen als tegenw. deelw., en treedt eerst in samenstellingen (als *nietsbeteekenend*, *veelbeteekenend*, enz.) als bnw. op; *beteekenend* is evenzeer af te keuren en even *nietsbeteekenend* als *beduidend*, gelijk boven reeds is opgemerkt. Ongelukkigerwijze worden door Dr. Van Vloten volstrekt geene gronden voor zijn veroordeelend vonnis van *onbeteekenend* bijgebracht, en blijven we dus in het duistere omtrent de redenen, die er toe geleid hebben.

Boven heb ik getracht het goed recht van *onbeteekenend* te verdedigen: de vorming is onberispelijk; *beduiden* en *beteekenen* zijn synoniem, en zelfs 't laatste nog meer gewoon; - is er dus tegen *onbeduidend* geen bezwaar als Nederlandsch woord, dan kan dit met *onbeteekenend* evenmin, ja veel minder het geval zijn.

Omtrent het gebruik van beide woorden is echter nog het een en ander op te merken. *Onbeduidend* is de gewone, algemeene uitdrukking, evenals het hd. *unbedeutend*, terwijl *onbeteekenend* in veel minder ruime toepassing wordt gebezigd.

Onbeduidend wordt gezegd van personen en zaken - stoffelijke en onstoffelijke (zie het Wdb. op O n b e d u i d e n d); het gebruik van *Onbeteekenend* is veel meer beperkt (zie ald. op O n b e t e e k e n e n d). Terwijl b.v. *onbeduidend* van personen gezegd wordt in betrekking tot de geestvermogens, het uiterlijk en den maatschappelijken stand, geldt *onbeteekenend* nagenoeg alleen in betrekking tot de geestvermogens. Het spraakgebruik wil het nu eenmaal zoo, evenals het *onbeduidend* van allerlei stoffelijke en onstoffelijke zaken bezigt, terwijl *onbeteekenend* bijna uitsluitend geldt van zaken die een persoon betreffen. Zoo zouden wij, waar Dr. Ten Brink in zijne *Oost-Ind. Dam. en H.* 2, 314, zegt: ‘De circus was klein en *onbeteekenend*’, dit woord liever door een ander, b.v. door *van weinig beteekenis* vervangen zien. Waarom, vraagt misschien een lezer, dáár niet *onbeteekenend* gezegd? Ik heb geen beter antwoord dan hetwelk Chateaubriand eens aan eene dame gaf, welke hem een werk van hare hand ter inzage had gegeven, waarin bij eene menigte onfransche uitdrukkingen potloodstreepjes waren gezet: *Cela ne se dit pas*.

Maar ook zelfs dáár is *onbeteekenend* geen germanisme, om de

doodeenvoudige reden dat in het Hoogduitsch het woord *unbezeichnend* NIET BESTAAT!

Unbezeichnend wordt in Adelung's *Wörterb.* gemist, terwijl *unbedeutend* er in voorkomt; in Kaltschmidt's *Wörterb*. komt het noch afzonderlijk voor, noch wordt het onder de breede lijst der afleidingen met *Un-* genoemd; in het Hoogduitsch-Nederlandsch Woordenboek van Sicherer en Akveld schittert het door zijne afwezigheid. Een germanisme nu dat in het Duitsch niet voorkomt zal wel een onbestaanbare grootheid zijn.

Zelfs *bezeichnend* in den zin van *bedeutend* schijnt in het Duitsch een ongewone uitdrukking, even ongemeen als *bedeutend* en *unbedeutend* in den mond van den Duitscher bestorven zijn. Terwijl het bnw. *bedeutend* in Grimm's *Wtb.* twee kolommen vult, zoekt men er vergeefs naar het bnw. *bezeichnend*; terwijl het ww. *bedeuten* alleen in den zin van *beteekenen*, *van belang zijn* (‘*was*, *etwas*, *viel*, *wenig*, *nichts bedeuten* = auf sich haben, zu sagen haben’) een derde van een kolom beslaat, neemt het geheele artikel *bezeichnen* in alle beteekenissen juist zooveel plaats in, en worden er zelfs de uitdrukkingen: *viel*, *etwas*, *wenig* b e z e i c h n e n , niet in vermeld, die gewis niet zouden ontbreken, zoo ze veelvuldig gebruikt werden. Alleen bij Sanders (*Wtb.* 3, 1717*a*) leest men onder het ww. B e z e i c h n e n het volgende: ‘adjekt Partic. Präs. = bedeutend, bedeutsam, charakteristisch, z.B.: Den bedeutendsten Ausdrück wählen; bedeutende Aeuszrungen.’ Ziedaar alles; een bnw. *unbezeichnend* wordt zelfs niet vermeld, terwijl B e d e u t e n d en u n b e d e u t e n d met de afleidingen bijna eene kolom vult[1)].

Na alzoo de geloofsbrieven van *onbeteekenend* onderzocht te hebben, meenen we dat het zelfs geen genaturaliseerde Nederlander is, en dat zijn bloed van ‘vreemde smetten’, en zeer zeker van Duitsche smetten vrij is. Mochten wij het nog eens in Noord-Duitschland aantreffen, wij zouden veeleer geneigd zijn het dáár als een hollandisme aan te zien, of liever nog als een

1) Wörterb. 1, 287*c*.

in het Nederduitsch gebruikelijke uitdrukking, die evenwel nog niet tot de Hoogduitsche schrijftaal schijnt doorgedrongen te zijn.

Een ieder bezige dus voortaan gerustelijk dit vreemdsoortig in Germanië onbekend germanisme.

Sinterklaas, 1874.

Het Urker taaleigen door K. Koffeman.

Hoewel wij onze kennis volstrekt niet toereikend genoeg achten, om over het verschil in uitspraak der Nederlandsche Taal te kunnen oordeelen en dit liever aan meer bevoegden op taalkundig gebied overlaten, kunnen we echter niet nalaten, aan het vriendelijk verzoek van Dr. Cosijn - zij het dan ook gebrekkig en onvolledig - eenigszins te voldoen, door de uitspraak en beteekenis van eenige woorden in het Urker dialect aan te geven. Dat dit door mij niet zoo uitgebreid en volledig kan gedaan worden, als ik dat zelve wel wenschte, zal wel niemand om de door mij aangegeven reden wraken. Eerlijk beken ik, niet taalkundig genoeg ontwikkeld te zijn, eene zelfstandige studie over het Urksch te kunnen leveren en zal mij daarom bepalen tot de verklaring van enkele woorden. Vooraf zij echter opgemerkt, dat de uitspraak van sommige woorden zoozeer van de beschaafde uitspraak verschilt, dat daardoor met recht aan hoogen ouderdom en groote afzondering mag gedacht worden. De eigenaardige ligging van het eiland en het geringe bezoek van ‘vreemdelingen’, - hetwelk echter sedert een vijfentwintigtal jaren zeer is toegenomen, - geven tot die gedachte gereede aanleiding; evenwel is de uitspraak der mannen beschaafder dan die der vrouwen, hetwelk daardoor is te verklaren, dat de mannen wegens hun beroep meer met vreemdelingen

in aanraking komen dan de vrouwen; geen wonder dus, dat door den tijd heen een enkel ‘vreemd’ woord wordt ingevoerd en het burgerrecht verkrijgt. Het is zelfs volstrekt niet vreemd in het dagelijksch gesprek het fransch à la bonne heure verbasterd te hooren uitspreken. Het verdient echter opmerking, dat bij het gebruik van het zooeven genoemde woord de herkomst er van wordt aangeduid en het alleen gebezigd wordt, wanneer òf hij, van wien men toestemming voor deze of gene zaak verlangt, niet al te stijf op zijn stuk staat, òf datgene waarvoor toestemming verzocht wordt, van te geringe beteekenis is om te weigeren; in deze gevallen pleegt men dan toe te stemmen met te zeggen: ‘*Nou*, *allemeneur dan*, *zegt de Fraansman*’. De weinige overgenomen en het burgerrecht verkregen hebbende woorden hebben op het eigen dialect zoo weinig invloed, dat het daardoor volstrekt niet gewijzigd wordt. De uitspraak en verklaring, welke wij hier doen volgen, zullen genoegzaam aantoonen, hoe moeilijk het is de vele schakeeringen der verschillende klanken met juistheid te omschrijven.

Het gebruik der *h* is in de uitspraak geheel vreemd, ja wordt zelfs veelmalen geheel verkeerd toegepast in het spreken.

Woordenlijst.

Aole, - Aaltje, vrouwennaam. *Aol*, *aoltjen*, - paling, dunne paling. *Aorie*, - Arie. *Aerpel*, *aerepels*, *aerappels*, - aardappel, aardappelen. *Angers*, - anders. *Anbraanen*, - aanbranden van eten gesproken. *Anèbraand*, - aangebrand van iemand gesproken in den zin van kwaad worden, b.v.: ‘*IJ is anèbraand. After*, - achter. *Afteràn*, - achteraan. *Van afteren*, - van achteren. *Afterduur*, - achterdeur. *Ofdoen*, - afdoen. *Ofdielen*, - afdeelen. *Ofdielige*, - afdeeling. *Aolaak*, - een ijzeren haak, waaraan men een pot of ketel boven het vuur hangt. *Aolaat* of *Aalpleit*, - een schip hetwelk paling vervoert. *Alderande*, - verschillend. *Espot*, - aschpot, verkleinw. *espùtjen. Esbekkien*, verkleinw. van aschbak. *Andoen*, - aandoen. *Andoenige*, - aandoening. *Anaolen*, - aanhalen. *Anouwen*, - aanhouden. *Ofouwen*, - afhouden. *Ofakken*, - afhakken. *Ofakt*, - afgehakt. *Aorig*,

aordig, - aardig. *Aordigeid*, - aardigheid. *Appelepint*, - een soort appelmoes, gekookt van zure appelen en met meel of fijngewreven beschuit vermengd. *Erremoede*, - armoede. *Ofsloon*, - afslaan, visch afslaan; ook elkander wat 'ofsloon' bij het vechten. *Ofèsloegen*, - afgeslagen, afgeklopt. *Afterùffien*, - een hekje of schutting achter het huis. *Allemaol* - allemaal. *Alozie*, - horlogie. *Alle minschen*, *alle minschen kiengeren!* - gewone uitroep van verwondering. *Afternao*, - achterna. *Afterover*, - achterover. *Afterover of vuurover?* - gewoonte van vragen onder de kinderen bij het zwemmen in zwang, waarop hij, door wien de vraag is gedaan, zich achterover of voorover in het water laat vallen, naar gelang de meeste stemmen der kameraden beslissen. *Ofaolen*, - afhalen. *Ofniemen*, - afnemen. *Ofèneumen*, - afgenomen. *Ofsmeten*, - afsmijten, afwerpen. *Ofèsmieten*, - afgesmeten. *Ofwaeijen*, - afwaaien. *Ofèwaeid*, - afgewaaid. *Ofèmaeid*, *wegèmaeid*, iets onvoorzichtig weghelpen: '*'t Is weg*, *of et wegèmaeid is*' zegt men, wanneer men lang naar iets gezocht heeft en het niet kan terugvinden. *Ofáándig*, - afhandig: in den zin van te ver weg, of te ver verwijderd. *Errebuijen* - aardbeiën. *Angbuijen* - aambeiën. *Anluunen* - aanleunen, zich iets laten wijs maken. Ook wel: *jie stoonen wat te lunnen*, *stoon op j'aegen bienen*, of *luun zoo niet tuugen men an*, *stoon op je zelf. Anschreven* - aanschrijven. *Anschrevige* - aanschrijving. *Ansleuten*, aansluiten, zich bij de gemeente als lid aansluiten. *Anèloepen*, - aangeloopen; *ard'ánèloepen*, - vlug door geloopen. *Ard'ánèkeumen*, - raakgeloopen, hetzij door zich te stooten, of iets dergelijks. *Ankoemen*, *ánèkeumen* b.v. *de scheuten zullen ánkoemen; de scheuten binnen al ánèkeumen*; in 't algemeen wordt deze zin gebezigd bij het thuiskomen der vischschuiten; zoo ook, *de scheuten koemen daor al an*, of *door komt je taote al an*, - daar komt uw vader thuis. *Ermen*, - Harmen, mansnaam. *Ermen*, - arme menschen. *Nerm*, meerv. *nermen*, - lichaamsdeel. *Ermezekkien*, - armenzakje. *Alliendig*, - alleen. *Aved*, - *genaved*, - *avedstoend*, - avond, goedenavond, avondstond. *Anèbrogt*, - aangebracht. *Anèkoft*, - aangekocht. *Ofèbrogt*, *ij is van zen ádéé òfèbrogt*, hij is van zijn idee afge-

bracht. Ook wel: *dat ij j' ernou er's goed ófèbrogt*, - dat is er flink door u afgebracht, of goed door u gedaan. *Oftokken*, *ófètokt*, iemand iets met een mooi praatje aftroggelen. *Oftokker*, *gongelaor*, *bedelaor*, - gewone scheldnaam onder de kinderen in gebruik; zoo ook: *érmeling*, tegen iemand uit den geringen stand. *Ermoede*, *wat è jen érmoede op j' leef*, wat maakt g' een onnoodige bezorgdheid. *As*, - als. *Aand*, - hand. *Anen*, - handen. *Aandig*, - handig. *Buije*, - kameraad, gewone aanspraak tegen elkander zoowel onder de vrouwen als mannen in gebruik: b.v. *gemùrgen buije*, *oe got et buije? buije*, *dat is zoo niet*, enz. ook wel: '*makker of maot*.' *Beuten*, - buiten, naar buiten, ook wel: *vor de duur*, - buiten de deur. *Nao beuten toe*, beteekent, dat de visschers naar de Noordzee zijn om te visschen, daar het visschen in de Zuiderzee, '*binnen visschen*' genoemd wordt. *Beugen*, *wij goon an 't beugen*, *wij binnen an 't beugen*, *wij aewen èbeugt*, wil zeggen dat door de visschers met het hoekwant is gevischt. *Baos*, aannemer: *ij is zen eigen baos* - hij is zelf schipper van een vischschuit. *Baotjen* onderscheiden van '*rùkkien*' dat door de mannen als borstrok gedragen wordt. Het onderscheid tusschen beide bestaat hierin, dat een '*baotjen*' of borstrok met klappen over elkander toeslaat en een '*rùkkien*' van voren openblijft en van onderen met drie à vier knoopen wordt dichtgeknoopt. *Buuiltjen*, - beursje. *Bekkien*, - mondje, van een klein kind gezegd. *Bekkien*, - kommetje, ook wel schoteltje, b.v. *kùppies in bekkies*, - kopjes en schoteltjes. *Beuge*, - twee visschersvaartuigen, welke gezamenlijk in den zomer ansjovis en in den winter panharing visschen. *Beugewaant*, - hoekwant waarmeê de visschers kabeljauw en schelvisch vangen. *Beugenetten*, - zoowel bot- als haringnetten. *Buupe*, *bruur*, - broeder; *men buupe*, mijn broeder; zoo ook: *men bruur. Brogge*, een boterham. De benaming '*brogge*' geldt ook voor brug over een rivier of gracht. *Boet*, - aschschuur, *Boeten*, - netten dichtmaken welke gescheurd zijn. *Brijen*, - brouwen, ook netten of kousen breien. *Bringen*, - brengen. *Ebrogt*, - gebracht. *Bingelen*, - de schoolklok luiden, ook niets uitvoeren: b.v.: *jie loopen der daor toe te bingelen in te slingeren. Bráándekittel*, -

brandnetel. *Branen*, - branden b.v.: '*pas op dat jie je niet branen!* of: *pas op*, *braanje niet*, *want et is iet!*' *Brandeween*, - brandewijn. *Brùkkien*, - brokje of stukje. *Baede*, *bedde*, - bed; het eerste wordt in den regel gebezigd wanneer iemand nog te bed moet, b.v.: *kom*, *'t is je teed oppen baede!* of: *nao baede!* het tweede, wanneer iemand te lang in 't bed blijft, b.v.: *legt ie nou nog oppen bedde? 't Is al zóó laot*, ook wel: '*koem van bedde of*; *'t is teed om op te rezen*.' *Baebe*, - grootvader. *Bessien*, - grootmoeder. *Betaekenen*, - beteekenis. *Beduijen*, - beduiden. *Bedoelige*, - bedoeling. *Bezoekige*, - bezoeking. *Beknongelen*, - zooveel als beknoeien; het beteekent ook zich laten bezetten of bedriegen; ook: geen eerlijke omgang tusschen jongens en meisjes, b.v.: '*wat beknongelje toch zoo laot mit te jonges?*' Ook wordt het vaak gebezigd in den zin van ruilen, verruilen onder de kinderen, wanneer de een den ander iets af koopt en later weêr terug wil hebben, hetwelk dan vaak op kibbelen uitloopt, zoo dat soms één der moeders tusschenbeide komt met te zeggen: '*wat knongelje alteed mit die jonge*, *ik waorschoeje as j'et wier doen!*' *Beveulen*, - bevolen. *Beveulen*, - vuil maken. '*Beveult*, *ij et em beveult*; *ij beveult em al*,' van zieken gesproken, welke zonder kennis of buiten weten zich bevuilen. *Bevongen*, - door koude bevangen. *Bemaolen*, *wat bemaol je toch? wat beschreefje toch? jie leggen wat te maolen* beteekent: wat wil je toch uitvoeren? *Bloempùtjen*, verkleinw. van bloempot. *Bloempien*, *bloempies*, verkleinw. van bloem. '*En bloempien kregen*', of: *en bloempien gieven* beteekent geprezen worden, iemand prijzen in zijn tegenwoordigheid. *Bruuijen*, - broeiën, van hooi gesproken. '*Eutbruuijen*, *ij moet er es eutbruuijen*,' wil zeggen: dat iemand koude heeft gevat en daarom flink moet zweeten. *Bluuijen*, - bloeien, van boomen en planten gesproken. *Bluuijig*, *et is bluuijig*, *de locht is bluuijig*, *et is bluúiweër*, *wij kregen bluuiweêr* zijn alle uitdrukkingen, welke betrekking hebben op het broeiige, onweder voorspellende weder in warme zomerdagen, daar in andere jaargetijden bij donkere betrokken lucht gezegd wordt: '*'t Is buijig! 't is mooi onwéêrig! de locht makt em toeë*; *de locht stot brik*.' *Broon*, *twie broon*, *drie of*

vier broon,' wil zeggen: twee, drie of vier brooden te gelijk. *Broon*, *eutbroon*, gezegd van spek of vet uitbraden, b.v.: *is et spek al eutèbroon? ij j'al vet èbroon? Boekkien*, verkleinw. van boekje. *Bukkien*, verkleiuw. van bok; ook wel: *sikkien*. Deze benaming geldt ook voor een '*baord ande kinne*,' of: '*onger de neuze*,' waar bijna geen onderscheid in gemaakt wordt. *Bokken*, - buigen, onderdoen, voor iemand; in dien zin wordt ook het woord '*beugen*' gebruikt, b.v.: *ij moet vor em beugen*, - buigen, onderdoen; *ij zal vor men beugen*, *of ie wil of niet*; *ij moet bokken*; *ij zal bokken. Bùrg*, *bùrgen*, *ópbùrgen*, *bùrg óp*, *ópèbùrgen*, *èbùrgen*, - borg, borgen, opbergen, berg op, opgeborgen, geborgen. Het woord '*bùrg*' beteekent zoowel iemand, welke als borg voor een ander in de plaats treedt, als een mannetjesvarken. '*Bùrgen*' is zonder geld koopen: '*ópbùrgen*' iets wegleggen. '*Bùrg óp*' hetzelfde, even als ook *ópèbùrgen*, dat weer onderscheiden moet worden van '*èburgen*', hetwelk beteekent: iemand uit het water redden of goederen uit het water opvisschen, naar gelang het woord voorkomt. *Bekouwen*, *pas op*, *dat je niet bekouwen*, spottenderwijs tegen iemand gezegd welke wat *al* te vreesachtig is voor de koude en daarom in de oogen van een ander te veel kleeren aantrekt. *Begaffelen*, *ij kan 't wel begaffelen*, - hij kan 't wel krijgen, ook voor: hij kan het wel op, namelijk een portie eten. *Brùkkien*, verkleinw. van brok of stuk, daar het dan ook '*stukkien*' wordt b.v.: *mag ik 'n stúkkien*, *mag ik 'n brùkkien? Begroeven*, - begroeven, verl. tijd. *Bezùrgt*, - bezorgd. *Bezùrgen*, - bezorgen. *Bemuuijen*, - bemoeien. *Bemuuijige*, - bemoeing. *Bléède*, - blijde. *Blaozen*, - blazen. *Blaozert*, - pochert. *Blaoze*, - varkensblaas. *Bietjen*, - beetje. *Blukkien*, verkleinw. van blok. *Blaodjen*, - blad van een boek. *Bloôn*, - bladeren van een boom, zoo ook '*boomblaoden*,' meerv.; *boomblaodjen*, verkleinw. *Bùrdjen*, verkleinw. van bord; *bùrdjes*, meerv. *Benaord*, - akelig. *Burstrùkkien*, voor kleine meisjes zoowel voor bovenals onderkleeren. *Bolle*, - stier. *Bulletjen*, - jong manlijk koekalf in onderscheiding van ''n kuije,' vrouwelijk kalf. In '*bolle*,' wordt de *o* zacht uitgesproken als in wolk, vol enz. *Bussien*, verkleinw. van *bos*, een bos wortelen. *Bunkien*, -

stukje of brokje van iets. *Benkien*, verkleinw. van bank. *Bingeltjen*, verkleinw. van *bengel. Betrekkige*, - betrekking (op iets hebben). *Bedreef*, - beroep, ook schuld aan iets, b.v.: '*et is joe bedreef*, *dat et zoo is*.' *Brám*, - gewoon scheldwoord tegen kinderen, welke lui van aard zijn, b.v.: *luije Bram!* ook wel: *luije Baerend! Bééten*, - bijten. *Bewaoren*, - bewaren. *Bezeunigen*, - bezuinigen. *Bezúndigen*, - bezondigen. *Bezaeren*, - bezeeren. *Brikt*, - breekt. *Bruuken*, - broken. *Ebruuken*, - stukgebroken, b.v.: '*wie et dat èbruuken?*' Het woord '*èbruuken*' wordt ook gebezigd om aan te duiden dat iemand een breuk heeft, b.v.: '*ij is èbruuken*, *ij is ongelokkig*.' *Broekige*, - een stuk geteerd, ook wel geverfd linnen, hetwelk gebruikt wordt, om het inlekken van water tegen te gaan. *Beffe*, - boord om een manshemd: '*Jie bleven maer mit maantel in beff' omme zitten*' is een zegswijze tegen iemand, welke zich niet spoedig genoeg van zijne beste kleeren ontdoet, om aan het werk te kunnen gaan. *Bape*, vrouwennaam voor Jakobje; zoo is ook '*Jaauwkien*' van dezelfde beteekenis; opmerking verdient het echter, dat bij het gebruik van 'Bape' altijd de naam van vader of moeder er bijgevoegd wordt, om de bedoelde '*Bape*' aan te wijzen en wel achter den naam, daar integendeel bij het gebruik van '*Jaauwkien*' vaders of moeders naam er vóór komt; b.v.: *Bape van Tiemetjen*, *Bape van Tutte*, *Bape van Jelle* enz. *Semens Jaauwkien*, *Dubbelen Jaauwkien*, *Jurries Jaauwkien*, enz. enz. *Betest*, *ik zit net of ik betést bin*, beteekent, dat iemand niets kan uitvoeren, hetzij dat hij verhinderd is door zwerende vingers, of iets dergelijks. *Doonig*, - danig, erg. *Daodelik*, - dadelijk. *Dissen*, - dezen. *Dartig*, - dertig. *Dùrp*, - dorp. *Duur*, - deur. *Duur*, ook door, er door. *Dórde*, - derde. *Dórdeman*, - tweede knecht, of jongen op een vischschuit. *Deuve*, - duif. *Daamieé aanstoens*, - over een beetje zal ik het doen. *Daor*, - daar, ook *asjeblieft. Dingesdag*, - dinsdag. *Dréven*, - drijven. *Drift*, - drijft. *Doon*, - daan, waar vandaan. *Edoon*, - gedaan. *Doovekeulen*, - doovekolen. *Duuzend*, - duizend. *Derm*, *dermen*, - darm, darmen. *Dielen*, - deelen. *Dielige*, - deeling.

Dreuve, *dreuven*, - druif, druiven. *Dot*, - doet. *Déél*, - steenen vloer. *Dogt*, - dacht. *Dankbaor*, - dankbaar. *Doosien* - verkleinw. van *dooze*, doos. *Doos*, - doodsch b.v. '*Nou*, *'t is ier mooi doos! Dirkien*, - Dirkje, vrouwennaam. *Dómeny* - dominé. *Dómenyspilletjen*, - dominospel. *Dáánsen*, - dansen. *Dráánzen*, - dranzen. *Duuzelig*, - duizelig. *Dinkt*, *dinken* - denkt, denken. *Daoran*, - daaraan. *Deuster*, - duister. *Deuser*, - Duitscher, ook wel: *Deusman* of *Deusluijen. Droezig*, - troebel. *Dúúrdreuzen*, - doordrijven. *Dutjen*, - dotje. *Dwurs*, dwars. *Dwúrsdreeven*, - dwarsdrijven. *Druuteltjen*, - klein, b.v. '*et is en onnoozel druuteltjen*' van een kind gesproken wil het zeggen: het is erg klein, zoo beteekent ook het woord *druupien* hetzelfde, als '*druuteltjen*'. *Deuvokke*, - duivenhok. *Dinderen* - op en neer doen met de knie, wanneer men het voorste gedeelte van den voet op den grond houdt; ook een basterdvloek b.v. '*wat leye toch te dinderen*'*! Durk*, - benaming voor een takel aan boord van een vischschuit, waarmee men de '*gieke*' waaraan het zeil bevestigd is, omhoog hijscht. *Dùppien*, verkleinw. van *dop* b.v. *peepedùppien*, - pijpendopje. *Dukken*, - duiken, onderduiken bij het zwemmen. *Drokken*, - drukken, toedrukken, aandrukken, b.v.: *toedrokken*, *ándrokken. Dóóp*, - saus bij het eten. *Diezek*, - broekzak. *Drinkersglaosien*, - roemertje. *Dierbaor*, - dierbaar. *Dinkbaor*, - denkbaar. *Dròk*, - drop. *Ding*, b.v.: *IJ ding et*, - hij deed het, ook wel: '*IJ dong et*'. *Duuntjen*, - deuntje. *Duun*, - stil, mak, b.v.: *ouje maer duun. Deun*, *dennen*, - duin, duinen. *Doodklied*, - lijkkleed, hetwelk bij begrafenissen over de kist gehangen wordt. *Dik*, dijk, b.v.: '*IJ is an de dik*' wil zeggen dat iemand aan den dijk werkt. Zoo ook: *'t Is of je nao de dik moeten*, hetwelk beteekent dat iemand zich zoodanig weert met eten alsof hij geen tijd heeft om behoorlijk genoeg te eten *Duuveltjes*, - lucifers. *Dijakenije*, - diaconie. *Duugd*, - deugd. *Duurzigt*, - doorzicht b.v.: '*IJ et niet vuul duurzigt in zen doen*,' beteekent dat iemand niet veel doorzicht in zijn zaken heeft. *Duurkieken*, - doorzien: '*Jie kuunter wel duurkieken zoo dunne ist*.' *Duurschenen*, - doorschijnen. *Daorèsteld*, - daarge-

steld. *Draeijen*, - draaien. *Draeijer*, - draaier. Het woord '*Draeijen*' wordt meestal in den zin gebezigd van iemand die niet recht voor de zaak durft uitkomen b.v. *Leg niet te draeijen*, *koem er vor eut*, *zoo as 't is*. Ook wel: *IJ is en eerste draeijer*, *ij komt er nooit regt vor eut*, *ij oudt alteed in slag om de nerm*. Het woord '*draeijen*' wordt ook gebruikt voor wenden, door den wind steken, van een schip of vaartuig wordt alsdan gezegd: '*IJ wil niet draeijen*' of: '*IJ draeit siks*' wanneer het vaartuig flink door of over den wind draait, waardoor het over den anderen boeg komt te leggen. *Droesikaoter! wel droesikaoters!* - uitroep van verwondering. *Dinderdag! wel te dinderdag!* of '*wel te dinder*', verbasterde vloek zie *dinderen. Iezel*, - ezel. *Aende*, - eend, een vogel. *Aende*, - einde, uiterste van iets. *Entjen*, - verkleinw. van einde; ook van eend, een vogel. '*IJ is ant aende*,' of: '*IJ is ant entjen*' wil zeggen, dat iemand aan het einde van de gestelde of voorgenomen taak gekomen is. Ook wordt het van oude afgeleefde menschen gezegd. b.v.: *zen*, *zijn*, *eur of haar* '*entjen is ter*.' *Aer*, *aergevoel*, - eer, eergevoel. *Aendelik*, - eindelijk. *Iene*, - één, telwoord. *En*, - een, eene b.v.: *en man*, *en vrouwe*, *en keend*, - een man, eene vrouw, een kind, enz. *Eétwaor*, *éétwaoren*, - eetwaar, eetwaren. *Eetbaor*, - eetbaar. *Ingel*, - engel. *Ingelaand*, - Engeland. *Ingelsman*, - Engelschman. *Inkel*, - enkel. *In*, - en. *Anklaauw*, - enkel. *Ielt*, *ieltachtig*, - eelt binnen in de handen b.v.: *ik aew net zoo vuul ielt in men aanen van et trekken. Flinstertjen*, - iets dat zeer dun is b.v. *en dun flinstertjen brood*, *en dun flinstertjen van en pannekoekien*, wil zeggen: dat iemand maar één dun sneedje brood, of één pannekoek verlangd of gehad heeft, b.v. '*gief mij maer ien dun flinstertjen*' of: '*ik aew net maer ien flinstertjen ad*'. *Flaters*, *allemaol flaters*, - niet geloofbaar, alles leugen. *Fiesefaozen*, - onnutte kunstenarijen. *Feen*, - fijn. *Feenen*, dwepers. *Feene nuf*, - scheldwoord. *Feen tongetjen*, *feen neussien*, - fijn van smaak en reuk, ook wel lekkerbek. *Feen doekkien*, - een fijne doek van neteldoek welke in den zomer door de meisjes des zondags gedragen wordt. *Feen ulletjen*, - vrouwenmuts. *Feen kentjen*, - echte

brabantsche kant, welke aan '*feene ulle*' gedragen wordt. *Feengaoren*, - fijn garen. *Feen eutèpluuzen*, - fijn en nauwkeurig onderzocht. *Fluwiel*, - fluweel. *Foi*, - foei. *Footjen*, - fooitje. *Flerik*, - Frederik. *Fleremeus*, - vledermuis. *Flikkerijje*, *Flikkerijtjen*, - goed uitgedacht of goed bedacht, b.v. *dat is en goeje flikkerijje*' en: '*dat is en mooi flikkerijtjen vor je. Fleppien*, - het voorste gedeelte van een klein-kindermutsje, hetwelk uit echte kant bestaat, daar het achterste gedeelte uit veelkleurig linnen of katoen is vervaardigd. *Fiedelen*, - vioolspelen; ook *kaeze fiddelen*, - kaas raspen. *Flinters*, *alles in án flinters*, - beteekent dat alles stuk is; ook wel: '*alles is an flinters in flarden éscheurd*.' *Fnadderig*, - week, geleiachtig. *Fronselen*, - kreukelen. *Fonneken*, - iets ten halve of niet goed doen. *Gaans*, - gans, een vogel. *Gank*, - vlug, snel, spoedig. Een *gank waoter*, twee emmers vol. *Gank*, - steeg. *Genkien*, verkleinw. een zeer nauw steegje. *Giessien*, - Geesje, vrouwennaam. *Glieuwen*, - onbeschaamd bij een ander door de glazen of over tafel zien. *Gript*, *greep*, *égriepen*, - grijpt, grijp, gegrepen. *Egroeven*, - gegraven. *Graft*, graf. *Men pinkien op et graft*, - eed van bevestiging, onder de kinderen in gebruik, hetwelk daarin bestaat dat hij, die niet wordt geloofd, verzocht wordt, 'zen pinkien op et graft te doen': hiertoe behoeft hij echter niet naar de begraafplaats te gaan, maar eenvoudig '*zen pinkien*' aan de tong nat te maken, naar den grond te bukken, om er eenig slijk aan te doen en het alsdan onder het uitspreken van bovengenoemde woorden in de hoogte te steken, hetwelk het uiterste redmiddel is onder de kinderen om de waarheid van hun gezegde te bevestigen, wijl algemeen door hen wordt geloofd, dat zoo zij zich bij dusdanigen eed aan onwaarheid schuldig maken, na hun dood '*eur pinkien*' door kist en alles heen boven het graf zal groeien en dit door geen '*stien*' er op zelfs kan verhinderd worden. '*Goffie*, *goonje goffie*' - ga uw gang, maak maar, dat ge weg komt enz. *Goon*, - ga. *Gongelaor*, - zie *oftokken. Goonde*, gaande. *Guster*, - gister. *Epraot*, - gepraat. *Got*, - gaat. *Eworren*, - geworden. *Esturven*, - gestorven. *Ebeuren*, - geboren. *Ewest*, geweest. *Evoeren*, - ge-

varen, onderscheiden van *gevaor*, - gevaar. *Ezúkt*, *Ezúúgen* en *Ezúúken*, zijn alle woorden van dezelfde beteekenis, betrekking hebbende op het aan de borst zuigen van kleine kinderen b.v. '*et zukt al; et et al ézuugen* of *ézuuken. Gruune vùrve*, - groene verf. *Gruune deken*, - figuurlijk gesproken van iemand die land in eigendom bezit. *Gruun werk*, - *et is gruun werk*, beteekent, dat twee personen familiaar met elkander zijn. *Ekrieten*, - geschreid. *Esloegen*, - geslagen. *Eschrieven*, - geschreven. *Esnien*, - gesneden. *Emaeid*, - gemaaid. *'t Gouwenlikken! krimmelikken! áésien krimmeltjen!* zijn verschillende uitroepen van verwondering. *Gepraot*, gepraat b.v. *ouwje stille mitje gepraot*, onderscheiden van: *IJ of zie et wat of èpraot. Grees*, *greesaord*, grijs, grijsaard. *Gaoten*, - meerv. van gat, opening. *Gort*, '*'t is an gort*, *of an gruussies*' beteekent dat het heelemaal stuk is. *Girlegorrel*, - dunne brei, slappe koffie. *Goor*, - zuur geworden of bedorven melk. *Geflùùt*, - gefluit. *Gespuul*, - gespeel. *Espuuld*, gespeeld. *Ebiddet*, - gebeden. *Gebeun*, - geboden. *Epoest*, gekust, ook glad geschuurd. *Evrieven*, - gewreven. *Eleugen*, - gelogen, gejokt. *Emúlken*, - gemolken. *Eutémulken*. - iemand de geheimen ontlokt door herhaald vragen. *Evongen*, - gevangen. *Evullen*, - gevallen. *Eriezen*, - gerezen, in de hoogte gegaan. *Eutékeumen*, *ekeumen*, - uitgekomen, gekomen. *Gilpen*, - hard schreeuwen. *Gaoren*, - sparen. *Espaort*, gespaard. *Estoeten*, - gestooten. *Estaamt*, - gestampt. *Estieken*, - gestoken. *Etaolt*, *ij et er niet nao ètaolt*' hij heeft er niet naar getracht. *Ekùrft*, gewoonte onder visschers bij het tellen van visch om telkens wanneer het getal vol is, hetzij een streepje te schrijven, of een visch van dezelfde soort, welke geteld wordt, af te zonderen en deze later te tellen, waaruit dan blijkt, hoeveel honderdtallen men heeft gelost; ook beteekent het kerven, b.v. vischkerven om gebakken te worden. *Grunneken*, - uitzinnig lachen. *Gelok*, *gelokkig*, geluk, gelukkig. *Gluuijend*, *gluuijende*, - gloeiend, gloeiende. *Gemurgen*, goedenmorgen. *Gendag*, - goeden dag. *Genaved*, - goeden avond. *Egruuet*, - gegroeid. *Estieven in estrieken*, - gesteven en gestreken. *Ewoegen*, - gewogen. *Emaolen*, gemalen. *Ezwaoid*, - gezwaaid. *Gunteren*, *gunteraer*, zie *oftokken*

Iet, - heet. *Iel*, heel, geheel. *Iellendal*, - alles, heelemaal. *Eur*, *euren*, - haar, haren. *Arte*, hart. *Arde*, hard b.v.: *arde loopen*, - hard loopen. *Aering*, haring. *Eelik*, huwelijk. *Aemelik*, - heimelijk. *Imd*, *impien*, - hemd, hemdje. *Eppien*, - hapje. *Opper ooi*, - hoop hooi. *Ouwaor*, - ziedaar. *Inderik*, - Hendrik, mansnaam. *Inderikien*, Hendrikje. *Eus*, - huis. *Eud*, - huid. *Oeken*, - hoedanige. *Innokke*, - kippenhok. *Ukkien*, - hokje. *Ingsel*, - hengsel. *Ussien*, - verklw. van huis. *Oend*, *oenden*, - hond, honden. *Erkinnen*, - herkennen. *Uffien*, - hek of schutting vóór of achter een hnis. *Oenderd*, - honderd. *Aot*, *aoten*, - haat, haten. *Aotig*, - hatelijk. *Ertjen*, - verkleinw. van hart. *Aandig*, - handig. *Eene*, - heen, b.v. ga heen, '*goon eene*'. *Oep*, *oepen*, hoepel, hoepels. *Oepel op*, - maar dat je weg komt, ga voort. *Aende in vaer*, - heinde en verre. *Alfien*, *alve cint*, - halve cent. *Alfien*, - ⅛ hectoliter. *Alve kurf*, - ¼ hectoliter. *Um*, - hem. *Aerd*, - haard, vuurhaard. *Aer*, - heer. *Aerrelik*, - heerlijk. *Ouwen.* - houden. *Aostig*, - haastig. *Et*, - heeft. *Erk*, - hark. *Aersen*, - heerschen. *Ingsel*, - hengsel. *Oofd*, - hoofd, verkleinw. *oofien* '*'t oofd in de meppelmaande*' wil zeggen, dat iemand loopt alsof hij niet weet wat hij doen zal; van zoo iemand wordt dan vaak gezegd: *IJ of zie lopt mit 't oofd in de meppelmaande:* ook wel *IJ lopt as malle Jan in 't oenderd. Iemet*, - iemand. *Ommers*, *ommes*, immers. *Wat*, - iets. *Ink*, *inkelt*, - inkt. *Inkel*, enkel. *Iederiene*, - iedereen. *Jannes*, - Johannes. *Jesse*, - jas, verkleinw. *jessien. Juugd*, *juugdig*, - jeugd, jeugdig. *Nanne*, - jannetje. *Jawek*, - Jakob. *Jakken*, *ófjakken*, - uitschelden. *Klessen*, over en weer babbelen; ook: *over in wier zaniken. Klaos*, - Klaas. *Klaossien*, - Klaasje. *Katte*, - kat *Kesse*, - kast, verkleinw. *kessien. Knieles*, - Cornelis. *Knielia*, - Cornelia. *Kreuzebuuls*, - kruisbessen. *Kreut*, - krijt, ook gewas en tevens buskruit. *Kraolen*, - koralen. *Krimmeltjen! krimmeltjen!* zie 't *gouwenlikken* enz. *Kelsien*, - verkleinw. van kalf. *Kuikalf* of *kije*, - vrouwelijk kalf. *Korre*, - varken, ook een net waarmee de visschers schol enz. visschen. *Kerkezaosie*, - catechesatie. *Kaol*, - kaal; het woord '*kaol*' wordt

vaak gebezigd in den zin van enkel of alléén, b.v. *en kaole aerpel* wil zeggen: alléén aardappelen zonder iets er bij dan wat vet; zoo ook: *en kaole brogge*, een boterham zonder kaas of wittebrood er op. *Korssen* - kersen. *Kakkemaeije stoelen*, iemand met zijn beiden op samengevouwen handen dragen. *Kersteed*, - Kerstfeest. *Kaoterjagt* - 's avonds laat buitenshuis loopen. *Koenten*, *allemaol ouwe koenten!*[1] - allemaal gekheid. *Keend*, - kind. *Kiengeren*, - kinderen. *Kùppien*, - kopje, verkleinw. van *kop. Klied*, *klieren*, - kleed, kleeren. *Kliedige*, kleeding. *Koekien*, - verkleinw. van koek. *Kientjen*, - een pasgeboren kind. *Krùùlen*, - rollen. *Klutjen*, - klontjen, ook een bult of gezwel. *Kasstoel*, - tafelstoel voor kleine kinderen. *Kieken*, - zien. *Koemen*, - komen. *Kuuning*, - koning. *Kaant*, *kentje*, - kant, kantje. *Kùrsien*, *kursies*, - korstbrood. *Knien*, - kneden. *Knepen*, - knijpen. *Kneeptange*, - nijptang. *Kazeen*, - kozijn. *Kaampen*, - met de tweeën weer gooien met dobbelsteenen, wanneer gelijke oogen zijn geworpen. *Kreeten*, *èkrieten*, - schreien, geschreid. *Kweet*, - kwijt. *Kraant*, - courant. *Koesen*, - kousen. *Kuusje*, - voort, weg. *Krintekakker*, gierigaard. *Kastiel*, - kasteel. *Klùkkien*, - verkleinw. van klok. *Keppien*, - verkleinw. van kap. *Koenen*, - meerv. van koeien. *Kappe*, ook wel *poolsche kriek*, algemeene benaming voor mutsen welke door meisjes beneden de 8 à 10 jaar gedragen worden. *Krensien*, verkleinw. van *krans. Klieven*, *klieverig*, - kleven, kleverig. *Kuunen*, - kunnen. *Koes zonger naot*, - iemand waar niet veel bijzit, een onnoozele bloed. *Klaor*, - klaar. *Kintmerk*, - kenmerk. *Kreupen*, - kruipen. *Kaeze*, kaas. *Kaet*, - kuit. *Kruumeltjen*, kruimeltje. *Kaantelen*, - kantelen. *Kinteren*, - omkeeren. *Kliek*, - meelpap in de koekenpan geroerd, in plaats van tot pannekoek gebakken. *Koude*, - koorts. *Kelte*, - koude. *Kuuletjen*, *'n kuuletjen in de mis*, - een kuiltje in het midden van een schaal met gort of rijst gemaakt, om daarin boter of stroop te doen en het daarmeê te eten. *Kweeuwek*, *kweeuwkies*, - beschuit,

1) Kan hiermede *oude koeien uit de sloot halen* samenhangen? 'T lijkt wel fr. *contes*: verg. onder *koenen*, koeien.
P.J.C.

beschuitjes. *Kieskellen*, *kieskauwen*, - wanneer iemand het eten niet al te wel smaakt en hij daarom niet naar genoegen van iets eet, wordt vaak gezegd: '*wat leije te kieskellen in te kieskaauwen*, *schei dan liever eut*, *as je niet lusten*.' *'K aewet al*, - 'k heb het al. *Kamiel*, - kameel. *Keuzen*, - Enkhuizen. *Klaamp*, - klamp, verkleinwoord *klempien. Klumpien*, verkleinwoord van *klomp. Kraamp*, - kramp. *Pieletjen*, *jonge pieletjes*, - kuiken, kuikens. *Karnienen*, - konijnen. *Kleppien* verkleinw. van *klap. Lurker*, *papelurker*, - gewone zegswijze tegen een kind dat erg fel op moeders borst is. *Leebe*, *Leezebét*, voor Elizabeth. *Lank*, '*lank eut*, *riegeleut*, *al de kiengertjes binnen de breuť* gewoon refrein onder de kinderen welke hand aan hand een lange rij uitmaken en onder het zingen van genoemde woorden langs straat gaan. *Leef*, - lijf. *Lichem*, - lichaam. *Luikies*, - stil, mak, bedaard. *Luk*, *lukkien*, - luik, luikje. *Lokke*, *lukkien*, - een lok haar, hooi of wol. *Lukkien*, - sauskommetjen. *Lokkig*, *lùkkien*, verkorting voor geluk b.v.: '*IJ je nog lokkig éwest van de week?* '*As ik 'n lukkien kreeg zal ik dit of dat doen*.' *Lobbes*, *loeder*, *laorebos*, - algemeene scheldwoorden tegen iemand waar niet veel achterdocht bij is. *Laoren*, - stijf turen. *Laand*, - land. *Laamp*, - lamp, verkleinw, *lempien. Lumpien*, - een lap om een zwerenden vinger met twee bandjes om den pols vastgemaakt. *Leugenaor*, - leugenaar. *Leugenaot*, - een ingelegde plooi in een kleed hetwelk te wijd is; in een rok, welke te lang is, wordt zulke plooi een '*bessel*' genoemd; zoo wordt ook een strik of lint, om den onderkant der roode of blauwe baaien rokken, een '*gimp*' genoemd. *Lest*, *lestend*, - laatst. *Lichien*, - lichtje. *Lufs*, - linksch. *Lufter*, - linker. *Leus*, - luis. *Lieweren*, - Leeuwarden. *Lieuw*, - leeuw. *Luuteraol*, - gul, gulweg[1)]. *Laoten*, - aderlaten. *Loegen*, - laden, stouwen. *Laegte*, - laagte. *Langtaeren*, - lantaarn. *Laenen*, *èlaend* - liniëeren, geliniëerd. *Leen*, *klieveleen*, - tweestrengstouw, hetwelk gebruikt wordt om de wasch te drogen. *Liemen*, - lijmen. *Liem*, - lijm. *Lienen*, - leenen. *Elient*, - geleend.

1) *Luuter* de echt onl. vorm voor *louter*.
P.J.C.

Loering, - leeuwerik. *Loove*, - moe, moede. *Lemeur*, - ongeval b.v. '*Wij kriegen 'n lemeur an oenze zael of fokke*' wil zeggen, dat het zeil of fok scheurt, of iets dergelijks. *Leusteren*, - luisteren. *Leuster*, - luister. *Leut*, - geluid, schelle stem b.v. '*Wat et ie 'n leut*, of: *wat steekt j' 'n leut op*.' *Laelik*, - leelik. *Linte*, - lente. *Loopert*, - een rondlooper, die onnut den tijd doorbrengt. *Liep*, - leep. *Laeren*, - leeren. *Laerzen*, - laarzen. *Lawei*, lawaai, leven, drukte. *Lammenaotig*, - akelig, naar. *Ledder*, - ladder. *Lins*, - ledig, 't is op. *Lied*, - leed. *Lien*, - leden: '*Ik aew et zoo in men lien*, *et zit men zoo duur men lien*' zijn gewone uitdrukkingen van iemand die pijn in de leden heeft door gevatte koude enz. *Latte*, - lat, verkleinw. *letjen. Lef*, - lust, zin, b.v. *ik aew niks gien lef in men werk*, *ik aew gien lef in men leef om et te doen*, enz. *Lanterflanten*, lui en ledig loopen. *Mimme*, - moeder. *Meus*, *meuzen*, - muis, muizen, verkleinw. *mussien. Mussien*, - een winkelterm, waarmee ¼ van een liter wordt bedoeld; b.v.: *en mussien zout*, *en mussien vinkieszaod* en. *Maotje*, - meisje. *Mie*, - meê, mede. *Muuite*, *muuijelik*, - moeite, moeilijk. *Mootjen*, - snede. *Mogge*, - vlieg. *Muutjen*, - tante. *Met*, - gekapt varkensvleesch om metworst van te maken. *Mit*, - met, b.v.: *mit um*, *mit eur*, enz. *Messe*, - meststof. *Minschen*, - menschen. *Maer*, - meer, ook maar. *Misten*, - missen. *Most*, - moest. *Mozzen*, - moesten. *Maot*, - kameraad, ook algemeene benaming voor maten om mee te meten. *Musse*, - muts, verkleinw. *mussien*, meerv. *mussies. Moond*, - eene maand of vier weken. *Moonen*, - iemand om geld aanspreken. *Moon*, *de moon*, - de maan. *Murgen*, - morgen. *Maande* - mand, verkleinw. *mendjen. Messien*, verkleinw. van *mes. Merrie*, *merretjen*, - Marretje. *Middig*, - middag. *Mis*, - midden. *Meemlik*, - Medemblik. *Middelde*, - vrouwencorset. *Munster*, - monster, staal, ook een scheldwoord, b.v.: '*joe munster! dat munster*.' *Mooinjen*, - in verachtelijken zin voor meid, of meisje. *Mienen*, *mienige*, - meenen, meening. *Emient*, - gemeend. *Mintenieren*, - iemand geheel voor zijne rekening nemen, om hem of haar van

het noodige te voorzien. *Maeken*, - maden in de kaas, ook onophoudelijk over een zaak leggen zeuren, b.v.: '*Jie maeken wat of*, *ou maer op mit je gemaek*,' enz. *Mit ien*, - met een, zoo dadelijk. *Merk*, - markt. *Moes*, *koolmoes*, een gewone middagpot bestaande uit gort, fijn gesneden witte kool, melk en de noodige hoeveelheid spek of vleesch *Meulen*, - muilen. *Mùllem*, - molen. *Koffiemùllepien*, - koffiemolen. *Mullenaor*, - molenaar. '*'n Mullepien in zen oofd*, *'t is of ie 'n slag van de mullem at et*,' enz. beteekent, dat iemand loopt, als of hij niet wel bij de zinnen is en daardoor somtijds niet weet wat hij doet of doen zal. '*Mullepies om ouwe schoenen*', - het werk misloopen, niets uitvoeren. *Miest*, - meest. *Miestenteed*, - meestal. *Muugen*, - mogen. *Muuget*, moogt het, b.v. '*Jie muuget niet doen*', - gij moogt het niet doen, enz. *Maester*, - meester. *Nietes*, - niet, neen. *Nietwaor*, - nietwaar. *Nerreges*, - nergens. *Nerregeseuzen*, gewoon gezegde van iemand, die niet weten wil waar hij is geweest. b.v. '*Waor ij je èwest? Waor koem je van doon*'? antwoord: *te Nerregeseuzen*. (Nergenshuizen). *Naokiek*, *naokieken*, - nakijk, nakijken, nazien. *Naogoon*, *naoègoon*, - nagaan, nagegaan. *Naopraot*, *naoèpraot*, - napraat, nagepraat. *Naoloopen*, *naoèloepen*, - naloopen, nageloopen. *Niemen*, - nemen. *Niemet*, - niemand. *Naoderand*, - naderhand. *Neumen*, - noemen. *Èneumen*, - genomen. *Naosliepen* - nasleepen. *Naoaolen*, - nahalen. *Nao men aolen*, - naar mij toehalen, of naar mij toetrekken. *Naoschreven*, - naschrijven. *Naoèvleugen*, - nagevlogen, of hard achterna geloopen. *Naolde*, - naald. *Naod*, - naad. *Naobleven*, - nablijven. *Naoèblieven*, - nagebleven. *Naeijen*, - naaien. *Nijt*, - nieuw.[1)] *Nijje*, - nieuwe. *Neussien*, verkleinw. van *neus. Nou*, - nu. *Nao*, - na, naar '*Nol*, *'n nol van en jonge*' b.v.: een ondeugende, ongehoorzame jongen. *Noone*, - oom. *Nimt*, - neemt. *Tniegentig*, - negentig. *Niegene*, - negen. *Niks*, - niets *Nuuk*, - klap, slag, stoot enz. b.v.: *Ik zal je 'n nuuk gieven. Nint*, *wel nint*, - neen, wel neen. *Wel ninet*, - wel neen het. *Neeë*,

1) Verg. nl. *nuwt*, nieuw; de *t* is het neutrumteeken.
P.J.C.

- neen. *Nietelig*, - netelig van humeur. *Nortig*, - norsch, nijdig. *Eupen*, - open. *Eupenbaor*, - openbaar. *Eupenbaorige*, - openbaring. *Oens*, *oenzen*, - ons, onzen. *Oens*, - onbeleefd, onbeschoft, onvriendelijk, b.v.: *oense vint! oense buffel!* *Overkieken*, - overzien. *Overouwen*, - overhouden. *Overschot*, - kliek, overgeschoten eten. *Overdinkinge*, - overdenking. *Overdaod*, *overdaodig*, - overdaad, overdadig. *Overlien*, - overleden. *Overvluugelen*, *overmaesteren*, - overvleugelen, overmeesteren. *Oogenblikkien*, - oogenblikje. *Ouwe*, - oude. *Ouwe!* gewone benaming tusschen man en vrouw tegen elkander b.v.: '*wat zei jie er es*, *ouwe? Zou ik dat maer doen*, *ouwe? Ouwe*, *waor goonje eene*, of: *waor goonje nao toe?* enz. enz. *Oud*, zoo wel voor oud, als hout. *Oploopig*, - oploopend van aard. *Opèloepen*, - opgeloopen. *Opèvleugen*, - opgevlogen. *Opèstuuven*, - opgestoven. *Opsteuven*, - opstuiven. *Opèstoofd*, - opgestoofd. *Opaolen*, - ophalen. *Optellige*, - optelling. *Opkoemen*, - opkomen. *Opleusteren*, - opluisteren. *Opdiggelen*, - opknappen. *Oppiensteren*, - zich beet laten nemen, b.v.: '*Jie zullen je wel op laoten piensteren van um*, - hij zal u wel beetnemen enz. enz. *Opsloon*, - opslaan, zoowel slagen of klappen uitdeelen als koopwaren opslaan. *Opèsloegen*, - opgeslagen. *Paossen*, - paschen. *Pienster*, - pinkster. *Prink*, - prent, verkleinw. *prinkien. Praot*, - praat. *Praoten*, - praten. *Èpraot*, - gepraat. *Peep*, pijp, verkleinw. *pippien*, *pippies. Paor*, - paar. *Perkien*, *perkien netjes*, - 2 netjes, waarmeê door oude lieden, welke niet meer de zee kunnen bevaren, in de nabijheid van het eiland bot wordt gevangen om langs dien weg in hunne behoeften te voorzien. *Pinkien*, - de kleinste vinger. *Pinne bot*, - vliegertouw. *Pinnevoegel*, - kapel, voornamelijk de witte, daar de bonte kapellen '*schoellappers*' heeten. *Preum*, *preumen*, - pruim, pruimen, verkleinw. '*prumpies*'; zoo worden tegen kleine kinderen ook de rozijnen genoemd, welke anders '*razeenen*' heeten. *Poeren*, - hengelen. *Pùtjen*. - verkleinw. van pot. *Paerd*, - paard. *Poessen*, - kussen. *Poessien* enkelv., *poessies* meerv. *Pruttelen*, - koken, b.v.: '*de brij pruttelt goed*', - de brij kookt flink, enz. *Paors*, - paars. *Pinkelpaors*, - bont, gekleurd. *Pochel*, -

lijf, b.v.: *jie kreegen op je pochel*, of *ij et goed op zen pochel at*,' waarmee wordt bedoeld dat iemand flink wat op de ribben krijgt of gehad heeft. *Plenkien*, verkleinw. van plank, meerv. *plenkies. Plingen*, - plengen. *Prees*, - prijs. *Preezen*, - prijzen. *Petereulie*, - petroleum. *Spaolwaoterskannetjen*, - algemeene benaming voor kruik, een bierkruik. *Pullen*, - drinken, in den zin van te veel drinken, b.v.: *wat bepulje? wat leije toch te pullen*; *schei eut met pullen*, enz. *Plaot*, - plaat. *Plintie*, - genoeg; dit is eigenlijk geen Urker woord, maar door de visschers overgenomen van Engelsche visschers, met wie ze in het voorjaar, daar ze meestal op dezelfde plaats in de Noordzee visschen, dikwijls in aanraking komen; het wordt veeltijds gebruikt om aan te duiden, dat er overvloedig genoeg is. *Razeen*, *razeenen*, - rozijn, rozijnen. *Rezeluut*, *rezenabel*, - uitdrukkingen van dezelfde beteekenis, welke beduiden dat iemand flink, open en rondborstig van karakter is, b.v.: '*IJ is en rezeluute vint* of *rezenabele vint*,' enz. *Rempien*, verkleinw. van raam, meerv. *rempies. Romp*, ook wel *gezoendheid*, - een gordel welke door de mannen gedragen wordt op dezelfde wijze als de vrouwen een 'middelde' of corset. *Riekam*, - kam om het haar uit te kammen. *Raelen*, - ruilen. *Rukken*, *èruuken*, - ruiken, geroken. *Rik*, *rikdom*, - rijk, rijkdom. *Rikken*, - rijken. *Rikkige*, - stok in een kippenhok waar de kippen des nachts op rusten. *Rees*, - rijst. *Rezen*, - rijzen, oprijzen. *Raeze*, - reize, reis; *op raeze goon*, - op reis gaan. *Reut*, *reuten*, - ruit, ruiten. *Rinte*, - rente. *Rieep*, *rieepen*, *rieepien*, - reep, reepen, reepjes, meerv. *rieepis*, b.v.: reepen papier enz. *Roend*, - rond. *Loop roend*, - ga heen, ook wel: '*loop roend om de galge*, of *loop om de roende*,' hetwelk alles op hetzelfde neerkomt als, ga heen. *Robbedoes*, *en robbedoes van 'n jonge*, - een jongen welke alles aandurft en wien het onverschillig is, wat hij doet. *Ooren ruutelen*, - in stilte van het een of ander hooren spreken, wat nog niet algemeen bekend is; b.v.: '*IJ je er ok al wat van ooren ruutelen?* of: *ik aew er nog niks van ooren ruutelen. Rammeltas*, *rabbelaor*, - iemand die wat al te veel praat en van de '*akke op de takke springt*.' *Rogge*, -

rug. *Te rogge*, - terug, achteruit, ga uit den weg enz. *Rendjen*, - randje. *Raant*, *raanten*, - rand, randen. *Raotelschellig*, *rappig*, - aan stukken. *Rùkkien*, - zie *baotjen. Regt eut*, - regt uit. *Pietertjen regt eut*, - iemand welke alles zonder omwegen zegt of vertelt. *Rekege*, - rekening. *Reum*, *reumte*, - ruim, ruimte. *Roepige*, - roeping. *Rooije*, algemeene scheldnaam tegen allen welke roodhaar dragen: ook wel: '*rooije licht*.' *Rezon*, *bedoenige*, - gepastheid, het is niet oorbaar enz.; ook wel: *et is gien angelweeze*, - het is geen goede handelwijs enz. *Rak*, *lepelrak*, - een plankje met drie lijstjes, waarin gaten zijn om een dozijn lepels in te kunnen steken en welke voor pronk aan den wand hangen. *Rim*, - een lijst boven de bedstede langs, waarop schotels of borden te pronk staan; zoo ook een 'theerak', hetwelk vol kopjes en schoteltjes eveneens aan den wand tot versiering der kamer dient. *Schovelingen*, - schaatsen. *Sliee*, - slede. *Sniee*, - snede, verkleinw. *snieedjen. Schoer*, - schouder. *Schoermaantel*, - schoudermantel. *IJ dragt de maantel over twie schoeren*, - iemand welke niet oprecht in zijn spreken en handelwijze is. *Sprinkelt*, - bont. *Sprinkelde koesen*, kousen van zwart en wit sajet geweven of gebreid, welke algemeen door de mannen gedragen worden. *Schùlpzaand*, - schulpzand, hetwelk algemeen gebruikt wordt om de zolders wit te schuren, in plaats van te schilderen. *Schappeleur*, - knippatroon. *Struublige*, - ongenoegen. *Schabbelaoren*, - zich uit de voeten maken. *Safferoon*, - saffraan. *Slik*, - slijk, modder. *Slikkerig*, - vuil. *Slikken*, - likken. *Schoonvaer*, *schoonmoer*, - schoonvader, schoonmoeder. *Schùffiendrinken*, - een elfuurtje. *Stokket*, - stuk. *Scheuven*, - schuiven. *Slieepen*, - slepen, weghalen, wegtrekken enz. *Slabakken*, - luieren (van personen), niet voorspoedig gaan (van zaken). *Sloon*, - slaan. *Smuulen*, - smeulen. *Snaor*, - schoonzuster. *Snuut*, - snuit of snoet. *Spoonders*, meerv. van spaan. *Scheum*, *scheumlepel*, - schuim, schuimspaan. *Schoel*, - school. *Stien*, - steen. *Scheetert*, *de koot legt scheetert*, - de koot ligt achterover, in tegenoverstelling van *bokkert*, - *de koot legt bokkert*, - de koot ligt voorover. *Straot*, - straat. *Stot*, *sting*, *stoon*, - staat, stond,

staan. *Surep*, - stroop. *Sukker*, suiker. *Scheut*, - schuit, verkleinw. *schutjen. Sleus*, - sluis. *Sleuten*, - sluiten. *Steuven*, - stuiven. *Steuver*, - stuiver. *Steufzak*, - iemand die in de mogelijkheid is gedurig wat te geven en dit ook doet. *Sieksakkig*, - lamlendig. *Sukkelaor*, - sukkelaar. *Snuukelen*, - snuffelen. *Speegen*, - spuwen, vomeeren. *Speegelink*, - spog uit den mond. *Spaeten*, - spuiten. *Spuun*, - tepel van de borst, verkleinw. *spuuntjen*, meerv. *spuuntjes. Spikker*, *spikkers*, - spijker, spijkers. *Spoek*, - spook. *Sprinkoon*, - sprinkhaan. *Spuulen*, - spelen. *Sparrelen*, - spartelen. *Smeeten*, - smijten; van een paard hetwelk achteruitslaat, zegt men: *et paerd is smeetelig. Spao*, - spa, spade, meerv. *spaodjes. Scharrelkoente*, - scheldwoord tegen kinderen welke vaak op den vloer liggen rollen en stoeien, vooral tegen meisjes. *Schoelbleven*, - nablijven in de school. *Schurreken*, en *schuukelen*, - zich onwelvoeglijk schrobben, b.v.: als men door ongedierte geplaagd wordt. *Spiering*, - scheldwoord tegen iemand welke lang en mager of dun is, ook scheldwoord voor *snotneus. Schiemeren*, - schemeren, *Stuutjen*, *stuutjes*, - wittebroodjes van één cent per stuk. *Sting*, *stingen*, - stond, stonden. *Stoend*, *op stoend*, terstond, dadelijk, van stonde aan. *Schieten*, *de vlieger opschieten*, - de vlieger oplaten. *Opèscheuten*, - opgelaten. *Schoorstienmaantel*, - schoorsteenmantel. *Schoerblad*, *schoerbloon*, - schouderblad, schouderbladen. *Schrabbe*, - in orde, klaar, enz. *Schiftig*, - schuw. *Èschift*, - van melk, welke geen koken kan verdragen, ook *lobberen. Spraauw* - spreeuw. *Stikkeend*, - steêkind, iemand die onder curateele staat. *Steef*, - hard, ook eigenzinnig van aard. *Stameren*, - stotteren. *Stumpien*, - een klein stukje. *Staeten*, - stuiten. *Staetelen*, - buitelen. *Stot*, - stoot, *Slùtjen*, - verkleinw. van slot. *Schaen*, - schuin. *Schaef*, - scheef. *Strange*, - streng, gestreng. *Schiepien*, - verkleinw. van schip. *Schurft*, *rampuur*, *an groes*, *an gort*, *an flinters*, geheel stuk. *Schamelermig*, - buitengewoon armoedig. *Schaande*, *schandaol*, *schandaolig*, schande, schandaal, schandalig. *Schaer*, - schaar. *Schaert*, - een scherf van een pot of pan. *Saldaot*, - soldaat. *Straande*, - strand. *Scheen*, - schijn. *Schint*, - schijnt. *Snijagt*, - sneeuw.

Scheuve, - schuif. *Schuffien*, verkleinw. van schuif. *Slob*, - slap. *Schaol*, - schaal. *Schottel*, - schotel. *Stuupelen*, *stuupelaor*, - van oude menschen gezegd, welke niet goed of flink meer kunnen loopen; ook van kleine kinderen, welke pas beginnen te loopen. *Stragge*, - strak, stijf. *Stropdasse*, - een wollen das om den hals. *Stoef*, *potstroef*, *pokkoek*, - water en meelpap. *Taote*, - vader. *Tutte*, - zuster. *Tuunes*, - Teunis. *Teus*, - thuis. *Tuugen*, - tegen. *Tie*, - teen, *tien*, - teenen. *Toonen*, - tanen. *Tietjen*, - verkleinw. van teen. *Twieë*, *twientig*, - twee, twintig. *Toppe*, *tùppien*, - vingertop, ook een lok haar voor het voorhoofd recht neergekamd, zooals die door de meisjes gedragen wordt. *Tekkien*, - takje. *Trùppùt*, *trùppùtjen*, - trekpot, theepot. *Truppetaosies*, kleine spijkertjes. *Tunten*, *tuntelen*, - karnen, als men maar een weinig melk heeft, daar het dan door een persoon gedaan wordt in eene daartoe bijzondere karn. *Twigt*, - twijg, meerv. *twieg*, ook *tweegen. Todden in braemen*, - algemeene benaming voor torren en bijen. *Teende* - een vat 'twelk gebruikt wordt om er melk zuur in te laten worden. *Tuugenstaand*, - tegenstand. *Tuugenstoon*, - tegenstaan. *Teuslegger*, '*IJ is maer en teuslegger*' beteekent dat iemand thuis weinig of niets heeft te zeggen. *Troon*, *troonen*, - traan, tranen. *Troon*, - levertraan. *Tùlp*, *tùlpen*, - voorstukken aan een broek. *Tonteldooze*, - tonderdoos. *Teutebel*, - totebel, een vischnet; ook een slordige vrouw. *Twaern*, *twaernen*, - onophoudelijk drenzen van kinderen b.v. *È jonge! ouw op mit je getwaern*, *jie leggen wat te twaernen* enz. *Teun*, - tuin. *Tessien*, - vestzak. *Brievetessien*, *brievezekkien*. - enveloppe. *Taol*, - taal. *Taol of taeken*, *daor is gien taol of taeken van te zien*, beteekent, dat er niets te hooren of te zien is van hetgeen men zoekt. *Tukkien*, - slaapje, '*IJ legt op zen tukkien*, *ik goon op en tukkien*,' beteekent een slaapje doen. *Eutert*, - Utrecht. *Eut*, - uit. *Eutgoon*, *eutsloon*, uitgaan, uitslaan. *Eutdoen*, - uitdoen *Eutgave*, - uitgaaf. *Eutooren*, - uithooren. *Eutèschulden*, - uitgescholden. *Eutongeren*, - uithongeren. *Eutdoen*, uitdoen. *Eutdrokken*, - uitdrukken. *Eutdrokkige*, - uitdrukking. *Eutzeunigen*, - uitzuinigen. *Eut-*

balken en *uitschraewen*, beteekenen beide hetzelfde. *Eutscheuven*, - uitschuiven. *Eutkomst*, - uitkomst. *Eutkoemige*, - uitkoming. *Verken*, - varken, ook een scheldwoord b.v.: '*ondeugende verken*.' *Vuurbield*, - voorbeeld. *Vorbielige*, verbeelding. *Vorzinken*, *vordrinken*, - verzinken, verdrinken. *Vorzeupen*, met verachting gesproken van iemand die te veel sterken drank gebruikt; b.v.: '*IJ zal alles vorzeupen*, ook: *IJ et alles vorzuupen*, of: *IJ kiekt net eut zen oogen azzen vorzuupen kaoter*.' *Vorgoon*, - vergaan. *Vorloepen*, *zen iele boeltjen is vorloepen*, - van iemand gezegd wiens zaken verloopen zijn. *Vuurschieten*, *vuurèscheuten*, - voorschieten, voorgeschoten. *Vuurkoemen*, *zen vuurkoemen stot men niks an*, - van iemand gezegd welke door zijn uiterlijk of woorden geen vertrouwen inboezemt. *Vuurvlochten*, - het werk misloopen of voortvluchten. *Vorzoekige*, *vorziekerige*, - verzoeking, verzekering. *Vuurduur*, *vuureus*, - voordeur, voorhuis. *Vuurenteus*, - ter onderscheiding van *afterenteus*, wijl meest alle woningen uit slechts twee vertrekken '*en vuureus in en aftereus*' bestaan. *Vuurdielig*, - voordeelig. *Vuurdoen*, - *vuurèdoon*, - voordoen, voorgedaan. *Vuurèleugen*, *vuurèjokt*, - voorgelogen. *Vurve*, - verf. *Vinkien*, verkleinw. van vink, meerv. *vinkies. Vetjen*, *oekevetjen*, - een kastje hetwelk juist in een hoek van het vertrek past daar het slechts uit twee zijden bestaat. *Vorluizen*, *ik vorluis et! jie zouent vorluizen! jie zouent vorzeggen*, *voortrappen*, *vordijen*, enz. enz. welke uitdrukken, dat iemand uit kwaadheid of nijdigheid iets niet wil doen. *Vunstig*, - vies, vuil, smerig, enz. *Vaort*, *vaoren*, - vaart, varen. *Vaos*, van water hetwelk lang stil heeft gestaan en daardoor onaangenaam van smaak is. *Vieg*, *ij of zie is vieg*, beteekent dat iemand iets doet of wat weggeeft wat men in den regel van hem niet verwacht. *Vroem*, - vroom. *Vroemer*, - vroedvrouw. *Vrutten*, - vroeten of wroeten. *Opvrutten*, - een afgedane of uitgemaakte zaak van voren af aan weer ophalen. *Vreulik*, - vroolijk. *Vroo*, - vroeg, *vroo op*, - vroeg op. *Vraot*, - vraat. *Vùrrel*, - vierendeel van een meter of kilogram; ook een vierde vat boter. *Vorkloemt*, *vorkloemen*, - verkleumt, verkleumen. *Vaenzen*, - veinzen.

Vaensaord, - veinsaard. *Vùrs*, - vers. *Vùrsien*, verkleinw. van vorst. *Vissies*, - vischjes, b.v.: '*et binnen onnoozele vissies*, *ze binnen onnoozele klaen*'; het enkelv. is *vissien. Vrindelik*, - vriendelijk. *Vrind'likeid*, - vriendelijkheid. *Vorkouën*, - verkouden. *Vorsnien*, - versneden. *Vorgangen*, *vorlieden*, - verleden, b.v.: *vorgangen jaor*, *vorlieden jaor. Vròluijen*, - vrouwlui, vrouwen. *Vaor*, - verachtelijk voor vader, b.v.: '*loop nao je vaor!*' zoo ook: '*loop nao je moer!*' voor moeder. *Vor de duur* - buiten de deur, buitenshuis. *Vaotaoren*, - een inham in het vertrek, welke gevormd wordt door de bedsteden in de lengte van het vertrek te plaatsen in plaats van in de breedte; de overschietende ruimte noemt men *vaotaoren. Viertien*, - veertien. *Veenen*, - vinden *Èvoenden*, - gevonden. *Vùrk*, - vork, verklw. *vùrkien*, meerv. *vùrkies. Vullen*, *èvullen*, - vallen, gevallen. *Vorzuuten*, - verzoeten, b.v.: '*et geld vorzuut vuul*.' *Vaerdig*, - vaardig. *Vaer eene*, *vaerweg*, - verheen, verreweg. *Vorjaorige*, - verjaring. *Vorjaoren*, - verjaren. *Vorzinnige*, - verzinning, als spreekwoord, '*en vorzinnige is gien betaolige*.' *Veust*, *veusten*, - vuist, vuisten. *Vor de veust*, - voor de vuist. *Vuusten*, - elkander de hand geven. *Wiend*, - wind. *Waeijen*, - waaien. *Vreeven*, - wrijven. *Wees*, *weeseid*, - wijs, wijsheid. *Weesneussien*, - wijsneusje. *Waor*, *waoreid*, - waar, waarheid. *Waorniemen*, *waorniemige*, - waarnemen, waarneming. *Waoter*, - water. *Woenesdag*, - woensdag. *Wieten*, *wietenschip*, - weten, wetenschap. *Wellekem*, *wellekem teus*, - welkom, welkom thuis. *Waant*, *waanten*, - algemeene benaming voor handschoenen, ook wel: *vingerwaanten* of *wentjes. Wurssien*, verkleinw. van worst, meerv. *wurssies. Wazzen*, - waren. *Wolkien*, verkleinw. van wolk. *Waerde*, - waarde. *Werreld*, *waereld*, - wereld. *Winkelwaor*, - benaming voor allerlei winkelwaren. *Wienter*, - winter. *Wienterkelte*, - winterkoude. *Wipperdewap*, *wikkeltjen-wakkeltjen*, - iets op of aan den kant zeer gevaarlijk neerzetten of neerleggen. *Wafferen*, - wat voor een. *Woenen*, - wonen. *Woenige*, woning. *Woenplaosse*, - woonplaats. *Waorschoen*, waarschuwen. *Waorschoewige*, - waarschuwing. *Weef*, verkleinw. van wijfje, meerv.

wiffies. Winsen, - wenschen. '*Winsen in wouwen is en erremoedig eusouwen*', algemeen spreekwoord tegen dengene, die vaak om dit of dat wenscht, wat toch niet te verkrijgen is. *Wienaor*, - weduwenaar. *Wiedewe*, *wiedevrouwe*, - weduwe. *Wieze*, - wees, verkleinw. *wiessien*, meerv. *wiessies*, ook wel: *wieskeend* of *wieskiengeren*, *wieskiengertjes. Weenen*, *opweenen*, - opwinden, b.v.: garen opwinden, meestal '*opkloenen*.' *Weezer*, - wijzer. *Wossen*, *èwossen*, - wassen, groeien; ook voor wasschen, afwasschen. *Wienteraanen* of *kalversaanen*, - winterhanden. *Woegen*, *èwoegen*, - gewogen. *Waegeren*, - weigeren. *Waegerig*, - weigerachtig. *Wikken*, - wijken. *Wikje*, - ga uit den weg. *Wiedervoeren*, - wedervaren, b.v.: '*wat is je wiedervoeren?* of: *oe bin je vorvoeren op je raeze?*' *Wangelen*, - wandelen. *Weezen*, - wijzen, aanwijzen. *Wannaer*, - wanneer. *Wallige*, - walg, een walg aan iets hebben, b.v.: '*Ik aew en wallige an de kost*, *ik aew en wallige an um of eur*,' enz. *Worren*, *èworren*, - worden, geworden. *Weensel*, *weensels*, - windsel, windsels of windselen. *Westaende*, algemeene benaming voor het westelijk eind van het dorp, daar het andere eind *oostaende* of *Jodeoek* heet. *Wurm*, *wurmen*, - worm, wormen; met beklag gesproken over kinderen welke vader of moeder hebben verloren, wordt veelal gezegd: '*die onnoozele wurmen! die erme wurmen!*' zoo ook, wanneer kleine kinderen ziek zijn, b.v.: '*wat is dat wurm ziek*, of *wat legt dat wurm te leijen*,' enz. *Eezer*, - ijzer. *Ees*, - ijs. *Eezelen*, - ijzelen, ook wel: *reepen* voor rijm, welke in den winter vaak voorkomt. *Zael*, *zaelen*, - zeil, zeilen. *Zuun*, - zoon, *Zaoterdag*, - zaterdag. *Zuundag*, - zondag. *Zunde*, *zundig*, *zundaor*, - zonde, zondig, zondaar. *Zonger*, *zongerling*, - zonder, zonderling. *Zieë*, - zee, '*zieën as kerken en torens*,' algemeene uitdrukking der visschers voor hooggaande golven. *Zunne*, - zon, verkleinw. *zunnetjen*; in den zin van iemand beetnemen wordt gezegd: '*IJ lot em mooi in 't zunnetjen zetten*, of: *zet men nou maer niet in 't zunnetjen*,' enz. *Zeuver*, - zuiver, '*dat 's niet zeuver*,' - niet eerlijk. *Zien*, *zienig*, - voor taai vleesch. *Zienewen*, *zie et et op er zienewen; zie kriegt et op er zienewen*;

ik aew 't op men zienewen at, enz. beteekent het op de zenuwen krijgen of hebben. *Zulver*, zilver. *Zoemer*, - zomer. *Zaer*, *zaerte*, - zeer, zeerte. *Klaenzaertig*, - teergevoelig. *Zwaor*, *zwaorte*, - zwaar, zwaarte. *Zwaerd*, - zwaard. *Zoor*, - broodkastje, ook wel *zoortjen. Zoorde*, - spekzwoord. *Zaft*, - zacht. *Zeede*, - zijde. *Ziedig*, - zedig. *Zuuvene*, *zuuventien*, - zeven, zeventien. *Zieker*, - zeker. *Zeenen*, - zijn, zijnen, ook *umzen. Zie*, - zij. *Zeen*, - zeide. *Zeenie*, *zeenze*, - zeide hij, zeide zij. *Zuut*, - zoet. *Zuutjes*, - zachtjes aan. *Zeudjen*, - zoodje, in een verachtelijken zin, '*dat zeudjen!* of: *Joe zeudjen*, *dat je daor binnen!*' enz. *Zeunig*, - zuinig. *Zuunige*, - varkenstrog. *Zùrge*, - zorg. *Zamet*, - in compagnie. *Zukken*, - zuigen. *Zokke*, - zulke. *Zuijeren*, *zangeren*, - van eten gesproken dat niet flink kookt, b.v.: '*de aerpels angen te zuijeren*, *de kost zuijert*, *ze kookt niet*' enz. *Zaand*, - zand. *Zenze*, - zeis. *Zekkien*, verkleinw. van zak. *Zeup*, - zuip. *Zeuplappe*, - zuiplap *Zeupert*, - zuiper, drinkebroer. *Zwaolewen*, - zwaluwen, verkleinw. *zwaolepies. Zaantig*, zanderig, van eten gesproken waarin door slordig afwasschen of bij ongeluk zand is geraakt, b.v.: '*Wat is die kost zaantig*.' *Zalm*, *zalmen*, *passalm*, *passalmen*, - psalm, psalmen. *Zaod*, - zaad. *Zaeijen*, - zaaien. *Zoegen*, - zwaar ademhalen, hijgen. *Zeuge*, *zoege*, - een vrouwelijk varken, ook spottender wijze van eene vrouw gesproken, welke veel kinderen krijgt, b.v.: '*ze is en ouwe zeuge* of *ouwe zoege*' enz. *Zuijen*, - Zuiden. *Zunnebloem*, - zonnebloem. *Zunn'oedjen*, - zonnehoedje. *Zoedelen*, *zwindelen*, - langdurig loopen rondventen met koopwaar, die geen aftrek heeft. *Zwabberen*, - langzaam het voorgestelde doel naderen. *Zielui*, *zieluijen*, - zij, zijlieden, ook voor zeelieden of zeevarenden. *Ziemel*, - zemelen, rogge- of tarwezemelen. *Ziemelknooper*, iemand welke traag of langzaam in zijn doen of zijn spreken is. *Zorre*, - dor, droog, ook van brak water, hetwelk bij het wasschen niet genoeg schuimt, daar de zeep zich niet goed oplost. *Zwoon*, - zwaan. *Zeije*, - zeef. *Zim*, *zimmetjen*, - dun touwwerk. *Zinden*, *vorzindige*, - zenden, verzending. *Zoonen*, *zooniene*, zulke, zulk een. *Zoo daodelik*, *zoo-mit-ien*, - zoo dadelijk, meteen. *Zwebel*,

- zwavel. *Zwebelstùkkien*, verkleinw. van zwavelstok. *Ziep*, - zeep. *Ziemsleer*, - zeemleer. *Zwieft*, *zwieven*, - zweeft, zweven. *Zwiet*, *zwieten*, - zweet, zweeten. *Zwikken*, - uitglijden, ook wel, *eutglissen. Ontglist*, - vergeten. *Zwaoijen*, - zwaaien. *Zodde*, - bezinksel in het water. *Zendjen*, verkleinw. van zand. *Zeul*, *zeulen*, - zolen onder schoenen en muilen; *en zeul over de tonge*, - een beslag op de tong, b v.: wanneer iemand ongesteld is. *Zalven*, *ofzalven*, - '*IJ et em of lotten zalven*' of: '*zie et er of lotten zalven*,' beteekent dat iemand zich met een mooi praatje heeft af laten schepen. *Zedderbet*, - gewone benaming voor Z onder de ouden van dagen nog in gebruik, vooral wanneer '*Baebe of Bessien*' de taak op zich nemen, '*om de baebe in bessieszeggers 's ochtes in saves op te zeggen*.'

Over het volksboek van ‘Floris en Blancefloer’, door G. Penon.

Zeer waarschijnlijk in het laatst der vijftiende eeuw ontstond het Volksboek, waarover we hier iets wenschen op te merken. Dat het ‘uit de rethorijkkamers is voortgekomen’, zooals Mr. L.Ph.C. van den Bergh zegt[1)], in allen gevalle dat de tijd van ontstaan is de periode der rederijkers blijkt terstond bij inzage van het Volksboek. De tusschen het proza ingevoegde verzen zijn van dien aard, dat niet eens de *Prinse*, ‘het kenmerkende slot vers’, noodig is om ons te overtuigen dat we hier met rijmelarij uit dat tijdvak te doen hebben. Het volgende proefje zal voldoende zijn. Floris exclamatie, als hij gehoord heeft dat Blancefloer dood is, luidt als volgt: (Vlksb. 9*a*)

‘De onvoorzienelyke dood zeer gryselyk
Heeft my ontschaakt zeer dieffelyk
Blanchefleur, die my hield staande in myn jeugd.
Nooit oogen waren op my zoo lieffelyk,
Nooit menschenmond en was my zoo gerieffelyk,
Nooit droeg een hert te mywaards zulk een deugd.
Zy was myn lust en myne zielevreugd.
Haar byzyn, haar minnelyke compagnie,
Was me op de wereld de beste melodie.’

1) *De Nederlandsche Volksromans*, bl. 1.

Het Volksboek werd tot in onze eeuw herdrukt en gelijk het met dergelijke boeken uit de Blauwe Bibliotheek gaat, werd steeds de herdruk slordiger, zoodat de laatste uitgaven dan ook wemelen van fouten. Toch zal dat op het debiet geen invloed hebben gehad, want de bekoorlijkheid der sage trok ieder aan en terecht noemt men[1] den *Floris* in het algemeen 'eene liefelijke verschijning op het gebied onzer letterkunde.'

Doch met het Volksboek was men nog niet voldaan; zelfs werd in den tijd der rederijkers de *Floris* voor het tooneel bewerkt. Zoo vinden we vermeld dat de gezellen van Deinze in 1483 'een groet *spel van Florijsse ende van Blanchefloere*' vertoonden[2]. - Bovendien werd er een 'Lied' vervaardigd *Van Floris en Blanchefleur*[3].

Bekend is dat bij een 'Censuredict' van den bisschop van Antwerpen van 16 April 1621 het Volksboek van den *Floris* werd gerekend tot de 'boeken, gheheelyk voor de scholen verboden ende ook onder de ghemeynte te verkoopen, soo langhe sy niet gheapprobeert en zyn'[4]. De 'ghemeynte' nam het anders met zulke boeken zoo nauw niet. Zoo vinden we in Bredero's *Moortje*, vs. 2889 vgg., dat een jongen, 'asset sinter Klaes was', van een' vriend van zijn moeder cadeau kreeg o.a.

> - 'een walbarcken warp-tol, met een staele pen en een plaatje daer vuer,
> Mit een groot embder en een Evangely met een schrijf-boeck van fijn kapitoorye,
> Met een nuwt school-bort, met een kategismus en met de moye stoorien
> Van Fortunates buersje, van Blancefluer, van Amadis de Gauwelen.'

En in de *Klucht van Oene* door Jan Vos[5] wordt van eene vrouw gezegd:

> 'Op heur kammoesde lippen en op heur neus van die zelfde kleur,
> Leest men de stoory van Orsel en Valentijn en van Blancefleur.'

Al heeft nu Diederik van Assenede gezongen (vs. 2 vgg.) dat hij zou

1) Dr. Jonckbloet, *Gesch. der Mnl. Dichtk*. II, 226.
2) *Vaderlandsch Museum*, V, 11 (Vergelijk aldaar IV, 116).
3) Mone, *Uebersicht*, S. 229. - *De nieuwe Overtoomsche Markt-schipper* (Deventer, de Lange), bl. 81 vgg. - Vergelijk p. XLV van de *Introduction* op Edélestand du Méril's uitgave van de Fransche teksten.
4) Mone, *Uebersicht*, S. 17.
5) 6e druk, bl. 3.

‘ene aventure tellen van minnen,
die den dorperen no den doren
niet bestaet dat sise horen:’

de *Floris* zou toch mede ‘den dorperen’ tot lectuur dienen, zij het dan ook als Volksboek, dat, gelijk men weet[1)], het Mnl. verhaal, hoewel verkort, volgt. Hoe zou het ook anders kunnen afloopen met een werk, waarvan de stof ‘voor alle tijden en voor alle standen’[2)] is?

Is het Volksboek van den *Floris* belangrijk? Natuurlijk kan de vraag verschillend worden beantwoord. Zoo men de geschiedenis van de ontwikkeling van ‘het’ volk wil kennen, zal men in elk volksboek gewis eene bijdrage begroeten tot de kennis van 't geen ‘het’ volk leest - en van die zij bezien is uit die blauwboekjes veel te leeren. Voor de geschiedenis der letterkunde, meer bizonder wat het gebied der kunst betreft, levert de studie der volksboeken in het algemeen niet veel op. Toch mag ze niet geheel worden verwaarloosd, omdat we daaruit een deel van de geschiedenis eener sage leeren kennen. Maar hoofdzaak is, en hier spreken we voornamelijk met 't oog op den *Floris*, de taal.

Ons Volksboek toch volgt, zooals we zagen, veelal den Mnl. tekst. Waar die tekst corrupt of met lacunes is, kunnen we het Volksboek als hulpmiddel voor de critiek ter hand nemen. We mogen het dus evenals de Fransche teksten en de fragmenten van van het tweede HS gebruiken om den tekst van Assenedes gedicht te verbeteren.

Omgekeerd kan de Mnl. tekst dienen tot verbetering van den tekst van het Volksboek, die door slordigheid in de correctie en

1) Mr. van den Bergh, *de Nederlandsche Volksromans*, bl. 3: ‘Dat ons volksboek uit Assenede, niet uit het Fransch is overgenomen, toont de volkomene gelijkheid des verhaals, dat hoezeer in de proza verkort en verminkt, echter doorloopend en in bijzondere uitdrukkingen daarmede overeenkomt, als ook de omstandigheid dat gene hier en daar oude woorden, bij Assenede voorkomende, verkeerd heeft opgevat.’ - Men kan er bijvoegen dat eene vergelijking van het Volksboek met den mnl. tekst (naar Hoffmanns uitgave) vs. 1654 vgg. en met de fragmenten (door den Hr Alb. Thijm uitgegeven in *Dietsche Warande*, I, 493 vgg.) vs. 122 vgg. doet zien dat het Volksboek geheel en al de lezing van het Leidsche HS. volgt en niet die der fragmenten.

2) Dr. Jonckbloet, *Gesch. der Mnl. Dichtk*. II, 226.

doordien men vaak den vroegeren tekst niet goed begreep op vele plaatsen onduidelijk, soms onverstaanbaar, is geworden.

Op de volgende bladzijden worden eenige opmerkingen gegeven naar aanleiding van eene vergelijking van den Mnl. tekst met twee uitgaven van het Volksboek. Wat den Mnl. tekst betreft, gewoonlijk heb ik Hoffmann von Fallerslebens uitgave gevolgd, soms echter eenige verandering aangebracht.

De uitgave van het Volksboek, die ik tot grondslag leg van het onderzoek[1)] en als 'Vlksb.' zal aanduiden, is *De Historie van Floris en Blanchefleur*; *dewelke*, *na dat zy lang van elkanderen gescheiden waren*, *en hoeveele gevaren zy uitgestaan hebben*, *eer dat zy tot den Huwelyken staat konde komen. Zeer Aangenaam en Vermakelyk om te lezen. Te Amsterdam*, *by B. Koene*, *Boekdrukker in de Boomstraat*, 1827. (4°. 24 bldzz.).

Verder neem ik tot vergelijking de 'Nederlandsche Volksromans door H.C. Rogge. I. Floris en Blanchefleur' in de 'Algemeene Bibliotheek, Leiden, Sijthoff.' De Hr. Rogge geeft vooraf eenige opmerkingen over de origine van het Volksboek en vermeldt Hoffmanns uitgave en het 'Waalsch origineel, *Flore et Blanchefleur*.'

Als koning Fenus genoeg geroofd en geplunderd heeft, besluit hij naar Spanje terug te keeren. Vooraf nog één strooptocht: (Vlksb. 3*a*) 'Terwyl hy zyne Schepen deed laden en belasten met den roof, zoo zond hy veertig Mannen, om op te passen daar de Pelgrims passeeren moesten, om die te ruïneeren. Als zy dus de wegen bereid hadden, zagen zy van de Bergen verscheide Pelgrims komen, die zeer moede waren, welke zy aanrande en bevogten, maar de Pelgrims gaven haar goed over om haar leven te behouden.' - Mnl. tekst, vs. 116 vgg., waar van Fenus wordt gezegd:

1) Te weinig is nog aan de studie der volksboeken gedaan om hier eene bibliographie van Vlksb-*Floris* te geven. - Voor het Vlksb. verwijs ik naar Dr. G.D.J. Schotel, *Vaderlandsche Volksboeken*, II, 32-41.

wapenen dede hise ende hietse varen
op die montaenghe, ende beriden
die weghen, die straten in allen siden,
ende roven die pelgreme, of sise vonden.
men soude binnen der selver stonden
die schepen laden ende reden die vaert
te keerne weder te Spaenghen waert.
si wapenden hem haestelike
ende voeren wech gheweldelike
ende beleiden die borghe in allen siden;
al daer wech was ende lide,
si reden vort, si reden weder.
doe reden si van den berghe neder;
pelgreme die vele moede quamen,
tierst dat sise vernamen,
reden si hem tenen ghemoete
ende begondense roven onsoete,
ende sloeghen, die si wilden slaen.

De woorden uit het Vlksb. ‘Als zy dus de wegen bereid hadden’ zijn onduidelijk. Men zou kunnen gissen dat ze waren ontstaan uit het kwalijk verstaan van *beriden die weghen* in vs. 117 vg. Beter is het om in 't Vlksb. *bereid* in *beleid* te veranderen. Vergelijk vs. 125, waar men tevens *den bergh* moet lezen. *Borghe* in HS. is door Hoffmann alleen in vs. 128 en niet hier verbeterd. ‘Borch’ beteekent hier niets en het Fr. spreekt er evenmin van (vs. 83 vgg. Ed. Bekker).

Vs. 127 vg. worden door Dr. de Vries (*Handelingen en Mededeelingen der M.v. Ned. Lett. te Leiden*, 1867, bl. 17) op grond van den Franschen tekst aldus gelezen:

Doe *saghen* si van den berghe neder
Pelgreme *enz*.

Men ziet dat ons Vlksb. de emendatie volkomen bevestigt.

De Hr. Rogge heeft in zijne uitgave, bl. 4: ‘- zond veertig man uit om een oog te houden op de pelgrims, die voorbij moesten komen, om ze uit te plunderen. Deze hadden zich nog niet lang bij de wegen verscholen, of zij zagen werkelijk van het gebergte pelgrims naderen, die zeer vermoeid waren. De arme lieden werden onverwachts op het lijf gevallen, doch zij lieten hunne bagage in den steek, om ijlings het hazenpad te kiezen en

hun leven te redden.' - Twee opmerkingen. Het 'zich bij de wegen verschuilen' rijmt niet met 't geen in den Mnl. tekst wordt gezegd. En waar ter wereld wordt vermeld dat de pelgrims 'ijlings het hazenpad kiezen'? In den Mnl. tekst leest men vs. 134 vgg.:

> die pelgreme en mochten niet ontgaen,
> no met crachte hem onthouden.
> doe si saghen, dat si sterven souden,
> si boden haer handen, ende gaven
> een groot deel van hare haven
> ende verdingheden lijf ende lede.

Vlksb. 5*a*. 'Aldus leerde deze twee elkanderen zooveel, daar ze beide zeer vlug waren in het schryven en leezen en in het Latyn spreken, dat ze dikwyls aan elkanderen Minnebrieven in het Latyn schreeven, zoodat het andere kinderen niet en verstonden.' - De Mnl. tekst (vs. 315-355) spreekt niet van de 'Minnebrieven', maar na vs. 320 is daar eene 'Lücke von 2 Blättern' (zie Hoffmanns uitg. *S*. 116). Hier blijkt dat Dr. Jonckbloet (*Gesch. der Mnl. Dichtk*. II, 232, A. 1) juist heeft geoordeeld, toen hij de gissing waagde dat op die plaats eene ampliatie heeft gestaan van hetgeen men in den Franschen tekst vs. 241 vgg. aantreft. Vergelijk Fr. tekst., vs. 257 vgg.:

> et quant à l'escole venoient,
> lor tables d'yvoire prenoient.
> adont lor veissiés escrire
> letres d'amors sans contredire
> et de cans d'oisiaus et de flors,
> letres de salus et d'amours.

Vlksb. 6*a*. 'Van dit gelaat en woorden was zyn Vader den Koning niet wel te vreeden, waarom hy Floris met schoone woorden en groote giften en statie te Montoriën ter Schoole zond, daar hy zeer feestelyk ontvangen werd van den Hertog Goras, en van de Vrouwe Sickte en haar Dochter. En werd van Vrouw Siville ter School gelegd, daar zeer vele edele Maagden waren; maar het was alles niets,' enz.

Het woord ‘Hertog’ bevestigt de opmerking van Dr. de Vries (*Handelingen* t.a.p. bl. 21) dat *hertoge* en niet *here* in Mnl. tekst vs. 505 ‘de ware lezing’ zal zijn.

Wat ‘Vrouwe Sickte’ aangaat, ziet men ook hier weer hoe soms zulke woorden tot onkenbaar wordens toe worden verknoeid. Nadat Diederik eerst uit Floris tante Sebile (Fr. tekst, vs. 323 vg.) door het niet verstaan van *s'ante* (Fr. t. vs. 365) eene *Vrouwe Sante* (vss. 433 en 507) heeft doen verschijnen (Dr. Jonckbl. l.c. II, 237), maakt hij ‘dame Sebile’ eenvoudig tot hare dochter (Mnl. tekst, vs. 509). *Vrouwe Sante* wordt nu in ons Vlksb. *Vrouwe Sickte* (bij den Hr. Rogge, bl. 8 *Zeute*). Het Vlksb. noemt verder eene *Vrouw Siville*, zonder van eenige familiebetrekking te spreken[1)].

Vlksb. 7*a*. ‘- want de Kooplieden gaven voor Blanchefleur zestig pond Gouds, honderd pond zilver, honderd zindalen Laken, honderd roode Mantels, honderd goede Paarden, en drie honderd Vogels, als Valken, Havikken en Sperwers, en een kop van Goud, bovenmate kostelyk, en wiens gelyke niet meer gezien en was.’ - In het Mnl. vs. 620 vg. las men van:

> driehondert vogle, die goet waren,
> hondert valken, haveke, sporewaren.

Hierover merkt Dr. de Vries (*Handelingen* t.a.p. bl. 22) op: ‘*Driehondert vogle*. Welke vogelen waren dit, als het geene valken, haviken noch sperwers waren, die in den volgenden regel afzonderlijk worden genoemd? De bedoeling is blijkbaar: 300 vogelen, t.w. valken, haviken en sperwers, 100 van elk. In vs. 846 wordt ook van geene andere vogels melding gemaakt. Men zal best doen, het woord *hondert* in vs. 621 eenvoudig door te schrappen’. Het Vlksb. bevestigt het vonnis, over *hondert* uitgesproken.

Als Floris Blancefloers dood heeft vernomen, (vs. 1113 vgg):

1) Eene andere verknoeiing onderging b.v. de naam van Floris eersten meester. Het Fr. *Gaidons* (vs. 329) werd in 't Mnl. *Gaydoen* (vs. 300), en dat werd in 't Vlksb. 4^{b} *Garboer* en bij den Hr. Rogge, bl. 6 *Gorboer*.

doe namen die coninghinue sijn moeder
ende leiden selve al daer,
daer si hem seide over waer
dat Blancefloer begraven lach.
tgraf dochten scone daer hijt sach.
hi vant die lettren ende las,
wat so daer ane ghescreven was.

In 't Vlksb. 10*a* leest men: ‘Doen nam hem zyn Moeder, en leide hem in 't Graf, daar zy zeide dat Blanchefleur lag, 't welk hem zeer schoon dagt.’ - De door Dr. Jonckbloet (l.c. II, 236, A. 2) afgekeurde regel staat, gelijk men ziet, ook in het Vlksb. Moeielijk zal 't gaan te bewijzen dat ze niet van Diederiks hand is. Vooralsnog is er geen reden om met Dr. de Vries (*Handelingen* t.a.p. bl. 27 vg.) te gissen dat een afschrijver ‘aan het werk van den dichter eene schendende hand sloeg.’

Floris wil zich uit wanhoop dooden. Hij zegt tot den dood (Vlksb. 10*a*): ‘Kom my ontlyven, of ik zal my zelf 't leven beneemen, en alzoo varen in 't bloeijende veld, daar Blanchefleurs ziel voor eeuwig leeft.’ - In 't Mnl. vindt men, vs. 1204 vg.:

ic sal mi doden, ic hebbe die ghewelt,
ende varen int ghebloeide velt.

Waarom de Hr. Rogge (bl. 16) schrijft: ‘Kom mij halen, of ik zal mij zelven het leven ontnemen, om te gaan naar de Eliseesche velden’ - vat ik niet. Ook geeft dat tot verwarring aanleiding. Immers iets later zegt Floris moeder in antwoord op zijne exclamatie (vs. 1246 vgg.):

wat waenstu datti soude vromen,
dattu di versloeghes? waenstn dan comen
int ghebloeide velt, int paradijs?

Het Vlksb. 10*b* heeft: ‘dan en kunt ge by u Blanchefleur in 't Paradys niet komen’ en de Hr. Rogge (bl. 17): ‘Dan kunt ge immers niet bij uwe Blanchefleur in het Paradijs komen.’ - Is nu 't paradijs = de Eliseesche velden?

Op de zoo pas behandelde plaats volgen in 't Mnl. de verzen:

neen du niet, dies ben ic wijs,
dat en sal di niet moghen gheschien,
daer en saltu Blancefloer niet sien.
daer es binnen so grote core,
dat men hem allen verseit die dore,
ende menre niemen wille ghehoren,
die besondech sijn te voren.
du salt dijn woninghe kiesen elre,
ende varen ter helle in den donkren kelre,
daer Biblio es ende Dido,
die so serech sijn ende so onvro,
dat si met claghene die wincle vervullen; *enz.*

De ook in den Franschen tekst (vs. 1035) voorkomende Byblis en Dido schenen den vervaardiger van het Vlksb. hier niet gepast; hij verandert aldus (10*b*): '- dan en kunt ge by u Blanchefleur niet komen, maar zult moeten woonen met groote pyn en smerte, daar Thisbe en Paramus zyn, die daar zware tormenten lyden, daar zy met elkander zoeken troost te hebben, maar nimmermeer zullen zy die genieten.'

In 't gesprek van den koning en de koningin over Floris zegt de koningin (vg. 1289 vgg.):

van den rouwe sal hi cume ghenesen,
en si dat hi sterve, ende niet eer.
wi ne hebben al der kinder meer
dan hem, ende oft wi dat verslaen,
het sal ute breken saen,
dat si bi ons, ende die niemare
sal lopen ende werden mare,
dan sal groet sijn onse scande
ende onse lachter in allen lande.

In plaats van *al der* wil Dr. Jonckbloet (l.c. II, 243, A. 1) lezen *ander*. - In 't Vlksb. 11*a* vindt men: 'dewyl wy geen meer kinderen hebben dan hem'. Daarom zou men in 't Mnl. kunnen lezen:

wi ne hebben *der* kinder meer
dan hem, *enz.*

Toen Floris op reis wilde gaan om Blancefloer te zoeken (Vlksb. 11*b*): ‘Toen wierd de Koning bedroefd, en vervloekte den dag op welke men haar verkogt hadt, en wilde Blanchefleur wel voor tien pond duurder weder koopen, dan zy verkogt was, hadt hy ze maar weten te krygen.’ - Het Mnl. heeft vs. 1401 vgg.:

ende hise gherne weder copen woude
twievout diere, dan hise vercochte,
waer iemen diese hem weder brochte.

Men mag hier de gissing wagen dat in 't Vlksb. de woorden *tien pond* ontstaan of liever verknoeid zijn uit Mnl. *twievout*. In allen gevalle wijst *duurder* van 't Vlksb. op eene fout in den Mnl. tekst, waar men *dierre* in plaats van *diere* moet lezen.

Floris zegt tot zijn vader (vs. 1439 vgg.):

twelf someren selen voor mi lopen.
so willic dat men bi uwen rade
die drie met silvere ende met goude lade,
dander drie selen draghen ghemunte penninghe,
dat wi moghen onse teringhe
ende onse wedden quiten te ghereder;
die twe selen draghen goede cleder,
pellene, samite, scarlaken diere;
so willic, dat draghen de viere
bontwerc, grau ende sabelijn.

Het Vlksb. 11*b* heeft hier: ‘- twaalf Muilezels zullen voor my gaan, waarvan men er drie zal laden met Hoeden, drie met gemunte Penningen, twee met goude Kleederen van zyde, Fluweel en Scharlaken, en de andere vier zullen dragen Bontwerk, wit en graauw.’

De Hr. Rogge leest (bl. 19 vg.): ‘Twaalf muilezels moeten er voor mij uitgedreven worden; drie zullen wij beladen met hoeden, drie met gemunte penningen, twee met fluweel, scharlaken en zijden kleederen, gestikt met gouddraad, de vier overige zullen wit en grauw bontwerk dragen.’

Een zonderlinge handel in *hoeden*. Toch is de slordigheid van het Vlksb. te verklaren. Uit *goud en zilver* zullen achtereenvolgens *gouden*, *goeden* en *hoeden* zijn ontstaan. Zoo wordt onze Floris commis-voyageur in hoeden.

Dat werkelijk *goeden* en *gouden* gemakkelijk worden verwisseld, zien we immers juist in de plaats, die we nu behandelen[1]. Terwijl de Mnl. tekst spreekt van ‘goede cleder, pellene, samite, scarlaken diere’[2], kent het Vlksb. ‘goude Kleederen van zyde, Fluweel en Scharlaken.’ Men herstelle *goede*. - De ‘zijden kleederen, gestikt met gouddraad’, die de Hr. Rogge vermeldt, verbeteren de fout van het Vlksb. niet.

Van Floris en zijn gezelschap wordt gemeld dat ze (vs. 1954 vgg.)

> quamen omtrent die vespertijt
> tenen watre, dat snel was ende wijt,
> die Fire hiet, ende was harde diep,
> een arm van der se, die so sere liep,
> datter nie brugghe over ghinc.
> een horen daer an enen stake hinc.
> die horen was yvoren, cypres die stake
> ende was daer ghehanghen om die sake:
> die den verman hebben woude,
> dat hi den horen blasen soude.
> an dander side stont Monflijs.

Vlksb. 13*b*: ‘ - waar zy aan een water kwamen, de Serie genaamd, daar een Brug over lag, maar om dat hy Paarden en ander goed by zich hadt, zoo en mogt hy daar niet over. Maar aan de Brug stond een Cypressenstok, daar een Ivooren hoorn aan hing, en zoo wie de Veerman hebben wilde, die blies op

1) Ook in den Mnl. tekst schijnt ergens *gouden* in plaats van *goeden* te staan (vs 2457 vgg.).

> het behoeft dat si lettren kinnen
> ende wel gheleert sijn in der scrifturen,
> die die jeeste ende daventuren
> bekinnen souden ende die beelden,
> dier an ghemaelt sijn van gouden heelden.

Gouden heelden deugt niet. Het eenvondigst is de verandering in *goeden*. Of zou men *ouden* moeten lezen? In 't Fr. heet het (vs. 1875 vg.):

> li fait i sont des ancissours,
> les proueces et les estours.

2) Fr. tekst heeft vs. 1147 vg:

> et les deus, sire, de ciers dras,
> des millors que tu troueras. *cet.*

die hoorn, want over het water was een plaats, Montsolys geheeten.'[1)]

De plaats moet met het Fransch worden vergeleken. Men leest daar vs. 1501 vgg.

> Au tierc jor deuant l'auesprer
> paruinrent à un brac de mer.
> l'enfer le noment el pais.
> de l'autre part fu Monfelis,
> castiax rices, ù cil manoient
> qui la gent outre conduisoient.
> il n'i auoit planke ne pont:
> car trop erent li gué parfont.

Dr. Jonckbloet heeft (l.c. II, 237) gewezen op Diederiks *Fire* tegenover het Fr. *enfer*. Ook hier zien we weer in *Serie*, hoe 't Vlksb. de eigennamen verknoeit.

Toch levert hier het Vlksb. nog dwazer dingen. In strijd met Fr. en Mnl. tekst wordt ons nu een 'brug voor voetgangers' vermeld. En in plaats van een zijner 'cnapen' over de brug naar den veerman te zenden, gaat Floris ook nog op den horen blazen! - De fout in het Vlksb. is licht te verklaren. Het Mnl. 'datter nie brugghe over ghinc' is waarschijnlijk geworden in het Vlksb. 'daar geen brug over lag.' Bij slordig nadrukken valt de *g* weg van *geen*; om den onzin, die nu ontstond, te verbeteren worden er later eenige woorden bijgevoegd en iets in het volgende veranderd, en - onze 'hrug voor voetgangers' is gefabriceerd.

Floris denkt bij zijne aankomst in Babylon 'dat hi grote sotheit heeft bestaen' (vs. 2100). Want als de 'ammirael' het plan verneemt (vs. 2109 vgg)

> hi soude di doen becopen dine domheit,
> hi soude di doen slepen ende hanghen
> ende daer na verbernen ochte vanghen.

1) De Hr. Rogge heeft (bl. 22 vgg.): '- kwamen zij aan een water, de Serie geheeten. Er lag wel een brug over voor voetgangers, maar aangezien hij muilezels en andere bagage bij zich had, mocht hij daar niet over gaan. Bij de brug stond echter een cypressestok in den grond gestoken, waaraan een ivoren hoorn hing, en wie de[n] veerman hebben wilde, die aan de overzijde te Montsolys woonde, had slechts op dien hoorn te blazen.'

't Vlksb. 14*b* heeft: ‘- want wordt 't den Admiraal gezegd, hy zal my doen vangen en dooden.’ Het vangen gaat het dooden vooraf en men zal in 't Mnl. dus moeten lezen:

> hi soude di doen slepen ende *vanghen*
> ende daer na verbernen ochte *hanghen*.

In vs. 2358 vgg. beschrijft Daris de macht van den ‘ammirael.’

> ons ammirael heeft so groot ghewout,
> dat van coninghe comet en es so stout,
> dat hijt dorre laten ochte merren iet,
> hi en come te Babylonien, als menne ontbiet.

Dr. Jonckbloet vergelijkt (l.c. II, 243, A. 1) den Franschen tekst, waar van ‘cent et cinquante rois’ wordt gesproken, en zegt: ‘Door eenvoudig *comet* te veranderen in CL krijgt men een klaren zin en eene juiste vertaling.’ De emendatie wordt bevestigd door 't Vlksb. (16*a*): ‘want hy is soo magtig, dat hy wel honderd en vyftig Koningen onder syn gebied heeft.’

Bij de beschrijving van het kasteel van den emir wordt o.a. gezegd vs. 2436 vgg.:

> Die cameren, daer si wonen boven,
> ne mach niemen ghenoech loven
> no tharen rechte prisen nemmer.
> die doren hebben soghedaen temmer
> ende thout es van selker naturen,
> dat si nemmermeer moghen gheduren.

Het Vlksb. 16*a* spreekt van ‘een schoone en kostelyke kamer, waarvan de deuren van ebbenhout syn gemaakt, dat nimmermeer en verrot, noch met vuur en verbrand.’ - Juist gezegd is *nimmermeer en verrot*, dus *emmermeer gheduurt*. Men leze alzoo in den Mnl. tekst

> dat si *emmermeer* moghen gheduren.

Over 's heeren emirs gewoonte ‘een jaer ende niet langher te houdene een wijf’ wordt vs. 2504 vgg. gezegd:

als dat jaer entie termt ute es,
des moghedi recht sijn ghewes,
so ontbiet hi met sinen salute
sine man, dat si comen ute
ende bi sinen lettren ghemeenlike
ooc alle die hogheste van den rike,
coninghe, hertoghen, graven vele;
alsi vergadert sijn in die sele,
doet hi die vrouwe bringhen gheleet;
tierst dat hijt heet, so es ghereet
een ridder, die hare thooft afslaet.

Het Vlksb. 16*b* heeft: ‘De Admiraal is gewoon alle jaren een Wyf te trouwen. Op 't einde van 't jaar ontbiedt hy alle de Heeren, Prinsen en Koningen van syn Ryk, en als sy alle vergaderd syn, soo doet hy de Vrouwen alle voor hem brengen, en haar het hoofd afslaan van een Ridder.’ - Dat men allicht door *de Vrouwen alle* in verwarring zal komen is duidelijk; gelukkig laat het Vlksb. er op volgen: ‘Dus moet syn Vrouwe die eere bekoopen met seer groote rouwe, ja met de dood.’ Wij weten dus dat elk jaar slechts ééne vrouw werd gedood. 't Is dan ook reeds erg genoeg. De Hr. Rogge is van eene andere opinie, want hij schrijft (bl. 28): ‘Tegen het einde des jaars ontbiedt hij alle heeren, prinsen en koningen van zijn rijk, en als zij allen vergaderd zijn, laat hij alle vrouwen voor zich komen en ze een voor een door een ridder het hoofd afslaan.’

Vs. 2533 vgg.:

die bogart is al omme bevaen
ende besloten met enen mure,
daer met goude ende met lasure
ende met andren varwen ghemaect daer an
meer dan ic u ghesegghen can.

Vlksb. 17*a* zegt: ‘Zeer schoone muren zyn om deze Boomgaart gemaakt van Goude en van Lasure’ Hier bevestigt het Vlksb. den Mnl. tekst. Toch zijn die ‘muren gemaakt van Goude en van Lasure’ al te zot. Men vergelijke den Franschen tekst, vs. 1983 vg.

de l'une part est clos de mur
tot paint à or et à asur.

Daarom leze men in den Mnl. tekst:

daer *es* met goude ende met lasure
ende met andren varwen *ghemaelt* an
meer dan ic u ghesegghen can.

Zoo vindt men vs. 2455 *met goude ende met lasure ghemalen* (Het participium *ghemaelt* vindt men vs. 2461).

Hoewel op deze plaats de lezing van het Vlksb. niet de fout aan het licht brengt, blijkt ook hier dat zoowel in schrift als in druk dergelijke fouten gemakkelijk kunnen ontstaan. - Overigens houdt de lezing van het Vlksb. soms van veranderingen terug, die men in den Mnl. tekst zou willen maken. Zoo wordt Fr. tekst vs. 1481

Quant de mangier sont souffissant

vertaald door vs. 1919:

Doe is ghenoech alle hadden gheten.

Hoe gaarne zou men niet willen schrijven *als* in plaats van *alle* (Cf. Mnl. tekst vs. 3897), - en toch het Vlksb. heeft (13*b*): ‘Als zy nu alle gegeten hadden.’ 't Schijnt dus dat Diederik werkelijk *alle* heeft geschreven.

Na vs. 2591 van den Mnl. tekst ontbreken volgens Hoffmanns opgave (S. 120) 80 verzen. Hoffmann voegt er bij: ‘Es folgte hier wahrscheinlich die Erzählung von der Jungfrauenprobe.’ Het Vlksb. bewijst dat zijne gissing juist is. De geheele plaats uit 't Vlksb. wordt hier afgedrukt, juist zoo als ze in de editie staat, die we boven hebben vermeld. De plaats correspondeert met Mnl. tekst vs. 2584-2591, dan lacune, en vs. 2592-2601. (Men vergelijke Fr. tekst, vs. 2041-2122.)

Vlksb. 17*a*: ‘In 't midden van de Boomgaart staat een Fontein, en daar boven een Boom die altoos bloeit, daar Bloemen

op staan van veelerleie vrugten; en zoo schielyk als de Bloem valt of afgeplukt wordt, zoo ras is er weder een andere aangewassen. - Dan gaat de Admiraal zitten met zyne Heeren, nevens de Boom, en dan moeten de Jonkvrouwen daar passeeren, elk byzonder voorby de Fonteinen. En als er voorby gaan die Maagd zyn, zoo blyft 't water van de Fonteinen schoon en klaar, en die mogen met blydschap wederkeeren. Indien er iemand voorby komt die geen Maagd is, zoo word het water van de Fonteinen dik en onklaar, en de Vrouwe werd zoo rood als bloed. Daarna doet de Admiraal de Jonkvrouwen weder komen, onder den Boom die bebloeit staat, en op wien dan een Bloeme valt, die neemt hy, voor alle de anderen, dat jaar tot eene Vrouwe; en doet haar met eere kroonen, maar op 't einde van 't jaar doet hy haar dooden. En is er dan ook een van de Jonkvrouwen die hy meest bemind, daar doet hy met toverye de Bloeme op vallen. - Dus, schoon Jonkheer, ik weet geen een zoo wys, die u hier raad geven geven zoude, dat gy Blanchefleur moogt verkrygen, want nog binnen een maand zal de Admiraal zyne Heeren ontbieden om Feest te houden op zyne Bruiloft, en dan moeten alle de Jonkvrouwen voor hem in de Boomgaart komen, want zoo als ik gehoord hebbe, bemindt hy Blanchefleur zoo zeer om hare schoonheid, dat hy ze trouwen wil, en houden haar zyn leven lang voor hem. - Och, lieve Heer Waard, zeide Floris, geeft my raad wat ik best zal doen, of ik haar opentlyk wil eisschen, want wat ik voor haar lyde, en zal my niet pynen, zoo verre als zy 't verneemen kan; want ik weet wel zy zal kortelyk de dood smaken, en volgen my na, en dan zal haar ziel komen by de mynen, om bloemkens te leezen in 't Aardsche Paradys, daar zullen wy onze geueugtens dan blyven waarnemen. Toen zeide Daris, Jonkheer, ik zal u geven de beste raad; gy moet morgen vroeg opstaan, en bezien de Toren daar Blanchefleur op woont; en dezelve met voeten meeten.'

Floris wordt in een korf op den toren gedragen. De twee 'cnapen' (vs. 2904 vgg.)

so herde waren si gheladen,
dat si vloecten dies loet.
si schieden ende si peinsden in haren moet,
dat si bloemen nie en saghen
no droeghen die herde waghen.

In plaats van *schieden ende si peinsden* schrijft Dr. Verwijs (*Bloemlezing*, I, 169, vs. 120) *seiden ende peinsden*. De emendatie wordt bevestigd door het Vlksb. 19*a*: 'En de Knapen deeden alzoo, en vloekten tegen elkander, en zeiden, dat ze nooit zwaarder Bloemen gedragen hadden.'[1)]

Na het gesprek met Claris gaat Floris met Blancefloer naar hare kamer. 'En (Vlksb. 20*b*) Floris zeide: o Lief, wat heb ik voor u geleden, ik ben byna dood geweest.' Slaat men den Mnl. tekst op, dan vindt men dat Blancefloer het eerst spreekt, niet Floris. Vs. 3107: 'Floris' sprac Blancefloer, 'nu hebbic u vonden.'

Toch hindert ons dat we in vs. 3117 lezen:

'Floris', seit si, 'sidi dan dit
Die weder mi spreect ende neven mi sit?'

Dit heeft meer van een antwoord en daarom mag men, mede met het oog op het Vlksb. gerust de verzen 3107-3116 door Floris laten spreken. Men leze dan in vs. 3107:

Floris *sprac*: 'nu hebbic u vonden.'[2)]

Vergelijk den Fr. tekst, vs. 2457 vg.:

Floires a premiers commencié.
'Amie,' fait il, 'moult sui lié.'

Met het woord *ontspringen* = ontwaken springt het Vlksb. zonderling om.

1) Het *vloeken tegen elkander* van 't Vlksb. is vrij wat erger dan 't Mnl. *vloecten diese loet*. De Hr. Rogge schrijft (bl. 33) wellicht om die reden: 'De knapen gehoorzaamden, maar lieten zich onderweg menig onbetamelijk woord ontvallen.'

2) Zie dezelfde verandering in de *Bloeml.* I (2de uitg.), 174, 321. *E.V.*

a) Vs. 3232 vgg.:

> het gheviel eens anders merghens vroe,
> dat Claris ontspranc ende sach,
> dat hoghe was op den dach.

Volksb. 21*a*: ‘Maar des anderen daags sprong Claris uit bed, en het was weder laat op den dag.’

b) Vs. 3341 vgg.:

> dat swert verdroech hi ende wilde slaen.
> mettien ontspronghen si ende saghen staen
> voorh em den vruchteliken here, *enz.*

Vlksb. 22*a*: ‘Toen verhief hy zyn zwaard en wilde ze verslaan, dies ze uit haren slaap opsprongen en zagen voor zich staan hunnen vreesselyken Heer.’ Zou *dies* niet bewijzen dat men het Mnl. *ontspringen* niet meer vatte?

c) Vs. 3466 vg.:

> ic vertoghet swert ende si ontspronghen,
> ende spraken te mi ende baden ghenade.

Vlksb. 22*b*: ‘en zou ze verslagen hebben, maar zy ontsprongen uit haren slaap, en hebben grootlyks tegen my misdaan.’

De Hr. Rogge, bl. 40: ‘maar zij sprongen op uit den slaap en smeekten mij voor u terecht te mogen staan.’

Van Floris wordt gezegd (vs. 3285 vg.):

> Daer ne was inden tor neghene
> So scone als hi was sonder Blancefloer allene.

't Vlksb. 21*b* maakt er van: ‘daar was geen zoo schoon Jonkvrouwe, in 't oog van Blanchefleur, als Floris was.’ De Hr. Rogge schrijft, bl. 38: ‘en in het oog van Blanchefleur was er geene jonkvrouw zoo schoon als haren [!] minnaar.’

Als de kamerheer den ‘ammirael’ bericht heeft dat hij Blancefloer en Claris slapende heeft gevonden, (vs. 3303)

> Claris bevede daer si hoorde dat.

De Hr. Rogge schrijft hier (bl. 38): ‘En Claris viel flauw van schrik, want zij hoorde beneden wat de kamerheer zeide.’ Eene geringe verandering[1] in het verhaal zal niemand den Hr. Rogge kwalijk nemen, doch hier moet men dat ‘flauw vallen’ bepaald afkeuren. De dames der middeleeuwsche verhalen laboreeren niet sterk aan flauwten.

De ‘ammirael’ is woedend, als hij het bericht van den kamerheer heeft gehoord. (vs. 3309 vg.)

> ‘Reet’, seit hi, mijn swert; ic sal gaen scouwen.
> Die sameninge vanden tween joncfrouwen.

Vlksb. 21*b*: ‘Toen zeide de Admiraal, langet my myn zwaard.’ Lees dus in den Mnl. tekst:

> ‘*Reect* mi,’ seit hi, mijn swert, *enz.*

Bij het bed (Vlksb. 22*a*) ‘stond de Admiraal in groote verbaasdheid, want hy twyfelde of 't een Jongeling of Jonkvrouwe was, omdat Floris zoo schoon van aangezicht was. Toen riep hy zyn Kamerling, en deed hem de borsten ontdekken.’

In vs. 3333 vgg. leest men:

> te hem riep hi sinen camerlinc.
> ‘ondect,’ seit hi, ‘haer bedde.’ Die ghene ghinc
> ten bedde ende beghanse ontdecken
> liselike, dat hise niet soude wecken.
> doe wert hi gheware dat deen was een man.

Lees dus in vs. 3334

> ‘ondect’, seit hi, ‘haer *borste*.’ Die ghene *enz.*[2].

1) b.v. bl. 34 van 's Heeren Rogge's bewerking, waar men leest: ‘Hunne kamers waren nevens elkander, zoodat Claris thans gemakkelijk tot hare vriendin kon gaan, zonder de opmerkzaamheid van de andere jonkvrouwen te trekken. Na Floris vergund te hebben om uit den korf te voorschijn te komen, sloot zij zorgvuldig de deur van haar vertrek en ging bij Blanchefleur binnen.’ Vgl. Mnl. tekst, vs. 2986:
Een woort en sprac si niet te heme.
Vergelijk verder Mnl. tekst vs. 3031 en Fr. tekst, vs. 2405-2407.

2) Zie ook *Bloeml.* I (2de uitg.), 110, 548, en de Aant. op bl. 197, waar dezelfde verbetering in den tekst is opgenomen, die thans door het volksboek wordt bevestigd. *E.V.*

Vgl. Fr. tekst vs. 2647 vgg.:

> descoeure fait il les poitrines
> au cambrelenc des deus mescines.
> ‘les mameles primes verrons,
> et puis si les esuillerons’.
> cil les descoeure: s'aparut
> que cil est hom qui illuec jut.

De ‘ammirael’ verhaalt van Blancefloer (vs. 3429 vgg.)

> des es cume drie maent leden,
> dat mi so wel bequamen haer seden
> ende haer ghelaet ende si mi dachte
> van so hoghen ende van so edelen gheslachte,
> dat icse tienvout dede weghen
> den comannen, daer icse cochte jeghen.

Tienvout weghen zonder bijvoeging gaat niet. - Het Vlksb. heeft (22*b*): ‘en ik haar kogt voor eenen grooten schat, tienmaal zwaarder van goud als zy van ligchaam is.’

Lees dus in vs. 3433

> dat icse tienvout *met goude* dede weghen.

Vgl. vs. 701

> dat hise hem tienvout met goude wach

en vs. 2289

> dat hise tienwerf woech met goude.

Bij de veroordeeling van Floris en Blancefloer was men het er over oneens hoe men hen dooden zou. Later zegt een ‘coninc, die Alfages hiet’ vs. 3497 vg.:

> uwerlijc heeft hier sonderlinghe
> sijn vonnesse gheseit ende sinen wille.

Sonderlinghe beteekent *afzonderlijk*. Het Vlksb. 22*b* maakt er van: ‘een ieder heeft hier zyn byzonder vonnis.’ - De Hr. Rogge schrijft (bl. 41): ‘De een schreeuwt boven den ander het vonnis uit.’

Door een der aanwezigen bij de veroordeeling van Floris en Blancefloer is als zijne opinie gezegd dat men ook de schuldigen moest hooren. Vs. 3504 vgg.:

> nu sijn wi sculdech te horen vort
> der kinder antworde ende haer tale,
> so moghen wi na rechte doemen wale
> ende segghen recht van so hogher sake
> tuschen onsen here ende der kinder sprake.

Daartegen verzet zich een ‘coninc van Arabien’, vs. 3511 vgg.:

> here her coninc, wat es soghedaen sede?
> in prijs nemmer no love dusdane reden
> die ghi ons secht ende doet verstaen.
> hebben si onsen here lachter ghedaen,
> so es wel recht, dat mense verdoe
> sonder wedertale, ic seggu hoe.
> die enen dief met dieften vinghe,
> het ware, quame hi int ghedinghe
> jeghen iemen ocht te wedertalen!
> onse here, hi doe dese twe halen
> ende doese te samen verbernen bede.

De verzen 3518 en 3519 leveren geen gezonden zin op. Doch laten we eerst den Franschen tekst naslaan om de bedoeling van den spreker te vatten. Vs 2761 vgg.:

> ‘dans rois’, fait il, ‘foi que vous doi,
> del tot en tot pas ne l'otroi.
> se me sire el forfait le prist,
> grant droit eust que l'ocesist:
> que s'on prent larron el forfait,
> vers lui ne doit auoir nul plait.
> ses mesfais mostre apertement.
> morir l'estuet sans jugement.’

Wanneer men nu meer bizonder op het Mnl. let, is de zin dus: die een dief bij (of op) een diefstal betrapt, mag hem terstond straffen en 't zou wat fraais zijn als hij nog eerst met hem een proces moest voeren (*int ghedinghe ocht te wedertalen comen*).

Zien we nu wat het Vlksb. 23*a* zegt: ‘Heere, dat pryze ik niet, want hebben ze onzen Heere laster aangedaan, zoo is 't wel regt dat men ze vonnist zonder wederleggen, want die een dief met een dief ving, zou niet wel tot een rechtsgeding komen.’ -

Ook hier veel duisters. Toch leidt de vergelijking er toe om voor te stellen in 't Mnl. aldus te lezen:

> die enen dief met dieften vinghe
> het ware *scande*, quame hi int ghedinghe
> jeghen *hem* ocht te wedertalen!

Uit de aangehaalde plaats van het Vlksb. blijkt dat men het woord *diefte* niet meer begreep[1)] en daardoor den zin verknoeide. - De Hr. Rogge schrijft, bl. 41: 'Die een dief vangt met een dief, moet zich ook niet aan een rechtgeding wagen.'

De ring, dien Floris van zijne moeder krijgt (vs. 1560-1580 van den Mnl. tekst) en 'die zijnen drager voor alle leed vrijwaart,' wordt reeds bij de eerste ontmoeting door hem aan Blancefloer getoond. (vs. 3141 vgg.) Op beide plaatsen heeft het Vlksb. (12*a* en 20*b*) hetzelfde verhaal. Maar later laat het Volksb. geheel en al de episode weg van het 'toewerpen van den ring.' Men weet dat Diederik die plaats zeer slecht heeft vertaald en aan het Fr. (vs. 2816) 'dont l'a jeté par maltalent' door het 'onder die voete nedervallen' (vs. 3564) alle kracht en indruk heeft ontnomen (Dr. Jonckbloet, l.c. II, 239). Zou het ook aan de weinige belangrijkheid, die dit deel van het verhaal nu onder Diederiks handen heeft gekregen, te wijten zijn dat de bewerker van het Vlksb. het wegliet en men nu dien ring eene vrij zonderlinge figuur ziet maken?

Ook de Hr. Rogge weet met den ring geen weg. Hij vermeldt wel (bl. 20) dat Floris hem van zijne moeder krijgt en tevens (bl. 36) dat Blancefloer hem beziet - maar daarna wordt er nergens meer over gesproken.

1) Dat elders in 't Vlksb. *monster* = kerk in *Munster* is veranderd, vermeldt Mr. van den Bergh, *De Nederlandsche Volksromans*, bl. 3.

Met den onvolledigen Mnl. tekst vs. 3787-3794 correspondeert Vlksb. 23*b*: ‘Toen riepen de Heeren alle te samen: Heer Admiraal! vergeef hun de misdaad, en verhoor tog uwes Heeren bede. Toen liet hem de Admiraal geraden, en wilde niet langer tegen henlieden zyn.’ - De lacunen vs. 3330-3333 en vs. 3829-3834 zijn niet uit het Vlksb. aan te vullen. (Lacune vs. 3370-3374 is verdwenen door de fragmenten van het tweede HS.)

Meeden, November 1874.

Bijdrage tot het taaleigen der Meierij, medegedeeld door De Vlam.

Bij het inzien van het lijstje van woorden en uitdrukkingen in het Hunsingo-Groningsch dialect (*Taal- en Letterbode*, 3, 97), trof het mijne aandacht, dat verscheidene der aangegeven woorden - zij het niet altijd met gelijke beteekenis - mede in sommige streken van Noord-Brabant gehoord worden. Misschien kan het zijn nut hebben, dat onze ‘taalvorschers’ op dit verschijnsel opmerkzaam gemaakt worden, en zullen de volgende, hoofdzakelijk ‘Meierijsche’, woorden wel een plaatsje in den Bode kunnen vinden. Het zal wel niet gezegd behoeven te worden, dat onderstaande uitdrukkingen tot de platte volkstaal behooren.

Deeg, pret, genoegen. *Wat hebben we veul deeg gehad* (vooral in de Baronie van Breda). - *Deupke*, klein kind. De *eu* kort uitgesproken. - *Doanig*, zeer, danig. - *Doetje*, kus, wordt *toetje* uitgesproken. - *Haffelen*, iets veel in de hand hebben. *Den heelen dag haffelen de kinder met de kat*. Ook *verhaffelen* voor verfrommelen: *gij moet uw kleed zoo niet verhaffelen. Verhaffeld*, haveloos, onfrisch. *Wat zied 'er haveloos uit!* (Algemeen hoort men in NoordBrabant *de* achter den 2en persoon enkelvoud der

werkwoorden: *ben-de ziek*, - *wat doe-de*, - *wat lees-de daar*; soms met meer nadruk: *wat lees-de gij daar*. En in 't meervoud: *wat doe-de gullie daar*, *waar ga-de gullie naar toe*).

Hiis (uitspraak *hies*). Op enkele dorpen in de Meierij voor snee brood. Men gebruikt ook het werkwoord *hiezen*: *ik zou d'r nog mèr is lans hiezen*, ik zou er nog maar eens langs snijden. - *Hozen*, kousen. Vrij algemeen op sommige dorpen. - *Kepot* of *kapot*, erg ontsteld, ten hoogste bedroefd: *hij was er compleet kapot van. - Kleuzeboerken*. Op sommige dorpen in de Baronie van Breda wordt het hier bedoelde jongensspel genoemd *klitseboer spelen*, *klitseboeren. - Krent*, klein ventje, hier en daar gebruikelijk. - *Krik*. In de Meierij hoort men vrij algemeen *krikkel* voor lichtgeraakt, slecht gehumeurd: *hij is zoo krikkel vandaag*, *hij kan niets verdragen*. Ook in de beteekenis van teer: *die kleur is zoo krikkel*. Verder voor: *het luistert zoo nauw. - Krudoren*. In den omtrek van Breda klinkt dat woord *kruidoren*, ook *kruisdoren*; elders zegt men *kroesels*, of *kroessels. - Langen*, aan- of toereiken, in het Noordoostelijk deel der provincie. - *Lipen*, schreien, klinkt *lippen. - Loeder. Loeter* heet een gemeen vrouwspersoon; ook wordt het gebruikt voor *helleveeg. - Lutje*, heet *lutske*, b.v. *wacht een lutske*, een oogenblik. - *Mier*, walg, tegenzin. - *Miterig*. In plaats hiervan hoort men *miserig*, naar, smerig. - *Mui*, moei, tante. Op sommige plaatsen zegt men: *Moetje-Mie* voor *tante-Mie*, *Mie-mui. - Nainje* luidt *nane*, *naantje. - Neutelen* wordt zoowel gebruikt in de beteekenis van *talmen* als van *pruttelen. - Padschiter*. In enkele plaatsen noemt men *padschijter*, wat elders *weegscheet* geheeten wordt. - *Pishoamel* heet op sommige plaatsen *pismoer* of *pismoeier. - Reeren*, *reieren* of *rijeren* wordt gebruikt in de plaats van beven. - *Schetig*, van weinig belang, gering. *Maak niet zoo'n geraas om zoo'n schetige bagetel. - Schobberdebonk*. Op schobberdebonk loopen, ook *schaafloopen. - Slab* klinkt steeds *slabbeke. - Veurdoun*, *veurdoen*, uiterlijk voorkomen. - *Voelproem*, *vuilpruim*, slordig mensch. - *Wicht*, meisje. - *Zelf* of *zelft*, *zilf*, voor *salie*, elders *savie*.

Het slot van den Esmoreit, door J. te Winkel.

Als het abel spel van Esmoreit vertoond is, treedt een der ghesellen (bij dit stuk Meester Platus) naar voren, om eene korte toepassing uit te spreken, en de gewone aankondiging te doen, dat men het tweede, de sotte cluyt, zal gaan vertoonen. Na den Esmoreit echter doet hij dit op tamelijk ongewone wijze:

> ‘God die neme ons allen in hoede,
> Nu hoert, ghi wise ende ghi vroede:
> Hier soe moghdi merken ende verstaen,
> Hoe Esmoreit ene wrake heeft ghedaen
> Over Robbrecht, sinen neve, al hier ter stede.
> Elc blive sittene in sinen vrede,
> Niemen en wille thuusweert gaen,
> Ene sotheit sal men u spelen gaen,
> Die cort sal sijn, doe ic u weten.
> Wie hongher heeft, hi mach gaen eten;
> Ende gaet alle dien graet neder,
> Genoeghet u, soe comt alle merghen weder.’

Geheel duidelijk is deze toespraak op het eerste gezicht niet.

Let men alleen op de laatste regels, dan zou men meenen, dat de toeschouwers uitgenoodigd werden naar huis te gaan, om eerst den volgenden dag weêr te komen, ten einde de sotternie te zien. Zoo vatte dan ook Serrure deze regels op (zie ‘Le jeu d' Esmorée, fils du roi de Sicile, drame du XIIIième siecle, trad. du fl. par C.P. Serrure). Nu behoeft het geen betoog, dat de toeschouwers na het zien van een stuk van duizend regels wel niet te vermoeid zullen geweest zijn, om nog te blijven bij de vertooning eener sotternie van tweehonderd regels, zooals de Lippijn is, die schijnt er op te moeten volgen, in elk geval in 't handschrift achter den Esmoreit te vinden is. Serrure's meening verdient nauwelijks weêrlegging. Wat dan echter met het woord *mergen* uit te richten? Dat het ons woord *morgen* is kan niet licht betwijfeld worden, want hier aan het ww. *mergen* of liever *hem mergen* = zich vroolijk maken, zich verlustigen (van *merg* = *merrig*, vroolijk, ags. *myrig*, eng. *merry*, dat op een stam *myr* terugwijst, vanwaar het ags. *myrdh*, vroolijkheid, Beovulf vs. 811) te denken gaat niet aan.

Moet men dus met Hoffmann von Fallersleben (Horae Belgicae, VI, Einl. XXXII) ‘*merghen* offenbar eine falsche Lesart’ noemen, en uit den tekst weglaten? Men kan dan de plaats verklaren, zooals Dr. Jonckbloet doet (Gesch. der Mnl. Dichtk. III, 540) en na hem Mr. H.E. Moltzer nog duidelijker en uitvoeriger (in zijne Gesch. van het wereldlijk Toon. in Ned. in de Middeleeuwen, Acad. Proefschrift, 1862 79), en aan eene soort van koffiekamer denken, waarheen de toeschouwers werden genoodigd af te dalen. ‘Gaat nog niet naar huis’, zou er dan gezegd zijn, ‘want er zal nog eene korte sotternie gespeeld worden; beneden is gelegenheid om gedurende de pauze iets te gebruiken; gaat dus de trap af, en heeft het spel u voldaan, komt dan allen terug.’ Deze verklaring neemt Dr. Gallee over (Bijdr. tot de Gesch. der Dram. Vert. in de Ned. ged. de Middele. 1873, 47), en ware zij juist, dan zou inderdaad deze plaats eene belangrijke bijdrage zijn tot de kennis van de mnl. tooneelvoorstellingen. Zij zou ons leeren: 1°. dat er eene pauze plaats had

tusschen het abel spel en de sotternie; 2° dat men zich in die pauze kon restaureeren. Vooral zouden wij ons in het bezit dezer plaats kunnen verheugen, omdat het de eenige is, waaruit wij dit zouden kunnen opmaken. Zonder deze plaats zouden wij eene hypothetische pauze niet zoeken na de laatste regels van het voorstuk, maar iets vroeger, bv. bij den Esmoreit na het Amen van vs. 1006, bij den Gloriant na vs. 1139, en bij den Lanseloet na vs. 949. Immers bij die verzen is het stuk uit, en kan men denken, dat de toeschouwers zullen hebben toegejuicht, om dan verder met elkaar over het stuk of over iets anders te spreken. Dan treedt weêr de messelgier op met de traditioneele woorden (Gloriant vs. 1140):

‘Nu swicht ende maect een ghestille!’

die in den Lanseloet aldus luiden, vs. 950:

‘Nu biddic u allen, dat ghy wilt swighen.’

Dan volgt terstond de aankondiging, dat er eene sotternie zal gespeeld worden, en deze tweede voorstelling zal dus wel zonder pauze dadelijk hebben gevolgd. Het spel van Winter ende Somer eindigt met eenen regel, waarop de eerste regel van de volgende sotternie, die van Rubben, rijmt, en ook in de prologen volgt op de aanmaning tot stilte terstond de voorstelling (Esmoreit, vs. 30; Gloriant, vs. 36. Winter en Somer, vs. 10). Merkwaardig is 't ook, dat deze aanmaning wel voorkomt bij 't begin van een abel spel, maar gemist wordt bij de sotternie (behalve bij die van Drie daghe here, die ook vrij wat langer dan de andere sotterniën is, en eer den naam van blijspel verdient), zoodat men gerust mag aannemen, dat de laatste regels van het abel spel onmiddellijk, zonder pauze, aan de voorstelling der sotternie voorafgingen.

Tegen deze geheel rationeele opvatting nu strijdt het slot van den Esmoreit, indien men dit zóó verklaart als algemeen gedaan wordt. De pauze heeft dáár dan plaats niet vóór, maar nadat de sotternie is aangekondigd. Dit bezwaar is echter niet onoverkoomlijk; alleen met andere bezwaren samen beteekent het iets. De

gewone verklaring evenwel maakt het weglaten van het woord *mergen* noodzakelijk, en eene verklaring, die eene emendatie noodig heeft, prijst zich niet aan. Er is nog meer. De regels 1012 tot 1018 kenmerken zich door eene bijna onbegrijpelijke inconsequentie. Eerst zegt Meester Platus:

> ‘Elc blive sittene in sinen vrede’.

en terstond daarop vernietigt hij dit verzoek weêr door te doen volgen:

> ‘Gaet alle dien graet neder.’

Die contradictie is alleen te verklaren, indien wij den epiloog in twee deelen scheiden, namelijk in vs. 1012-1014, en vs. 1015-1018. De regels:

> ‘Elc blive sittene in sinen vrede,
> Niemen en wille thuusweert gaen;
> Ene sotheit sal men u spelen gaen.’

zijn de gewone slotregels der abele spelen, zie Gloriant, vs. 1140 vlg., Lanseloet, vs. 950 vlg.

Daarentegen zijn de verzen 1017-1018:

> ‘Gaet alle dien graet neder.
> Genoeghet u soe comt alle (mergen) weder.’

het gewone slot eener sotternie, zooals van Lippijn, en van den Buskenblaser:

> ‘Ghi goede liede, dit spel es ghedaen;
> Ghi moght wel alle thuusweert gaen,
> Ende lopen alle den graet neder,
> Ghenoeghet u, comt alle weder.’

Wij kunnen dus gerust aannemen, dat oorspronkelijk de Esmoreit eindigde met vs. 1014, en dat daarop de voorstelling van den Lippijn gevolgd is. Toch kunnen wij maar niet zonder verdere verklaring aannemen, dat vs. 1015-1018 het, bij toeval naar het eind van den Esmoreit verdwaald, slot eener sotternie geweest is. De regels 1015 en 1016:

‘Die cort sal sijn, doe ic u weten.
Wie hongher heeft, hi mach gaen eten.’

dragen niet het kenmerk van bij toeval te zijn neêrgeschreven. Zij zijn met overleg achter het slot van den Esmoreit gevoegd. Met opzet is achter vs. 1014 - het gewone eind van een abel spel - vs. 1017 en 1018 - het gewone eind eener sotternie gevoegd, en het ligt dus voor de hand, dat wij tusschen vs. 1015 en vs. 1017 eene sotternie zoeken moeten, willen wij reden geven van het aanhangsel. Wel worden wij er opmerkzaam op gemaakt, dat de sotternie hier zeer kort zal zijn, maar dat zij kort genoeg zou geweest zijn, om zoek te raken, kunnen wij ons toch niet voorstellen. Dat is ze dan ook niet; zij bestaat werkelijk, doch telt maar één versregel, namelijk vs. 1016:

‘Wie hongher heeft, hi mach gaen eten’.

Wij hebben hier namelijk met een grap te doen, die wel niet op groote geestigheid aanspraak mag maken, maar hoe vaak ook voorkomend, steeds den lachlust wekt bij hen, die er om kunnen lachen, wanneer zij, zonder groot nadeel te ondervinden, gefopt worden, - een grap bovendien, die kan uitgedacht zijn bij eene gelegenheid, waarbij de acteurs niet in staat waren eene sotternie te vertoonen, en door een snedigen zet de gunst der toeschouwers, die vanzelf eene sotternie verwachtten, moesten bewaren. Deftig, in de gewone termen, kondigt Meester Platus die dan ook aan, maar hij voegt er met een schelmschen glimlach bij: de sotternie zal kort wezen, en de sotternie is dan ook zeer kort, want zij bestaat alleen daarin, dat aan de toeschouwers verlof wordt gegeven, om te gaan eten, en den volgenden dag weer te komen. *Mergen* behoort hier dus wel deeglijk te huis, en is wel deeglijk niets anders dan ons *morgen*.

Vat men het slot van den Esmoreit op, zooals ik deed, dan is de plaats volkomen duidelijk. Zij geeft ons dan eene proeve van de *vis comica* der middeleeuwsche acteurs, en al winnen wij daarbij ook niet veel, wij verliezen er nog al wat door, dat wij gevoeglijk kunnen missen: 1° eene tamelijk gezochte opvatting van

het woord *mergen* als zich verlustigen; 2° de noodzakelijkheid, om dit woord, als het de gewone beteekenis moest hebben, weg te laten; 3° de contradictie van vs. 1012 en vs. 1017; en 4° de fictie eener restauratiekamer in den middeleeuwschen schouwburg, die door niets anders gesteund wordt.

Bladvulling.

In den *Grimb. O.* II, 5100 vlgg. wordt ons de strijd van Heer Geraert van Ophem en den Heer van Dongelberghe beschreven. Zij rijden op elkander in sneller ‘dan een swaluwe soude vliegen’, en doorsteken elkanders schilden. En nu vervolgt de dichter in vs. 5127:

> Daer na quamen si te samen
> Beiden met hoeden ende met lichamen,
> Dat si tvel af jochierden,
> Ende hem beide ter erden stierden
> Met haer sadelen tusschen haer been;
> Want daer en was *vergaert* geen
> So vast, sine mosten breken.

De lezing van het andere Hs. levert nogal eenig verschil:

> Daer na quamen si te samen
> Metten hoofde ende metten lichaeme,
> Dat sy wel daeraf jochierden,
> Ende hemselven ter eerden stierden
> Met haeren saddelen tusschen haere beenen;
> Want daer en was *deghen so groote* gheene
> So vaste, sy en moesten breken.

In geen der beide teksten geeft de voorlaatste regel een zin: zoowel *vergaert* als *deghen so groot* is bedorven.

Zij reden met zulk een woest geweld op elkander in, dat zij ‘met haer sadelen tusschen haer been’ van hunne paarden tuimelden. Dit werd veroorzaakt doordat er iets *brak*. En wat was nu niet zóó *vast* om den geweldigen schok te doorstaan, wat moest er *breken*, waardoor de beide ridders zandruiters werden? Met één lettertje desnoods laat zich de breekbare waar in den tekst herstellen.

> Want daer en was D*ergaert* geen
> So vast, sine mosten breken.

Geen *buikriem* zoo vast of ze moest breken.

In het teksthandschrift staat misschien wel dergaert (dergaert), dat de uitgever niet begreep en daardoor verhaspelde; in het andere is deghē fo g^{o}te, misschien na een reeks corrupties, uit derēgh'de, d.i. *derengherde*, *daremgarde*, tot onherkenbaar worden verknoeid. In het Mnl. vinden wij de vormen *dargaerde*, *deregarde*, *darengherde*, *daremgherde* (zie Oudemans, *Pr.* 2, 34; Gloss. *Lorr.* en *Limb.* enz.), Mhd. *darmgürtel* (Benecke 1, 593 *b*).

Daar de vorm *dergaert*, zoo ver mij bekend is, elders niet voorkomt, is het misschien beter *daregarde*, *dargaerde*, te lezen.

EELCO VERWIJS.

Honderd en duizend
door H. Kern.

De telwoorden der Arische talen vertoonen, gelijk de voornaamwoorden, allerlei afwijkingen van den gewonen snit der overige naamwoorden; ze zijn onregelmatig, zooals men gewoonlijk zegt, in vorm en verbuiging. Daaruit mag men 't gevolg trekken dat ze schier onveranderd geblevene overblijfselen zijn uit een zeer oud tijdperk; dat ze, om welke redenen dan ook, de verjongingskuur der overige naamwoorden niet ondergaan, of althans in veel geringere mate daaraan deelgenomen hebben. Intusschen zijn er ook telwoorden die kennelijk in een jonger tijdperk in zwang gekomen zijn; sommige dagteekenen zelfs uit de nieuwste tijden. Willen we de grondbeteekenis der oudere telwoorden opsporen, dan zullen we wel doen, gade te slaan hoe de ‘spraakmakende gemeente’ zekere woorden gevormd of reeds bestaande toegepast heeft om bepaalde getallen te benoemen. Of wij door dezen weg bij ons onderzoek in te slaan tot bevredigende uitkomsten zullen geraken, laat zich niet met zekerheid voorspellen, maar zooveel is zeker, dat we langs andere wegen het gezochte niet vinden zullen. Vóór alles moeten we met de ondervinding, d.i. de bekende taalfeiten, te rade gaan. Niet dat ondervinding zonder verder nadenken voldoende is, maar ze is onmisbaar. Ook moeten we ons wachten, feiten die buiten ons toedoen ontstaan

zijn te verklaren uit ons ‘inwendig bewustzijn.’ De vraag is niet hoe *wij* de getallen zouden gelieven uit te drukken, maar hoe andere het vóór ons gedaan hebben.

In strijd met dezen, naar ik meen billijken, eisch heeft meer dan één geleerde gepoogd ons woord *duizend*, Gotisch *thûsundi* te ontleden in ‘tienmaal honderd.’ Het spreekt van zelf dat 1000 = 10 × 100 is, doch daaruit volgt niet dat de term ter uitdrukking van dat getal op zulk een onbeholpen wijze gesmeed of liever aaneengelapt en daarna verhaspeld en verknoeid is. Inderdaad had men uit tal van voorbeelden kunnen leeren dat de ‘spraakmakende gemeente’ te vernuftig is om zich met dergelijk lapwerk te vergenoegen. Zij heeft te veel smaak gehad om 1000000 te noemen: tienmaal honderdduizend; zij heeft eenvoudig *mille*, d.i. duizend, voorzien met den vergrootingsuitgang *one*, en drukt daarmeê 1000 in de tweede macht uit. Gelijk *millioen* eigenlijk ‘een groot-duizend’ aanduidt, beteekent hetzelfde *mille* met een anderen vergrootingsuitgang *ard*, dus *milliard*, de derde macht van 1000.

Geen taal bezit zooveel eenvoudige telwoorden als het Sanskrit, en het is dus raadzaam daarheen den blik te wenden. Dan zal men rasch ontwaren dat de hoogere getalnamen bestaan uit woorden die ook in andere beteekenis voorkomen. Meerendeels zijn het namen van dingen of van onbepaalde hoeveelheden. Wat de aanleiding geweest is dat men met zulke woorden het begrip van eene of andere bepaalde hoeveelheid verbonden heeft, is ons duister, maar zooveel is duidelijk dat geen enkel woord op zich zelf en oorspronkelijk eene getalwaarde uitdrukt. Hoe zou het ook mogelijk wezen een getal, eene volkomene abstractie, te noemen naar zekere in 't oog vallende eigenschap? Onderscheidene woorden die ‘menigte’ beteekenden, zijn door 't gebruik, in de gemeente, geijkt tot getalmerken; vandaar dat niet alle gemeenten, zelfs als onderdeelen van één volk, onder één en denzelfden term dezelfde hoeveelheid verstonden en verstaan. Niet overal heeft ‘een voet’ dezelfde lengte; niet in alle oorden des lands heeft ‘een pond’ hetzelfde gewicht. Wie de verschijnselen der taal eenigermate wil leeren begrijpen, moet beginnen met

in te zien dat de taal niet het gewrocht is van een individu, maar van eene maatschappij; één mensch zou nooit tot spreken komen; voor taalvorming zijn op zijn minst twee personen een noodzakelijk vereischte.

Ter verduidelijking van 't bovengezegde zal ik eenige voorbeelden uit het Sanskrit aanhalen. Het woord *vṛrnda* beteekent ‘troep, menigte, zwerm, kudde’, en dient tevens als telwoord voor duizend-millioen of milliard; *koṛi* ‘uiterste spits’ duidt ook tien-millioen aan. Behalve *vṛnda* bezitten de Indiërs nog een ander woord voor milliard, en wel *padma* of *abja* ‘waterroos.’ Terwijl *mahâpadma*, eigenlijk ‘een groot-*padma*’ door sommige voor tienmaal een *padma* genomen wordt, verstaan andere er 1000 maal tien-millioen onder. *Niyuta* ‘rij’ wordt nu eens gebezigd met de waarde van tienduizend, dan weêr met die van millioen.

Met behulp van 't bekende zullen we thans 't onbekende trachten te vinden. Voor 100 hebben alle Arische talen hetzelfde woord, met geringe wijzigingen. Skr. *çatam*, Gr. ἑχατον, Lt. *centum*, Slav. *süto*, Got. *hund;* enz. Het verschil in vorm bepaalt zich daartoe, dat enkele talen in de eerste lettergreep een volleren vorm hebben dan andere; in ouder Arisch overgebracht zoude het luiden *kantam* en *katam*. In 't Gr. ἑ-χατόν is de eerste lettergreep = Arisch *sa* zonder twijfel ‘één’; want dat *sa* één beteekend heeft, blijkt o.a. uit het Skr. *sa-kṛt* ‘eenmaal’, en uit het Grieksch zelf; want ἑν(εἰς,ἑν) beantwoordt aan een ouder *san*, en is kennelijk niets anders dan de sterke vorm van *sa*. Het Grieksche woord laat zich dus gelijk stellen met het Engelsche ‘a hundred.’ Het Gotisch, ten minste voor zooverre wij het uit de bijbelvertaling kennen, gebruikt *hund* in den zin van 100 alleen bij de veelvouden, zooals *thrija hunda*, driehonderd, enz. Voorts in samenstellingen als *hundafads* ‘honderdman, *centurio*’, doch in dit geval kunnen de Goten *hund* als 120 opgevat hebben; hierop kom ik later terug. Om bepaaldelijk 10 × 10 uit te drukken bedient de Gotische bijbelvertaler zich van *taihun tehund* of *taihun taihund*, z.v.a. tientiental.

Het kan niemand ontgaan dat hetzelfde *kantam*, *katam* - gemakshalve noem ik den oud-Arischen vorm - een bestanddeel

uitmaakt van de tientallen. Onmiskenbaar bevat bijv. τριάχοντα, πεντήχοντα, enz. hetzelfde woord als ἑχατόν en *centum; εἴϰοσι* hetzelfde als διαϰόσιοι; enz. Evenzoo herkent men in Skr. *vinçati*, *trinçat*, *catvârinçat*, enz. licht bijvormen van *çatam*. Voorts valt er verwantschap op te merken tusschen tientallen en honderd eenerzijds, en 't woord voor tien anderzijds, want dit luidt Skr. *daça*[1)], Gr. δέϰα, Lat. *decem*, Gotisch *taihun*, enz. *Daça* doet zich voor als een onverbogen *a*-stam, neemt echter in de verbogen naamvallen de uitgangen des meervouds aan. Zoodra men den Griekschen vorm der onzijdige *a*-stammen in 't meervoud, zooals σῦϰα, ταῦτα hiermede vergelijkt, komt men tot het besluit dat *daça*, zoowel als ταῦτα, enz. onverbogen stammen zijn die als onzijdig meerv. dienst doen. Wel is waar wordt gewoonlijk door taalvergelijkers aangenomen dat de korte *a* der bedoelde Grieksche meervouden ontstaan is uit eene lange *â*, doch zonder eenig bewijs. Ook is die veronderstelling geheel in strijd met het feit dat de Grieken bij een neutr. plur. het werkwoordelijk gezegde in 't enkelvoud gebruiken. Daar de Griek ταῦτ ἐστι zegt, moet hij ταῦτα als een enkelvoud, zij het dan ook een collectief enkelvoud, gevoeld hebben[2)]. *Daça* en δέϰα zijn dus eigenlijk onverbogen onzijdige stammen; doordien dezulke ook tevens een neutr. plur. uitdrukken, is het licht verklaarbaar dat het woord in 't Skr. die naamvalsuitgangen aanneemt welke in 't meervoud gebruikelijk zijn. Het Latijnsche *decem* houde ik voor 't enkelvoud van een onzijdigen *a*-stam. Het Germaansche *taihun*, ons *tien*, is onduidelijk; het schijnt een substantief afgeleid van *daka*, en wel een *i*-stam, zoodat de Arische vorm ware *dakani*; of anders een neutr. pl. van *daka*, beantwoordende aan een Skr. *daçâni*.

Om de gelijkenis die *centum* met ϰοντα en *decem* vertoont te verklaren, heeft men verondersteld dat ϰοντα het verminkte overschot is van δεϰοντα, en *centum* van *decemdecentum*. Het Gotische

1) Niet *daçan*, zooals de oude Indische taalgeleerden theoretisch geconstrueerd, en de nieuwe Europeesche handboeken nageschrevén hebben. Bij geen mogelijkheid kan van een stam *daçan* een genit. plur. *daçânâm* komen.

2) Dat in 't Latijn, Bactrisch en andere talen eene lange *a* aan 't einde verkort wordt, bewijst niets voor 't Grieksch.

taihuntehund scheen dat vermoeden te bevestigen. Men heeft daarbij over 't hoofd gezien, dat het Skr. *çatam* niet altoos 100, en 't Germ. *hund* vaak bepaaldelijk 10 × 12 (120) beteekent. Dewijl dus *hund* iets anders is dan *taihuntehund*, kan het kwalijk uit het laatste ontstaan zijn. De oppervlakkigheid en onhoudbaarheid der veronderstelling blijkt terstond, als men bedenkt dat in 't Skr. 60, 70, 80, 90 heeten *shashti*, *saptati*, *açîti*, *navati*. Deze woorden zijn volkomen duidelijk: ze beteekenen op zich zelve niets anders dan ‘zesheid’ of ‘zestal’, zevental, achttal, negental. Wat volgt daaruit? Dat men onder ‘zestal’ zekere ‘zes hoeveelheden’ verstond, en onder de laatste eene zoodanige welke, evenals voet, pond, roede, als maatstandaard aangenomen was, d.i. in ons geval *de* hoeveelheid tien. Eene verdere gevolgtrekking ligt voor de hand: *çati*, *çat*, *χοντα*, enz. als bestanddeelen der tientallen, beteekenen op zich zelf niets anders dan ‘hoeveelheid, tal.’ Vermits ze in afkomst één zijn met *çatam*, *centum*, enz., moet ook deze term voor ‘honderd’ in den grond eene onbepaalde hoeveelheid uitgedrukt hebben, die door 't gebruik geijkt is geworden ter aanduiding van eene bepaalde hoeveelheid, en wel, gewoonlijk, 10 × 10. Ik zeg gewoonlijk; want *çatam* beteekent in 't Skr. niet altoos 100, maar evenzeer ‘tal, menigte.’ De Germanen hechtten aan *hund* dikwijls, misschien gewoonlijk zelfs, den zin van 120. Met zekerheid weten we dit van de Salische Franken. In de Lex Salica duidt *chunna* bepaaldelijk 120 aan, en daar de geringste geldboete 120 denaren bedroeg, is *chunna* ook z.v.a. boete-eenheid. Bij de Goten zal zulks wel evenzeer 't geval geweest zijn, en ook in het krijgswezen de Germaansche *centuria* uit honderdtwintig man bestaan hebben. Daarom kon de Gotische bijbelvertaler 't Grieksche ἑκατόνταρχος, 't Latijnsche *centurio*, honderdman, gevoegelijk met *hundafads* vertolken, te meer daar de Romeinsche *centuria* al evenmin uit 10 × 10 man bestond als de Gotische of Germaansche. Waar het evenwel noodig was juist 10 × 10 uit te drukken, nam Ulfila zijne toevlucht tot *taihuntehund*. Ter staving van 't gevoelen dat de Germanen, ten minste de Goten, 120 als eenheid bezigden, kunnen we ons beroepen op den vorm der telwoorden zelve. Vergelijken we

de Skr. en de Got. namen der tientallen. De eerste luiden: *vinçati*, *trinçat*, *catvârinçat*, *pancâçat; - shashti*, *saptati*, *açîti*, *navati; çatam*. De laatste daarentegen: *tvai tigjus*, *threis tigjus*, *fidvor tigjus*, *fimf tigjus*, *saihs tigjus; - sibun tehund*, *ahtau tehund*, *niun tehund*, *taihun tehund*. Men ziet, dat de Indiërs na 50 de uitdrukkingen wijzigen, doch de Goten eerst na 60. De eersten telden door tot 50; dan begon eene nieuwe reeks die met 100 sloot; de Goten telden door tot 60, en dan weder tot 120. Daar de reeks voor hen bij 10 × 10 nog niet ten einde was, drukten ze 100 met *taihun tehund* uit. Hun *hund* moet evenals de Frankische *chunna* en de Saksische *ruoda* honderdtwintig aangeduid hebben, althans in 't gewone spraakgebruik, en de Germaansche *centuria* dus gelijk gestaan hebben met de Romeinsche dubbelcenturie of *manipulus*.

Na door redeneering tot het besluit gekomen te zijn dat *çati*, *çat*, *χοντα*, *ginta* (voor *cinta*), *çatam*, *χατον*, *centum* oorspronkelijk onbepaald zekere hoeveelheid moeten beteekend hebben, blijft de vraag over, of er zulke woorden in de Arische talen nog op te sporen zijn. Men heeft niet ver te zoeken. De verschillende verwante woorden die men in ouderen Arischen vorm aldus kan uitdrukken: *kati*, *kat*, *kanta*, *katam*, *kantam* zijn vragende en onbepaalde voornaamwoorden: Skr. *kati* ‘hoeveel; ettelijke’; Lat. *quot*, voor *quoti;* Lat. *qvantus;* Bactr. *cvant*, *cvat* ‘hoegroot, hoeveel’; Gr. πόσος en ποσός (Ionisch χόσος). Het Lat. *centum* is dus slechts eene geringe wijziging van *quantum*. Dat een Lat. *qu* aan een Skr. *ç* kan beantwoorden, blijkt uit *quies*, dat van denzelfden stam is als Skr. *çete*, Gr. κεῖται; en dat in 't Skr. zelve *k* met *ç* afwisselt, volgt uit vergelijking van *klâmyati* met *çrâmyati* ‘moede worden’; *klam* en *çram* zijn twee verschillende uitspraken van één en hetzelfde woord; in dezelfde verhouding staat *kati* tot *çatam*, wat de beginletter aangaat.

Te recht heeft men reeds vroeger de verwantschap tusschen *decem* en *centum* opgemerkt. Vergelijken we de Germaansche tientallen, die met *tigjus* samengesteld zijn, dan bespeuren we dat het tiental niet alleen door een Arisch *daka*, maar ook door *daku* uitgedrukt wordt, want *tigjus* is de nomin. plur. van een stam *tigu*,

derhalve Arisch *daku. Daka* en *daku* zijn samengesteld met *da* nog over in 't Lat. *qui-dam*, zoodat *daça*, enz. eigenlijk beteekent *quiddam* of ‘ietwat, wat’ (als onbepaald telwoord). Dat *ka* en *ku* elkander konden vervangen, verklaart zich van zelf, omdat ook in andere gevallen *ka* en *ku* (in sterken vorm Skr. *ko* en *kava*) in samenstelling gcbezigd worden zonder verschil van beteekenis. Immers in 't Skr. is van *ushna* ‘heet’ afgeleid niet alleen *kad-ushna* (d.i. het onzijdige van *ka* en *ushna*), maar ook *kavoshna* ‘ietwat warm’, d.i. lauw. De ander sterke vorm van *ku*, nl. *ko*, komt ook meermalen voor, en wel in versterkenden zin, als in *kovida* ‘hoe ervaren! heel bekwaam’; *komala* ‘hoe teêr, zeer teder’; enz. Het zwakkere *ku* geeft een minderen graad, eene geringe mate, eene mindere waardij te kennen, bijv. in *kudhânya* ‘geringe koornsoort’; *kupurusha* ‘gemeene kerel’; enz.

Eene bevestiging van 't gevonden resultaat, dat *çatam* oorspronkelijk een onbepaald voornaamwoord is, zie ik ook in 't feit dat het in een oud woord, uit den Rgveda bekend, de pronominale verbuiging volgt. Ik bedoel *çatad-vasu*, een epitheton van de Açvins; een ander epitheton van dezelfde lichtgoden is *puruvasu*. Daar *çata* in samenstellingen ‘veel, menig’ beteekent, en *puru* het gewone woord is voor ‘veel, menig’, vereischt het geen verklaring hoe men de Açvins nu eens *puruvasu* z.v.a. ‘zeer luisterrijk’, dan weêr *çatadvasu* noemde; evenmin behoeven we ons te verwonderen dat er in den Veda zulk een oude vorm overgebleven was, want eigennamen en formulen blijven langer onveranderd dan de overige woorden en vormen der taal in 't algemeen. Zeer oud, reeds oud Arisch, moet ook die wijze van samenstelling zijn, volgens welke *çatam* in plaats van *çata* in 't eerste lid voorkomt; in de Veda's zegt men zoowel *çatam-ûti* z.v.a. ‘hulprijk, vol genade’, als *çatoti;* in 't Lat. *centum-vir*, Gr. ἑκατόμπυλος enz. Het Oudnoordsche *hundvîss* ‘veellistig’ komt overeen met met Skr. *çatamâya* = *purumâya*[1)], dat evenals *hund-*

1) *Çatamâya* bet. niet ‘hunderterlei Listen anwendend’, zooals in 't Petersb. Wdb. opgegeven wordt, tenzij men onder honderd iets anders verstaat dan honderd. Niet geheel juist is de vertaling van *çatamayûkha*, d.i. de maan, door ‘hundert strahlig.’ Men denkt toch niet dat de Hindu's de stralen der maan geteld hebben?

vîss, van reuzen en demonen gezegd wordt en hetzelfde beteekent.

Ik zal niet al de feiten aanhalen die de bovengegeven verklaring van honderd enz. bevestigen, want een wetenschappelijk betoog is geen pleidooi, en een opstel geen woordenboek. Terwijl ik dan overga tot de behandeling van *duizend*, maak ik den lezer opmerkzaam dat W. Scherer in zijn leerrijk boek, 'Zur Geschichte der Deutschen Sprache', een paar bladzijden (p. 456 vg.) aan hetzelfde onderwerp gewijd heeft. In enkele punten komen de door hem aangehaalde gevoelens met de hier later ontwikkelde overeen, hoewel 't uitgangspunt van mijn onderzoek geheel anders is. Bij Scherer kan de lezer ook de literatuur over het onderwerp bijeen vinden.

Het Gotische woord voor duizend, *thûsundi*, is identisch met het Slawische *tysans'ta*, ook in zooverre het gewoonlijk vrouwelijk is. Doch er komt ook een onzijdig *thûsundi* voor, en in 't Angelsaksisch is *thûsund* steeds onzijdig, gelijk *thûsund* in 't Oudnoordsch. Het vrouwelijke woord staat tot het onzijdige in dezelfde verhouding als in 't Latijn bijv. *patientia* tot *silentium*, beide woorden van dezelfde soort, in zooverre ze een afgetrokken begrip uitdrukken en van een deelwoord afgeleid zijn. Het Sanskrit, dat over 't algemeen genomen, 't getrouwste de eigenaardigheden van 't oudere Arisch bewaard heeft, bedient zich om collectieve of abstracte begrippen uit te drukken zoowel van onzijdige, als van vrouwelijke woorden. Sporen van dat gebruik herkent men in het Gotisch bij *thûsundi*, in 't Latijn bij *patientia* en *silentium*. Of *thûsundi* het collectief is van een tegenwoordig deelwoord, is moeielijk uit te maken. Daar het deelwoord in 't Gotisch op *ands* (zwak *anda*) uitgaat, zou men *thûsandi* mogen verwachten[1)]. Hoe het zij, in allen gevalle is *thûsundi* een collectief, gevormd als bijv. Ohd. *tugund*(*i*), deugd.

Het Gotische en Slawische woord moet in ouder Arisch geluid hebben *tausantia* (vrouw. nominat. *tausantia* en *tausantiâ*; onzijdig *tausantiam*). Mogelijk ware in de eerste lettergreep ook *ua*, samengetrokken: *û*, in plaats van *au*. De versterking van eene *i*, *u*

1) Vgl. echter *sniumundo*.

of *r* bestaat namelijk niet alleen in de voorvoeging eener *a*, gelijk de Indische taalkenners leeren, maar evenzeer in de achtervoeging. Niet alleen *ai* (Skr. *e*), *au* (Skr. *o*) en *ar* zijn als Guna te beschouwen; ook *ia*, *ua* en *ra* verdienen evenzeer dien naam. Uit het geheele samenstel der Arische woordvormingsleer blijkt het ten duidelijkste dat de functie van *ua* (overgaande in *û* en *va*), van *ia* (overgaande in *î* en *ya*), en van *ra*, dezelfde is als die van *au* (Skr. *o*), *ai* (Skr. *e*) en *ar*. Bijv. de versterkte vorm van *ug* is nu eens *aug* (Skr. *oj*), dan eens *uag*, *vag* (Skr *vaj*), zoodat bijv. αὔξω een wisselvorm is van Skr. *vakshati*, Germ. *wahsan*. Op gelijke wijze is Skr. *yaj* een Guna van *ij*, al noemen de Indische grammatici het niet zoo. In welke gevallen de taal eene *u* door voor- en in welke door achtervoeging versterkt, daarvoor kan men geen regel geven. Wel bestaan er regelen volgens welke een sterke of wel een zwakke vorm moet gebezigd worden. Zoo bijv. vereischt de zoogenaamde wortel *guh*, waarvan *guhâ*, *guhya*, enz. in de duratieve tijden eenen sterken vorm, gelijk alle werkwoorden van dezelfde soort. Terwijl nu *budh* in de duratieve tijden *bodhati*, enz. heeft, is van *guh* in gebruik *gûhati*, doch in andere afleidingen die ook eenen sterken stam vereischen, heet het zoowel *gohya* als *bodhya*.

Aan het veronderstelde Arische *tausantia* of *tuasantia* mogen we dezelfde beteekenis toekennen als aan 't Indische *tavishî* (uit *tavisia*) ‘macht.’ De toegevoegde uitgang *antia* kan in de beteekenis geen noemenswaardige wijziging te weeg brengen. De *i* die 't Indische *tavishî* vóór de *sh* vertoont, is een louter phonetisch toevoegsel, dat in de zustertalen niet geheel ontbreekt, doch onvergelijkelijk zeldzamer is dan in 't Skr. Zoo zegt de Indiër *bhav ishyati*, e. dgl., waar zijne taalverwanten een vorm verkiezen die aan *bhau-siati* beantwoordt. Evenwel ook in 't Latijn vindt men *audeo*, *ausus*, naast *gaudeo*, *gavisus* (uit *gavid-tus*). *Tavishî* is, gelijk gezegd ‘macht, δύναμις.’ Zien we, in hoeverre 't Skr. telwoord voor duizend in grondbeteekenis zich met *tavishî*, *thûsundi* laat gelijk stellen.

Het Skr. *sahasram* is eene secundaire afleiding van *sahas*, kracht, hetwelk in oorsprong en beteekenis overeenkomt met het Gr.

ἰσχύς. Het suffia *ra* luidt in 't Grieksch ρο, zoodat *sahasram* met het Gr. ἰσχυρόν gelijk te stellen is. Men moet met *sahasram* bedoeld hebben òf ‘machtig’, òf ‘iets wat eene macht uitmaakt’, d.i. macht, δύναμις. Het laatste schijnt mij 't waarschijnlijkste: *sahasram* en zijn synoniem *thûsundi* zullen inzonderheid de δύναμις, of zooals de Indiër pleegt te zeggen: het *balam*, de krijgsmacht des vorsten of volks aangeduid hebben, en voorts eene groote afdeeling van een volledig leger. Voor dit gevoelen pleit ook 't Latijnsche *mille*, dat van denzelfden stam schijnt als Skr. *milati* ‘vergaderen’; *melâ* ‘vergadering, verzameling’, en zeker ‘groot getal.’ Bij *mille* (stam *milli*) behoort *mîles*, stam *mili-ti*[1]. Het secundaire suffix *ti* vinden we, opmerkelijk genoeg, niet slechts terug in andere tot 't krijgswezen behoorende woorden als *pedes*, *veles*, *eques*, in 't Latijn zelve, maar ook in 't Skr., waar van *pad* gevormd is *patti* ‘voetknecht’, en ook in 't enkelvoud, gelijk Lat. *miles*, infantrie; zoo ook *padâti. Mille* heeft ‘troep’ beteekent; *miles* dus ‘iemand van de troep, manschap.’

Behalve *thûsundi* hebben de Goten nog een woord voor duizend bezeten, namelijk *thiu* dat we kennen uit het samengestelde woord *thiufads* (*thyufadus* gespeld in de Lex Visigothorum). *Thiufads* beteekent hetzelfde als *thusundifads* ‘chiliarch’; zie Grimm, G.d.d. Spr. 254. Dit *thiu* is het Skr. *tavas*, of een bijvorm er van; *tavas* is ook ‘macht’, gelijk *tavishî*. Het verdient eenige opmerking dat met behulp van bovengenoemd suffix *ra* in *sahasram*, in 't Skr. van *tava* nog een ander telwoord gevormd is, en wel *tavara*. De juiste waarde van dit *tavara* wordt niet vermeld. Etymologisch is het slechts eene varieteit van *thûsundi; tava* is letterlijk het Got. *thiu;* in beteekenis is *tava* = *sahas*.

1) De van nature lange *î* heeft, gelijk elders, dezelfde waarde als de door positie verlengde korte *i*.

Swellen door J. Verdam.

De lezers van den *Bode* zullen zich waarschijnlijk herinneren, dat tot heden het bestaan van het Mnl. ww. *swellen* in den zin van *te niet gaan*, *uitteren*, door mij, zoo al niet ontkend, dan toch voor onwaarschijnlijk gehouden werd. (Zie V. 48-50 en 223 noot). Thans evenwel heeft de twijfel daaromtrent bij mij opgehouden en haast ik mij, mede te deelen, dat *swellen* in den boven aangegeven zin wel degelijk Middelnederlandsch is. *Swellen* en *swelten* bestonden naast elkaar, evenals nog *stollen* en *stolten*. Bij de herlezing van den *Rijmbijbel* heb ik twee plaatsen gevonden, die geheel met die uit de *Brab. Y.* (zie *Bode* V. 48) overeenstemmen, en wie weet, op hoevele plaatsen het nog schuilt, alleen onopgemerkt door gelijkheid in vorm met het thans nog gebruikelijke *zwellen*. De plaatsen uit den *Rijmb.* zijn:

vs. 32421:

> Die van hongre gheswollen lach,
> Dien wondden si sonder dootslach.

en 32687:

> Doese (*de lijken*) Titus daer ghesach,
> Hoe elc daer gheswollen lach,
> Hi versuchte met herten sere.

Voeg nu daarbij *Brab. Y.* II. 813.

> (Si) swollen van honghere groot,

dan levert het Mnl. al drie bekende voorbeelden van dit ww. op. Misschien is het ook door Maerlant, den dichter van den *Rijmb.*, bedoeld *Wap. Mart.* I. 531.

> avontuere wast ende *swelt*,

maar op die plaats is het niet uit te maken, of het ww. *swellen* dan wel *swelten* is[1)].

Op de eerst aangehaalde plaats uit den *Rijmb.* (vs 32421) treffen wij in het Hs. C, ongetwijfeld het beste, een kostbaar woord aan, dat, zoover ik weet, in deze bet. nergens anders voorkomt, nl. het ww. *teswellen*, waarin *te* de gewone beteekenis heeft van *uiteen-*, *ver-*. D. *zer* Gr. διὰ. Lat. *dis*. Vgl. *tebreken*, *tebarenteren*, *tebersten*, *teblouwen*, *teblasen*, *tegaen*, *teganghen*, *tecesseren*, *tefalgieren*, *tecomen*, *tegliden*, *tecloven*, *telivereren*, *temayeren*, *temaken*, *teriten*, *testoren*, *tevallen*, *tewriven* *Teswellen* is dus synoniem van *swellen*, maar geeft een nog sterkeren graad van uittering aan. Op nog ééne andere plaats gebruikt Maerlant *teswellen*, nl. *Sp.* III[4], 7,94:

> Alse hem dus waren gegegen
> So vele slaghen, dat hi bebloet
> Ende al oec *teswollen* stoet,

waar men geneigd zou zijn, aan de bovengenoemde bet. van *uitteren* te denken, maar het Latijn van Vincentius: ‘corpus *intumescens* vulneribus,’ verbiedt aan iets anders dan aan *opzwellen* te denken. In deze bet. komt het woord reeds in het Ohd. voor (*zisuellan* GRAFF VI. 874). In het Mhd. luidt het *zeswille* (*ich schwelle aus einander*, *erweitere mich schwellend* BENECKE

1) Verg. nog *Brand.* (H), 659:

> Doen riepen die arme ghesellen:
> ‘Brandaen, heer, wy *swellen*.’

Er is hier sprake van in ‘eere hellen pit’ brandende zielen, en dus zal *swellen* hier de beteekenis hebben van *branden*, mhd. *swelzen* (BENECKE II[2], 769.), ohd. *swilizôn* (GRAFF VI, 872). In dezen zin zal het woord wel niet inheemsch geweest zijn. De tekst van G heeft, vs. 686:

> Doe riepen die aerme zielen:
> ‘Brandaen, heere, wi zwielen
> In wel bettre carine.’

E.V.

II^2, 792.) Ook in het mhd. heeft *swellen* de bet. van ‘het ziekelijk *opzwellen* der leden van het lichaam.’

Te- heeft dus in *teswellen* de bet. van *uitzetting* gekregen, immers wat *uiteenzwelt*, wordt grooter of *opgeblazen*. In nog één werkw. heeft *te-* dezelfde wijziging van beteekenis ondergaan, nl. in *teblasen* d.i. *opblasen*, mhd. *zeblâse.* (BEN. I. 201, waar het in verbinding met *zeswellen* voorkomt). Voorbeelden van dit ww. vindt men:

Franc. 6682.

> Int bisscopdoem van Reatine
> Was een kint, dat doochde pine,
> Want het so *teblasen* sceen,
> Dat niet mochte sien sine been.

Sp. III^2, 45, 50.

> desen
> Sagen wi so *teblasen* wesen.

Vinc: ‘hunc vidimus tanto corporis *tumore* distentum.

III^4, 40, 34.

> Dat hi al *teblasen* lach,
> Als ene blase vul van winde.

Vinc: ‘cernens omnibus venis *inflatam* cutem et ad utris instar tensa vitalia.’

Heim. d. Heim. 979.

> Der cranker maghe tekine sijn claer,
> Als die lichame es trage ende swaer,
> Ende men tanscijn *teblasen* siet.

Er blijft nu nog ééne, en wel eene zeer benauwende plaats over, nl. *Rijmb*. 32660.

> Die jongelinge entie maegde,
> Die ghingen *teblasen* openbare,
> Als oft een ghespeerte ware,
> Ende vielen, daer si ghinghen, doot.

Hier, zou men zeggen, moet *teblasen* de beteekenis hebben van *teswellen* = *uitteren*, en niet van *teswellen* = *opzwellen*,

want hoe kan men van honger *opzwellen* en *dik worden?* Ware dit zoo, dan zou ‘si *swollen* van hongere’ (*Brab. Y.*) het hedendaagsche *swellen* bevatten en het juist ontdekte *swellen* = *deficere* even spoedig weder moeten verdwijnen als het gekomen is. *Teblasen* kan natuurlijk oorspronkelijk alleen beteekenen *opblasen*, maar zou het niet mogelijk zijn, dat de twee opvattingen van *teswellen* van invloed geweest zijn op het geheel gelijk gevormde *teblasen*, en dat dit daardoor ook den zin van *wegkwijnen* heeft aangenomen? Deze redeneering is, dunkt mij, niet ongerijmd en zou in de plaats uit den *Rijmb.* tot de juiste beteekenis van *teblasen* leiden, maar - en hier zit nu de moeilijkheid - het Latijn van Comestor heeft:’ Pueri autem et juvenes ex fame *intumescentes*, veluti simulacra[1)] quaedam per fora oberrabant’. Zou men, dit lezende, niet geneigd zijn te denken aan eene verkeerde vertaling van het Middelnederlandsch in het Latijn, terwijl toch juist het tegengestelde heeft plaats gehad? Of zou Maerlant het Latijn zoo gedachteloos en onnoozel hebben vertaald? Indien dit zoo is, dan wordt de critiek der Mnl. teksten inderdaad zeer moeilijk, want dan zou men overal kunnen vreezen, met volslagen onzin te doen te hebben. Misschien ook heeft *intumescentes* eene ons onbekende (en niet bij Du Cange vermelde) beteekenis gehad. Hoe het zij, het is mij voor het oogenblik genoeg, de aandacht op het ww. *teblasen* gevestigd te hebben. Misschien kan een der lezers van den *Bode* de zaak tot klaarheid brengen.

1) In het Mnl. vertaald in *ghespeerte*, dat dus blijkbaar *schim*, *geest* moet beteekenen. Het is waarschijnlijk afkomstig van het Lat. *spiritus* en gevormd naar het voorbeeld van *gespenst*.

De tweeklank ui
door W.L. van Helten.

Gelijk bekend is, ontstaat ieder geluid uit de gelijkmatige (*periodieke*) golvingen, waarin de lucht in een bepaald oogenblik gebracht wordt. Naar gelang dit aantal golvingen op een zelfde tijdpunt grooter of kleiner is, zal ook de klank hooger of lager klinken. Naar gelang de *vormen* der golvingen verschillen, zal, bij gelijke hoogte of laagte van toon, de kleur (het *timbre*) van den klank zich wijzigen. Zoo verschillen b.v. dezelfde tonen (d.i. van gelijke hoogte of laagte), op eene piano, eene viool, eene violoncello, enz. voortgebracht, doordien de vormen der golvingen door deze instrumenten verwekt, van elkaar afwijken. Evenzoo nu is het gesteld met de *vocalen*, die niets anders zijn dan geluiden of klanken, welke ontstaan, doordien de uit de longen stroomende lucht, in de mondholte, in een aantal gelijkmatige golvingen geraakt, en dat wel ten gevolge van de trilling der sterk gespannen en nagenoeg aaneengesloten stembanden.

Naarmate dus het getal dezer golvingen in een bepaald tijdpunt grooter is, zal ook de vocaal in hoogte toenemen; naarmate de vorm der golvingen zich wijzigt, zal ook de kleur des vocaals eene andere zijn. Door dit verschil van kleur bij vocalen verstaat men het onderscheid tusschen de *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, enz., welke ieder voor zich zelf een anderen vorm der golvingen vorderen. En daar nu deze vorm af hangt van den stand der wanden van

de mondholte of mondbuis, kan men zeggen, dat het verschil van kleur der klinkers zich richt naar de standen, die de mondbuis bij het spreken aanneemt.

De gemakkelijkste stand van de mondbuis bij het spreken is die, waarbij de tong en het strottenhoofd in dezelfde houding als bij het ademen blijven en slechts de lippen tamelijk wijd geopend worden. Hij veroorzaakt bij trilling der stembanden de vocaal *a*. Worden nu, van dezen stand uitgaande, de hoeken der geopende lippen een weinig ingetrokken en het strottenhoofd zoowel als de rug der tong een weinig opgeheven, dan hoort men een vocaal als in de woorden *ster*, *ver*, dien we door het teeken a^e zullen aanduiden. Bij voortzetting der bewegingen van deze spraakorganen in gelijken zin, d.i. bij iets meerdere intrekking der hoeken en iets meerdere verheffing van strottenhoofd en tongrug, laat zich een klinker hooren, welke als *e* in *vel*, *net*, enz. luidt en dien we door e^a zullen voorstellen. Bij verdere voortzetting dezer bewegingen in gelijken zin ontstaat eene *e*, als b.v. in *Eva*, *neef*, enz.; bij nog meerdere intrekking en verheffing der organen eene *i*, die luidt als de *i* in het hd. woord *bitter*. (Onze onvolkomene *i*-uitspraak blijft als eene geheel afwijkende buiten rekening.)

Nemen intusschen de spraakorganen, uit den stand voor *a* uitgaande, eene tegenovergestelde richting, d.i. worden de hoeken der lippen vooruitgebracht, zakt het strottenhoofd en daalt het voorste deel der tong, dan zal men bij de geringste beweging in dezen zin een vocaal vernemen, die als de scherpkorte *o* in *lof*, *top*, *vos*, enz. klinkt en door ons met het teeken a^o zal voorgesteld worden. Zet men de beweging in gelijken zin voort, dan laat zich een klinker hooren, dien we met de zachtkorte *o* in *dof*, *bos*, *bot*, enz. kunnen gelijkstellen en met o^a zullen aanduiden. Bij nog meerdere vooruitbrenging en daling der organen verneemt men vervolgens eene *o*, als in *loven*, *goten*, enz.; terwijl hunne eerste beweging in gemelde richting eene *u* doet ontstaan, luidende als in het hd. woord *butter* en door ons aangeduid met het teeken u. (Onze onvolkomene *u*-uitspraak, b.v. in *put*, *brug*, enz. blijft als eene geheel alleen staande buiten rekening).

Alzoo zien we eene opeenvolging van klinkers ontstaan, welke

we, *a* als uitgangspunt nemende, op de volgende wijze kunnen voorstellen:

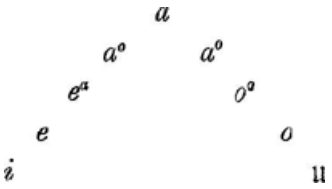

Behalve deze standen kan de mondbuis er nog andere aannemen, die tusschen telkens twee der bovengenoemde inliggen. Geeft men namelijk aan de hoeken der lippen de houding voor u, doch verheft men te gelijker tijd den tongrug en het strottenhoofd als voor *i*, dan zal men een vocaal voortbrengen, die met onze *u*, b.v. in *huren*, *muur*, en met de hd. *ü* gelijk staat. Brengt men de hoeken der lippen zoover vooruit als bij de *o* en verheft men tongrug en strottenhoofd als voor *e*, dan laat zich onze *eu*, de hd. *ö*, hooren. Evenzoo ontstaat door gelijksoortige verbinding van den stand der lippen voor o^a en dien van de beide andere organen voor e^a een klinker, die tegenwoordig alleen in de dialecten voorkomt, in klank overeenstemt met de *eu* of *oeu* in de fransche woorden *bonheur*, *soeur*, enz. en door ons zal aangeduid worden met het teeken $\ddot{o}^a$. En nemen eindelijk de lippen den stand voor a_o en de tongrug en het strottenhoofd dien voor a^e aan, dan ontstaat er een klinker (voor te stellen door het teeken $\ddot{a}^o$), die wel in onze algemeene taal niet als op zich zelf staande klank voorkomt, doch niettemin eene gewichtige rol speelt als eerste element van de *ui*, den tweeklank, welks bespreking ons, na deze lange, doch noodzakelijke inleiding, in dit opstel zal bezighouden. Vooraf echter zij, tot beter overzicht van het karakter en de verwantschap der vocalen, de boven geplaatste lijst met de later besprokene klinkers vermeerderd:

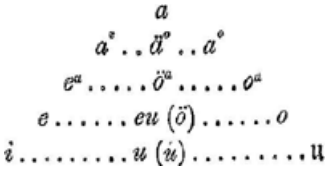

(Bij de aanduiding der besproken, respect. tusschen e^a en o^a, a^e en a^o liggende, klanken heb ik mij laten leiden door het voorbeeld der gewone trauscriptie van de tusschen *i* en u en *e* en *o* liggende vocalen, d.i. der *ü* (*u*) en *ö* (*eu*). Zoo heb ik dan den klank tusschen e^a en o^a door de o^a, met het *umlaut*teeken, d.i. $ö^a$, en den tusschen a^e en a^o liggende door de a^o, met het *umlaut*teeken, d.i. de $ä^o$ aangeduid[1)].

Uit deze lijst blijkt dus, dat evenals de *i* naast *e* en de u naast *o* ligt, zooook de *u* (*ü*) met de *eu* (*ö*) verwant is; dat de verwantschap tusschen de *e* en de e^a en tusschen de *o* en de o^a dezelfde is als tusschen de *eu* (*ö*) en de $ö^a$; en dat evenzoo de verhouding van e^a tot a^e en van o^a tot a^o overeenstemt met die van $ö^a$ on $ä^o$.

Gelijk reeds gezegd werd, is het eeste bestanddeel van de diphthong *ui* niets anders dan de vocaal $ä^{o2)}$, welke tusschen de a^e en a^o in ligt en dus met beide deze klinkers gelijkelijk verwant is. Het tweede samenstellende element is het gewone, dat we ook in de tweeklanken *ai*, *ei* en in de gerekte *aai*, *ooi* en *oei* aantreffen, d.i. de klank *i*, luidende als in het hd. *bitter* (dus niet de gewijzigde klank in het ndl. *bitter*). Dat voorts alle *ui*'s in onze gemeenlandsche taal zijn voortgekomen uit eene vroegere volkomene *u*, *uu*, (welke laatste slechts voor *r* en *w* b.v. in *buur*, *huren*, *uw*, enz. heeft stand gehouden), mag als bekend verondersteld worden. Evenzoo dat, behalve in deze algemeene taal, alleen in de Frankische

1) Ter vermijding van verkeerde opvatting zij intusschen hier aangemerkt, dat onze $ö^a$ beantwoordt aan de e^{oe}, het teeken, dat de Duitsche taalphysiologen, in navolging van prof. BRÛCKE, plegen te bezigen voor den tusschen e^a en o^a liggenden vocaal, en aan de $a^{ö}$, dien prof. DONDERS gebruikt ter voorstelling van denzelfden klank in de fr. woorden *soeur*, *heure*. (*De physiologie der spraakklanken*, bl. 11). Gelijk voorts uit het volgende zal blijken, heeft genoemde hoogleeraar ten onrechte den bovengenoemden klank vereenzelvigd met het eerste element van *ui*, dat hij ook door $a^{ö}$ voorstelt (zie t.a. pl.).

2) In de werken, die over de physiologie der vocalen handelen, is deze klinker steeds over 't hoofd gezien, waarschijnlijk wel omdat onze tweeklank *ui* aan de Duitsche geleerden onbekend was. Toch had ook bij het verklaarbare gemis aan kennis der Nederlandsche klanken, het Fransch, dat dezelfde diphthong b.v. in de woorden *oeil*, *écureuil*, *cerceuil*, enz. vertoont, aan de aandacht der taalphysiologen niet mogen ontsnappen.

dialecten (in Zuid-Holland, Utrecht, de Neder-Betuwe, Noord- en Zuid-Brabant, Oost-Vlaanderen) of in die, welke Frankischen invloed hebben ondergaan (in Noord-Holland), de *ui*, uit *uu*, inheemsch is, terwijl daarentegen de Friesche en Saksische taaleigens regelmatig de oudste *uu*-uitspraak of zelfs de nog meer oorspronkelijke *û* (spr. uit als in het hd. *fuhr*, *kur*) behouden[1]. Alleen zij reeds vooraf aangemerkt, dat in vele der boven aangeduide Frankische dialecten de klank *ui* zich nog verder ontwikkeld heeft en tot *ai*, $a^{o}i$, $o^{a}i$, *aai*, *oai* (d.i. gerekte o^{a} + korte *i*), *ooi*, *oei* of de gerekte *oo* is geworden.

Hoe intusschen heeft deze overgang van *uu* tot *ui*, alsook die van *ui* tot een der bovengenoemde dialectische klanken plaats gegrepen? Alvorens deze vragen te beantwoorden, zal het noodig zijn een oogenblik stil te staan bij een paar opmerkingen, welke noodwendig aan de behandeling van onze questie ten grondslag moeten gelegd worden. De eene van deze betreft de wijziging der vocalen en luidt als volgt: *nooit gaat een klinker*, *tenzij zich uitwendige invloed* (b.v. van een voorafgaanden of volgenden consonant) *laat gevoelen*, *in een anderen*, *dan in een der naastbij liggende*, *der onmiddellijk verwante over*. Zoo b.v. kon de *a* van *overtallig*, *gebracht*, zich wijzigen tot de a^{o} (scherp korte *o*) in *overtollig*, *gebrocht*; zoo kon de *e* van de mnl. woorden *nese*, *rese* in de tegenwoordige taal tot *eu*, in *neus*, *reus* worden; zoo kon de *o* tot *eu* overgaan (b.v. *zeun*, *keuning*, naast *zoen*, *koning*); de o^{a} tot $ö^{a}$ (b.v. hd. *gott*, *topf*, waar de *o* als o^{a} luidt, naast *götter*, *töpfe*, waar de *ö* als $ö^{a}$ klinkt), de e^{a} tot $ö^{a}$ (b.v. de oudere hd. vormen *zwelf*, *schepfer*, met $e = e^{a}$, naast de tegenwoordige *zwölf*, *schöpfer*, met $ö = ö^{a}$); de u tot *u* (b. *huhn* naast *hühner*); de *i* tot *u* (b.v. hd. *hilfe*, naast *hülfe*, *giltig*, nevens *gültig*); enz. enz.

De andere opmerking geldt de uitspraak der heldere vocalen. Bij het uitspreken van een vocaal liggen de gespannen stembanden zoo nabij elkaar, dat daartusschen slechts eene zeer geringe opening

1) Enkele zeldzame Friesche en Groningsche *ui's* mogen hier niet mederekenen, dewijl ze naar alle waarschijnlijkheid eerst door invloed der gemeenlandsche taal in de Fr. dialecten zijn gedrongen.

voor den doortocht der uit de longen stroomende lucht overblijft. Hierbij valt dan nog op te merken, dat de *epiglottis*, de strottenhoofdsklep, die bij rustige ademhaling schuins tegen den achterwand van de keel aanligt, en dan slechts aan ieder der beide zijranden en aan het bovendeel een kleine opening ter doorstrooming der lucht openlaat, zich bij het uitspreken eens klinkers meer of min rechtstandig opheft, ten einde de lucht ongehinderd in de mondholte te laten doorgaan. Brengt men daarentegen de epiglottis weder na het uitspreken der vocaals in de gewone schuinsche houding terug en verwijdt men de stembanden eenigszins, zonder nochtans hunne spanning en dus ook (bij het voortdringen der lucht) de trilling geheel te doen ophouden, dan zal men een geluid voortbrengen, dat door ons gewoonlijk een toonlooze klinker genoemd en gemeenlijk in het schrift door eene *e* wordt voorgesteld. Werd nu een heldere vocaal, b.v. *oe*, *ie*, de heldere o^a, d.i. *oa*, enz. uitgebracht, dan gebeurde het licht, dat men bij eene trekkende of slepende uitspraak niet dadelijk eindigde met de stembanden te doen trillen, maar eene soort van naslag deed hooren, die niets anders is dan de klank, veroorzaakt op de boven omschreven wijze, d.i. door geringere spanning en trilling der stembanden en de daling der epiglottis. Om nog niet van de oude verwante Germ. talen te spreken, zien we hiervan elk oogenblik de duidelijkste sporen in de verschillende dialecten. Men vergelijke b.v. slechts de *oe*-uitspraak in het Hagelandsche *groeët*, groot, *noeëd*, nood (z. WINKLER, *Dial.* II, 250), in het Truiensche *doeëd*, dood (*Ibid.* I, 243), in het Antwerpsche *groeët*, groot, *oëek*, ook, *noëed*, nood, *broeëd*, brood *geloeëpen*, geloopen, *doëed*, dood, *oeërden*, hoorde, enz., in welk dialect alle scherpheldere *oo's* als *oëe* klinken (*Ibid.* II, 289); de *ie*-uitspraak in het Hagelandsche en Diestsche *twieën*, twee, *kieër*, keer, *wieët*, weet (*Ibid.* II, 250 en 253), in het Truiensche *dieël*, deel, *klieër*, kleer = kleederen, *geschrieëf*, geschreeuw (*Ib.* II, 243), in het Antwerpsche *dieël*, deel, *ieën*, een, *klieëd*, kleed, *ieël*, heel, *smieëken*, smeeken, enz., waar alle scherpheldere *ee's* als *ieë* luiden (*Ib.* II. 288); voorts de uitspraak der heldere e^a (als zoodanig gewoonlijk bij WINKLER door

è of *ea* voorgesteld) in het Limburgsche *dèëlen*, *lèëven*, *èëten* (*Ib.* II, 236), de uitspraak der heldere o^a in het Limburgsche *doë* da(ar), *gedoën* gedaan; enz. enz.[1)].

De op deze wijze van een naslag voorziene klank kon zich, indien hij niet bleef stand houden, op twee verschillende wijzen ontwikkelen:

òf de naslag viel weg en men hield slechts den zuiveren klinker over; vgl. b.v. in de Oudnederlandsche psalmen de vormen *slíp* en *skîd*, naast de meer gewone os. *sliep* en ondl. *skieth* (*ie* = *î* + naslag), uit de meer oorspronkelijke *slêp* en *skêd* imperf. van *slâpen*, *skeiden*; evenzoo onze *oe* (= got *ô*) en de hd hiermede gelijkstaande *u* (b.v. in *goed*, *moed*, *voet*, *doen*, *voer*, *koek*, enz. hd. *gut*, *muth*, *fuss*, *thun*, *fuhr*, *kuchen*, enz.), welke blijkens de oude schrijfwijze *uo* of *ue* en de nu nog in de de Westvl. en Zuidduitsche dialecten heerschende uitspraak oorspronkelijk als *oe* of *û* + naslag werd uitgesproken;

òf de naslag kreeg meer gewicht en nam toe in duidelijkheid, doordien men, aan een klank na den eersten klinker gewoon geraakt zijnde, na de uitspraak van dezen laatsten de stem banden niet meer verwijdde en de epiglottis deed zakken, maar aan beide organen nog een kort oogenblik den stand liet behouden, dien ze bij het voortbrengen van dezen vocaal hadden aangenomen. Dien ten gevolge werd dan natuurlijk de naslag, de onduidelijke klinker, tot een waarachtigen, duidelijken, schoon korten vocaal, welks kleur dan van den toevalligen stand der mondbuis afhangt en gewoonlijk eene korte *a*, *i* of u is. Tevens verliest de oorspronkelijke vocaal dan zijne vroegere lengte en wordt met den nieuwgeborenen tot tweeklank. Zoo b.v. ontstond de Groningsche *ou* (d.i. de korte o^a + korte u, b.v. in *goud* goed, *mout*, moet *houd*, hoed, enz.), die aan onze *oe*, alzoo aan eene vroegere lange *ô* of o^a (*oa*), dus got. *ô* beantwoordt, uit eene eertijds helde-

1) Vooral merkt men dezen naslag op na de heldere vocalen, die uit andere verwante zijn ontstaan; vgl. b.v. boven bij de Hagel. en Truiensche en Antw. *oe* uit de scherpheld. *oo*, bij de Hagel. Diestsche, Truiensche en Antw. *ie*, uit de scherpheld. *ee*, bij de Limb. heldere a^o, die door bemiddeling der heldere a^o, uit de heldere *a* was ontstaan (zie *doë*, *gedoën*), enz.

re o_a, gevolgd door een naslag. Zoo is de Keulsche *ai*, *oi* en *ui* ontstaan uit een lange *â*, *ô*, *û* (z. SCHERER, *G.d.D.S.* 125), natuurlijk door de tusschenklanken *â* + naslag, *ô* + naslag, *û* + naslag. Zoo is mogelijk in de ohd. *uo* en *ua*, alsmede in de oudfrank. *uo*, welke aan eene oorspronkelijk lange *ô* beantwoorden, de *a* en *o* een vocaal, die in de plaats van den vroegeren naslag is gekomen; ofschoon hier (zie boven) de *o* en *a* ook eenvoudig ter aanduiding van dien naslag gediend kunnen hebben, gelijk men mag vermoeden uit de tegenwoordige dialectische hd. uitspraak, waar de *uo* en *ua* steeds als *ûë* luiden[1)].

Keeren we na deze beide opmerkingen weder tot onze *ui*, uit *uu*, terug en slaan we een blik op de tweede der bovengeplaatste vocaaltabellen, dan blijkt het ons a priori reeds, dat het eerste bestanddeel der *ui*, d.i. de $ä^o$, op geene andere wijze uit de *uu*(*ü*) is ontwikkeld, dan door bemiddeling van *eu*(*ö*) en van $ö^a$, m.a.w. dat, in overeenstemming met den in de eerste der bovengenoemde opmerkingen genoemden regel, de *uu*(*ü*) eerst tot de nabijliggende *eu*(*ö*), deze *eu* vervolgens tot de nabijliggende $ö^a$, en deze $ö^a$ eindelijk tot de nabijliggende $ä^o$ is overgegaan. Ware nu de spelling te allen tijde in overeenstemming met de uitspraak, waren de veranderingen in de schrijfwijze die der uitspraak op den voet gevolgd, dan zonder twijfel zouden we bovengenoemde wijzigingen uit onze oude bronnen duidelijk kunnen nagaan. Ongelukkig echter voor ons doel is het *gewone* verschijnsel bij de schrijfwijze dit, dat het eenmaal ter aanduiding van den meer oorspronkelijken klank aangenomen teeken ook dan nog in gebruik blijft, wanneer de eerste meer of min veranderd is. (Slechts zelden en dan gewoonlijk alleen in eene vrij late periode wijzigen de schrijvers ook de spelling, met het doel deze zooveel mogelijk in overeenstemming te brengen met de uitspraak.) Zoo b.v. gebruiken we tegenwoordig het teeken *uu*(*ü*), dat eertijds diende om den klank *oe*, hd. *û*, voor

1) Over dezen zoogenaamden naslag en den *overgrooten* invloed, die, hij in de Germaansche en de Romaansche talen heeft uitgeoefend, hoop ik later meer uitvoerig te handelen. Hier is slechts kortelijk aangemerkt, wat tot ons doel noodig was.

te stellen; zoo bezigen we hedendaags de dubbele teekens *ie* en en *oe* voor de enkelvoudige klanken *î* en *û*, terwijl ze vroeger zonder twijfel (evenals nu b.v. nog in Antwerpen) de samengestelde *î* + naslag en *û* + naslag aanduidden; zoo blijft in de tegenwoordige schrijfwijze de *ij*, d.i. de dubbel geschreven *i*, heerschen, ofschoon de oude lange *î*-uitspraak reeds lang tot die van *ei* is overgegaan; zoo zijn de eng. *oo* en *ee* in de hedendaagsche spelling behouden, niettegenstaande ze regelmatig als *î* en *û* luidden; zoo schrijft men in het tegenwoordige Fransch *oi*, hoewel de vroegere *ò* + *i*-uitspraak is overgegaan tot die van *wò* (vgl. *roi*, *poids moi*), *enz. enz.*

Met het oog hierop mogen we dus niet verwachten, dat de spelling der oude schrijvers ons den ontwikkelingsgang der *uu* tot *ä*^{o} zal aanwijzen. Slechts ééne schrijfwijze, *ui*, *uy*, die somtijds, schoon zeer zeldzaam, naast de gewone *u*(*u*) en *ue* voorkomt (vgl. b.v. *uyt*, *huyt*, *huys*, *ruynen*, *stuynen*, *duyster*, *buic*, *tuyn*, enz.), zou ons een oogenblik kunnen verleiden om eene poging te vermoeden ter aanduiding van eene gewijzigde *uu*-uitspraak. Merkt men echter op, dat deze *uy*, *ui* ook voorkomt bij schrijvers uit West-Vlaanderen, waar de *uu*, behalve vóór de *r*, steeds ongewijzigd is gebleven (vgl. b.v. *uyt*, *huys* in de *Istory van Troyen* van den Westvl. MAERLANT), alsmede dat de klank *uu*, welke vóór de *r* in Brab. en Holl. dialecten nooit verandert, bij schrijvers uit deze gewesten ook in dit geval door *uy* wordt voorgesteld (vgl. *duyrde*, *kuyrde*, *Mnlp.* IV, 1519 ev 1520, *duierde Ib.* I, 2221), dan blijkt het, dat dit teeken dezelfde kracht had als de *u*(*u*) en *ue*. Het schijnt daar, evenals de ohd. en ondl. *ui* (vgl. COSIJN in den *Taalb.* IV, 159) en de Westfriesche *ui* in *huis* (vgl. HEYNES Altgerm. Gramm. bl. 74) eenvoudig ter aanduiding der gewijzigde *oe*-uitspraak te dienen.

Aan den anderen kant intusschen behoeven wij in de regelmatige schrijfwijze *u*(*u*) of *ue* nog geen onwrikbaar bewijs voor eene onveranderde uitspraak der *uu* te zien. Ja veeleer kan deze ons een bewijs leveren voor de althans gedeeltelijke *eu*-uitspraak dezer teekens. Gelijk namelijk bekend is, werd eertijds de *u*(*u*) en *ue*, behalve voor den *uu* klank, ook ter aanduiding van de *eu*,

de klankwijziging uit *o*, gebezigd; vgl. b. *zuene*, *guene*, uit *zone*, *gene* (*M. Stoke*, III, 41 en 42, var), *duecht* (bij MAERLANT passim), *juecht* (KAUSLER, *Reimchr.* 6010 en 6095), uit *doghet*, *doecht*, *joghet*, *joecht*, *muecht* (*Mnlp.* I, 2206), uit *moghet*, *moecht*, *duerentuere*, deur en(d) deur, dore en(d) dore (*Theoph.* 452), *durenture* (L.v. st. Franc. 7872), enz. Zou het nu mogelijk zijn, dat men een teeken, dat eenig en alleen voor *uu* gold en nooit den klank *eu* voorstelde, zoo op eens voor de wijziging (umlaut) van *o* ging bezigen? Of is niet juist het gebruik van *ue* en *u*(*u*) voor *eu* (uit *o*) een meer dan waarschijnlijk bewijs voor de dubbele kracht van *ue* en *u*(*u*), nam. als teekens voor *uu* en voor *eu*?

Maar nog zekerder bewijzen voor den boven aangetoonden ontwikkelingsgang der *uu* geven ons de hedendaagsche dialecten, voor zoover ze namelijk in eene der vroegere wijzigingsphasen zijn blijven staan. Zoo verklaart ons de *eu*-uitspraak van de *uu*, vóór *r*, in het Westvlaamsch (vgl. *nateure*, *eure*, uur, *meur*, *nabeure*, enz. z. DE BO, *Wvl. Id.* 1201) en van onze ndl. *ui* op het eiland Urk (z. WINKLER, *Ib.* II, 56), hoe de *uu* in de *eu* is overgegaan. En hoe eene *eu*(*ò*), uit *uu*, zich in verloop van tijd tot de *ö*^{a} wijzigde, toonen ons het Hasseltsch, het Scheveningsch, het Bennebroeksch, het Enkhuizensch, het Hoornsch, enz., waar de algemeen ndl. *ui* regelmatig als de *oeu* in het fr. *coeur*, *soeur* wordt uitgesproken. (Vgl. WINKLER, II, 240, 125, 41 en 44, waar de *ö*^{a} dan eens met *èu*, dan eens met *u* of *ui* wordt voorgesteld). In een der beide Leidsche dialecten eindelijk alsmede op verscheidene Hollandsche plaatsen langs de Noordzee klinkt onze *ui* als een volkomene *ä*^{o}; iets wat ons alzoo de laatste phase van bovengenoemde wijzigingen, d.i. die van *ö*^{a} tot *ä*^{o} aantoont.

In Utrecht (WINKLER, I, 358), Tienen (*Ib.* II, 258 en den Haag (*Ib.* II, 129) luidt onze *ui* als eene *ö*$_{a}$, die gevolgd wordt door den vroeger besproken naslag. Deze uitspraak schijnt ook die te zijn, welke voorafging aan den tegenwoordigen tweeklank *ui*, zooals die in de gemeenlandsche beschaafde taal alsmede in verscheidene Brabantsche (b.v. in Deinze, de Antwerpsche, Kempen, WINKL, II, 280 en 349, en nagenoeg geheel Noord-Bra-

bant), Oostvlaamsche (b.v. in Eeclo, Nicolaas, het land ten w. van Gent, Ninove, Geeraardsbergen, W. II, 308, 310, 330, 334, 339, 341), Limburgsche (b.v. Maastricht, W, I, 272), Nederbetuwsche, Utrechtsche en Hollandsche dialecten wordt uitgesproken. De *ö*^{a} namelijk behoefde hier slechts tot de *ä*^{o} over te gaan, terwijl de naslag zich op de boven beschreven wijze tot de korte *i* wijzigde.

Eene treffende overeenkomst met de ontwikkeling van onze *ui*, althans wat het eerste bestanddeel betreft, geeft ons het Fransch in zijne klanken *eu*(*ö*), *ö*$_{a}$ en *ä*$_{o}$, welke nu eens door *eu* dan eens door *ue* of *oeu* worden voorgesteld; vgl. b.v. *feu*, *peu*, *jeu*, *neveu*, *pieux*, *fameux*, *voeu*, enz., waar de *eu* en *oeu* als *eu* wordt uitgesproken; *couleur*, *heure*, *peuple*, *meuble*, *seul*, *fleuve*, *jeune*, *moeurs*, *soeur*, *boeuf*, enz., waar de *ö*^{a} door *eu* of *oeu* wordt voorgesteld; *cercueil*, *cueillir*, *oeuil*, waar de *ä*^{o} (op welke daarenboven eene korte *i* volgt) door *ue* en *oeu* wordt aangeduid. In deze en dergelijke woorden beantwoorden deze klanken (behalve aan enkele lat. *eu's* of *el's*, *il's* welke hier niet in aan merking komen) aan eene vroegere *u* (in 't Fr. uitgespr. als onze *uu*) of *o* (vgl. DIEZ, Gr. I, 438). Uit beide vocalen kon zich de nabijliggende *eu*(*ö*) (vgl. de tweede bovenstaande vocaaltabel) ontwikkelen, die in sommige woorden bleef stand houden, in andere daarentegen tot *ö*^{a} verliep; ja zelfs in enkele den uitersten trap van ontwikkeling bereikte en tot *ä*^{o} werd. (De korte *i* in woorden als *oeuil*, *cercueil*, *cueillir*, enz. is niet gelijk met die van onze *ui*, dewijl ze uit de mouilleering der fr. *l* ontstaan is).

Wanneer eindelijk in onze taal en dialecten de *ui*-klank ontstaan is, valt moeilijk aan te wijzen. Dat hij echter niet jong meer is, toonen ons die dialecten, waar de diphthong van den klank *ui*, d.i. *ä*^{o} + korte *i*, uitgaande, zich nog meer gewijzigd heeft en overgegaan is tot:

ai, in sommige streken van Oost-Vlaanderen (z. DE BO, *Westvl Ib.* 1202), enz.

aai, in Gent (z.W. *Idiot*, II 323 en 328), enz.

a^{o}*i*, in de Zaanstreek (W. II, 64), enz.

oi, d.i. *o*^{a} + korte *i*, in Helmond (W. I, 295), sommige

deelen der Antwerpsche Kempen (W. II, 280), Oudenaerde (W. II, 345), Egmond aan Zee, Zandvoort (W. II, 71 en 74), enz. *ooi*, in Brussel (W. II, 268), Antwerpen (W. II. 290). Mechelen (W. II. 299), enz.

oai, d.i. volkom. o^a + korte *i*, in Leuven (W. II, 262), enz.
en *oei*, in Schaerbeek (W. II, 273), enz.

Vergelijken we de tweede der bovenstaande vocaaltabellen, dan is het bij den eersten oogopslag duidelijk, hoe de eerste der genoemde wijzigingen *ai*, d.i. *a* + korte *i*, uit *ui*, d.i. $ä^o$ + korte *i*, kon ontstaan; de $ä^o$ toch ligt onmiddellijk naast de *a*, evenals de $ö^a$ naast de $ä^o$. Evenzoo ging de $ä^o$ gemakkelijk in de nabijliggende a^o over (vandaar de a^oi) en deze a^o weder tot o^a (vandaar de *oi*, d.i. o^ai). De *aai*, uit *ai* (uit *ui*), is voorts het produkt der niet zeldzame rekking eens onvolkomen vocaals, welke van den klemtoon voorzien, onmiddellijk vóór een volgenden klinker staat; evenals de *oai*, uit *oi* (d.i. o^ai) en de *ooi*, bij de laatste van welke echter naast de rekking ook nog overgang tot de nabijliggende zuivere *o* plaats heeft gehad.

De *oei* ontstond bij nog voortgezette wijziging der zuivere *o*, in *ooi*, tot de nauw verwante *oe*.

De door invloed van den klemtoon gerekte vocaal intusschen kon zoozeer de overhand krijgen, dat zelfs het tweede bestanddeel, de korte *i*, in kracht verloor en van een onduidelijken (den bovenbesproken naslag) overging. Vandaar de *ôë*, oo^u d.i. de gerekte *o* + naslag; in Diest (W. II, 254) en Lier (W. II, 296), uit de *ooi*, voor *ui* (vgl. b. *ôës*, oo^us, $bô^eten$, boo^uten, voor *huis*, *buiten*). En viel eindelijk deze naslag ook weg, dan ontstond de zuivere gerekte klank *ô*, *oo*, dien we in het Liersch (W, II. 296) en het Helchterensch (W. II, 235) voor de *ui* aantreffen. (Voor de rekking van het eerste bestanddeel eens tweeklanks, het daarop volgende onduidelijk worden van het tweede element en het eindelijk afvallen hiervan vergelijke men den overgang der vroegere diphthongen *ei* (d.i. e^a + *i*) en *ou* (d.i. o^a + u) tot *ê*, *ee* en *ô*, *oo* (vgl. *breed*, *deel*, *geest*, *hoofd*, *gelooven*, *oog*, enz., naast ohd. *breit*, *teil*, *geist*, *houbit*, *galoupjan*, *ouga*, enz.) In deze toch werd het eerste element e^a en o^a ten gevolge van den

klemtoon eerst gerekt uitgesproken en veranderde òf gelijktijdig òf kort daarna het tweede bestanddeel *i* in een onduidelijken klinker, welke dan in later tijd afviel.

Dientengevolge ontwikkelden zich de gerekte enkelvoudige vocalen e^a en o^a (als gerekte ook met de teekens *ea* en *oa* voorgesteld), die nu nog in sommige dialecten gehoord worden, doch in de gemeenlandsche taal in de nabijliggende gerekte of heldere *e* (geschreven als *ee*) en *o* (geschreven als *oo*) zijn overgegaan.

Over ft, cht en st
door W.L. van Helten.

Gelijk zich vele lezers van den *Taalbode* herinneren zullen, heeft de heer V.D. HELM, eenige jaren geleden, in den *Taalgids* (II, 255-263), de verwantschap der letterverbindingen *ft*, *cht* en *st* behandelende, de volgende stelling voorgedragen:

1° dat *cht* in het ndl. somtijds tot *st* is overgegaan; 2° dat evenzeer enkele malen *ft* zich tot *st* gewijzigd heeft, en 3° dat, ofschoon dan zeldzaam, ook wederkeerig *st* tot *cht* of *ft* is geworden. Voor het eerste gevoelen zouden dan pleiten: het bij KIL. voorkomende *dosten*, roeibank, naast ags. *thofte*, prov. eng. *thought*, nnl. *doft*; nndl. (*water*)*est*, watersalamander, naast ags. *efeta*, eng. *eft*; bij KIL. *molster*, maalloon, nevens het Kleefsche *molfter* (V.D. SCHUEREN, *Teuth.*); nnl. *halster*, naast nhd. *halfter*, mnl. *haellechter*, bij KIL. *halchter*; ndl. *komst*,

naast hd. *kumft*. Voor den overgang van *cht* in *st* worden we op het nnl *laster*, naast het oude *lachter*, ags. *leahtar*, gewezen, alsmede op het mnl. *druust*, aandrang, geweld, naast *drucht*; terwijl dan het derde gedeelte der stelling moet steunen op de vergelijking van het ags. *suhtor*, bloedverwant, met ons *zuster*, en van ons *elft* met het van *els* gevormde en eene gelijke bet. hebbende *elst*. Onderzoeken we in het volgende, welke waarde aan bovengenoemde opmerkingen is toe te kennen en in hoeverre de aangehaalde voorbeelden den toets der critiek kunnen doorstaan.

Beginnen we daartoe met *dosten*, uit *doften*, dan valt bij de vergelijking van deze woorden niets aan te merken, vooral ook dewijl de vorm met *ft* nog door het on. *thofta* als de oudere en oorspronkelijke wordt bewezen. Evenmin leveren *est*, naast ags. *efeta*, en *molster*, naast *molfter*, eenig bezwaar op; slechts zij bij dit laatste herinnerd, dat ook de vorm met *ft*, schoon de oudere, toch niet de oudste en oorspronkelijke is, maar dat hier *ft*, gelijk somtijds in andere gevallen, uit *eht* is voortgekomen[1], zooals blijkt uit den oudsten ohd. vorm *mulhtra*, volgens WEIGAND (II, 208), uit het lat. *mulctra* ontleend.

Anders evenwel staat het met de verhouding tusschen *komst* en het hd. *kumft* (ohd. *chumft*, met de oorspr. *m*, die nog gehoord wordt in *zukumft*), aangezien de vorm, met na *m* ingevoegde *f*, als specieel hgd. is te beschouwen (vgl. *vernunft*, ohd. *farnumft*, van *vernëmen*, *zunft*, ohd. *zumft*, van *zëmen*, *Deutsch. Wtb.* 2647), en dus met den meer regelmatigen Nederduitschen, die met het suffix *st* van den stam KVAM (in het got. *qiman*) afgeleid is, niets te maken heeft. Ook in *halster*[2], naast *halfter*, is moeilijk een overgang van *ft* tot *st* te zien, zoolang er ten minste niet eene gelijke wijziging in het Hoogduitsch kan bewezen worden; want let men op het beiersche *halster* (SCHMELLER, II, 184), dan moet men wel aannemen, dat naast het uit

1) Vgl. oudnederl. *druftin* (Lips. Gl.), heer, voor *druhtin*, en *gesifte* (*ibid*), voor *gesihte*.
2) De door V.D.H. aangevoerde ags. vorm met *st*, *healstre*, bestaat, voor zoover mij bekend is, niet; slechts die met *ft*, *hälftre* wordt aangetroffen.

den wortel HALB, vasthouden, afgeleide *half-tar* (zie *Deutsch. Wtb.* op *halfter*), ook een vorm met het suffix *star*, alzoo *half-star*, bestaan heeft, welke, evenals het subst. *haast*, naast het got. *haifst*[1], en het westfri. *hearst*, naast het ags. *hearfst*, ndl. *herfst*, tengevolge der ophooping van consonanten, zijne *f* heeft laten verloren gaan. En hierin wordt men nog meer bevestigd door de opmerking, dat ook de vorm met *tar* zijne *f* gesyncopeerd heeft in het ndd. *halter*, mnl. *aelter*.

Vervallen intusschen deze twee laatste woorden als bewijzen voor den overgang van *ft* tot *st*, het feit zelve vindt voldoenden steun in de drie eerstgenoemde voorbeelden, welke daarenboven nog te vermeerderen zijn met het mnl. *bedorste*, behoefte, naast den regelmatigen vorm *bedorste*, en met het Gentsche *schuist*, schavuit (SCHUERMANS, *Alg. Vl. Idiot.*), naast *schuift*.

Voor den overgang van *cht* in *st* zou volgens V.D. HELM het subst. *druust*, aandrang, geweld, naast *drucht*, pleiten; eene meening, die ook een voorstander heeft gevonden in Dr. VERDAM, welke daarenboven (*Tekstkrit.*, bl. 72) de mhd. woorden *truht*, troep, schaar, en aanval, *trust*, troep, en *getrüste*, schare, met onze ndl. vormen vergelijkt en zoowel de ndl. als de hd. van een got. ww. *driugan*, krijgsdienst verrichten, afleidt. Diensvolgens zou dan het mhd. *trust* 1° met ons *druust*, en 2° met het mhd. *truht* zijn te identificeeren, en alzoo ook in het hd. een overgang van *cht* in *st* waarschijnlijk worden. Al dadelijk echter blijkt de eerstgenoemde identiteit geheel en al onmogelijk; want daar *trust* reeds in het ohd., en wel in de Saliche wetten, voorkomt, welke alleen de eerste, op nederduitschen trap staande, klankverschuiving vertoonen, moet voor den oudgerm. vorm eene *t*, niet eene *d* als beginletter aangenomen worden, terwijl voor dien van het ndl. *druust* eene *d* of *th* te vorderen is. En evenzoo is ook mhd. *trust* niet aan mhd. *truht*

1) De *aa* in *haast*, welke aan eene oorspr. *ai* beantwoordt, is te vergelijken met die in *moedermaal*, got. *mails*, vlek; *ladder*, uit *lâder*, ohd. *hleitara*; *navegaar*, os. *gêr*, oudgerm. *gaiza*; *lâlijk* (bij HOOFT), ohd. *leid*. De woorden behooren eigenlijk in het Friesch thuis (waar de *ai* gewoonlijk tot *â* werd) en zijn vandaar in onze algemeene taal overgegaan.

gelijk te stellen, dewijl de laatste vorm door het ags. *druht* en het on. *drott* op eene *d* als beginletter wijst. Doch al vervalt hierdoor de waarschijnlijkheid van de wisseling eener hd. *cht* met *st*, toch zou daarom de verwantschap der ndl. woorden *drucht* en *druust* nog niet te loochenen zijn, ware het niet, dat deze beide vormen verschillende vocalen vertoonden, die zoo maar niet met elkaar kunnen afwisselen; de klinker namelijk van *drucht* is kort, alzoo = oorspr. *u*, die van *druust* daarentegen lang, alzoo = oorspr. *û*.

Wil men de, zoo ik geloof, ware verklaring van ons *druust* kennen, dan late men voorzeker, met Dr. VERDAM (t.a. pl.) het got verb *driusan* = *vallen* buiten vergelijking, doch lette op de on woorden *thrŷsta*, drukken, dringen, en *thrŷstinn*, sterk van leden, welke beide als afleidingen op een niet in onze bronnen voorkomend subst. *thrûst*, drang, geweld, woordelijk = ndl. *druust*, aandrang, vaart, wijzen. Het eerste namelijk, oorspr. *thrûst-jan*[1)], is als zwak ww. door den uitgang *jan* afgeleid; het andere door het adjectieven vormende suffix *-inn*. Daarenboven hebben we in het ndl. een derivatum met *-ing*, *druusting*, geweld, 't welk volkomen aan het on. *thrŷsting*, aandrang, druk, beantwoordt; zoodat het ook uit andere zaken blijkt, dat *drucht* (ohd. *truht*, *druht*, ags. *druht*, enz.), waarschijnlijk van DRUG, in het got. *driugan* (zie boven), een geheel ander woord is dan *druust* (on. *thrûst*). Dit laatste nu is in verband te brengen met ons ndl. *druusch* (zie OUDEM., *Mnl. Wb.*), *druysch* (KIL.), 1° aandrang, 2° geraas (on. *thrûsk*), waarvan de denominatieven ndl. *druyschen*, *druischen*, 1° aandringen, 2°. leven, geraas maken, ndd. *drusken*, nhd. *dräuschen*, on. *thruska*, enz. Beide wijzen dus òf op een gemeenschappelijken wortel THRUS, dringen, stooten, waarvan het eene, dat het vrouwelijk geslacht heeft, door het suffix *-ti*, het andere, neutrius generis, door *ka* is afgeleid, òf op een wortel THRU, dringen, stooten, welke de versterkte suffixen *-sti* en *-ska* ter afleiding heeft aangevoegd;

1) De *ŷ* in het on. is de klankwijziging van *û*, door invloed van eene in de volgende syllabe staande *i* of *j*.

dit laatste wel het meest waarschijnlijk in vergelijking met het gr. *τρῶυ-μα*, *wond*, en het verb. τρύειν, met zijne trop. bet. *kwellen*, *pijnigen*.

Gelijk *druust*, naast *drucht*, vervalt ook *laster*, naast *lachter*, als bewijs voor den overgang van *cht* in *st*, wanneer we op den mhd. vorm *lahster* (12de eeuw) letten, die door het suffix *star* uit een wortel LAH (in het ags. *leahan*, berispen) gevormd is, evenals *lachter* (ags. *leahtor*) door het suffix *tar*. Gelijk we boven bij *haast*, *herfst* en *halster* zagen, is namelijk ook in dit woord tengevolge van opeenhooping van consonanten eene *h* weggevallen.

Beide, *en wel de eenige*, door V.D. HELM aangevoerde gevallen, waarin *st* uit *cht* zou ontstaan zijn, moeten dus als onhoudbaar geschrapt worden, zoodat hierdoor ook het feit zelve van deze wisseling van consonanten zou kunnen ontkend worden. Intusschen levert ons het Westvlaamsch dialect op verrassende wijze de vormen *aster* en (*hij*) *most*, naast de algemeen gebruikelijke *achter* en (*hij*) *mocht*, en toont ons dus, dat de overgang van *cht* in *st*, in één der ndl. dialecten althans, niet mag geloochend worden.

Vóórdat we nu nog de twee andere bovengenoemde woorden *elft* en het ags. *suhtor* bespreken, is het noodig de physiologische verklaring van de twee hier behandelde soorten van overgang na te gaan. Hiertoe zij dan herinnerd zoowel op welke wijze de *t* als hoe de *f*, *s* en *ch* worden uitgesproken; hoe de eerste, een *ontploffingsgeruisch* en *scherp*, in eene, met het voorste gedeelte der tong en de boventanden of het boventandvleesch gevormde, buis wordt voortgebracht; en hoe de drie laatstgenoemde, schoon alle een *schuringsgeruisch* zijnde en *scherp*, d.i. met geheel geopende stemspleet, uitgesproken wordende, in zooverre van elkaar verschillen, dat voor de eerste eene door de bovenlip en de benedensnijtanden gevormde mondbuis gevorderd wordt, voor de tweede (*s*) eene door het voorste gedeelte der tong en de boventanden of het boventandvleesch, en voor de derde (*ch*) eene door den rug der tong en het harde of zachte verhemelte.

Hieruit zien we dus, dat geene van de drie schuringsgeluiden

zich lichter met de *t* laat verbinden dan de *s*, doordat voor deze beide consonanten dezelfde buis benoodigd is, welke, geopend, den laatsten, gesloten en zich plotseling openende, den eersten doet ontstaan. Daarentegen valt de verbinding zoowel van *f* als van *ch* met *t* veel moeilijker, doordien voor elk der beide samenstellende deelen een andere stand van den mond, d.i. een verschillende mondbuis gevorderd wordt. En zoo is het te verklaren, dat *bij eene*, *in iedere taal zich openbarende*, *neiging tot vergemakkelijking der uitspraak*, in plaats van de moeielijker verbinding somtijds de lichtere werd voorgetrokken.

Dewijl echter de sprekende mensch wel gewoon is het zich gemakkelijker te maken, *nooit* intusschen om het tegenovergestelde te doen, zoo is het ook niet licht denkbaar, dat zich uit *ft* of *cht* de verbinding *st* zou ontwikkeld hebben. Al vinden we daarom naast het oudere *elst*, meivisch, ook *elft*, dan mogen we m.i. hieruit nog geen overgang van *st* in *ft* aannemen, evenmin als van *st* in *cht*, waarvoor (zie boven) het ags. *suhtor*, naast ons *zuster*, zou pleiten. Veel meer is bij dit woord, tegenover V.D. H's gevoelen, aan DIEFENBACH (*Got. Wtb.* II, 350) gelijk te geven, die *suhtor* in verband brengt met het got. *svaihra*, ndl. *zwager*; beide woorden zijn namelijk regelmatig uit een wortel SVAH afgeleid, het eene door het suffix *ra*, het andere door *tar*.

Malegijs-fragmenten door J. Verdam.

Een der vele epische gedichten onzer Middelnederlandsche letterkunde, die alleen door fragmenten vertegenwoordigd zijn, is de *Malegijs*, uit den Karel-cyclus. De persoon, naar wien de Roman genoemd is, is de beruchte toovenaar, die ook in andere verwante ridderromans voorkomt, de broeder van Vivien, den vader van Aymyn, en dus nauw verwant aan het den Karolingers vijandige geslacht der Heemskinderen. Onze duitsche naburen zijn gelukkiger dan wij. Zij bezitten den volledigen tekst van den Malegijsroman, zij het dan ook uit eene vertaling van het Middelnederlandsche volksboek, dat nog in het bezit van Prof. Tydeman geweest, maar spoorloos verdwenen is. Zie Dr. Jonckbloet, *Gesch. d. Mnl. Dichtkunst*, II. bl. 362-369 en Gervinus, II. 218 *noot*. Het volksboek is door Simrock in Nieuwhoogduitsch vertolkt, en deze uitgave geeft ons de orde aan de hand, waarin de Mnl. fragmenten elkander moeten opvolgen. Voor de volledigheid laat ik hier, behalve het onuitgegevene, ook de hier en daar verspreide uitgegeven fragmenten volgen.

Fragment I (Mone, *Anzeiger* VI. bl. 62; Simrock, *Malegis* bl. 8).

Dit fragment is uit het allereerste begin van den Roman en verplaatst ons bij een tournooi, gegeven door Hertog Buovo van Eggermonde. Ondertusschen nadert de heidensche Graaf van

Palerne met eene geduchte macht om zijne dochter Rose, hem door Hertog Buovo ontstolen, terug te bekomen. De gemalin van Hertog Buovo, Druane genaamd, was onlangs van twee zonen bevallen, waarvan de een door Isane, de zuster van Druane, met tooverkrachten was toegerust. Dit kind werd door Rose, die, omdat zij Christin geworden was, bevreesd voor haren vader, de vlucht neemt, medegevoerd naar het bosch, terwijl een bediende zich in het geheim met het andere kind wegmaakt. Deze twee kinderen zijn Malegijs en Vivien, bestemd om in den roman eene groote rol te spelen. Het fragment breekt af in de beschrijving van het eerste gevecht tusschen de Christenen en Sarrasenen. Het is op sommige plaatsen zeer geschonden en vol met leemten, die door Mone uit het Hs. te Heildelberg zijn aangevuld. Wij zullen trachten, de geschonden of ontbrekende verzen zooveel mogelijk in het Middelnederlandsch te herstellen.

*Daer mochte men d*en hertoge scouwen,
*Die van Eggerm*ont here was,
Meneghen doen tumen in dat gras;
*Sine cracht en w*as niet clene.
Hi daet meer pongyst allene,
Dan si twaelf, die daer waren;
*Niemant en can je*ghen hem ghevaren;
..... dien op die heyde.[1)]
Doe spac die hertoghinne ende seyde:
'*Siet*, *ghi* vrouwen, minen man,
Hoe wel hi hem ghelaten can?
Hi es wel wert, dat menne minne.' -
'Soete minne, suster vriendinne',
Sprac Ysane, *ne priset* te zere uwen man.
.....
.....
.....
.....
.....
.....[2)]

1) Bij Mone:
Er tormelt vor dien op die heyde.
2) Bij Mone:

Ob disze frauwen ire synne daran
Slugen mit uwerm prisen,
Das stunde uch zu verwiszen
In grosz schwere zu diszer sach.
Hieby, schwester, entbert der sprach
Und priset uns numme uwern herren (l. *man*).

Want daer mach niement winnen an
Van ons allen hier ghemene,
Sonder ghi, *suster* allene;
Siet dat ghine mint u leven;
Ghine hebt niet dat spul beseven
*Der aven*ture, dats wel anschyn,
..... asche sien om tsyn
..... en mach;
Bedi en does ncmmer gewach
Ic segge u, *al es* hi coene,
*Wine hebben tw*int mit hem te doene.
*Den jonghelinghe gev*en wi prys
Die onse herte maket jolijs,
Alsi onse pine mogen ghelden'.
Druwane sprac: '*wil*dic scelden
'*Om dese sake*, so waer ic sot.
*Dat ghi wale m*int, dat jonne u God.
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....[1)]
Doch, *lieve suster*, *ic* gans u wel.'
Aldus hadden si vroude ende spel
Van den tornoy, dien si saghen.
Nu hort mi al ghewaghen;

1) Bij Mone:

Der mynnen spiel bin ich becleben
Es ist recht das ich all myn leben
Mynne den herczogen mynen man.'
'Da sprach Ysane,' so lasz wirs dan,
Swester, das ist der wille myn,
Yglich mensch habe synen syn.
Ist uwer man stolez und kune
Da haben wir uit mit zu thun.

Der reden mi niet staet te onberne.
Die edel grave van Palerne
*Hadde verloren Ro*se sire dochter,
Dat hem was te moede onsochter
*Mere dan ic geseg*ghen can.
*Hi hadde versame*nt menigen man,
Dat segge ic na minen wane,
Beide van coninghen ende soudane.
.....
.....
.....
.....
.....[1)]
Van Damasch ende van Persi
Ende van Mayorcken die coninc vri;
Oec quam die coninc van Monbrant
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
+ .....[2)]
Damirael sette hem ter were [+]kol. 2.
Mitten volke van Meylane.
Eert quam te vechten of te slane,
Onboet van Palerne die grave,

1) Bij Mone:

Gegen den amyral von Meylan
In wart gesagt fur ware die mere
Das sin tochter Rose by im were
Enthalten in sin hofe
Des bracht er zwen soldan von lofe.

2) Bij Mone:

Mit im in das lant
Off den von Meylant schwintlich
Sie gerten syens keyn glich
Bisz sie gewunnen sin tochter
Mit heiszer gir die sucht er
Als ein zorniger man
Der von muter ye lip gewan.
Mit im bracht er grosz here.

Dat men hem syn dochter gave,
Of hine soude binden lande.
Enen stake niet laten standen.
Als damiracl des horde gewach,
Zwoer hi, dat hi noyt en zach
's Graven dochter binnen sinen rike,
Maer hi hadde verstaen sekerlike
Aen messalgieren in corter stont,
Dat se die hertoghe van Eggermont
Onthouden hadde in sijn hof,
Ende badt den grave, dat hi daer of
Gheloven soude ende voere[1] daer,
Hi soude die reden vinden waer.
Als (*l.* Alst) die grave van Palerne verstont,
Ghinc hi porren tEggermont
Mit alden here om die jonfrouwe.
Nu naect sire dochter rouwe
Dore Hertoge Bueve ende zware pine,
Want hi helt op die marine
Den tornoy ende dat spel.
Doe quamen die Zarrasinen snel
Ende havenden an dat lant.
Menich ridder ende menich sirgant
Was ghewapent in corter stont;
Van Damasch die wrede hont
Dede ontwinden sine baniere.
Ay God! nu moeti[2] Bueve bestieren,
Die niet en wiste van desen misvalle.
Doe die Sarrasine alle
Waren ghewapent op die hede,
Onderghinghen si hem die stede,
Den hertoge Bueve ende sinen lieden[3].
Hort wat wonder daer gesciede:
Daer waren wel tien Zarrasine
Jeghen enen Kerstine.
Des mosten si[4] doghen wee.
After hem so was die zee
Ende voer hem haer viande,

1) Bij Mone: *Voer*.
2) Bij Mone: *moet di*.
3) Bij M.: *sine liede*.
4) Bij M.: *sie*.

Ende over elke zide van dien lande
Waren hare viande starc.
Si waren recht als in een parc
Van den Zarra*sinen ommegedaen*.
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
+ .....[1)]
Syt seker dies, dat God meer[2)] mach +kol. 3
Ons helpen, dan si ghederen.
Wi vechten mitter wet ons heren,
Die ons cochte mit sinen bloede.'
Die hertoghinne was wee te moede;
Doe si sach die Sarrasine,
Quam haer van den kinderen pine
Mits der vrese, die si sach.
Hort wat die hertoghe Bueve plach:
Hi heeft sijn volc in tween gescaert;
Selve droech hi den standaert.
Hi voer op die Turken fel.
Hi leerde daer een drove spel,
So waer dat hi gheraken conste.
Die hertoghe Buen die begonste
Slaen toe mitten sporen.
Enen coninc heefti vercoren,
Van Mayorcken was hi here;
Hi stacken mit sinen spere,
Dat hys doghede groot ongemac,

1) Bij Mone:

Von stunt gebott herre Buen alsz dann
Den nuwen rittern by synem wip
Und das sie by yren lip
Lip und ere solten pinen.
Und vast slagen uff die Sarrasinen
Dann es waren die fyant gottes
Da mit solten sie des hymelbrotes
Verdienen uff den tag.

2) Bij M. *meest*.

Want hi hem twee ribben brac.
Cume mocht hi een wort spreken;
Nochtan bat hi, dat men wreken
Soude, want hi hads noet.
Syn sone quam, die was groet,
Ende wilde sinen vader wreken.
Bueve gheraecten mitter steken
Binnen in syn herte,
Dat hi doot ter erden storte.
Doe reet hi voert in bataelgen,
Daer die menighe moste faelgen
Van den live op dat felt.
Die hertoghe hadde groot gewelt
Mits der helpe van onsen here,
Ende sijn volc vacht so sere,
Dat si die Sarrasine verdreven.
Menich heydijn verloes daer tleven,
Die ic niet genomen can.
So langhe vacht die edel man,
Dat hi te voet was gedaen,
Syn pert ghenomen; hi ghinc slaen
Grote slaghe slach in slach.
Als syn volc dit versach,
Vloen si van hem ende hadden ducht.
Als die hertoghinne sach die vlucht,
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....[1)]

1) Bij M.:

Kam ir in herczen grosz unmut
Das sie zweier knebelin frut
Gebare von not, das ist ware.
Ysan bekant eins sunder fare
Und brach ein guldin fingerlin
Und stach im durch das recht örlin
Und were es recht hielt mit dem steyn,
So was sin krafft nit klein.
Wer es hatt, der was vor frost
Beyde vor hunger und vor dorst
Im en schatt fure noch venin.

+ Het en mochte niet verbe*tert sijn*;
Die ander vrucht ghe*greep Rose*, +kol. 4
Ende nam se, seit die glose,
Als diese wilde bescudd*en gerne*,
's Graven dochter van Palerne,
So wie diese edel fine (?)
Doe quamen die Zarrasine
Toeghesleghen toten *woude*.
Rose pensede om tont*houden*
Die jonghe vrucht sonder *blijf*,
Die Ysane, tscone wijf,
Hadde gheteykent *mitten vingerline*.
So machtich waren die Sarrasine,
Dat si ondreven[1] die *jonghelinghen*.
Ysane mit crachte *si daer vinghen*,[2]
Ende Rose ontghinc doe *metter vlucht*,
Alse dieghene die hadde *vrucht*
Van haren live. Ic en *weet twint;*
Een heydijn *knecht nam dat ander kint*,
Ende salt in heyde*nesse draghen*.
Druane mochte sere *wenen ende claghen*,
Dat si dit sach mit *haren lijf*,
Sie was ghevaen *sonder blijf*.
Men leedse te scepe *daer*.
Binnen desen so was die *standaert swaer*
Van Eggermont opgheheven.
Die behouden hadden tleven
Waren tenen hope ghes .....
Alsi den standaert saghen ontb.....[3]
Keerden si hem omme, *die Sarrasine*,
Om te slane die *Kerstine*,

1) *Ontdriven* = *op de vlucht jagen*, *verdrijven*?
2) Bij Mone: Ysane sie mit crachte [sie da fingen]
3) Bij Mone: gherect: entblect.

Ende om hem leyt te beraden.[1)]
Die Hertoghe Bueve die was *verladen*
Mitter[2)] Sarrazine scaren.
Sine wapene so blo*edich waren*,
Dat mer teyken gh*een en kent*;
Maer als hi quam daer gh*erent*
Tsinen volke, doet hem *dochte*,[3)]
Dat men syn ropen *verstaen mochte*,
So riep hi in corter *stont:*
'Eggermont, Eggermont!
Slaet vaste, hier is *Buen uw here!*'
Doe waren si alle *vervaert sere*.
Die Sarrasine hadden d*ucht*
Ende maecten allega*der vlucht*[4)]
Die hertoge Buen re*et hem vaste ane*.
.....
.....

Fragment II. (Bormans , *Notae in Reinardum Vulpem*, bl. 18; Simrock, t.a.p. bl. 49.)

Vivien, de broeder van Malegijs, komt op zijne avontuurlijke reizen bij koning Anthenor van Spanje. Met dezen onderneemt hij een krijgstocht, die ten doel had de verovering van het hart der tooveres Oriande, vrouwe van Rocheflor. Aan haar hof verkeerde Malegijs, welke doorging voor een zoon van Oriande's broeder, den toovenaar Baudri of Baldarijs. Het fragment, uit de nalatenschap van Serrure door de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde aangekocht, bestaat uit vier kolommen, waarvan er twee geheele, en twee door de schaar gehalveerde verzen bevatten. De geheele verzen zijn door Bormans l.l. uitgegeven, de gehalveerde niet, hetgeen trouwens eene zeer ge-

1) Bij Mone: Ende om te beraden ley.....
2) Bij M.: Mitten.
3) Bij M.: Sinen volke, dat hem dochte.
4) Bij M. [Kamen in focht] en [namen die flucht].

ringe aanwinst is. Het fragment verplaatst ons in eene kwade bui van koning Anthenor, die na een verlies, hem door de burgers van Rocheflor toegebracht, zijne woede koelt door Mahomet duchtig uit te schelden. Toen Anthenor na de nachtelijke verschijning van Mahomet, in de gedaante van Malegijs, de burcht zijner vijanden nog zag

Scone staen ende niet versoncken,
Sprac hi aldus: ‘Sidi droncken,
Mamet, dat ghi ons hier daet trecken,
Ende quaemt mi wt minen slape wecken.
Ghi sijt valsch in u doen.
Tenten ende pauwelioen
Hebben die van binnen ghehaelt,
Ende onse spise al ombetaelt.
Ghi hebt ons allen verraden.
Doe riepen si: ‘Wi willen braden.’
Dander seide: ‘Wi willen vlaen.’
Die derde seide: ‘Wi sullen slaen.’
Die vierde seide: ‘Men salne slepen.’
Die vijfte heeften ghegrepen,
Ende wilden binden mit enen bande.
Des ghesciede grote scande:
Hi brac den bant, Belsebuuc,
Ende vloech wech. Dat ghehuuc
Ende dat gheroep was herde groot,
So dat Belsebuuc scoot
Vier ende vlamme wt sijnre kelen,
Ende speelde van sinen spelen,
Des die meneghe hadde vaer,
Ende vloech wech; en wiste waer.
Hem te houden waren si flau,
Daer hadden si den achterscau.
Alsi dit wonder adden ghesien,
Doe seide aldus die goede Vivien:
‘Ay wi, haer coninc Achenor!
Nu sie ic wel dat Roucheflor
Nemmermeer mach ghewonnen zijn
Spise, hernasche ende wijn
Hebben si ghewonnen te nacht.

Mamet ende sine cracht
Ne doech niet en twint;
Wat hi seit, en is niet dan wint;
Die hem gheloeft, is sonder raet,
Want van hem is ons comen dit quaet.'
Achenor seide: 'Men salne blouwen
So sere, hem sal sijn leven rouwen,
Dat hi ons dus heeft bedreghen.'[1)]
Doe antworde Vivien, die deghen:
'Wat radijs, haer coninc Achenoer,
Of ic vare te Rochefloer
.....

Hier ontbreken eenige regels aan de kolom, waarin Achenor het plan van Vivien afkeurt. Achenor vervolgt:

[+] Dat ons menighen.....
Ic en kens niet, dat..... [+]2e kolom.
Den ridder die der op.....
Ende micten groten.....
Ic wane hi uter hellen.....
Voerdi daer, ghi wert *onteert*,
Ic hebbe liever dat *ghyt ontbeert*.'
'Neen, neen,' sprac Vi*vien*,
'Her coninc, dat ware scande,
Sciedewi dus uten *lande*.
Die here, die alle dinc *ghewracht*,
Sal mi verlenen sulke *cracht*,
Dat mi ten besten *sal vergaen*.
Den camp moetic *nu bestaen*.
Uwen orlof, here Achenoer!
So willic te Rochefloer
Varen ende zijn met.....
Vloewi dus scande*like*.....,
Men souds wel tel*len lachter*
Over hondert jaer hier achter,
Al ware ic verwonnen.....
Ghi mocht dan vli*en*.....

1) Het Hs. heeft ten onrechte *bedroghen*, hetgeen niet kan om het rijm. *Bedraghen* bet. eig. *beschuldigen*, en vervolgens *in het ongeluk storten*.

Het waer dan recht.....
Achenoer seide: 'Int g.....
Moet u sterken, dies.....
An mamet ende an.....
Hope ic niet, hi is v.....
Hi quam a! droncken.....
Ware hi een luttelkijn gh.....
Hi soude ons te b.....
Laet ons gheloven.....
Want hi is van.....
Ic sel Mamet doen *versincken*
In die see ende doen *verdrincken*,
Dat hi ons dus ont*eert*;
Hi quam hier staen.....
Ende wecte mi, daar ic *lach ende sliep*,
Herde lude dat hi riep:
'Wert op, coninc Achenoe*r*!
Ic sal verdrinken Ro*chefloer*,
Ende datter is een mile *naer*'
Dit helde ic al over *waer*,
Ende noch isset niet *versonken*,
Het schijnt wel, dat *hi es droncken*.
.....
.....

(Weder ontbreken eenige regels).

[+] ..... *Ter*vogant
..... u hier ghesant
..... saluut
..... ne bruut
..... ijn vriendinne
..... ende mit zinne
..... 't ghemint
..... e wert ontsint
..... u coninc goet
..... moet
..... sinken
..... dinken
..... er troost
..... heft gheboost

[+]kol. 1 v[o]

..... estroweert
..... iet en gheert
..... goet
..... u sijn hertenbloet
..... aten
..... moechdine haten
..... jan
..... l man
..... niet en acht
..... de noch macht
..... en te gheven respons
..... ghi bet jons
..... net greyn
..... op een plein
..... cam
..... en ram
..... ve dat .. niet
..... der .....
.....
..... iwein
..... eer
..... hebbe .....
..... sijn si
.....
..... wer bedwanc
..... en cienen (?) danc
..... ic so vri
..... hi moet mi
..... a hi doet
..... c hem goet.

Vivien is in Rochefloer gekomen en door Oriande gecomplimenteerd:

[+] Doe antworde Vivien saen:
'Vrouwe, laet u prisen staen; [+]kol. 2. v[o]
Sulc prijs ende sulc lof
Waeyt mitten winde of.
Want men seit in een bispel:
Viants mont seit selden wel.
Al segghen si wel, sine menents niet.

Recht also is u gesciet.
Daer in houde icker of wel luttel.'
Oriande sprac: 'Dats een tittel,
Daer men vele in merken mach.
Mer ic moet hebben quaden dach,
Of ict segghe in enighen quade.'
Vivien sprac: 'Nu wert beraden,
Ende gheeft mi antworde van den saken,
'Daer wi nu te hant of spraken,
Ic en wils niet achtergaen.'
Madelgijs antworde zaen:
'Haer ridder! ic kenne di wel,
Van naturen sidi fel
In wighe, des bin ic vroet,
Ende daet mi cume over voet
Van minen perde op die heide;
Ende bi mire kerstenheide
En wilde ic u doen gheen quaet,
Want in mire conciencie staet,
Dat ic u soude doen gheen grief.'
Vivien seide: 'Hets mi lief,
Dat ghi mi niet en daet.
Hi es dul, so wie so laet
Sinen viant te slaen, daer hi mochte.' -
'Bi den herc die mi ghewrochte,'
Sprac die vrome Madelgijs,
'Om dattu so scone sijs
Wiltu begheven dinen here,
Di sal ghescien die meeste ere,
Die noyt ghesciede enighen man.'
Doe sprac Vivien: 'So ware ic dan
Een verrader, een valsch dief,
Brocht ic minen here in sulc grief
Dat en sal niet ghescien.
Mer mi dincke', sprac Vivien,
'Dat ic bin onder smekers comen,
Mer het en mach u allen niet vromen.
.....
.....

Fragment III (Simrock, bl. 63).

Malegijs en Vivien hebben elkander in een tweegevecht onder de muren van Eggermont, tot elkanders groote blijdschap, herkend, en zijn nu gezamenlijk op weg, om den erfvijand van hun geslacht, koning Karel van Frankrijk, te bestoken. Deze heeft juist het beleg geslagen voor Montcleir, de bezitting van den oom van Vivien en Malegijs, den broeder van den Hertog van Eggermont.

Het fragment is in 1860 door DE WIND gevonden om eene stadsrekening van Middelburg. Het is thans in het bezit van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, en tot heden onuitgegeven[1]. Het verplaatst ons in een gesprek tusschen de broeders Malegijs en Vivien over de gevangenneming van den graaf of hertog van Eggermont.

.....
Dat hi was in ene laghe
Ghevanghen al onvorsien.
Daer hi voer met ridders drien
Jagen in een foreest,
Wast in sconinx here verheest,
Ende als hi hadde gejaget,
Was hi gevaen ende geplaget.
Nu hevet die coninc gezworen,
Bi siere crone al te voren,
Dat hi hangen sal den degen.
Maer de princen sijnre jeghen.
Roelant, sire suster kynt,
Heift den grave oyt gemint.
Maer wiste Karel van Parijs,
Dat ghi, here Madelgijs,
Shertogen zone waerd,
De hertoghe ware noch mee verzwaert.
Dies bem ic te voren wijs.' -
'Nu reden wi ons,' sprac Madelgijs,

1) Zoo men eenige slechte facsimile's uitzondert, die Mr. J.F. Bodel Nijenhuijs er voor eenige jaren van dit en het volgende fragment heeft laten maken.

‘God, die van watre maecte wijn,
Moete in onse ilede[1)] sijn.’ -
‘Amen,’ sprac Vivien.
Daer mocht men menigen halsberch zien,
Ende scilden reken vort,
Want al tcommun van der port
Wapendem ende was in roere,
Bi den gebode der vrouwe van Roesefloere,
Die men hiet Oriande.
Soe sende bin haren lande
Om socoers verre ende naer.
Cortelike was vergadert daer
Meer dan XX^{m} man,
Die alle hadden halsberch an,
Madelgijs nam orlof, die here,
An Oriande; soe weende sere
.....
[+] Dus sijn de heren opge .....
Meester Yverd ende Baldar*ijs*, [+]1e kol. b.
Vivien ende Madelgijs,
Reden voren ende dander *naer*,
Alstie gerne waren *daer*,
Ende haren vader scouw*en*,
Die gevaen lach met *ontrouwen*.
Beyaert constem niet bed*wingen*,
Hine ginc emmer vaste *springen*,
So dat Madelgijs die here
Vijf milen voren was *ofte mere*
Bin enen dage vor *tconroet* (?).
Vivien quam met hae*ste groet*,
Als hi best mochte, *varen naer*.
Vijf milen vor there daer,
So was Vivien de ridder *vri*.
Baldarijs ende Yverd bleven *bi*
Den here van Roecefloer,
Ende Madelgijs voren voer
So verre, dat hi heift ver*nomen*,
Dat hi bi Moncleir *es comen*.

1) d.i. *gelede.* Vgl. vs. 974. *ilesen*; *Ovl. Ged.* III. 143, 25 *ymoedicheit*; *Vad. Mus.* V. 360 *jaritide*; cf. *Belg. Mus.* IV 265; *jemeine* en *jescien* voor *gemeine* en *gescien*. Zie vooral *Taal- en Lettb.* IV. 48 noot.

There lach al omme de *heide*.
Madelgijs beette sonder beide,
Als die van ridene was *moede*,
Ende hilt hem in sine *hoede*
Dien dach al durent*ure*.
Als het was nacht .....
So quam Vivien gereid*en*
Met sporen, met groter h*aesticheiden*,
Ende vant sinen broeder *daer*.
Hi bete neder, dit es *waer*.
Van den zwete drogedi *hem*.
Madelgijs seide: 'Horstuut, *broeder*,
In deser nacht si mi *behoeder*,
Ende laet mi dine coen*heit bliken*
[+] .....
*So sciere als th*ere es comen an,
Selen wi, *d*es sijt wijs,
Hem leveren een pongijs;
Mijn ors Beyart es so snel,
Het can hem allen ontriden wel,
Ic sal riden in de stede.'
Doe sprac Vivien ende seide:
'*Bi Mamet*, nu ben ic vroeder,
Ic hebbe di qualike getrout, broeder,
Dat ghi sonder mi wilt riden.
*Des niet ghes*ciet; ic sal beriden
Die zijn in de bataelge
..... niet van den live faelgen
..... alse ghi
..... verwitet mi
..... Yverd sine cracht
..... ync niet geacht
..... sonder blijf
..... tontnemen tlijf
..... ant met uwen brande
..... gebreke aerme en hande
..... *al*se vele als ghi
..... Jane sidi
..... ouder dan ic mach sijn
..... mere een litelkijn

[+] 1 kol. c.

..... eder dan ghi sijt
..... ren in den strijt
..... mogen sien
..... ons beden eerst sal vlien.'
..... Madelgijs, 'dat si,
..... voren, nu volget mi
..... de ic sal
..... here God goet geval
..... estonden een grot wonder
..... was lange onder
[+] .....
Of daer hondert orsse waren, [+]1 kol. d.
So sere donderde sijn loop.
Madelgijs slouch in den hoop,
Die daer daden die sciltwachte.
Beyaert beet voren ende slouch bachten,
Dat si van den passe vlien.
Met enen huwe quam Vivien,
Al baer getruct sijn zwerd.
Hi slouch doot dat hi begherd,
Bede paert ende man.
Madelgijs reet voren ende Vivien an,
Dat al gont here in roere ward.
Si riepen alle: 'Een paert zwart
Ende een viant diere up sit,
Die doet algader dit.
Dat paert slacht den duvel wel.
So grot, so stare ende so fel
Quam noit geen in dit lant.
Sine ogen blaken als een brant.
Het slaet bede ende bijt.
Siet hoe hi there dorrijt,
Dat wijs alle hebben lachter.'
Doe sprac een ander: 'Die gonder achter
Comt, es noch vele felre.'
Doe sprac daer een: 'Ic wilde wi elre
Waren eer si ons scenden.'
Hem ne dorste niemen ghehenden (Hs. geënden).
Si vloen ende lieten hem hebben tfelt.
Deise niemare quam int getelt,

Daer Karel die coninc in lach.
Nu hort, wat Madelgijs plach:
Hi sach gonder ene kerre
Met wine geladen, den Vranken verre.
Beyaerde hi der in spien.
Doe cam totem Vivien
.....
+ Of hem iemen volgede naer,
Dat hi bescud doen mochte. +2 Kol. a.
Madelgijs die (*l.* den) wijn brochte
In die stat, des waren si blide
In die stat, des waren si blide
De coninc droeve of ander side.[1)]
Hi seide: 'Wat sal dit sijn?
Sal men dus onsen wijn
Nemen vor onsen ogen?
Het es scande, dat wijt gedogen.'
Doe sprac Dunamel van Bayvier:
'Here coninc, alle die sijn hier
Diene haddent gene macht
Te beweerne met hare cracht,
Haddi gesien dat zwerte paert,
Here coninc, ghi hat vervaert
Alse wel geweist als die hier sijn,
Ende hat gelaten uwen wijn
Ontvoeren, sonder[2)] uwen danc.'
Die coninc seide: 'So waric crane,
Soudie dat hebben ghesien;
Ende als hi tpaert inspien,
Mochte menne zaen hebben onteert.' -
'Ja here, hat niemene beweert,
Maer daer was mede een felloen,
Machtich zere in sijn doen.
Noit ne sachic genen so fel.
Tzwerte paert es so snel,
Dat het scrijt sonder wanc
Tere scerde XX voete lanc,
So doet het XXX ofte mere.

1) Waarschijnlijk te lezen *ob ander side*, hetgeen zeer dikwijls in den *Lanc* voorkomt.
2) Hs.: nemmer.

Het es so lanc, coninc here,
Datter up souden sitten, bi Sente Jhan,
Vier ridders ende hare wapine an.
Sine ogen blaken als een brant:
Sine gelike noit man vant.
[+] .....
Doe sprac Karel, die rike here: [+]2 kol. b.
'Mi dinct, hier es menich vervaert.
Een paert nes waer een paert;
Na uwer tale, dynke mien,
Souden wi upbreken ende vlien.
Maer dit es algader droom.'
Roelant seide: 'Hordijt, hoom?
Of ghi niet ghelovet die zede
Van den paerde entie waerhede,
So weiten ombeiden strijts,
Ende eist, dattu voren sijts,
Wi sullen u alle volghen achter.
Mer alle scande ende allen lachter
Moet hi hebben, die eerst sal vlien.
Here coninc, dan sal men sien
Uwe grote coenheide.
Vechti voren, wi vechten mede;
Maer bi Gode, coninc vri,
Vliedi voren, so vlien wi
Dat segic u metter vaerd,
Sagedi tors, tfelle paert,
Uwe tale ware al niet;
Vliedi voren, wine vechten niet.'
Doe sprac Karel, die coninc stout:
'Mi dynct, hier nes mi niemant *hout;*
Si vloen alle, wistsi waer:
Ic hebbe hier gelegen menich jaer.
Soudic nu trecken achterwaerd
Dor enen ridder, dor een paert,
Dat ware mi al te zwaer.'
Roelant sprac: 'Al deise jaer.
Die ghi hier hebt gelegen
Jegen den grave, den coenen deigen,
Wat hebdire gewonnen an?

De grave es emmer een goet man
+ .....
Bi den vader die mi gewan, +2 kol. c.
Coninc, ic sout litel clagen,
Al haddijs lachter omme dagen(?)
Ende hets zonde, diet wille werken,
Dat wi u onrecht helpen sterken.
Doe wert Karel gram sere,
Ende zwoer bi Gode onsen here,
Hine trake nemmermee achterwaert,
Hine soude den ridder ende sijn paert
Bescouwen int striden,
Ende selve jegen hem riden.
Roelant seide: ‘Hets mi lief,
Maer, coninc, comter u of grief,
Dat comt bi u selven wale.’

Nu keric te Moncleir in de zale,
Toten here Madelgijse,
Ende tote Viviene goet van prise,
Die eerlike waren ontfaen;
Ende alstie grave hadde verstaen,
Dat het waren sire suster kynder,
Was bliscap ende feeste ginder
Bede van dranke ende van ate.
Maer de grave was utermaten
Drouve om de suster sine,
Dat soe van den coninc Yvorine
Geleit was in so zwaer dogen.
Hine dorst niet leggen vor ogen
Van sire suster sonder sparen,
Omdat si hem souden ontvaren,
Maer hi maecte beden cout,
Dattie hertoge Buen van Eggermont,
Haerleder vader, was gevaen.
Madelgijs seide: ‘Hi sal ontgaen.
Nemmer moets Karel hebben danc,
Want ickene up ene tijt so dwanc.,
+ .....
Ay, of Karel wiste, dat ghi waert hier, +2 kol. d.
Torloghe ware onna leden.

Menich jaer hebwi gestreden.
Ende al was het dor dit doen,
Hine hadde up mi ander ocusoen,
Dan dat Yverd daer was mede.'
Madelgijs sprac ende seide:
'Here hoom, nu sijt te ghemake,
Van deiser orloge ben ic zake,
Ende ic salt Karle doen ontgelden,
Datti hier achter velden
Heift gelegen so menich jaer,
Met dyngen, die hem so naer
Sullen gaen, hi wert gescent,
Ende torloge wert gheënt
Bede met vroescepen ende met crachten.
Nu doet ons ten tinne wachten
Ons here, alst naect der stede;
Yverd, mijn oom, comter mede
Ende van Rocefloer Baldarijs.
Ic hope an Gode, wi sullen prijs
Bejagen in corter tijt.
Wille ons die coninc levren strijt,
Ic maker in sulken scart,
Ic ende mijn ors Beyart,
Dat wi haer overmoet sullen stelpen.
Vivien mijn broeder sal mi helpen.
Want hi cant wel utermaten.
Vivien sprac: 'Of ict sal laten,
So moete mi God onteren.'
Doe was ten tinne versien dat here
Comende wel gebatelgiert.
Madelgijs niet ne viert;
Hi wapendem ende sat ter vaerd
Up dat rike ors Beyart.
.....
.....

Fragment IV (Simrock, bl. 117).

Ook dit fragment is in 1860 door DE WIND te Middelburg gevonden, berust thans in de boekerij der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, en is tot heden onuitgegeven.

Het fragment verplaatst ons in de beschrijving van een gevecht tusschen den dwerg Spiet, eerst met zijn oom Cresseus, en daarna met zijn vader Fortuneus, die beiden zeer koelbloedig door hem worden omgebracht.

Spyet seide: ‘Al bem ic smal,
Ic sal u sciere matteren,
Bi der hulpe Gods ons heren,
Ende u geven sulke smeten,
Ghi sult u selven al vergeiten,
Ende vrient ende maech.’
Cresseus, die grot was ende niet traech,
Ginc te Spyette waerd,
Ende liep nu hier ende nu daer;
‘Wat, Mamet gheve u een quaet jaer,’
Sprac Cresseus, ‘onsalich wicht,
Dat ghi sijt aldus licht.
Als ic di wane slaen,
Bestu mi wel sciere ontgaen,
Ende ontlopen ende onthubbelt;
Eer ghi mi nochtan ontdrubbelt,
Sal het u costen tlijf.’ -
‘Ja, u, vul keytijf,’
Sprac Spyet, de degen snel.
Cresseus, de ruese fel,
Liep na Spyette hier ende daer;
Maer Spyet hadde clenen vaer,
Dat hine achterhalen soude.
Tachterst vel Cresseus ter moude
So onsochte over enen steen,
Datti brac sijn rcchter been.
Doe hi dus ter erde lach,
Riep hi lude: ‘O wy, o wach!
Nu hebic mijn been tebroken,
Nemmermeer werdic gewroken;

Dat heift mi gedaen dit wicht;
Mi wondert sere, wie dat dus licht
Heift gemaect up sinen spronc.
Het es recht een duvels jonc.
Doe liep Spyet vor hem staen,
Ende seide: ‘Ruese, gi hebt vulgaen.’
.....
+ Spyet liep .....
Ende stac .....
Ende seide .....
Wat ic g .....
Mogestu .....
So suldi .....
Doe slouch .....
Van grote .....
Ende trac .....
Doe seide .....
Ghi s .....
Helpe qua .....
Dat ghi n .....
Mi te tog .....
Dies moe .....
Datti geh .....
Swych, Spyet .....
Wat mach .....
De ruese .....
Als ic hier .....
Ne was m .....
Noch so gr .....
Noch so eyd .....
Ende ic bem .....
Spyet sprac .....
Uwe eydel .....
Dat ghi .....
Die van r .....
Dus es uwe .....
Ende sijt re .....
Ic sal in w .....
U lijf nemen .....
Spyet kee .....
Ende sprac d .....

+1 kol. b.

God Here b .....
Daer de z .....
Die ald .....
+ .....[1)]
+ Den eydelen ridder Fortuneus, +1 kol. c.
Ende nu moet ic sterven mede. +1 kol. d.
Doe sprac Spyet ende seide:
'Wildi noch, her Sarracijn,
Loochenen Mamet ende Apolijn,
So mogedi behouden tleven,
Of ic sal u den dootslach gheven.'
Die ruese seide: 'Dan sal niet sijn,
Dat ic Mamette ende Apollijn
Nemmermeer sal begeven.'
Spyet heeft zaen verheven
Sine colve ende slouch
Den ruese ende deidem ongevouch,
Dat hem thoft in sticken brac,
Ende nemmermeer word ne sprac.
Dit sagen die van den castele wel.
Si seiden: 'Sie, dat wicht fel
Heift Cresseuse nu doot.
Hets so clene ende hi so groot,
Ende daertoe sijn engien,
Men macht ooc niet gesien
Alst wille, dits anscijn;
Waren daer buten alle die hier sijn,
Het soutse sciere hebben doot,
Sluut de porte, het es noot.
Mi ware leet, quaemt hier binnen;
Wi souder litel an mogen winnen.'
Spyet werp in den stroom
Den ruese ende het was sijn hoom.
Dus heifti doot hoom[2)] ende vader.

1) Deze kolom is bijna geheel weggesneden. Alleen zijn van enkele regels de uitgangen overgebleven. Van den len *er*; 3. *ht*; 4. *et*; 5. *nget*; 6. *yn*; 9. *wijf*; 10. *t*; 11. *en doet*; 15. *llen*; 16. *der*; 17. *der*; 22. *neder*; 23. *eder*; 24. *ht*; 25. *vercracht*; 26. *et*; 27. *bloet*; 29. *en wi*; 30. *ete gescien*; 31. *ode vorsien*; 32. *an*; 33. *felle man*; 34 *en*; 35. *n*; 36. *ve weder*.
2) Hs.: man ende vader.

Bin deser tijt quamen te gader
Madelgijs ende Aymijn,
Die seiden: ‘Spyet, degen fijn
Hoe hebdi gevaren nu?’[1)]
Spyet sprac: ‘Ic segt u.
Ic hebbe hier enen ruese doot
Die starc was *ende groot*
[+] .....
Dus es Madelgijs nedergeseten, [+]2 kol. a.
Ende Spyet ende Aymijn.
Ay God! hoe sagen die Sarrasijn
Up Spyette, daer hi sat,
Ende Spyet maecte grot rabat.
Als een verwoet man in revele,
Hi slouch te sticken die platele
Ende werp de spise, dies geloft,
Omtrent der Sarrasinen hoft.
Si louger omme ende haddens spel.
Spyette bequamt ooc wel,
Dat hi siere handen hadde gebruuc.
Als si aldus haren buuc
Hadden gevult ende gedaen,
Cam de drussate vor hem staen,
Ende versach onder hare slavine
Halsberch, zwert ende wapine.
Doe riep hi lude, de tyrant:
‘Dit sijn verraders ende truwant,
Die hier sitten in dit abyt.
Nu weitense vaen; het es tijt,
Ende in den couden karker leggen.’
Als Aymyn dit horde segghen,
So riep hi: ‘Oom, nu willic spreken,
Trect ute u zwert, laet ons wreken,
Eer wi gevaen sijn int net.’ -
‘Witte God, hets best, sprac Spyet.’
Spyet scoot up al te hant;
Den drussate, den tyrant,
Stac hi met enen knive doot;

1) Hs.: gevare hu.

Ende Madelgijs die scoot
Gereet ute sine slavijn,
Ende also deide Aymijn,
Si traken hare zwerde baer.
De castelein hadde vaer,
Hi riep ten wapinen met luder kele,
+ .....
'Dit wicht swert als een atrament, +2 kol. b.
Het es van naturen fel.
Dit was twicht ende niemen el,
Die Fortineuse verslouch
Ende Cresseuse; dit ongevouch
Moet nu al gewroken sijn.
Haest u, eidele Sarrasijn,
Of wi bliven alle doot.'
Ende Spyet, die voren scoot,
Hi deide een deel datti begerde,
Hi slouch den castelein metten zwerde
Teen been of, datti vel;
Ende Aymijn maectem snel;
Den castelein heifti geclooft
Metten zwerde sijn dat hoft.
Dies seidem Spyet groten prijs.
Ay God! hoe sere vacht Madelgijs
Harenthare in de zele!
Daer waren Sarrasijn so vele,
Dat wonder ware te vertelne;
Si begonsten hem te verselne
Bi groten scaren weder ende vort.
Noit man deide so grote mort,
Als Aymijn die jongelync;
Het ginc aldure ende ontfyne
Die bittre doot datti gerochte.
Int ende was Madelgijs onsochte
Gesteken met ere piken fel
Datti neder ter erden vel.
Doe riep de degen fijn:
'Monjoye, Monjoye, Aymyn
Ende Spyet, ic blive doot
Ghine helpt mi uter noot.

Stont u dus op dese tijt,
Ic holpe u sonder respijt,
Had ics macht, also ghi doet.'
.....
880. + Spyet hem niet geraken mochte.
Als Aymijn keerde, was hi onsochte
Geslegen met enen zwerde
Datti in onmacht vel ter erde.
Hi was gevaen ende Madelgijs.
885 Doe stac Spyet de degen wijs
Tfyngerlijn an sine hant
Ende ontsloop, de wigant.
Hi liep halen de colve sijn.
'Help Mamet!' riepen de Sarrasijn;
890 Waer es ons dit wicht ontgaen,
Dat ons scade heift gedaen,
Dat wijs nemmermeer genesen?'
Spyet quam bin desen,
Daer Madelgijs en Aymijn
895 Alle bede gevangen sijn.
Hi begonste metter colve slaen.
Die in sinen wege staen
Harenthare in sijn gemoet.
Die hedine riepen metter spoet:
900 'Vlien wi niet, wi sijn verdomt,
Twicht metter colve comt,
Dat ons allen sal onteren.'
Sine mochten die twee heren
Niet onthouden, de Sarrasine,
905 Madelgise ende Aymine,
Ende lietse liggen al gebonden.
Spyet slouch gone honden
Dat si vloen al gemene.
Alsi de zale hadden allene,
910 Doe alreest haddi moete
Tontbyndene handen ende voete
Van Madelgise ende van Aymine,
Die daer lagen in groter pine.
Ende alsi onbonden waren,
915 Sprac Aymijn sonder sparen:

+2 kol. c.

‘Nu hebt danc, Spyet, van desen
+ .....
Als ghi daer up dese wile.’ - +2 kol. d.
‘Her Aymijn, nu houdi ghile;
Als ghi laecht gebonden vast
Onder menigen fellen gast
Doe was u andersyns te moede,
Her Madelgijs, met uwer roede
Slouchdi mi in minen hals.
Dat hebben die Sarrasijn vals,
Met haren live al becocht,
Sonder de gone die sijn gerocht
In den tor ende ontlopen.’
Madelgijs sprac: ‘Si sullent becopeu
Eer si ons sullen ontsprynghen,
Ic sal se leren voren syngen
Dat si tleven sullen laten;
Jane hebwi ene nacht te baten.
Laet ons gaen eiten ende drynken.
Binder tijt sulsi hem bedynken,
Dat si hem sullen gheven,
Of het cost hem allen tleven,
Die daer in den tor wesen.’
Ende Spyet liep metteisen
Souken spise ende wijn,
Ende brochtse, daer Madelgijs ende Aymijn
Waren; si ghyngen eiten.
Alsi aldus sijn geseiten
Onder hem drien ende si aten,
Riepen de hedine utermaten
Neiderwert ende seiden:
‘Ay quade glotte, onder u beden
Hebdi ons menigen man verslagen.
Qualike mogen wi verdragen,
Dat ghi nu eit onse spise.’
Spyet seide vor Madelgise
Ende sprac: ‘Fel mastyn,
Oft u deert, comets toe syn(?)
Ende laet staen uwen .....

Fragment V.

Dit fragment is uitgegeven door Bilderdijk, in zijne *Nieuwe Taal- en Dichtk. Verscheidenheden*, IV, bl. 161-165. Het zijn twee onderhelften van twee half doorgesneden bladen, met twee kolommen aan iedere zijde. De vier laatste halve kolommen komen in de volgorde der fragmenten het eerst in aanmerking. Na Bilderdijk's uitgave zijn deze fragmenten, die in de boekerij der heeren Enschedé te Haarlem berusten, gecollationeerd door Dr. M de Vries, wiens collatie mij voor deze uitgave welwillend is afgestaan.

In het eerste der twee halve bladen (SIMROCK, bl. 139 en 140) wordt ons eene ontmoeting beschreven tusschen Oriande en een pelgrim, van wien zij tijdingen hoopt te bekomen aangaande Madelgijs, die spoorloos is verdwenen. Juist terwijl zij bezig was, met haren schildknaap Migreel of Nigrieel te spreken over Malegijs en Spiet, komt er een pelgrim binnen

955 [+] Die gr*au was* ende zere oud,
Ende *gecleet herde* crankelike.
Oriande groetene ovescelike,
Ende vraechdem wane hi quame.
Hi seide: 'Vrouwe sonder blame,
960 Ic come gegaen van over zee
Uten lande van Galylee,
Daer God in starf om onze zonden,
Ende daer hi met sinen wonden
Al bloedich int graf was geleit,
965 Gewonden in een zuver cleit.
Dat graf custic, lieve vrouwe!
Ghine horet nie van sulker rouwe,
Als in de zee es gesciet.
Nu hort, vrouwe, in liegu niet.
.....

[+]recto kol. 1.

Op Oriandes navraag naar Malegijs, deelt hij haar mede, dat hij zeker weet, dat koning Ivorijn van Mombrant Vivien heeft gedood, en dat hij heeft hooren zeggen, dat Malegijs en meester Yverd (of York) ook zijn omgekomen. Daarop barst Oriande in weeklachten los:

970 + Solaes, trost ende toeverlaet
Hebic ewelike verloren. +kol. 2.
Ter aermer tijt *wert* ic geboren.
Ay God Here! wat sal m*ijn*s wesen?
Boven al der werelt ute-ilesen
975 So was mijn lief tsuptile grein,
Ende van ridderscepe souverein
In elker maniere, in elker wijs.
Ay ovesch lief Madelgijs!
Boven allen clerken gepurgiert,
980 Ende die mi thertebloet puniert (*l.* pungiert)
Van rouwe, die ic hebbe om u.
Ay wrede doot, dat ghi nu
Up mijn zoete lief moest comen,
Daer omme moetu God verdomen!
.....

De keerzijde van het blad verplaatst ons in het gezelschap van koning Karel van Frankrijk. Na den dood van Vivien was de koning door zijnen vijand Buovo van Eggermont uitgenoodigd, om de lijkfeesten te komen bijwonen, hetgeen door Karel, die toen een bestand met zijne vijanden gesloten had, wordt aangenomen. Daarop komt het voorgenomen huwelijk tusschen Spiet en Isane, de schoonzuster van Buovo, ter sprake en Malegijs zegt tegen Karel (SIMROCK, bl. 139):

985 + Hets mijn moeije, het wert sijn wijf,
In onse geslachte moeti herven, +verso kol. 1.
Sone mach onse vrientscap niet verderven
Tusscen ons ende hem.'
Karle, den here, ic seker bem,
990 Was dat te horne leet,
Ende hi antworde wel gereet:
'Dat ware scande bi miere wet,
Soude Ysane trouwen Spyet,
De vrouwe es so wel gheboren,
195 Wat hebdi an een wicht vercoren?'
Ysane antworde varync:
'Karel here, eydel coninc!
Ic ne kenne genen man,
Die noit ter werelt lijf gewan,
.....

Ondertusschen ontbiedt Malegijs eenige duivelen, om tusschen de bergen een kasteel te bouwen, ten einde Spiets bruiloft op eene waardige wijze te vieren.

Karel was wel niet erg op zijn gemak daar, maar durfde de vriendelijke uitnoodiging niet afslaan. Terwijl dus Malegijs voor de geheele wereld dood was, had hij hier in dit kasteel een zeer genoeglijken tijd.

1000 + Hi deide ... met sire ach .....
Ende al die heren comen daer. +kol. 2.
Twalsce seit ons vor waer,
Dat man no wijf no kynt
Van Madelgise ne wisten twynt,
1005 Waer dat hi was bevaren,
Sonder de gone die met hem waren.
Al bedect hilt men daer feeste
XL dage, seit die jeeste.
Ende grote Karel, sijt zeker das,
1010 Vervaerdem zere dat hi daer was
Tusscen den bergen, hine wiste waer.
Ende Madelgijs dreef feeste daer
Metter bruut al sonder rouwe
Ende met siere moeder, der goeder vrouwe.
.....

Oriande kan intusschen haar verlangen naar Malegijs niet bedwingen. Met de haar eigene kunstvaardigheid roept zij eenige duivelen, o.a. Bleccas en Judas op, om van hen te weten te komen, waar Malegijs was. De duivel Bleccas kon het haar wel zelf niet zeggen, maar hij wijst haar den weg om tot haar doel te geraken:

2e blad. recto. kol. 1

1015 ‘Vrouwe, ic salt u bedieden:
Te Synte Patrix wonen lieden,
XII moneke, die syn wit,
In den closter, verstaet dit,
Ende een abt, dit sijn XIII.
1020 U staet wel vor u te siene,
Dat men u niet lede ter luere.

Recht vor den choor leit een dure
Ende ene vaute, sonder waen.
Daerin, vrouwe, moeti gaen
XV milen onder de erde;
Sidi besmit in die overde,
Of met enigher hooftzonde,
Ghi blijfter in, als ic orconde.
.....:

De duivelen-scene wordt in het volgende fragment voortgezet. Er heerscht jaloezie tusschen de duivelen Judas en Bleccas. De laatste zegt tot Oriande:

+ Judas erft hier al te lange,
Hi heift genaden al te vele.' +kol. 2.
Oriande ontenochte de kele
Van Bleckase ende hi voer wey,
Ende Judas maecte grot gescrey,
Grot carmijt ende grot geween.
De viande slougen al in een
Op tsaerc, daer hi was geseiten.
Nu so willic u doen weten
Van Orianden van Roecefloer,
Wien dat therte binnen zwoer
Om Madelgise, den vroeden here.
Noit minde wijf man so zere
Als soe deide, dit es claer.
Bedi seit men ende men seit waer..
.....

Oriande gaat op reis naar St. Patricius' vagevuur in Ierland, vergezeld door haren schildknaap en minstreel Nigrieel of Migreel, dien zij verzoekt eene 'stampye' voor te dragen.

Nigrieel antwoordt:

+ 'Vrouwe, u wille wert gedaen,
Dade ickene niet, ic ware verdort.' +verso kol. 1.
Sine instrumente rochti vort,
Ende ghine spelen, seker sijts,
Vor de scone vrouwe faytijts:
'Noyale minne ende pure
Heift u, vrouwe, tonder gedaen.

Oriande, scone figure,
Die lange dolende hebt gegaen
Om u lief, de zoete nature,
Die u herte al heift gevaen,
Ghi sijt so vaste in sine latsure,
Al hat gezworen die scrifture,
Ghine soudet niet af mogen dwaen.'
Alse Nigrieel dese stampye.....
.....
.....

Oriande, die niet den kortsten weg naar Ierland neemt, komt op hare reis derwaarts ook in Pruissen, waar zij verneemt, dat de koningin door haren gemaal zou worden ter dood gebracht, omdat zij een zeer vreemdsoortig monster had ter wereld gebracht, half hond en half mensch. Aanstonds besluit zij de ongelukkige vrouw te redden; zij gaat naar het paleis (SIMROCK, bl. 146):

[+] Daer soe den conine van Pruuschen vant,
Die men hiet Eufragius. [+]kol. 2.
Oriande seide: 'De here Jhezus
Moete bewaren al dat hier si.' -
'Wel sijt comen, vrouwe vri,'
Seide van Pruuscen de rike here.
Oriande dankets hem zere,
Dat hise so wel ontfync.
Doe sach soe gonder in den rync
Menigen sine handen wryngen,
Ende derna sach soe bryngen
In een hemde bloot ene vrouwe,
Die was bevaen mit groten rouwe
Ende mit groter zericheide.
.....

Fragment VI.

Van dit fragment, dat het grootste is, is helaas! het minste te zeggen. Dr. Jonckbloet zegt in eene noot op bl. 371 van het 2e deel zijner *Gesch. d. Mnl. Dichtk.*: 'Een vierde brokstuk van 784 verzen is nog ongedrukt in het bezit van Prof. Ser-

rure te Gent'. Dr. J. grondt zich waarschijnlijk op hetgeen Bormans (*Notae in Reinardum Vulpem*, bl. 15) zegt: 'Doctissimus Serrure, antiquae linguae nostrae reliquiarum curiosissimus idemque felicissimus indagator, propediem septingentos circiter versus eodem spectantes editurus est.

Ook Mone, *Uebersicht*, bl. 43, noemt dit fragment van 784 verzen, en haalt er de beginregels van aan:

Ay God! ende hoe jamerlike
Meslieten hem die Turken daer,
Want de steenen waren zwaer,
Die vielen up hare bolle.
Entie buten quamen, alle
Slouch Madelghijs doot metten zwerde;
Maer de andre (h)eeren werde
Vloen alle te haren pauwelioene(n).

Het fragment is 4 bladen klein folio groot, maar de regels zijn van boven en van onderen afgesneden. Het bevat eene beschrijving van Malegijs' strijd met de Sarracenen en eene episode met Oriande. Door het weinige, dat wij van dit fragment weten, is het mij onmogelijk, er de juiste plaats aan toe te wijzen tusschen de andere fragmenten in, en plaats ik het dus voorloopig achteraan. Serrure heeft het in de Stadsbibliotheek van Antwerpen gevonden en schijnt plan gehad te hebben het uit te geven (Bormans, t.a.p.), maar daarvan is niet gekomen. Reeds het vorige jaar heb ik mij tot den Heer P. Génard, Archivaris van Antwerpen, gewend met het verzoek, mij dat fragment te leenen, maar tot heden zijn alle pogingen om het op te sporen vruchteloos geweest. Ook uit Serrure's nalatenschap is het niet voor den dag gekomen. Wat er dus van dit belangrijke fragment geworden is, is tot heden een raadsel, en ik moet dus den wensch, reeds elders[1)] uitgesproken, herhalen, dat de Middelnederlandsche Letterkunde door eene gelukkige vondst eenmaal dit gedeelte van den *Malegijs* moge terug erlangen.

1) Handel. en Meded, der Maatsch. v. Ned. Letterk. 1874, bl. 65.
Leiden, Januari '75.

Iets over de verbuiging van het Dietsche adjectief.

In Grimm's grammatik I^{3} 670 lezen we in de 3de aanmerking bij het mnl. adjectivale paradigma: ‘der gen. dat. fem. und gen. pl. comm. schwankt zwischen -*er* und -*re* (statt -*ere*); nur regeln sich die fälle weniger nach der langen oder kurzen wurzelsilbe (wie im mhd.) als nach der natur anstoszender consonanzen. So stehet -*re* nach *n*, *nd*, als coenre, rênre, blindre, etc.; -*er* nach d, t, g, k, ch etc., als: goeder, langher, staerker, rechter. Nähere prüfung wird hierüber genaueres ausmitteln.’ Deze ‘nähere prüfung’ is voor zoover ik weet tot nog toe uitgebleven. Wel heeft de Heer Van den Bergh in het Taalkundig Magazijn II, 380 vlgg. Grimm's paradigma aan vele plaatsen getoetst en o.a. over het zwakke adjectief iets beters geleverd,[1)] maar de regel, die door Grimm was gesteld, werd sedert onveranderd overgenomen. En dit alleen uit onbedachtzaamheid, niet uit onkunde. Hij, die zich aan eene ernstige studie onzer mnl. schrijvers gewijd heeft, kent, schoon onbewust, het mnl. adjectivale paradigma. In de toepassing, b.v. bij eene tekstverbetering, zal hij nooit een onjuisten vorm bezigen. Maar tot eene verbetering

1) Verg. ook Grimm IV, 549, waar de onjuistheid van eenige zwakke vormen erkend wordt.

of aanvulling van het door Grimm geleverde komt men niet zoo licht. En zulks om twee redenen: vooreerst omdat onze mnl. grammatica voor philologen *pur sang* slechts een *middel*, geen *doel* is en kan zijn; ten tweede omdat alleen bij eene vergelijking van daartoe opzettelijk aangeteekende plaatsen de waarheid helder in het oog valt. Ik heb de moeite genomen Grimm's regel aan de mnl. schrijvers te toetsen en mij voor dit opstel inzonderheid bediend van eene uitgave, die men in *alle* opzichten kan vertrouwen, t.w. van den Spiegel Historiael, gelijk die door den onverdroten zevenjarigen arbeid van De Vries en Verwijs is bekend geworden. We hebben hier niet te doen met eene quasi-wetenschappelijke knoeieditie, die de uitgever naar eene denkbeeldige ‘grammatica’ zoogenaamd verbeterd heeft zonder zelfs rekenschap te geven van de veranderingen, die hij zich in zijn eigenwaan veroorloofd heeft, maar met eene uitgave, die tot in de geringste, schijnbaar beuzelachtigste kleinigheden den tekst van het HS. teruggeeft en waarin kennelijk bedorven plaatsen op scherpzinnige en tegelijk eenvoudige wijze hersteld zijn, altoos met uitdrukkelijke vermelding van de oorspronkelijke lezing. Men kan in eenige gevallen b.v. in de (m.i. ongeoorloofde) toevoeging of weglating der *h* met de geleerde uitgevers van gevoelen verschillen, maar zal geen plaats ‘stilzwijgend’, d.i. op roekelooze en onverdedigbare wijze veranderd d.i. verduisterd vinden. En juist voor de kennis onzer taal hebben we dergelijke en uitsluitend dergelijke uitgaven noodig: zoogenaamde ‘gezuiverde’ edities kan de grammaticus met een gerust hart op het vuur werpen. Nu is gelukkig de Spiegel niet de eenige betrouwbare bron, waartoe men zich kan wenden; ik had een tamelijk ruime keuze tusschen onderscheiden oudere en nieuwere uitgaven en had voor eene mnl. spraakkunst natuurlijk alle gezamenlijk moeten vermelden. Maar in de eerste plaats beloofde de rijke inhoud van 80 à 90 duizend regels een ruimer oogst, dan vele werken van geringer omvang samengenomen, en ten tweede was het mij minder te doen om eene - voor mij thans helaas onbereikbare - volledigheid, dan wel om door het aanhalen van bewijzen uit eene onverdachte bron een regel te staven, die voor het Mnl. in het

algemeen geldt en waarvan elk Dietsch philoloog de juistheid terstond zal inzien.

De naamvallen dan, waarover ik handelen wil, zijn: de sterke gen. en dat. sg. fem. en de sterke gen. plur. communis generis De gewone uitgang is, als elk weet en zonder bewijs zal toestemmen, *er: groter*, *leder*, *staerker*, *aerger*, *liever*, *jouwer*, *uwer*[1)], *onser* enz. enz. Uit de vergelijking b.v. met de oud-Nederfrankische vormen *douvero*, *meistero*, *armero* enz. blijkt, dat *-er* uit *-ere* en dit wederom uit *-ero* ontstaan is. Met andere woorden: de uitgang *er* verloor door apocope eene ouwlings volgende *e*. Later zullen we zien, welke tusschentrap van *-ere* tot *-er* geleid heeft.

Niettemin komen de vormen *-ere*, *-ere*, *-ere* in geen gering aantal voor. Als bewijsplaatsen vermeld ik:

g e n . s g . f e m . Dat hi hem wilde in sijn leven Siere eneghere dochter gheven *Sp.* III[1] 27, 12. Ic bem grotere sorghen quite (plur.?) I[4] 27, 14. Dat wie niet en souden vergeten Siere grotere omoedichede III[8] 8, 73. Vul meneghere hone I[3] 54, 4. Die Marien wilden roven Haerre moederlikere eere III[6] 28, 19. Hi ontsach hem sulkere voere I[7] 14, 71.

d a t . s g . f e m . Van diere anxtelikere sorghe I[3] 13, 56. In blidere aermoede I[4] 59, 62. Teenegere stede I[6] 55, 29; verg. I[8] 21, 51; III[6] 57, 14. In euwelikere suverhede I[3] 49, 32[2)]; verg. I[8] 19, 48; IV[3] 1, 80. Met eere geweldighere cracht III[8] 6, 99. Van grotere ande I[5] 55, 50; verg. III[8] 82, 57; I[5] 68, 10; I[5] 5, 6; I[7] 84, 29; I[8] 16, 42; III[4] 22, 55; IV[1] 49, 43; III[1] 9, 24; IV[1] 62, 54; I[6] 5, 48; I[1] 26, 14; I[1] 31, 68; I[2] 25, 30; I[3] 44, 25; I[7] 45, 30; Deel I, pag. 458; I[3] 43, 31; I[7] 60, 62; I[8] 35, 5; I[8] 37, 75; I[4] 55, 10; I[6] 19, 34; I[3] 38, 65; I[2] 35, 12; Deel I, pg. 9, vers 10. In cortere stont I[4] 18, 41; I[4] 53, 38; III[1] 1, 48; I[4] 11, 5; III[7] 41, 39; IV[1] 21, 8; I[3] 36, 32; I[4] 15, 40; III[6] 33, 15; III[8] 38,

1) De sterke declinatie der adjectieven is in den grond der zaak die der pronomina: die der bezittelijke pron. natuurlijk eveneens.
2) Ik citeer naar de alphabetische volgorde der substantieven, die ik hier kortheidshalve niet invul.

115. Van der heileghere scrifture III[7] 39, 30; III[7] 42, 47; IV[3] 23, 62. Van der hoghere upvaert I[7] 39, 66; I[7] 59, 2; IV[2] 46, 93; IV[2] 76, 38. Met also hoveschere coenheide I[3] 38, 50; I[4] 15, 53. Met eere lichtere bede I[8] 45, 13. Met losere trouwen III[5] 20, 35. Miere hevere Pieternellen III[8] 70, 78. Van menegere maniere I[1] 28, 68; I[5] 45, 7. Met menscelikere cracht III[2] 33, 23; III[6] 51, 15. Met siere mordadegere valschede III[5] 10, 50. Met nerenstlikere bede I[7] 13, 68. Met niewere behendichede IV[2] 61, 68. Met ongematere vrechede I[8] 53, 7. Met onversadere heetere minne I[3] 46, 50. In oudere gescienesse I[6] 30, 52. Bi siere scalckere ommate IV[2] 83, 61. Van dus sonderlinghere mare III[8] 13, 40; III[7] 49, 50; IV[1] 42, 104. Van alre zondelikere sake IV[1] 9, 74. Met diere staerkere toverien III[3] 13, 37. In desere jacht I[7] 26, 52; I[4] 61, 43; I[5] 10, 78; I[5] 59, 25; I[6] 23, 43; III[3] 41, 85; III[5] 35, 91; III[6] 2, 45; IV[1] 23, 86; IV[2] 16, 48; IV[3] 6, 62. In alsulkere were I[5] 5, 17; I[4] 33, 8; I[4] 55, 55; I[5] 13, 22; I[5] 61, 12; I[8] 22, 31; I[8] 36, 87; I[8] 47, 38; I[8] 50, 8; I[8] 51, 41; III[3] 47, 26; III[6] 16, 42; III[6] 42, 10; III[8] 83, 92; IV[1] 30, 14; IV[1] 42, 75. Ter selvere consilie IV[1] 9, 87. Met uutlikere scoenheden I[8] 36, 42; III[7] 44, 48. In uutnemendere heilechede III[8] 23, 43. Tuwere onsalechede I[4] 61, 34. Te diere vruchtelikere plaghe III[5] 3, 64. In vulmaectere suverhede I[6] 35, 30. In welkere wise I[3] 37, 46. In werelikere pine IV[2] 11, 93. Tere wettachtegere coninginne III[6] 44, 107. Te wildere wostinen III[3] 43, 8. Van sere wonderlikere maniere III[4] 13, 37.

g e n . p l u r . c o m m . Der III achterstere, Deel I, pg. 458. Der aermere III[1] 40, 19. Vijf M grotere steden I[4] 37, 7. Der heileghere ghetal III[5] 47, 17; IV[2] 59, 15. Vele der hoghere heren I[4] 36, 31; IV[3] 14, 70. Vele kerkelikere vate III[6] 19, 63. Vele mogendere viande III[6] 1, 22. Vele nuttelikere wette IV[2] 45, 4. Uter ongeloveghere scare III[3] 17, 3. Der oudere keyseren scat III[5] 16, 105. Vele smertelikere wonden III[8] 3, 70. Ter wisere (*philosophorum*) scolen I[3] 42, 6. Op ééne plaats behoort *van* geschrapt te worden: vul van dorperlikere daden III[8] 18, 4.

Voorts verdient opmerking, dat in enkele gevallen de *e* der penultima wordt uitgestooten.

Geregeld is dit het geval na eene *l*, *n* of *r*, waar het grondwoord op uitgaat of die in den onverbogen vorm door eene toonlooze *e* worden gevolgd: voorbeelden van deze laatste soort zijn *stille*, *clene*, *reine*, *scone*, benevens alle comparatieven, als *betere*, *hoghere*, *lievere*[(a)]. Het is daarbij onverschillig, of het grondwoord lang-, kort- of veelsylbig is. Dus luiden de drie genoemde naamvallen

van *swaer*, *seker*: *swaerre* of *sware*, *sekerre* of *sekere;*
van *mere*, *hoghere: meerre* of *mere*, *hogherre* of *hoghere;*
van *fel*, *vuel*, *edel: felre*, *vuelre*, *edelre;*
van *dusghedaen*, *houtijn: dusghedaenre*, *houtijnre;*
van *reine*, *cleine: reinre*, *cleinre*.

Elk mnl. geschrift levert duizenden voorbeelden van dezen regel. Ten overvloede geef ik eenige weinige uit den Spiegel: Beslotenre duere I^6 58, 18. Der dulre lieder doot I^3 42, 8. Van onser dulre idelre glorie I^6 50, 25. Vele edelre liede I^2 45, 34. Van felre maniere I^1 14, 18. In onnoselre lieder doot I^2 43, 12. Met ere snelre maniere I^1 22, 22. Van der dornijnre cronen IV^1 53, 52. Bi dusgedaenre aventure I^5 68, 14. Dusgedaenre gewerken I^7 45, 54. Siere eygijnre dochter I^3 55, 8. In ghemeenre dolingen I^1 37, 21. Vele gevangenre liede III^7 9, 84. Met eere houtijnre zaghe I^2 41, 16. Der kerstijnre goet I^7 42, 5. Met reenre scaemten I^4 59, 5. Vele scoenre zaghen I^5 39, 8. Met scoenre groete III^2 30, 64. Der claerre zonnen I^7 39, 4. Der andere I^7 10, 68. Teere andere steden III^2 33, 43. Van meerre wijsheden I^4 56, 30; verg. I^7 14, 30. In sekerre stede III^5 32, 38; I^8 47, 36. Der swaerre lovien I^1 38, 8. Van zwaerre mesdaet III^2 23, 25. In waerre saken, *passim*, enz. enz. - De bezittelijke vnw. *mijn*, *dijn*, *sijn*, alsmede (*gh*)*een* en *ghene* vormen òf *mijnre*, *dijnre*, *sijnre*, (*gh*)*eenre* òf met assimilatie *mire*, *miere*; *dire*, *diere*; *sire*, *siere*; (*gh*)*eerre*, (*gh*)*ere*. Deze assimilatie komt niet voor bij de adjectieven en is daaraan te wijten, dat de syncope der penultima bij deze pronomina ouder is dan bij de adjectieven: een bewijs daarvan leveren de

oud-Nederfrankische vormen *mînro*, *thînro*, *sînro*. - Voorts valt op te merken, dat de volle uitgangen op *ere* n o o i t na eene *l*, *n* of *r* worden aangetroffen, maar òf -*re* òf (in later tijd) (*d*)*er*. De syncope der *e* tusschen *l*, *n*, *r* en eene volgende *r* is echter niet tot de declinatie der adjectieven beperkt. Ook bij comparatieven en de substantieven op -*ere* vindt zij plaats: zoo is de comparatief van *fel felre;* van *scone scoenre* (gen. sg. *scoenres*); van *swaer swaerre* of *sware*; zoo komt van *dienen dienre* (minister), van *malen maelre* en *mielre* (pictor), van *verteren* (*ziel*)*verterre;* van *spellen*, *spelre* enz. In het (latere) Mnl. wordt bij apocope der eind-*e* de samenstooting van *lr*, *nr*, *rr* vermeden door het inlasschen eener *d* in declinatie, comparatie en afleiding en het daaruit ontstane *dr* wordt als *der* geschreven: zoo leest men *cleender* I[3] 36, 39; *reender* I[7] 66, 38; *scoender* I[8] 78, 28 en in den *W. Martijn* I, 387 der ydelder glorien, in E, doch *ydelre* in het teksthandschrift; I, 450 der reynder minnen, in E, doch *reinre* in den tekst enz. Dienovereenkomstig zijn onze hedendaagsche vormen *alderhande*, *eenderlei*, *zwaarder*, *gaarder*, *zuiverder*, *diender*, *boender* enz. enz. te verklaren als ontstaan uit *alrhande*, *eenrlei*, *zwaarr*, *gaarr*, *zuiverr*, *dienr*, *boenr* enz. Geheel verkeerd pleegt men *alder* op te vatten als uit *aller*, *eender* als uit *eener* enz. ontstaan met inlassching der *d*: deze toch zou dan geheel onnoodig geweest zijn. Zelfs het woord *donder* wettigt deze zienswijze niet: het mnl. woord luidde òf *donre*, naar valsche analogie van nomina agentium op -*ere*, òf *donder*, in beide gevallen uit het oorspronkelijke *donr*, onrd. *Thôrr*, eng. *thunder* (uit *thundr*, *thunr*; ags. *thunor* uit *thunr*). Dat deze inlassching sporadisch reeds in het oudste mnl. voorkomt bewijst *minder* (minor), dat o.a. in den *Sp.*. herhaaldelijk op *kinder*, *ginder* r i j m t , terwijl het oudere *minre* daarneven passim wordt aangetroffen (verg. I[1] 16, 10; I[3] 49, 38; I[6] 47, 97; I[6] 48, 3 en *W. Martijn* III, 317).

Soms echter is *re* na assimilatie der *r* en apocope der *e* geheel weggevallen: t.w. na de *r*, inzonderheid bij het woord *ander*, dat nevens het regelmatige *anderre*, *andere* ook *ander* heeft: ander giesten vele *Stoke* I, 17. Siere ander dochter *Sp.* III[5] 36, 63. Van eere ander

moeder I[4] 14, 50. Met eere ander namen I[5] 11, 10. Tere ander tijt III[8] 83, 70. In ere ander scaren IV[1] 24, 90. Het HS. C. van den Wap. Martijn I, 760 heeft desgelijks in zeker hoeden voor *sekerre* van den tekst. Ook is de vorm *haer* (verg. ook *mier*, *dier*, *sier*) geene zeldzame verschijning. Het wegvallen eener *e* na *r* komt in andere casus veelvuldig voor: dander (alii) *Sp.* III[4] 9, 79. De ander gravinne *Stoke* I, 625. Int ander ore *Sp.* II[5] 2, 34. Ander lande I[1] 24 36 en 38. Ander liede I[1] 34, 19. Die bitter doot III[5] 48, 90. Uutgrote donker deemsterhede I[7] 31, 4 enz. Evenals de -*e* vaak wegvalt na -*el* of na lange monosyllaba: *die edel lantshere* (III[6] 29, 49), *dat groote swaer orloghe* I[7] 81, 49.

Sporadisch vindt men de uitstooting der penultima ook na andere consonanten dan *l*, *n*, *r*. Grimm's opmerking, dat zij g e r e g e l d plaats heeft na *nd* is onjuist: *blindre* mag hier en daar voorkomen, doch de vorm *blinder* en dergelijke zijn de gewone: Miere blender naturen *Sp.* III[1] 36, 42. Der blender aventuren *W. Mart.* I, 142. Van smekender maniere *Sp.* I[8] 36, 178. Vander toecomender zalichede I[3] 25, 32. Met eere gloyender tangen IV[2] 13, 29.

Voorbeelden der sporadische syncope der penultima zijn:

d a t . s g . f e m . In gerechtre aermoeden III[3] 26, 27. Met grotre ere III[1] 5, 10; te aldus grotre eeren III[6] 41, 69; verg. III[4] 44, 6; IV[3] 8, 46; IV[1] 28, 36; IV[3] 15, 30; III[6] 5, 32; III[7] 51, 86; I[6] 17, 48; IV[1] 26, 44; IV[2] 15, 48; III[6] 4, 101; III[6] 22, 4; III[8] 89, 218; III[4] 48, 16; III[8] 43, 32; III[6] 11, 70; I[8] 37, 84; III[6] 8, 51; III[8] 2, 67; I[8] 34, 113; III[6] 59, 48; I[7] 34, 46; I[7] 62, 20; III[3] 46, 29 en 48, 72; III[4] 7, 44. Van der hogre stede III[3] 29, 74. Vander langre doot III[3] 12, 26.

g e n . p l u r . c o m m . Vele grotre scaren IV[1] 25, 28. So vele jongre liede I[8] 52, 35. Der andre pauesen IV[2] 53, 54.

Deze syncope komt geheel overeen met die in *dandre* (ceteri) I[3] 54, 51; sine luchtre ore III[2] 45, 13; en substantieven als *dopre*, *costre*, *jagre*, *jongre*, *mordre*, *rechtre* vergeleken met *droomdiedere*, *gevere*, *makere* (poeta), *orlogere*, *rechtere*, *sprekere*, *vindere*, *vragere*, *wrekere* en duizend andere.

In 't algemeen luidt derhalve voor de mnl. declinatie der adjectieven in den gen. dat. sg. fem. en gen. plur. comm. de regel aldus: de uitgang *ere* wordt door apocope tot *er*; maar na *l*, *n* of *r* door syncope tot *re*; de slot-*e* van het adjectief valt in beide gevallen weg. De volle vorm *ere*, en hare syncope tot *re* na andere consonanten dan *l*, *n* of *r* komen alleen bij eenige schrijvers sporadisch voor. Thans de vraag: welke is de verklaring van dit verschijnsel? Ik aarzel niet de volgende voor te slaan: de oorspronkelijke volle vormen op -*ere* hadden het hoofdaecent op de stamlettergreep, doch den bijtoon op de *e*der laatste syllabe: monosyllaba waren dus in de drie genoemde naamvallen proparoxytona met het bijaccent op de laatste van achteren. Dit blijkt ten eerste uit de oude vormen *mînro*, *thînro* enz., ten tweede uit de latere *grotre*, *gerechtre* en dergelijke. De *e* werd naar den algemeenen regel als toonloos gesyncopeerd, evenals in de vervoeging: *ic leerde*, *leende*, *geleert*, *geleent* enz. enz. Dat nevens deze syncope's de volle vormen op -*ere* bestaan bleven, vindt eveneens zijn tegenhanger in de zwakke vervoeging: *ic levede*, *jagede* nevens *leefde*, *jaechde*. Als bijoorzaak, dat al en niet gesyncopeerde vormen in denzelfden tijd in gebruik waren, beschouw ik de volkomen gelijkheid der comparatieven aan deze vormen: deze (de comparatieven) gingen oorspronkelijk deels op -*ôra*, deels op -*ira* uit; het spreekt van zelf dat de eerstgenoemde zich langer in den toonloozen vorm -*ere* handhaafden dan de laatste, die zeer spoedig gesyncopeerd werden. Aldus gewende men zich volle en verkorte vormen nevens elkander te gebruiken en verwisselde ze onderling, daar men den grond van het verschijnsel niet meer begreep. Een gelijke verwarring had plaats in de zwakke vervoeging: de uit -*ōda*, -*ōd* ontstane vormen werden tot -*ede*, -*et*, terwijl de uit -*ida*, -*id* veel eerder tot -*de*, -*t* samengetrokken werden, totdat ten slotte wederom beide vormen dooreen werden gebruikt en de sluitletter van den verbalen stam in de meeste gevallen daarop van beslissenden invloed was. Ja, misschien is ook hier de verwarring reeds even oud als in de Psalmen. - Uit *grotre*, *gerechtre* en dergelijke

ontstonden vervolgens *grootr*, *gerechtr*, gelijk nog onze hedendaagsche uitspraak is: de schrijfwijze *groter*, *gerechter* dient slechts om deze gebrekkig voor te stellen. Daarentegen behielden de adjectieven op *l*(*e*), *n*(*e*), *r*(*e*) langer hunne vormen op -*re*, maar steeds met syncope, voor welke laatste ik echter geene verklaring weet, daar *felre*, *cleinre*, *swaerre* geene gemakkelijk uitspreekbare vormen zijn, althans naar mijne opvatting[(b)]. Dat ook later hier de *e* afviel en *felr*, *cleinr*, *swaerr* tot *feldr*, *cleindr*, *swaerdr* (*felder*, *cleinder*, *swaerder* geschreven) verliepen, is reeds boven opgemerkt.

Ten slotte nog eenige opmerkingen over enkele bijzonderheden.

1) In de Lorreinen komen passim vormen als *erer* (unius, uni), *sirer* (suae), *gerer* (nulius, nulli), *scoenrer* (pulcrae) en dergelijke voor: ik citeer slechts *sirer dochter* I, 767; *sirer scoenrer dochter* I, 1206 (doch *met scoenre menechte* 1201); *met erer slavine* I, 1201; *want sirer moeder hadde gewesen* I, 1329; *sirer dochter man* I, 1331; *te gherer tijt* II, 2. De dubbele vorm herinnert aan ous plurale *schoenen*, want aan den overgang der *s* van *izos* in *r* en de gelijkmaking van den datief aan den gen. kan niet gedacht worden. Verg. eindelijk *harer beider vadre* Lorr. II, 2947.

2) Een gelijke uitstooting der penultima onderging *derre* uit *dezre*, dat zoowel in den zin van *dezer* als in dien van *diere* (illius, illi) dienst deed.

3) Somtijds komt een (althans schijnbaar) met het hedendaagsch Nederlandsch geheel overeenkomende casus op *e*, niet op *er* of *re* voor: *toter vervrorne zee Sp.* III^5 49, 9; *der uutvercorne inghelen scare* III^5 26, 79; *sire uutvercorne lievere amien* I^7 61, 82. Kan hier aan eene assimilatie als in ourd. *minnar*, *minni*, *minna* gedacht worden? Men overwege voorts participiale vormen, als: *eenen ongeborne ridder* (dat. sg.) *Sp.* I^3 1, 23; *enen ongheboerne ioncgelinc*, *Stoke* I, 461; *naer sine droem Sp.* III^7 13, 52. Is dit een overblijfsel van den uitgang -*na*, die dan ook in den datief doordrong? Op deze voorbeelden, die ongetwijfeld voor vermeerdering vatbaar zijn, wanneer uitgevers aan geene grammaticale tekstverknoeiing toegeven, vestig ik voorshands zonder nader betoog de aandacht. Wanneer '*reimnoth*' in het spel is, bewijst de plaats echter niets: zoo b.v. *der meeste... vrouwen ende heren* (*: feeste*),

Sp. III[5] 32, 44. Doch lees ik geheel in overeenstemming met ons spraakgebruik buiten het rijm: *der onnosele kindere*, *Sp.* III[2] 14, 70 (schrijffout?). Vergunnen mij de omstandigheden eens eene mnl. spraakkunst samen te stellen, dan zal ik ongetwijfeld op deze en dergelijke vragen niet als thans met een *non liquet* kunnen antwoorden.

Leiden, 9 Maart 1875.
P.J. COSIJN.

Eindnoten:

(a) Ook de onverbogen vorm der comparatieven behoudt in de m e e s t e gevallen, als tot de zwakke declinatie behoorende de *e*; eenige weinige voorbeelden mogen volstaan: Dese was... argere dan was die vader I[4] 14, 4. Hi es aergre I[8] 68, 77. Aergre vele dat si sijn III[1] 42, 37. Wats eerlikere dan leven so? I[8] 43, 13. Gheluckeghere, betre no vroeder Ne was noit vanden Roemscen heren III[8] 81, 77. Noint was gheluckeghere gheen... keyser I[6] 17, 8. Wie was... heileghere dan David? III[1] 39, 25. So hogere persoen, so *enz.* III[8] 9, 85. Ne gheene dinc... nes eerlikere I[3] 25, 35. Dat nuttre ware I[7] 16, 53. Hets di orborlikere I[8] 63, 57. Soetre (es) die minne III[3] 12, 36. Vromegere en levede doe niet III[4] 22, 6. Die wisere was dan tkint ende vroeder III[7] 9, 12.

(b) Men kan ook aannemen, dat vóór de apocope der *e* de vormen *felre*, *reinre swaerre* eene *d* inlaschten, evenals b.v. *vaandrig* uit *vaanrig* ontstond. Maar de vormen *feldre*, *reindre*, *swaerdre* moeten dan ook worden aangewezen.

Boekaankondiging.

Het Amsterdamsche tooneel van 1617-1772, door C.N. Wijbrands. Utrecht, J.L. Beyers. 1873.

Toen de redactie van den Bode mij eenige maanden geleden verzocht bovenstaand werk aan te kondigen, nam ik aarzelend deze taak op mij. Wat toch nog te zeggen over een werk, dat als antwoord op eene prijsvraag bekroond is, over een werk, dat, sedert het uitkwam, zoovele en zoo gunstige beoordeelingen mocht ontvangen. Hier nog eene lofspraak bij te voegen, nog eens de goede eigenschappen van het boek op te sommen - ik geloof, dat ik hiermede noch den lezers van den Bode, noch den heer Wijbrands een dienst zou doen. Liever wil ik eenige punten bespreken, waarover ik met den schrijver van gevoelen verschil, of welke naar mijne meening breedere uiteenzetting behoefd hadden.

Vóór de geschiedenis van de Amsterdamsche Akademie en die van haren opvolger, den Schouwburg, te behandelen, geeft de heer Wijbrands in de inleiding eene schets van het ontstaan der rederijkers en van hun tooneel, van den bloei en van het verval hunner poëzie. Hij onderscheidt hierin nauwkeurig het ‘wereldlijk’ en ‘geestelijk’ drama. Het eerste heeft z.i. zijn ontstaan te danken alleen aan de sprooksprekers, ‘die aanvankelijk voor adelijken, vervolgens ook voor burgers op bruiloften, en bij andere feestelijke gelegenheden hunne hoorders den tijd kortten door het verhalen of improviseeren van allerlei zoogenaamde sproken of vertellingen.’

Het geestelijk drama is ontstaan ‘uit het gedramatiseerd zingen van het evangelieverhaal. De mysteriespelen staan volstrekt niet in verband met het tooneel der ouden.’

Over dit gedeelte der inleiding zou ik niet gesproken hebben, indien niet mijne aandacht er op gevestigd ware, door twee theorieen, beide in lijnrechten strijd met des schrijvers uitspraak.

De eene is die van Ds. Aem. Wijbrands te Hoorn, welke hij uitvoerig uiteengezet heeft in zijne *Opmerking over het Geestelijk drama hier te lande in de middeleeuwen*[1]; de andere is van hem, die in den Gids zoo krachtig den handschoen voor den ridder Rodenburg heeft opgevat.

Ds. Aem. Wijbrands meent: ‘in de kerkelijke gilden, die straks bij wereldlijke feesten hunne talenten ten beste geven, zijn de eerste beginselen te zoeken van onze Rederijkerskamers.’

De Heer A.C. Loffelt in de aflevering van den Gids van 1 Juli, 1874, beweert het volgende:

‘De geestelijkheid kan op het denkbeeld gekomen zijn om de geheimnissen[2] van den Christelijken godsdienst mede te deelen aan het volk door tooneelvoorstellingen, door hare kennis van Rome's en Griekenland's letteren, en dus zou ons modern Tooneel middelijk verwant zijn aan het tooneel der klassieke wereld.’ Verder is ‘het Tooneel der geestelijken en dat der leeken onmogelijk haarfijn te scheiden, en daarom nemen wij vooralsnog liefst aan, dat de eersten de stichters zijn van 't modern tooneel, omdat zij de oudste brieven[3] bezitten.’ -

‘Met de priesters een loopje te nemen behoorde tot de eerste behoeften van den ontluikenden volkszin. De *ghesellen*, even als de sprooksprekers, zullen ongetwijfeld dien lust botgevierd hebben, doch zouden dan de priesters ooit de kunst dier gezellen begunstigd hebben? Indien ons wereldlijk tooneel voor het kerkelijk bestaan had, zouden dan ooit de priesters dat onheilige middel te baat genomen hebben om het volk te onderwijzen.’

1) De Hoop Scheffer en W. Moll. Godgeleerde Bijdragen, 1874.
2) Blijkbaar wil de Hr. L. doen uitkomen de afleiding van misterium van het Gr. μυστήριον. Met het wezen der zaak, met den oorsprong overeenkomend is echter de afleiding van ministerium (kerkdienst), even als Eng. mistrel, N. meistreel, menestreel en minstreel, van ministerialis.
3) Hierbij zou men ook nog de brieven kunnen voegen, die, volgens Boileau, de pelgrims hebben. l'ArtPoetique III. 82.

De theorie, dat ons tooneel een eigen ontwikkeling heeft ‘gehad, ‘moge vooral in ons land streng wetenschappelijke verdedigers hebben, die op deze wijze aan ons Nederlandsch Tooneel een geheel anderen oorsprong toekennen dan b.v. Engelsche en Duitsche geleerden aan het hunne, toch geloof ik, dat ook hier de waarheid in het midden ligt, en wij verplichting hebben aan geestelijkheid en sprooksprekers beiden.’ Echter ‘wat van een land zoo goed als bewezen is, is van andere vooral in de middeleeuwen minstens waarschijnlijk.’

De schrijvers hier bedoeld zijn: WARTON, MAGNIN, MORE, ULRICI. -

De heer Loffelt meent dat door hen de kwestie zoo goed als opgelost is, maar wat dan te denken van zoovelen, die na hen geschreven hebben, en tot gansch andere, dikwijls tegenstrijdige resultaten zijn gekomen? Boezemen hem de werken van MONE, VILMAR, WILKEN, WEINHOLD, FREYTAG, KEMBLE e.a. minder vertrouwen in. In die landen is men in de laatste jaren, even als bij ons, tot de overtuiging gekomen, dat de invloed van het Romeinsche tooneel op het Germaansche al zeer luttel was, zoo hij al bestond. De heer Loffelt noemt hierbij ook de Grieksche letterkunde; dit is waarschijnlijk slechts eene oratoriale phrase, daar wij gewoon zijn om Grieken en Romeinen als de klassieken in een adem te noemen. De Germaansche monnik was meestal al zeer blij, wanneer hij het Latijn goed verstond, en brak zich gewoonlijk het hoofd niet met Grieksche drama's.

Waarom zou de priester voor zijne vertooning bij den Romein ter schole gaan, wanneer het wereldlijke spel van den landgenoot hem reeds reden tot afkeuring gaf? Stond dan te Rome het tooneel in zoo grooten roep van heiligheid, was dan de comedie van Plautus of de tragedie van Seneca e.a. zoo stichtelijk en navolgenswaardig? Had de Christenkerk daar het tooneel niet reeds sedert eeuwen veroordeeld?

In de kerk zelve zoeke men den oorsprong der misterien. Wanneer men de verschillende officia, antiphonaria en latere misterien vergelijkt, ziet men de geleidelijke ontwikkeling uit den kerkdienst. Eerst gedramatiseerde dienst, dan spelen in de

taal der kerk, allengs in de landstaal, tot dat het volk er zichgeheel van meester maakt en het burlesque uit de klucht ook in het misteriespel overbrengt. Doch het kerkelijk misterie is niet de eenige vorm, waarin het tooneel zich ten onzent in de Middeleeuwen vertoont. Van evenveel belang voor zijne ontwikkelingsgeschiedenis zijn eenige door den heer Loffelt niet vermelde soorten. De vroolijke dartele kluchten door jonge maats in vaste vermommingen, op bepaalde tijden van het jaar vertoond, de spelen achter de tafels der grooten en bij de feesten der burgers, de stomme vertooningen in de processie, of na afloop er van op de markt door de gilden, zij allen zijn van te veel gewicht om stilzwijgend voorbij gegaan te worden, waar over den oorsprong van ons tooneel gehandeld wordt.

De oudste van deze vertooningen, zijn voorzeker de kluchten en grappen van den Vastenavond- en Meitijd, en de heer Loffelt zal voorzeker niet willen beweren, dat aan deze klassieke voorbeelden ten grondslag liggen. Waarom zou de Germaansche stam niet evenzeer zijn ‘esprit dramatique’ gehad hebben, als de andere volkeren der oudheid?

Het is de zucht tot nabootsing, die aan elk volk, aan elk individu eigen is. Reeds het kind bootst het verhaal, dat het gehoord heeft, met zijne speelmakkers na; bij een volk in zijne eerste ontwikkeling bestaat godsdienst in dramatische voorstelling.

Elke volksstam heeft zijne eigene dramatische ontwikkeling gehad. Al treft men in verscheiden opzichten groote overeenstemming aan, zoo bestaat deze overeenkomst toch zeer dikwijls alleen voor het uiterlijk; zeer gevaarlijk is het daarom in dezen naar analogie te oordeelen. Dikwijls toch zijn overeenkomende zaken in hunnen oorsprong even ver van elkander verwijderd als in de taal de afkomst der woorden *entrée* en *intree*.

Niemand b.v. zal van Breeroo zeggen, waar hij in zijne romantische treurspelen zijn helden, Roderik, of Florendus de taal der wereld, zijn Nieuwen-Haan, of Bouwen Lang-lijf de taal des volks in den mond legt, dat hij bij de Indiers is ter schole geweest, die in de tragoediën hunne helden het deftige Sanskrit

lieten spreken, en de dienaren, vrouwen en kooplieden het Prakrit. De menschelijke geest zich zelfstandig ontwikkelend komt dikwerf bij het eene volk tot dezefde resultaten als bij het andere.

Met den volksgeest moet men derhalve vertrouwd zijn, met de vormen, waarin hij zich uitte, met de omstandigheden, welke hem beheerschten, zal men in staat zijn eene geschiedenis van den oorsprong van het drama te geven.

Ten onzent is het nog niet mogelijk dit volledig te doen. Nog te weinig is er dienaangaande uit vroegere tijden bekend. Veel moet er nog uit het stof van archieven en kerken worden opgedolven, veel zoo uit rekeningen als uit protocollen en spelen aan het licht worden gebracht, zal men met groote zekerheid kunnen spreken over het ontstaan van *ons* tooneel. Veel, wat wij in dezen geven, is niet meer dan theorie, waaraan, zal zij als bewezen worden beschouwd, nog vele bewijsstukken ontbreken. Er moet nog veel meer hier in Noord-Nederland gedaan worden aan het opsporen van stukken, betreffende de oudste geschiedenis onzer rederijkkamers. Een goede dienst is in dit opzicht weder bewezen door Mr. H. Gerlings, oudbibliothecaris te Haarlem, met *de beschryving der Aloude Rhetorykkamer de Wyngaertranken*. Vele bijzonderheden worden door hem vermeld, die doen veronderstellen, dat er aangaande die kamer in hare verhouding tot Kerk en Stad misschien nog wel meer te vinden zou geweest zijn, waren niet de keurboeken van Haarlem spoorloos verdwenen[1)].

1) Van hoeveel belang zij geweest zonden zijn, mogen eenige titels uit den index doen zien, die in 1875 door Mr. A.J. Enschedé bij M. Nijhoff is uitgegeven:

1493 en volgende jaren.	Verbod van op Nieuwjaarsavont niet te spelen of te zingen aan de luiden haar huizen.
1495 6 Mei.	Keure op den Ommegang.
25 Mei.	Keure dat de gilden op den Heylige Sacramentsdag gereet maken haer torssen.
1496 24 Maart.	Keure op de hoogtyt van Kersmis.
28 Maart.	Keure dat niemandt op de hoogtyt van Passen en kome int koor in de paroghykerk.
1501	Ordre op de processie van St. Aelbrechtsdag.
1502 7 Mei. e.v.j.	Keure van de processie generaal.
11 Mei.	Keure op de ommegang van St. Gangelof op St. Aelbrechtsdag.
1516 10 Mei.	Keure dat alle gilden haer spelen gereet moeten maken tegen St. Aelbrechtsdag om op de processie te gebruicken.
1517	Gebod om op St. Aelbrechtsdag te spelen.
1520 Mei.	De Schutters van de voetbooge met een toorse op de H. Sacramentsdag in de processie te gaan.
1529 Mei.	Dat de Kolveniers op St. Aelbrechtsdag in harnas gaen sullen in de processie van St. Gangelof.

Zeer waarschijnlijk heeft elke kamer hare eigene ontwikkeling gehad. Moeielijk is het om alle over denzelfden kam te scheren. Reeds in de instelbrieven uit de 15e eeuw kan men zien van hoe verschillenden oorsprong zij zijn. Eenige zijn *over menigh jaer geweest een minsaem broederscap aan eene kerk verbonden*, *die niet begeeren dan te augmenteeren den dienst Gods*, terwijl eene bijzaak voor hen is *dat sy zyn beminders van der edel rhetorycke*, andere bestaan uit *diverschen goeden mannen ende jonghen gesellen*, *die eendrachtich gesloten hebben een vriendelyk accoord ten onderhoude ende vermeersinghe van der edelen const van Rhetorycken*. Elders wederom als in 'sHertogenbosch en Bergen-op-Zoom luisterden zij de processie op, hetzij door in vermommingen te gaan, hetzij door als b.v. te Veurne het lijden van hun schutspatroon te vertoonen -, te Veurne bestond in 1424 ook eene kamer, die der Zorgheloozen, welke jaerlycx op den derden dag van Meye moest houden eene processie, waarvoor haar *van der Stadt geschenct werd* 11 *cannen wyns*. Eene andere kamer, bepaaldelijk eene geestelijke vereeniging, de kamer van 't Heilige Kruis, was gehouden *in* de processie van 't H. Kruis en van 't H. Sacrament spelen te vertoonen, waarvoor zij eene tegemoetkoming van stadswege ontving.

Evenzoo werd in 1400 na den ommegang te Mechelen jaerlijks een spel van O.L. Vrouwe gespeeld op het Schepenhuis, terwijl hier al de kosten door de magistraat betaald werden[1)].

1540 Mei.	Kenre dat alle diegene, die in de ommegang spelen en gaen moeten, haar gereet maken tegen St. Aelbrechtsdag om, als de processie van St. Gangolf om geweest is, te spelen en verdre orde gestelt.

1) Zie: Stadsrekeningen van Mechelen op het Archief te Brussel berustende.

In verscheidene van deze spelen echter had de geestelijkheid de hand. In de kamer van 't Heilig Kruis te Veurne bestond het bestuur uit geestelijken; andere waren door verplichten kerkdienst - evenals ook de handwerksgilden - aan de kerk verbonden. Bovendien ging de processie van de kerk uit en keerde zij daar weer terug. Reden genoeg om in dergelijke spelen eene kerkelijke tint terug te vinden, al komen zij dan ook niet overeen met den ritus. De Hr. Aem. Wijbrands meent, dat om deze reden de Eerste Bliscap van Maria tot de kerkelijke spelen moet gerekend worden, en dat het zeer te betwijfelen is, of er inderdaad eene afzonderlijke soort van spelen voor de processie bestaan heeft. De tria tempora, door hem in zijne *Opmerkingen over het geestelijk drama* in de Bliscap van Maria aangewezen, zijn hem een bewijs, dat het een oorspronkelijk kerkelijk drama is in zijne hoogste ontwikkeling. Hier staat echter tegen over, dat het, als spel ter eere van O.L. vrouwe van den Zavel, van godsdienstigen aard was, en dat er dus het algemeene begrip der tria tempora wel in voor moest komen.

Niemand voorzeker zal meenen dat de M. Bliscap een samenvoegsel is van geschreven rijmen uit stomme vertooningen en wagenspelen. De Hr. Aem. Wijbrands meent deze meening echter in allen ernst te moeten bestrijden, en tevens zoo te bewijzen, dat uit de processie en wagenspelen voortgekomen spelen niet anders kunnen wezen, dan spektakelstukken, waarin alle eenheid van gedachte ontbreekt. Hij voert van deze soort een merkwaardig voorbeeld aan. Een spel in 1698 te Brugge gespeeld, waarin werkelijk alle personagien, voor wie de phantasie maar plaats heeft, verschijnen. Toch bestaat er nog een spel, dat én in de processie gespeeld werd, én na afloop. *Het Freiburger Passionspel*. Hiervan bevindt zich het H.S. te Freiburg i/B. In dit H.S. zijn door den schrijver, die gedeelten, welke men in de processie moest spreken, duidelijk aangewezen met een afzonderlijke letter. Niet het geheel, slechts eenige deelen er van, werden in de processie vertoond, het geheel na den afloop. Tevens wijst hij aan, welk gilde ieder stuk heeft uit te spreken, terwijl deze aanwijzing bij de stukken na afloop gespeeld ontbreekt. Toch vormt dit spel

een zeer goed geheel, is het alles behalve fragmentarisch. Een brokstuk van een dergelijk processiespel, misschien nog *in* de processie gespeeld, vindt men in *de Legende van Marieken van Nijmegen* (ed. v. Vloten, Nijhoff, 1854) nl. het wagenspel van Masscheroene. Zoo vertoont ook de kamer de Wijngaertrancken 'bi consente van de heere en de van de wet spelwijs op het zant' (de markt) te Haarlem in de 16e eeuw spelen van ecce homo, van St. Gangolf, of ook van de vernieling van Sanherib, of de broeders speelden in de processie; terwijl nergens in de keurboeken der rederijkers van Noord noch Zuid melding gemaakt wordt van spelen in de kerke vertoond.

In Engeland speelden leeken na afloop der processie des avonds in de kerk[1]. Iets dat in de 16e eeuw te Leicester aanleiding gaf tot oneenigheid '*while the players claimed to use the house of God*' en beweerden, dat zij hierop van ouds recht hadden, z.W. Kelly. *Notices Illustrative of the drama*, *Lond*. 1865. De kerk werd dus aldaar voor tooneelspelers gebruikt, even als men nu b.v. in Leiden de Hooglandsche kerk voor oratoria gebruikt, die toch ook met de kerk niets te maken hebben, en door de willekeur des dichters al of niet, min of meer een godsdienstig kleed dragen.

De Heer Aems. Wijbrands meent in het wereldlijke spel eene navolging van het Fransche legendenspel te zien - zoowel door de Fransche als bij de Vlaamsche gezellen van rhetorijcken werden spelen vertoond als het mysterie van St. Griseldis of de historie van Gryselle, die van den wijghe van Roncevale, van Florijsse ende Blancefleure; in Noord-Frankrijk zelfs een mystère de Jules Cesar of een Jeu de la Nativité en een Jeu de Robin et Marion. Deze mystères des Saints waren uit den kerk-

1) Sommige gilden, b.v. dat van St. Mary te Beverley, vergaderden eerst in eene zaal, waar de gildebroeders zich gekleed als personen uit de heilige schrift in orde stelden, om met 'the glorious virgin Mary' aan het hoofd, Joseph, Simeon, engelen, toortsdragers e.a. er achter in optocht zich te begeven naar de kerk, waar dan de maagd haar zoon aan Simeon aanbood. Onderweg werd hier ook gespeeld; want '*Some of the brethren are bound to ride or walk with the players to ensure good order until the play wholly is ended.* Zie voor meerdere voorbeelden *The Original Ordinances of the Early English Gilds* by Toulmin Smith. Lond., 1870.

dienst voortgekomen, derhalve ook onze wereldlijke spelen als Esmoreit, Renout, Lantsloot enz. - Is hun ontstaan echter niet eer te verklaren uit den realistischen zin der burgerij van die dagen, uit den toemaals algemeenen smaak voor plastiek, die door de sprekers niet weinig was aangewakkerd. Een geest, die ook in vele der volksliederen en romans dier dagen op den voorgrond treedt.

Toen de klucht zich met de abele vertooning en met het geestelijke spel had vermengd, en zij in vereeniging met mommerijen en potsen, die reeds vroeger door de geestelijkheid geweerd waren als paganae observationes, met geestelijken en heilige zaken begonnen te spotten, toen de kameren van rhetorijcken aflieten van hun vromen eenvoud en de waarheden der kerke zelf begonnen te onderzoeken, toen werd het ‘anathema sit’ van vroeger herhaald. Waar de priester bleef heerschen, werden de kamers gesloten, de gezellen met placaten bedreigd, met den zwaarde vervolgd en het land uit gebannen.

Gehoorzame dienaren der geestelijkheid, aan deze vooraf hunne stukken ter beoordeeling aanbiedende, openden later weder de oude kamers, doch deze werden niet meer 't geen zij geweest waren.

In 't Noorden bleven de kamers vrij en ongestoord bestaan, hier werd hen de tijd gelaten om zich zelf een graf te delven - of door gebrek aan eendracht, of door gebrek aan geest en veerkracht.

Het eerste was het geval met den Amsterdamschen Eglantier. Oneenigheden bewogen Coster en vele anderen de kamer te verlaten.

De heer C.N. Wijbrands zegt in hoofdstuk II zijner geschiedenis van het Amsterdamsche tooneel: Het kwam Coster voor, dat de oprichting van eene nieuwe kamer het best zou zijn. ‘De nieuwe kamer zou Akademie heeten.’ Dezen naam schrijft hij, even als ten Brink, toe aan Coster's bekendheid met de Italiaansche letterkunde. Verder laat hij zich noch over de stichting zelve, noch over haren naam uit.

Toch was er een zeer gegronde reden, waarom Coster die nieuwe stichting niet den naam van kamer, maar juist dezen naam gaf. In het contract tusschen hem en de regenten op 23 September 1617

gesloten schemert het reeds door. Zijn doel is - zoo schrijft hij - om ‘aldaer op te richten een Nederlantsche oeffenschool mitsgaeders te speelen ende te verthoonen eenighe commedien, tragedien ende andere oeffeningen, duer hem selven ofte andere ghemaeckt tot stichtinge ende vermaeckelyckheyt van een yegelick.’ - Men ziet, meer dan comedien te vertoonen was zijn doel.

Waarschijnlijk was Coster of zelf wel eens in Italie geweest, of anders had hij van Hooft kunnen hooren, hoe daar de geletterden van die dagen zich vereenigden in gezelschappen, die Academies genaamd waren.

De beoefening der Grieksche wijsbegeerte en letteren, het platonisme, dat onder de Medici zoo groot was als eenigszins mogelijk, had in navolging der Academie te Athene, in Italie academies als paddestoelen uit den grond doen verrijzen, tot belachelijk wordens toe. Van al die academies ‘*con molte fronde et pochi frutti*’ werd geene meer bekend, dan de Academie della crusca (kaf.). Verbreiding van wetenschap en aangename samenkomsten waren het doel dezer academie. Het eerste hadden zij trachten te volbrengen door een vocabolario della Lingua Italiana te geven, waarin zij het Florentijnsch als hoofdtaal aannamen; in dit streven had de oude kamer onder bestuur van Spieghel en Visscher haar gevolgd. Doch het lag buiten den eigenlijken werkkring der kamer en het bleef bij de eerste pogingen.

Coster wilde beide, èn aangenaam bezighouden èn wetenschap verspreiden, onder dit laatste verstond hij niet alleen de beoefening der dichtkunst, maar ook het houden van voorlezingen en het gelegenheid geven tot aanleeren van klassieke talen en mathematische kennis.

Op 30 Nov. 1617 werd er bij den Amsterdamschen kerkeraad Preside D_o. Hallio ingebracht: ‘*nopende de nieuwe* (*soo men secht*) *Academie gelegen in der nieustadt: Datter twee openbare professoren heeten te wesen. Een in Arithmetica genaemt Sibrant Hanssen Mennonist*, *ende Jan Thonis oock een afvallich Mennonist in de Hebrewsche spraecke; datter oock eenighe speelen van commedien ghespeelt worden*, *die niet en connen profytelyck oft stichtelyck syn. - - Is besloten dat men by de E. Heeren*

Burgemeesteren neerstelick sal aenhouden, *opdat dit alles behoorlyck door haer Es. Authoriteit soude mogen afgeschaft ende geweert worden*.

Zoo wordt ook in het *Ghezelschap der Goden vergaert op de ghewenschte Bruyloft van Appollo met de eenighe en eerste Nederduytsche Academie*, *gedruckt met voorkennis der opperbroederen der D. Academie by den eigen drukker N. Biestkens en met het kleine zegel voorzien*, *anno* 1618, voorop gesteld:

> ‘hoeveel geleertheyt dede
> Tot vormeling van goede' en menscheliicke zeden.’

Evenzoo wordt op het verzoek van Jupiter:

> ‘Vertelt my wat dat ghy voor oeffening ghedaen
> Tot nut van deez ghemeent hebt in het jaer verleden’

door alle Muzen antwoord gegeven.

Euterpe verhaalt van hare:

> ‘oefeningen in twerck gestelt door een, die daer
> Een onwis tal U wis en ree te kennen leerde;
> Als ghi (nl. het volk) miin oeffen-plaets meewaerdeliick vereerde
> In zulcken menicht, dat ghy hier op eene tiit
> Van zulcke tweemael duyst en meer gherekent ziit,
> Die d'oeffening altsaem van myne konst betrachten
> Met naersticheyt.

Professor Hanssen kon zich dus niet beklagen over gebrek aan belangstelling in zijne voordrachten van den kant der Amsterdammers.

Doch èn Erato èn hare zuster Urania waren gedwongen geweest hunne oefeningen te doen ophouden.

> ‘Vraegt yemant waerom dat min oeff'ning word' gestaect;
> Dat spel had ons de Nyt met haer vergift ghemaect.

Terpsichore heeft over haar nog niet te klagen:

> ‘Zy leert U Socrates gheduldicheyt
> En Aristoteles waekere naersticheyt
> Wat nut Pythagoras met zyne zwiichkonst dee.
>
> De tiitregisters te ontvouwen
> Had ick U Hollantsch volck, belooft vorleden jaer,

zegt Polyhymnia, ben ik hierin te kort geschoten, zoo geeft niet mij de schuld, neen eer den Nijd, ‘die mij versteurt-heeft.’

De andere muzen Caliope, Thalia en Melpomene zijn vrij tevreden en wenschen der Academie alles goeds. Themis en Aesculaap sluiten de rij. Themis geeft de belofte, dat zij in het komende jaar het volk zal:

> ‘aller Landen wetten
> Uytlegghen t'uwer dienst. Hoe dat uyt Grieckenlant
> De Wetgheleertheyt is te Roomen voort-gheplant.

Meer dan comedien vertoonen was derhalve Costers doel. Liefde voor kunsten en wetenschappen bij het volk aan te kweeken; het in staat te stellen om bij bekwame professoren nuttige kundigheden aan te leeren, om van tijd tot tijd door het tooneel te leeren of zich in 't aanhooren van een klucht te vermaken; ziedaar wat deze stichting tot eene *academie* stempelde.

Wie was de Nijd met haar vergif, die zoo grooten invloed oefende, dat door haar drijven eenige muzen het veld moesten ruimen?

Zeer zeker heeft Coster de predikanten en hunne partij hier mede op het oog.

Wanneer men het boek van Wijbrands opslaat en hoofdstuk III, *Akademie en Geestelijkheid*, overleest, dan zal men zien, dat de schrijver de oorzaak van den twist voornamelijk bij Coster en de zijnen zoekt, in den tegenzin in de ‘tot schandelijke wulpschheid ontaarde klucht en in de godslasterlijke betoogen der libertijnen.’ Hij zoekt den grond van den strijd in de Iphigenia zonder verder te zien of, in verband met bovenstaande verzen uit den Apollo, de Iphigenia misschien niet juist het gevolg van dien strijd is. Beide hoofdstukken van dien strijd tusschen tooneel en kerk zijn blijkbaar niet met bijzondere voorliefde door den schrijver behandeld; te vluchtig zou men bijna zeggen, waar het de beschrijving geldt van toestanden en gebeurtenissen, die zoo grooten invloed op onze tooneelletterkunde hebben gehad. Eene reeks zeer belangrijke bescheiden, te Amsterdam berustende, zijn door den schrijver ongebruikt gelaten. *De Protocollen van den Amsterdamschen Kerkeraad* vind ik nergens aangehaald, noch in de opgave der authentieke stukken vermeld.

Toch is in die protocollen zoo veel, dat van belang is; niet alleen voor hem, die zich op de hoogte wil stellen van het leven der mindere standen in die dagen, maar veel meer nog voor den geschiedschrijver van het tooneel te Amsterdam. Behalve toch dat zij ons een blik doen slaan in menig huiselijke oneenigheid, of tafreelen aanbieden, die ons aan de kluchten van die dagen herinneren, toonen zij ons tevens de onbeperkte macht der calvinistische geestelijkheid, die zelfs over de stadsregeering wil heerschen.

Niet altijd gelukte haar dit; doch in den aanvang van haren strijd met het tooneel was de regeering niet geheel vrij van haren invloed, was althans eensdenkend met haar.

Toen Plancius en Trigland ingevolge der op 30 Nov. 1617 en eener nieuwe op 29 Maart 1618 ontvangen opdracht tot Burgemeesteren hadden gesproken, konden zij op 3 Mei daaraan volgende rapporteeren '*hoe de Heeren hadden verclaert misnoegen te hebben aan soodaenighe ontuchtigheden ende dat sy daerop letten souden*, *dattet soude geweert worden*.'

Hoe het hen maar al te zeer gelukte, blijkt uit de aanspraak der Muzen, doch al werden enkelen van de voordrachten gesloten, de spelen bleven doorgaan tot groote ergernis van het consistorie, dat op 29 Maart 1619 besloot: '*Alsoo men dagelycx verneemt*, *dat in haere spelen groote ongebondentheyt gepleecht wort in woorden*, *gebaerden ende anderssins*, *tot groote ontstichtinge ende quetsinge der eerbaeren is besloten*, *dat dit den H. Burgemeesteren ernstelyck sal vertoont worden. Dit sullen doen Ds. Rolandus ende de Schepen Heemskerck*.

In 1620 kwam Smout te Amsterdam en nu begon het lieve leventje eerst recht. Op 4 Febr. 1621 werd bij den kerkeraad ingebracht: '*dat Dr. Coster in eene oratie in hare Academie gedaen*, *soude gesecht hebben*, *dat het droevich is*, *dat den stoel der waerheyt betreden wordt van degene die daer leugenen op brengen*, *daertoe hy nominatim D. Smoutium genoemt heeft. Dwelck Ds. Smoutius gehoort hebbende loochent yts tegen de waerheyt gehandelt of geleert te hebben. Hierop is goet gevonden dese saecke neerstelyck te ondersoeken*, *dwelck sullen doen Ds. Lucas ende Hans Jansz.*, *ende naer bevindinge sullen sulcks claerlyck den*

E. Heeren Burgemeesteren voordraegen, *opdat se daerin handelen naer behooren ende den Kerckendienst ongheblameert blijve*.'

Het antwoord hierop ingebracht luidde echter niet zoo gunstig als de vorige maal. De afgevaardigden rapporteerden op 18 febr. '*hoe de E. Heer president der Burgemeesteren belooft heeft de saecke den E.H. Burgemeesteren bekent te maecken;*' dat zij later hebben vernomen dat Coster voor hen is ontboden. '*Daerop H.E. gevraecht synde*, *dat sy hebben D. Costerum voorgenomen. Dewelcke bekent wel eenige sulcke propoosten gehadt te hebben*, *alsoo hy van Ds. Smoutius was verstenicht worden. H.E. gelust sulcks schriftelyck te overhoren om Ds. Smoutium daartegen te mogen hooren*, *dan door vele hindernissen en hebben tselve tot nochtoe niet kunnen effectueeren*, *dan sullent met den eersten doen*.'

Van uitstel kwam waarschijnlijk afstel; want op 15 April dienen Smout en Lucas den kerkeraad aan '*dat zy Burgemeester Witsen de saecke van de camerspelen vernieuwt hebben*, *ende gebeden daerin ordere te stellen*, *alst stichtelyxt voor de Republique ende de kercke sal bevonden worden*, *'t welk de E.H. Burgemeester heeft aangenomen op het torentien*[1] *voor te stellen*. Op 22 April kregen zy tot definitief antwoord: *dat hy de saecke by eene goede gelegenheid zou voorstellen en dat zy voortaen er op letten zouden*.'

Hoe welwillend Burgemeesteren waren om de predikanten te dienen blijkt ook uit hun antwoord op het vertoog des kerkeraads tegen '*de vertooning der H. Dryvuldichheyt*, *dewelcke by de* "*Rhetoryckers*" *tot ergernisse van alle vromen in de kermis vertoond was*.' Burgemeesteren antwoordden Trigland en Rudolph '*dattet voor desen tyt te spade was om op dese kermisse sulcks te verhinderen ende dat men in toekomende tyden vroeger moest spreken*.'

Geen wonder dat onder zulk eene regeering de vroeger verdrukte partij het hoofd op dorst steken.

De stand van zaken begon te veranderen. In 1617 was Reinier Paeuw, de voorzitter van de rechtbank over Oldenbarneveld,

1) De plaats waar de Burgemeesters vergaderden.

een der burgemeesters. Bekend is zijne houding in zake Rempt Egbertz. Bisschop; hoe hij op de klacht over de plundering en buitensporigheden van het grauw antwoordde: gij lieden hebt het zelf gewild, waarom wijkt gij van de ware kerk af.[1] De houding der regeering in die dagen blijkt uit het besluit, dat zij nam om zich bij zijne Doorluchtigheid te voegen en de ware Christelijke Gereformeerde Religie voor te staan. Dat zij dit deed komt in de geheele behandeling der zaak van Bisschop ten duidelijkste uit. Niet genoeg toch, dat na de plundering van zijn huis de kerkeraad hem met eenige anderen - w.o. ook Reaal - de tafel des Heeren ontzeide, werd hij in 1619 ook gevangen gezet wegens briefwisseling met Remonstransche predikanten. Krachtig stond der regeering hierin ter zijde de Schout Willem van der Does; doch het toppunt bereikte de vervolging toen in 1620 deze zijn ambt neerlegde en de president-Burgemeester het waarnam. Deze legde het er op toe om alles, wat naar het Arminiaansche zweemde, of in strijd was met de besluiten der regeering, te ontdekken en te straffen. Het was dus geen tijd om iets publiek te maken, dat naar den mutserd rook. Coster begreep dit ook; en al hadden hem de gebeurtenissen van het begin van 1617 groote ergernis gegeven, zoowel om de zaak zelve, als om den overmoed van den kant der geestelijkheid betoond door het aanhitsen van den kansel, door pasquillen, en door de ‘arme luyden, die van aelmoesen leven dit van langer hant in te drucken’,[2] toch oordeelde hij het geraden zijne grieven nog niet openlijk lucht te geven. Al liet hij het stuk misschien voor vrienden of voor de leden der Academic drukken, eerst in 1622 kreeg het groote publiek zijne Iphigenia te zien.

Toen waren de tijden veranderd. Jan Grotenhuijs, die de Re-

1) Zie Wagenaar, *Gesch. v. Amsterdam*. II. 13 en *Inhoudt van eenighe Brieven aengaende de Beroerten binnen Amsterdam*. Anno 1617. Biblioth. Duncaniana; 1617, 2e d. In deze brochures wordt ook vermeld, dat de predikanten het volk aangehitst hebben van den kansel, terwijl de pasquillen het hunne er toe bijdroegen om de beroerten te doen uitbreken.

2) Zie den *Inhoudt van eenighe Brieven*, Bibl. Dunc. 1617. Op iets dergelijks doelt ook Vondel in zijn *Rommelpot*, couplet XVIII.

monstranten niet geheel ongenegen was, was Schout geworden, de Burgemeesterschap was zeer gematigd gestemd en eer voor oogluikende toelating dan weering der Remonstrantsche predikatie.

De nieuwe regeering was niet zoo gezind om in alles aan den leiband der predikanten te loopen, om steeds naar hunne pijpen te dansen.

Coster meende nu het geschikte oogenblik gekomen om het hoofd eens op te steken, en eens wat van zich te laten hooren. Den 11^{en} November 1621 werd er weder over hem in den kerkeraad geklaagd:

'*Alsoo men verstaet dat docter Coster verleden Sondach acht dagen in syn spelen seer schandelyck is uitgevaren*, *soo tegen de politie als tegens de kercke ende de kerckendienaeren*, *niet sonder groote ergernisse van velen*, *soo is goet gevonden*, *dat Ds. Rudolfus ende Ds. Smoutius sullen onderstaen wat er van de saecke is ende wat HH. Burgemeesteren daerin gedaen hebben*.

Al ijverde de regeering dit jaar niet zoo hevig tegen de Remonstrantsche partij, zoo kon zij dit niet laten passeeren, te meer nu er van de zijde der predikanten aanmerking op werd gemaakt, met wie zij toch om den lieven vrede op goeden voet wilden blijven.

Zij waren dus wel genoodzaakt iets in dezen te doen en Smout kon op 30 Nov. e.v. in den kerkeraad berichten: '*dat hy de presideerende Burgemeester hadde gesproken nopende het ergerlyck tragediespelen van Dr. Coster*, *daermede hy de politie ende de kercke schandelyck doorstryckt ende hadden tot antwoord bekomen dat de HH. Burgemeesteren Dr. Coster hadden ontboden gehat ende vermaent. Welck hadde geantwoort*, *dat hy hem wilde reguleeren na 't believen van de HH. Burgemeesteren ende niet en sal spreken yet wat tegenswoordig den heeren niet en sal gevallen*, *oft op sulcke tyden alst de HH. niet sal believen. Dit gehoort synde is goet gevonden de saecke voor desen tyt te laten berusten tot nader bericht*.'

't Was dus nog geen tijd voor Coster om een stuk als de Iphigenia in 't licht te zenden.

Het volgende jaar verbeterde echter de stand van zaken aan-

merkelijk. De verandering in de vroedschap was geheel ten gunste der Arminiaansche partij. Van Beuningen, Tulp en Andries Bicker kwamen in den raad, drie mannen, die openlijk voor hunne gevoelens uitkwamen, en even afkeerig waren van gewetensdwang, als de vier nieuwe burgemeesters: Jakob Poppen, Frans Hz. Oetgens, Dr. Dirk Bas en Jakob van Neck. ‘De gansche vroedschap schijnt nu Arminiaansch geworden’, riep Smout uit, ‘het ware beter geweest zoo men bij het kiezen der Wethouderen de mont des Heeren eens raad hadde gevraagd.’

Toen leefde de Akademie weer op en na den dood van Maurits, in het jaar 1625, in den tijd der twisten tusschen de predikanten zelf, toen Vondel ongestraft hen kon hekelen in zijn Rommelpot, stelde Coster hen weder aan de kaak door de voorstelling en de uitgave van zijne Iphigenia.

Onopgemerkt lieten de predikanten het niet voorbij gaan - doch de tijden, dat zij met goed gevolg der regeering hun nood konden klagen, waren voorbij. Prediken er tegen was het eenige middel om het volk voor Coster's ‘lastertaal’ te waarschuwen, en hierin liet Otto Badius zich niet onbetuigd. Nog een oogenblik wisselden weer de rollen, doch de predikanten maakten zoo slecht gebruik van de overwinning door hun overmoedig en aanstoot gevend gedrag, dat zij velen tegen zich verbitterden en een grooteren tegenstand nog dan te voren ondervonden. Ten gevolge van zijn onbesuisden aanval op de regeering en van zijne oproerige predikatien moest Smout de stad ruimen. Plechtig luidde de Akademie hem uit door eene hernieuwde voorstelling der Iphigenia en door de uitvaardiging van eene prijsvraag, die eene stortbui van antwoorden ten gevolge had.

Aan dezen vragenstrijd is door Wijbrands het grootste deel van zijn hoofdstuk: *Akademie en Geestelijkheid* gewijd. Vooral bibliographisch heeft hij hem behandeld. Het bij van Lennep e.a. medegedeelde gedicht van Vondel heeft hij gemeend te moeten herhalen, terwijl men van de vierentwintig andere vragen en antwoorden niets anders te weten komt dan de titels. Toch is die wedstrijd in schelden en schimpen slechts het uitvloeisel van den strijd, die, zooals wij boven gezien hebben, reeds van de

oprichting af door Coster en de zijnen met de orthodoxe predikanten gevoerd was. Behalve den titel en eenige mededeelingen, ons reeds van elders bekend, is er over den eigenlijken strijd niets te vinden.

Onwillekeurig dringt zich de vraag bij ons op: wat mag de reden zijn, dat de schrijver, anders zoo nauwgezet in het nasporen van alle bronnen, die op zijn onderwerp betrekking hebben. in dezen zoo met den Franschen slag er heeft doorgeslagen. Is hij misschien huiverig geweest die zaken, den preekstoel rakende, nader uit te pluizen, of is gebrek aan tijd om die bronnen op te sporen, waarmede hij (zie het voorbericht) nog onbekend was, er oorzaak van? Waarschijnlijk is dit laatste het geval, en heeft de schrijver zich te zeer gehaast zijne bekroonde studie het licht te doen zien. Niet alleen dit hoofdstuk, ook andere (*Tijdspiegel* en *Gids* hebben er reeds op gewezen) getuigen van dien spoed, getuigen van een dikwijls blindelings vertrouwen op oordeelvellingen van anderen, terwijl die hoofdstukken, waarvoor, zou men iets nieuws leveren, langere bronnenstudie noodig was, zeer onvolledig en oppervlakkig behandeld zijn; zooals o.a. De Akademie en In Liefde Bloeijende, De Strijd met Krul, en het Tooneel en zijne Tegenstanders.

Juist van den Amsterdammer, meer dan van den vreemdeling, had men mogen verwachten, dat hij, wat er in Amsterdam aanwezig was, gebruikt had om ons eene geschiedenis van het Amsterdamsch tooneel te geven zoo volledig mogelijk.

Eene oppervlakkige geschiedenis hadden wij reeds; werd er eene nieuwe geschiedenis van het tooneel de wereld ingezonden, waarom die dan zoo heet van den rooster gegeven, terwijl de schrijver zelf weet, dat zij niet volledig is.

Mag de critiek aan een antwoord op eene prijsvraag veel vergeven, in achtnemend den beperkten tijd, waarin het werk volbracht wordt, in het oog houdend, dat het slechts eene studie is; niet alzoo, wanneer het een wetenschappelijk werk geldt, dat haar ter beoordeeling wordt gegeven. Al is het het uitvloeisel eener prijsvraag, toch mag men dezelfde eischen er aan stellen, die men aan elke andere historische studie stelt. De schrijver toch

is dan niet meer aan den tijd gebonden; niets belet hem alle bronnen op te sporen, de zaken zelve zoo nauwkeurig mogelijk te beschrijven.

Zij, die hem rieden zijn werk zoo uit te geven, misschien in den waan, dat de toevoeging op den titel: ‘bekroond met de gouden medaille door de Leidsche Akademie’ de critiek zoude noodzaken een anderen maatstaf er voor aan te nemen, hebben den Schrijver en zijn boek er geen dienst mede gedaan.

Mocht de Schrijver er eenmaal toe besluiten zijn boek om te werken, òf, daar hij ditmaal het gebouw en zijne administratie als hoofdzaak heeft gegeven, er toe overgaan om in een tweede deel ook de tooneelstukken, de schrijvers en de spelers, en hunne verhouding tot het publiek te behandelen, dan zal datgene, wat hij van zijne vondsten in het Archief van het Weeshuis en elders ongebruikt heeft gelaten, gevoegd bij hetgeen in door hem nog niet gebruikte bronnen, als de groote menigte tooneelspelen, de Protocollen van den kerkeraad, verspreide opstellen en brieven over het tooneel te vinden is, hem zeer zeker in staat stellen een werk te leveren, dat ons de geschiedenis van het tooneel te Amsterdam in al zijn omvang, helder en duidelijk voor oogen stelt.

Haarlem, 1 Maart '75.
I.H. GALLEÉ.

Bladvulling.

12 *Nov.* 1626.

Alsoo groote insolenties gepleecht sijn dese voorleden dagen van de jeucht op de paepsche St. Martensavond, *ende de paepsche conventiculen onder de poorters deser stede genoechtsaem opentlijck inbreken*, *wort goet gevonden den H.B. te versoecken*, *dat sij daer inne met ernste willen voorsien ende promptelijck ordre stellen tegen de paepsche St. Niclaes-avent*.

29 *Maert*, 1629.

Ds. Smoutius stelt voor te prediken tegen de nieuwe fatsoenen der cledinghe ende ze den lidmaten te verbieden.

Protoc. v.d. Amsterd.
Kerkenraad.

Uit de Salische wet
door H. Kern.

Kapittel VI der Lex Salica, hetwelk handelt over 't ontvreemden van honden, luidt in de uitgave van Merkel als volgt:

1. Si quis sigusium magistrum furaverit aut occiderit, cui fuerit adprobatum, malb. leudardi[1], hoc est 600 dinarios, qui faciunt solidos 15, culpabilis iudicetur.

2. Si quis canem qui legamine novit, post solis hoccasum occiderit, sicut superius diximus intemamus.

3. Si quis pastoralem canem furaverit aut occiderit[2], 120 dinarios, qui faciunt solidos 3, culpabilis iudicetur, excepto capitale et dilatura.

Gelijk men ziet, worden hier drie gevallen genoemd; het eerste betreft het stelen of dooden van eenen jachthond; het tweede van een huishond die bij dag aan de ketting pleegt gelegd te worden, of bandrekel; het derde van een herdershond. De boete voor eerstvermelden diefstal is bepaald op 600 denaren, waarvan de technische term is: leudardi. Op het dooden van een huishond staat dezelfde boete, want de woorden *sicut superius diximus intemamus* (d.i. *intimamus*) beteekenen: ‘leggen we als boete op (eigenlijk dagen wij) zooals hierboven gezegd.’ De dief of dooder van een herdershond heeft daarentegen slechts 120 denaren te betalen.

De tekst spreekt zóó duidelijk, dat wij zonder schroom of aarzeling het misplaatste cijfer 2, hetwelk de uitgever achter *occiderit* en vóór 120 *dinarios* gezet heeft, overbrengen naar den voorafgaanden regel, en wel achter *sicut superius*. Immers de Frankische termen luiden, in de verschillende Hss., als volgt:

leodardi	2. 7. 9. 10.
leudardo	8.
leosdasdi (l. leodardi)	*sive* theoprano 10.
theofoano	6.

In plaats van éénen term, leveren de Hss. ons twee geheel verschillende woorden, die echter hetzelfde aanduiden, zooals blijkt uit het Latijnsche woordje *sive*, hetwelk in 10 tusschen de twee Frankische termen staat. Nu is *leudardi* een naam voor eene boete van 600 denaren, en kan dus onmogelijk te pas komen bij het stelen of dooden van een herdershond, waarvoor uitdrukkelijk 120 denaren boete voorgeschreven zijn.

Het andere woord *theofoano*, *theoprano* is, zooals men op 't eerste gezicht ziet, bedorven. Wanneer men weet dat *pr* en *ph* meer dan eens door de afschrijvers verward zijn geworden, dan kan men reeds bevroeden dat de laatste drie lettergrepen, in de twee Hss. 6 en 10 evenzeer, maar op verschillende wijze bedorven, te herstellen zijn in *ophano*, *ofano*. Hierin herkent men Os. *ovan* (*obhan*), of *obhana*, *obhane*, *obhona*, Ohd. *obana*, Nnl. (*b*)*oven*. Dit in 't Latijn vertaald, geeft *superius*. Derhalve moet in *the* of *theo*, 't welk in beide Hss., vóór *ofano* staat, een woord vervat zijn, dat aan 't Latijnsche *sicut* beantwoordt. Aangezien ‘als boven’ slaat op 600 dinaren, en deze boete met den term *leudardi* pleegt bestempeld te worden, spreekt het van zelf dat in ons geval *leudardi* en ‘als boven’ geheel hetzelfde te kennen geven, en dat men zich naar verkiezing van den eenen of anderen term hier bedienen mocht, zooals dan ook door het woordje *sive* in 10 aangeduid wordt.

We zullen nu eens zien wat er in de Novellen der wet ter bevestiging of nadere verklaring van het bovengezegde te vinden is. Wenden we ons 't eerste naar Novelle 32, van dezen inhoud:

‘Si quis canem acutarium furaverit, malb. *hunuane*, sunt

denarii 600, qui faciunt solidos 15, culpabilis iudicetur excepto capitale et dilatura. - Si quis canem qui ligamen novit, post solis occasum occiderit, malb. *rephuouano*, sunt dinarii 600, qui faciunt solidos 15, culpabilis iudicetur, excepto capitale et dilatura.'

In 't eerste geval staat als boete hierboven *hunuane* in Hs. 6; daarentegen heeft Hs. 10 *chunnouano*. Waar later 6 *rephuouano* schrijft, vertoont 10 zoowel *theophano* als *reppophano*. Men herinnert zich dat we de lezing *the ophano* (d.i. *ofano*) reeds uit vergelijking van twee corrupte lezingen opgemaakt hadden. Dat *hunuane* en *chunnouano* verknoeiingen zijn van eene andere lezing, is duidelijk, alsook dat het laatste bestanddeel is *ovane* = *ovano*, d.i. boven. *Hun* en *chunn* moeten den Frankischen vorm van 't Os. *huo*, *huuo* of *huiu*, *hui*, Nhd. *wie* verbeelden. De twee Frankische woorden in 't Latijn vertaald, geven in allen geval '*sicut superius*.' Juist de rijkdom van vormen dien het relatieve voornaamwoord, ook als voegwoord, bezit, maakt het zoo moeielijk te beslissen uit welken vorm het knoeisel der afschrijvers ontstaan is. Ik houd *the*, hoewel het als relatief voegwoord, optreedt, gelijk trouwens van het voornaamwoord van denzelfden stam overbekend is - voor een synoniem van *huu*, *chui* (of hoe men ook te lezen hebbe), en niet voor eene schrijffout. Daarentegen zou zich *repp* = *rephu* wel als een verhaspelde en verkeerd gelezen vorm des voegwoords, Got. *hvaiva*, of Os. *hueo* (in Heliand, Cod. Monac. 142, uitg. Schweller), Ohd. *hweo*, enz. laten verklaren. Want indien een afschrijver in een codex in Angelsaksische hand geschreven, zag staan *hvevv*, *hvev* (spr. *hwêw*), kan hij het licht met *hrepu*, *hrep* verwarren, te meer daar de afschrijvers der ons bekende Hss. blijkbaar geen woord Frankisch verstonden.

Uit eene andere Novelle, te weten 184, leeren we weinig. Het heet daar:

'Si quis veltrum agutario furaverit, malb. *chun ovano*, sunt denarii 600, qui faciunt solidos 15, culpabilis iudicetur, excepto capitale et dilatura.'

In plaats van *chun* (l. *chuu* of *chuiu*) *ovano* in 7 en 9, heeft 8 *chun abana* (l. *obana*). De schrijfwijze met *f*, *v* en *b* om onzen

Nederlandschen *v*-klank uit te drukken, vindt men in de Frankische termen der Lex Salica naast elkaar in zwang, evenals in de oudste Nederlandsche, o.a. Geldersche, charters. Voorts is *obano* = *ovana* = *ofana*, blijkens het Os., een wettige bijvorm van *ofano*. Omtrent de ware lezing van het relatieve voegwoord blijven we nog steeds in 't onzekere. Zoolang ons die van elders niet bekend wordt, kunnen we hem met behulp van zulke slechte Hss. niet nauwkeurig bepalen; veronderstellen we als 't waarschijnlijkste *huiu* (*chuiu*) en *huew*. De hoofdzaak, de beteekenis der Frankische woorden, is, geloof ik, in 't licht gesteld. En als de lezer het met mij in dit opzicht eens is, dan zal hij zich waarschijnlijk kunnen vereenigen met de gevolgtrekking dat het voorkomen van zulke woorden als ‘gelijk boven’ te midden van den Latijnschen tekst, geheel onverklaarbaar is, tenzij we aannemen dat die tekst eene vertaling is van eenen Frankischen. De andere gronden die ik vroeger daarvoor aangevoerd heb, zal ik hier niet herhalen.

Ten slotte eene enkele opmerking ter verduidelijking, zoo noodig, van de Latijnsche uitdrukking *qui ligamen novit*. Daarmeê is bedoeld een bandrekel die *overdag* pleegt vastgebonden te worden; zulks blijkt uit het toegevoegde ‘na zonsondergang (dus als hij op 't erf rondloopt) doodt,’ en nog duidelijker uit Novelle 269:

‘Si quis vero canem custodem domus sive curtis, qui *die* ligari solet ne damnum faciat, post solis occasum solutum furatus fuerit vel occiderit, 600 dinarios culpabilis iudicetur, excepto capitale et delatura.’

Schijnbare frequentatieven in het Nederlandsch, door A. de Jager.

VI.

Gaffelen.

Het werkw. *gaffelen* ontbreekt in het Woordenb. der Nederl. Taal. Het is afgeleid van het zelfst. naamw. *gaffel*, een tweetandige vork, van welk woord het genoemde Woordenboek de afleiding opgeeft. Voor wat in de Statenvertaling des Bijbels Exodus 27, vs. 3 *crauwelen* heet, zegt de Randteekening: ‘of *gaffelen*, instrumenten met tanden, bequaem om 't vleesch uyt den pot te trecken.’ Het werkwoord is in Drenthe bekend voor ‘'t stroo op den dorschvloer met *den gaffel* opschudden,’ uit welke eigenlijke beteekenis aldaar twee verschillende overdrachtige zijn gesproten, t.w. 1° ‘iemand voor het lapje houden,’ eig. iemand schudden of sollen, zooals het fransch zegt *berner quelqu'un*, iemand op een deken schudden of wippen; 2° ‘gereedmaken, in orde brengen.’ Zie het Woordenboekje van den heer Lesturgeon in de Drentsche Volksalmanakken van 1844 en 1847. In den laatstgemelden zin hebben Bekker en Deken *begaffelen*; Cornelia Wildschut, D. VI. bl. 68: *als ik niets in mijn huis te doen heb*, *of niets te* begaffelen *vind voor mijn evenmensch*, *dan zal ik nu*

en dan eens.... op de kijkdagen gaan. Willem Leevend, D. II. bl. 59: *want ik zie myn man zelden driftig*, *dan als er voor de kerk wat te* begaffelen *is*. D.i. te beredderen. Een anderen zin geeft het taaleigen van Urk aan het woord, namelijk van: iets in 't bezit krijgen, meester worden, eig. eten op zijnen gaffel nemen; zie De Taal- en Letterbode, D. VI. bl. 29. Zoo heeft het nedersaksisch *ingaffelen* voor gulzig eten, de spijs met den gaffel instoppen.

In Heyns' vertaling van Bartas leest men D. I. St. II. bl. 110:

> *On regen*, *storm en windt noch bet te wederstaen*,
> *Op struycken*, *dïe zy daer van pas* gegaffelt *vonden*,
> *Ghesnoeyde Eykens met gheblaerde draden bonden*,
> *Voor balcken ende dak*, *die cruyssende wel vast*.

d.i. gaffelsgewijze ingericht of gereedgemaakt vonden, zooals de de twee zijden van een dak in een scherpen hoek, en dus als een gaffel, samenloopen.

Op plaatsen, waar men de vischvangst uitoefent, is bekend het woord *gaffelaar* als benaming van een daartoe bestemd schip, welks vorm daarmede in verband zal staan. Zoo zong de predikant Porjeere, in zijn Afscheid aan Delfshaven, (Dichtmengelingen, 1792) bl. 32:

> *Bezeilde en snelle* gaffelaar -
> *Mijn hart word straks dat zoet voortaan niet meer gewaar*,
> *Dat zich mijn wensch deed mengen*
> *In uwer visschren beê*.

In het dialect van Bremen is *gaffelschip* dergelijk vaartuig, volgens het Mittelnied. Wörterbuch von Schiller und Lübben ‘navis rostro munita.’

Heuvelen, hovelen.

Kiliaan heeft deze werkwoorden voor tot een heuvel rijzen, zwellen. Zoo leest men bij Hooft, Henrik de Groote, fol. 69: *dat de koegel meestentijdts quam te smoren in wat* geheuvelde *aarde tusschen beiden gelegen*. D.i. aarde die zich tot heuvels

vormt. Doch *hovel* is bij Kiliaan ook rugverhevenheid, anders bult genoemd, en vandaar leest men in het Somerstuck van den Passionael, fol. 155 verso: *een wijf....die seer wonderlijc was mit een* hovelden *rugge die si hadde*.

Het werkw. *heuvelen* of *hovelen* moge verwant zijn aan *heven*, *heffen*, zooals Ten Kate aanneemt in zijne Aenl. D. II. bl. 213: als frequentatieven daarvan zijn ze niet aan te merken. Zij duiden niet aan een herhaald of voortdurend *heffen*, maar het vormen tot eene verhevenheid, die onder den naam van *heuvel* of *hovel* bekend is; van deze naamwoorden zijn ze denominatieven. Ten Kate zegt dan ook ter aangeh. plaatse: '*Heuvel*, *hovel*, waer van ons *Hovelen*, *Heuvelen*.'

Korzelen.

Het bijv. naamw. *korzel* wordt bij Plantijn en Kiliaan omschreven door 'kijfachtig, lichtgeraakt, gemelijk, gramstorig;' beteekenissen die het woord steeds had en nog tegenwoordig bezit. Zie de voorbeelden door Weiland bijgebracht.

Vanwaar is dit woord herkomstig?

Er is op te merken dat voor de afleiding *korzelig* in de volksspraak ook gezegd wordt *korrelig*, zooals in 't gemeen vóór de *r* de *z* of liever de *s* (waarmede ook *korzel* gespeld werd) vaak wordt ingevoegd of uitgelaten. In dien vorm leest men het woord bij Burlage, Academ. Tafereelen, bl. 104:

> - *een flaauwe vent*,
> *Die*, *altijd* korrelig *en kregel*,
> *In ieder' waardig' oud-student*
> *Een type ziet van geldverkwisters*.

Men zal verwantschap mogen aannemen tusschen ons *korzelig* en het nedersaksische of platduitsche *kurrig*, bij Dähnert verdrietig, verstoord; bij Danneil vroolijk, doch met het bijdenkbeeld van lichtgeraakt en toornig. Wat bij Plantijn en Kiliaan *korzelhoofd* en *korzelkop* heet, is in het genoemde dialect bij Tiling *kurrelkoppsk*.

Met de gissingen van Tuinman, dat *korzel* eigenlijk *kortzel* is van *kort*, omdat men van een haastig mensch zegt: *hij is kort van stof;* of dat *korzelig* verbasterd zou zijn van *horzelig*, houden we ons niet op. Meer aandacht verdient Weilands opmerking, dat het eerste deel van *korzel* veel overeenkomst schijnt te hebben met het fransche *courroux;* eene opmerking waaraan gewicht wordt bijgezet door het westvlaamsche *korzei*, hetwelk (zooals De Bo ons leert) 'misnoegd, gram, gestoord' beteekent, en hetzelfde is als het fransche *courcé*, *courroucé*, vertoornd, verbitterd. Aan dit *korzei* stelt De Bo het nederl. *korzel* gelijk, en ook Grandgagnage, die het waalsche werkw. *si corrci* heeft voor *se courroucer*, vergelijkt daarbij het hollandsche *korzel*, *korzelheid*.

Ondanks het schijnbaar aannemelijke van deze afleiding vind ik er eenig bezwaar in. *Korzel* en *korzei* beteekenen niet hetzelfde, en dat de westvlaamsche spreekwijze: *hij miek zich korzel en korzei* tautologie zou zijn (zooals De Bo beweert) behoeft niet te worden toegegeven. Het eene beteekent toornig, gram, en duidt alzoo eenen voorbijgaanden gemoedstoestand aan; terwijl het andere den zin heeft van kregel, lichtgeraakt, opvliegend, en dus doet denken aan eene meer blijvende gesteldheid van het gemoed, aan iemands aard of karakter. Eerder dan aan het fransche *courcé* zou ik ter asleiding van ons *korzel* aan een' duitschen oorsprong denken.

Het platduitsch, namelijk, heeft het werkw. *kurren*, bij Dähnert verklaard door ontevreden zijn, morren; Fulda, in zijne Idiotikensammlung heeft *körren* voor pijnlijk aandoen, verdrieten. Daarvan is het boven reeds vermelde *kurrig* en dan ook het nederl. *korrelig*, *korzelig*, *korzel*, als afleiding aan te merken.

Van *korzel* is bij ons een werkw. ontstaan; Antwerpsche Spelen van sinne, bl. 655:

> *Heyn Corsel en heeft nog niet* wt ghecorselt,
> *Want de wespe lcydt mij int hoot en horselt.*

'Heyn Corsel' die van zich-zelven spreekt, is een der handelende personen. De beteekenis is duidelijk: heeft nog niet geëindigd, zijne korzelheid te toonen. Vooral werd het deelw. *verkorzeld*

als bijv. naamw. gebruikt voor ‘tot een hoogen trap van *korzelheid* gebracht.’ Dus Vondel, Toon. des Mensch. Levens, bl. 15:

De Molen slapet wel een wijle windeloos,
Soo doet ook Godes wrake, *al zijn wy noch zoo boos*:
Maar als de stormwind blaast als oft hy waar verkorselt,
De zware Molensteen al 't graan tot gruys vermorselt.

Dezelfde, Pascha, bl. 48:

Hoe hij meerder rees verkorselt,
Hoe hij platter valt vermorselt.

Oudaan, Uytbr. over het Boek Jobs, bl. 190, waar van een ‘in grimmigheid onhandelbaar beest’ gezegd wordt, dat het alles:

- *in zijne woede uitzinnig en* verkorzelt,
  Verplettert, *en vermorzelt*.

In het behandelde woord kwam mij eenmaal de verwisseling voor van de korte *o* met de korte *u*; Randteekening in den Statenbijbel, op Spreucken 11, vs. 23: *Vyantschap ende* curselheydt.

Trijselen.

Kiliaan heeft dit werkwoord in twee beteekenissen. 1°. van zeven, ziften, en 2°. traag werken, langzaam iets verrichten. De laatste beteekenis wordt door hem geacht eene overdracht te zijn van de eerste. Die overdracht zou wel aan te nemen zijn; doch de verwante talen doen zien, dat we hier met tweederlei *trijselen* te doen hebben; *vooreerst* zulk een werkwoord, dat talmen, dralen, aanduidt, in de nedersaksische dialecten *drijselen*, hetwelk een frequentatief is van *triesen*, *trijsen*, hoogd. *driesen* enz.; zie mijn Woordenboek der Frequent. op het woord. *Ten andere* een gelijkluidend werkwoord, dat ziften, zeven, beteekent en geen frequentatief is.

Het hier bedoelde werkwoord komt schaars voor. Ik trof het in onze schrijvers alleen aan bij Valcoogh, Cronijck van de Sijpe (druk van 1740), bl. 67:

Daer is niet of gecomen die saeck is vercout,
Tworde hier gecreysselt (*l.* getreysselt) *en daer ghewannen*,
Als den een was gereet, *was dander onghereedl*.

Het tegenoverstaande *wannen* doet hier bij *treysselen* aan ziften of zeven denken. Zoo mede bij Tuinman, Rijmlust, bl. 171:

Gedorssen terwe word getryzelt.

Het vlaamsch dialect zegt *trezelen*, dat Schuermans en De Bo in hunne Woordenboeken verklaren door ‘graan zuiveren met den trezel, het van kaf gezuiverde graan nog eens door den trezel opmalen om het geheel te zuiveren.’

Voor het hier voorkomende naamwoord *trezel* heeft Kiliaan *trijzel*, zeef, graanzift, verwant aan het fransche *tresse*, oudfr. *trèche*, *treschée*, d.i. eene vlecht, eig. een plat weefsel van dooreengevlochten haren, zijden of andere draden. De gemelde vorm *treschée* verklaart het vlaamsche *trezel* voor zijgziftje, dat Schuermans niet wel weet thuis te brengen. Vandaar ook bij Kil. *trijseerbekken*, *treseerbekken*, het laatste mede vlaamsch voor vergiettest of doorslag, een werktuig om vochtige bestanddeelen uit spijzen of andere voorwerpen te doen doorzijgen. Men leest het woord bij Willems, Mengelingen, bl. 377: *Item een scheerbekken*, *waerd tien grooten vlaemsch. Item een klein* tresierbekken, *waerd vier grooten vlaemsch*.

De gedachte van Schuermans dat *trezelen* het frequentatief zou zijn van *tresen*, bij Kiliaan voor drinken opgeteekend, is te wijten aan Meijer, die in zijn' Woordenschat opgeeft: ‘*Traezen*, drinken, den drank, gelijk als door een zeef ingieten.’ Zoo zou men met de overdrachtige beteekenis beginnen, in plaats van te eindigen.

Meer aandacht verdient de opmerking van Bilderdijk, in zijne Geslachtlijst, dat het woord *teems*, een haren zeef, insgelijks een weefsel beteekent. Is zij juist, dan zou dit woord met zijne verwanten *tamis*, *tamigio* enz. niet meer zoo onzeker van afkomst zijn, als Diez, Etymol. Wörterb. I 406, meende.

Edekeren.

Het ww. *edekeren* komt enkele malen in het middelned. voor. Maerlants Rymbybel, vs. 5340 en 5341:

God verboot hem in der jeesten
Tetene alrande beesten
Die de voete hadden geheel,
Sine waren ghesplet in ij-deel,
Alse den scape ende der coe.
Ooc moest edekeren *daer toe*.
Die niet edekeren, *alse dat swijn*,
Moesten hem ongheorlovet sijn.

Op beide plaatsen heeft de variant *edeken*, zooals men in hetz. werk vs. 1156 leest:

Zuver heetmense, *die splet voete sien*
Ende bi naturen edekens *plien*.

In des Schrijvers Naturen Bloeme (uitg. van Dr. Verwijs) vindt men D. I. bl. 26:

Alre meest alrehande diere
Die plegen edekens *maniere*,
Dats die vermalen haer spise enz.

waar de variant luidt: *edekerens*.

De Hoogl. David noemt in zijn Glossarium *edekeren* het frequentatief van *edeken*. Wat den vorm der woorden betreft, schijnt dit werkelijk zoo; doch bij nader onderzoek, valt de schijn weg.

Edekeren is niet van een ww. *edeken* ontstaan, maar de omzetting van *edereken*, bij Kiliaan *ederikken*, afgeleid van *ede* en *rikken*, d.i. her en kauwen, zooals Ypeij aanwijst in het Taal-, Dicht- en Letterkundig Magazijn van Brender à Brandis, D. II. bl. 280. Het middelhoogd. zegt *iterucken*, *idrucken*, *idrocken*, zie Lexers Mittelhd. Handwörterb. i.v.; het oudhoogduitsch *itaruchjan*, zie Graffs Sprachschatz, II. 435, en het beijersch bij Schmeller (I. 129) *itkeuen* en *itrucken*; terwijl het angelsaksisch *edrecan edorcan*, volgens Schmeller (III. 46) eene omzetting van *edrocan*, heeft. Voor het nederlandsche *ede* hebben de andere talen *ite*, *id*, *ita*, *it* en *ed*, d.i. her of weder. En voor *reken* of *rikken:*

rucken, *rocken*, *ruchjan*, *recan*, *rocan*, kauwen, verwant aan het lat. *ructare*, oprispen.

De Teuthonista heeft voor *ederikken*: *ederkauwen*, en die vorm komt bij de vroegere nederlandsche schrijvers dikwerf voor; zie De Taal- en Letterbode, V. 60. Hij werd ook saamgetrokken tot *eerkauwen;* b.v. Coornherts Wercken, D. II. fol. 220 verso: *Hebdy oordeel*, *Leser*, *soo* eerkauwet *desen sin*. Fol. 213: *de spijse als eens gheknouwt ende gesmaeckt zijnde*, *moet nog andermaal* eerknouwet *zijn*. Het voorvoegsel komt dan overeen met het nedersaksische *eder*, *ader*, *adder*, weder, samengetrokken tot *ar* en *er*, waarvan ons *erkauwen*, als bij Oudaan, Uytbreyding der Psalmen, D. II. bl. 121:

> *Want de ziel* erkauwt *de soetheyd*
> *Zijner Goddelijke goedheyd*.

later *herkauwen*. Het verwondert mij, dat Ypeij, t.a.p. *ederkauwen* niet toe kan laten, maar daarin eene vergissing ziet voor *edekauwen* of *wederkauwen*.

Uit het bovenstaande blijkt, dat ik, in den Taal en Letterbode (V, 59-61) over *Heikeren* handelende, mij vergist heb, met (ald. bl. 60) in *ederikken* eene vervorming te zien van *ederkewen*, *ederkauwen*.

Wat het middelned. *edeken* betreft, te onrecht als het primitief van *edekeren* begroet: ik erken dien vorm niet te kunnen verklaren, en houd hem voor uit verkorting of misverstand ontstaan.

Jadderen, Uijeren.

Wanneer de koe geklafd heeft en dan veel melk geeft, zegt men *de koe jaddert*, volgens Berkhey, Nat. Hist. van Holland, D. IV. St. II. bl. 174. Volgens hetzelfde werk, D. VII, bl. 146 heet het opzwellen van den uijer vóór het kalven *uijeren*. Kiliaan spelt mede *huideren*. Volgens De Bo is *euren* in het vlaamsch en volgens Weiland *nuren* in den tongval der Veluwe, het zwellen der uijers. In het nedersaksisch is *jiddern* een grooten uijer krijgen, en is het hoogduitsche *eutern* met melk gevuld worden.

In de hoofdzaak komen deze beteekenissen overeen en die is: het uitzetten of toenemen van den *uijer* door het toevloeijen der melk bij de koe, en de vorm der woorden verschilt naar dien der zelfstandige naamwoorden, die de werkwoorden opleverden, en die zelve spruiten zijn van een onbekend alleroudst wortelwoord, dat zich in alle verwante talen in velerlei gedaanten vertoont.

Doorgaans wordt het hier bedoelde ligchaamsdeel van vrouwelijke zoogdieren bij ons *uijer* of *uijers* genoemd. In de wandeling zegt men ook *elder* en *uur*, van welk laatste het bekende *uurboord* en welk eerste reeds voorkomt Vlaerd. Redenrijckbergh, 117 (van een dam):

> *Waeromt ontbindt hij niet een aers* elder *beladich?*
> *Wie doet hem dringen na de Tepel onverzadich?*

Coornhert, Wercken, D. I. fol. 309 verso:

> *Ick arm schaap bedwonghen van mijn herder dwaas*,
> *Suyghe met mijn* elders, *t'alder uyr*
> *Twolfken fel -*

Volgens Boumans Volkstaal in Noord-Holland beteekent *uur* aldaar alleen de speen. Kiliaan heeft: *uder*, *uider*, *huider*, *euder*, *uur*, *eur*, *neur*, en het tegenwoordige vlaamsch zegt *eur*, *heur*, *heurg*.

Vondel bezigde meermalen *jadder*; Salomon, bl. 10:

> *Al t' voetsel dijt tot melck*, *waer van* de jadders *zwellen*.

Hier wordt van ‘het vee’ gesproken. Meer bepaald van de geiten luidt het in de Vertaling in Dicht van Virgilius, bl. 98:

> (*Zij*) *kunnen*, *van haar melk en* jadder *overlaên*,
> *Heel kommerlijck naer stal den drempel overgaen*.

's Mans proza-vertaling heeft hier bl. 71: *den vollen uier*. Dus ook de waardige navolgers van den Keulenaar; Poot, Gedichten, D. I. bl. 5:

> *Daer Pales koe en schaep roomzwangre* jadders *dragen*.

Uit zijn Akkerleven kent iedereen het:

> *Schaepescheeren*, uiers *drukken*.

Higt, Gedichten, bl. 308:

> *De melkkoe kan haar* jadder *nauwlijks tillen*
> *Uit 't lange gras* -

en Brender à Brandis' Kabinet, D. V. bl. 321:

> *De gladde koeien gaan door malsche klaverbladen*
> *Tot aan de kossems*, *en* hun jadders *zijn beladen*
> *Van room*. -

In de zeventiende eeuw vond ik mede *ulder*; Den Nederduytschen Helicon (door K. van Mander en anderen), bl. 181:

> *Den* Ulder *uwer deught is nau* (d.i. *nu*) *genoegh ghemolcken*.

Lydius, Vrolicke Uren des Doodts, bl. 3:

> *Al baert het jonge Oy gedurich sonder leet*,
> *En dat het gretigh Lam stracx om* den ulder *bleet*.

Bij den genoemden Van Mander vindt men het vlaamsche *eur*, Bucolica en Georgica, bl. 18:

> *Drijft u schaep-kudd' int schaeuw*: *want*, *kinders*, *siet*.
> *De hitte mocht de melck al doen te niet*,
> *Als nu onlancx en mochten tot bedrucken*,
> *Dan al vergeefs* d' eurs *met den handen drucken*.

En bl. 55:

> *Soo moeten oock van claver sat te vollen*
> *U koeyens* eurs *met melck al zijn gheswollen*.

Ten slotte nog twee opmerkingen.

De reeks der vormen, die Grimms Wörterbuch op het woord *Euter* geeft van de verwanten, kan uit het bovenstaande nog aangevuld worden.

Het pogen van Bilderdijk in zijne Geslachtlijst, om van de woorden *jadder* en *uijer*, die de nederlandsche denominatieven *jadderen* en *uijeren* opleverden, eene afleiding te geven, was in den wind schermen.

Reimeren.

Een land reimeren is in het middelned. een land op schatting of rantsoen stellen, door het betalen van eene geldsom zich doen vrij- of loskoopen; Melis Stoke, D. I. bl. 126:

> - *als hi int lant quam verdreven*,
> *Quamen an hem de baroene*,
> *Poerters*, *ridders van hoghen doene*
> *Ende baden hem om helpe ghinder*
> *Van dat Rikilt ende haer kinder*
> *Vlaendren* reimerden *also zware*.

Maerlant, Spieg. Hist. D. III. bl. 349:

> *Doe dede hi* reimeren *met gewelde*
> *Ingelant om ghenen scat*.

Ald. bl. 350:

> *Daer naer*....
> *Doe hi in Normendien hem helt*,
> Reimerde *hi tlant so met gewelt*
> *Dat die lantlieden van binnen*
> *Ne hadden waermede tlant gewinnen* (d.i. *bebouwen*).

Dez. Heimel. der Heimelijkheden, bl. 98:

> *Raet hi*, *dat hi* remere *sijn lant*,
> *So eist sijns heren dootviand*.

Kausler, Doukmäler, Th. I. S. 52:

> - *Rikilt*, *die was des lants vrauwe*,
> *Dede al den lande soe groeten rauwe*....
> *Dat soese met harer ghewelt*
> Reimerde, *ende roefde om dat ghelt*.

Ook personen worden gerantsoeneerd, vrijgekocht; Maerlant, Spieg. Hist. D. III. bl. 27:

> - *een Gote ende hiet Balle*,
> *Ende hadde met ongevalle*
> *Eenen dorpere in sire oude*,
> *Dien hi pinen ende* reimeren *woude*.

Der Leken Spieghel, D. III. bl. 213:

- heren die pinen omme dat
Si vergaderen willen scat
Ende haer vole reimeren *daer bi*
Wedert recht of onrecht si.

Parthonopeus, door Bormans, bl. 163:

Dat segghic u, *so wien hi vinc*,
Dat hi nie geremert *danen ginc*.

Ook zich zelven; Roman van Limborch, D. I. bl. 127:

Hets recht, *ic ben u ghevangene;*
Micti mi te doedene of te hangene,
Ghi doet wel, *inne mages niet weren;*
Maer hoe hier es gheveren,
Wilt u een lettel bat beraden....
Ic sal soe sere reymeren mi
Dat u wonder hebben sal.

Van Heelu, Rijmkronijk, bl. 116:

Tsertoghen oem van Brabant,
Ende daertoe menich vrome seriant
Op borgen ute gegeven,
Die daer alle doot bleven,
Ghereimert *van haren goede*.

d.i. wier goederen op rantsoen gesteld waren. Melis Stoke, D. I. bl. 70:

Want et en es te wanen niet
Dat al dat ghemene diet....
Gheremerden *niet die diere stene*
Diemen inde taefle ziet.

d.i. zooals Siegenbeek (achter de aangeh. Heim. der Heim. bl. 476) zegt: den prijs bijeenbrachten, en alzoo dus weder: losof vrijkochten.

Ongeremert is: niet op rantsoen gesteld; Roman van Limborch, D. I. bl. 104:

Mochten si haer recht allene verweren,
Daer si alle omme te stridene dincken
Eer siit hem iet laten mincken

Dat si begheren boven al,
Mi dunct dat ment u laten sal
Ongheremert *henen varen*.

(De druk heeft *ongherentert*; doch zie prof. De Vries' Proeve van Midd. Taalz. bl. 129). - Men ontmoet ook de afleiding *reimering*; Maerlant, Spieg. Hist. D. I. bl. 365:

Magerlike gaf men hem broot
Dat hi van hongre niet bleve doot;
Want si waenden hebben gehat
Van sire reimeringen *groeten scat*.

Het latijn heeft hier: *redemptio*. D. II. bl. 412:

Cylpric brae ende hevet ontset
Ende verbrant die quade wet
Entie brieve ende alle dinge
Die boerden ter reimeringe.

Roman van Limborch, D. I. bl. 105:

Men vragedem sere....
.... *of hi grote* reymeringhe
Hadde gelooft, *daer hi hem mede*
Hadde ghequiit wter stede.

d.i. rantsoen, losgeld.

Huydecoper, die het werkw. *reimeren* het eerst ontmoette, verklaarde het minder juist door ‘plonderen, berooven;’ zie de aant. op Melis Stoke, t.a.p. Prof. De Vries zegt in het Glossarium op Der Leken Spieghel dat die onjuiste verklaring ‘reeds verbeterd is in het Gloss. op *Limborch*.’ Doch vroeger en beter was die aanwijzing gedaan door Bilderdijk, in zijne Geslachtlijst (1822) op *Ransoen*, en in zijne Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden, D. IV. (1823) bl. 144.

Willems, in het Glossarium op Van Heelu, stelde: ‘*Reimen*, *reimeren*, zie *Gereimert*.’ Zoo die vorm *reimen* eenigen grond had, zou men *reimeren* als een frequentatief er van kunnen aanmerken. Dan, van het bestaan van het werkw. *reimen* is tot hiertoe geen spoor voorgekomen. Men zal dus wel doen, met in *reimeren*, *remeren*, *gheremeren*, geen frequentatief te zoeken, maar

het met Bilderdijk en anderen voor het latijnsche *redimere* te houden, dat los- of vrijkoopen, rantsoeneeren, beteekent, en in het oudfransch voorkomt onder de vormen *raimbre*, *reembre*, *reemre*, *reembrer*, *reimbreer* enz. Zie Roquefort.

Misschien zal iemand meenen, dat ik bij de opgave der voorbeelden van *reimeren* over 't hoofd heb gezien de plaats, uit den roman van Guerijn van Monglavie, medegedeeld in Bilderdijks Verscheidenheden. Men leest daar D. IV. bl. 132:

Dan salic spelen te minen besten,
Ende winnen binnen der vesten,
Ende doen u nemene *uwen fijn*,
Ende hem allen dier binnen sijn.

Volgens Bilderdijk moet voor *nemene* gelezen worden: *remeren*; en *fijn* is dan boete, verbasterd uit het fransche *peine* van *poena*. Hoewel Prof. Clarisse die '*emendatie* uit *conjectuur*' zonder bedenking te maken overnam (zie de aant. op de Heim. der Heimel. bl. 477), meen ik echter dat zij geheel verkeerd is. *Fijn* voor *pijn* zal wel eene ongehoorde verwisseling zijn. Het woord beteekent als veelmalen einde, en de uitdrukking *iemand zijn fijn nemen* is hem doen sterven, hem om het leven brengen. De meer gewone uitdrukking bij onze Ouden is *zijn ende nemen*, anders ook *zijn ende doen*. Zoo leest men *zijnen fijn doen*, Lancelot, B. III. vs. 17030:

Een casteel daer toe behoren
Vif gebrodere ute vercoren,
Die menigen doen sinen fijn.

Serrure, Vaderlandsch Museum, D. I. bl. 70:

Sijn vel scoerdemen met allen
ende dedem *daer* sinen fijn.

Tijferen.

In Tuinmans Rymlust leest men bl. 163 den versregel.

Uit boomen word wel drank getijfert.

Prof. Veth verklaarde, in de zitting der Kon. Academie (Afd. Letterkunde) van 10 Nov. 1873 het werkw. *tijferen* door palmwijn tappen, en hield het voor een woord van spaanschen of portugeeschen oorsprong, in onze Koloniën in gebruik geraakt en van daar in het moederland overgebracht. Zie Verslagen en Mededeel. dier Inst. Tweede Reeks, D. IV. bl. 70.

Verhonderen.

Meermalen komt dit werkwoord voor bij Van Merwede, Uitheemschen Oorlog, bl. 99:

> *Soo gaet gy dan den swaren ramp* verhond'ren.

Lager aldaar:

> *En minneblixemen als 't sand* verhond'ren.

Bl. 145:

> *Daer gaet mijn ballingschap nu weer mijn leet* verhond'ren.

En bl. 156:

> *En met een laet berou de smert* verhondren.

Blijkbaar is de beteekenis vermeerderen, vermenigvuldigen, en men heeft dan te denken aan den eenigszins verbasterden vorm *verhonderen*, voor *verhonderden*, waarvoor men anders zeide *verhonderdvoudigen* en *verhonderdvuldigen*, welke beide woorden meermalen bij nederlandsche schrijvers worden aangetroffen. *Verhonderden*, van *honderd* als getal in het algemeen genomen, is dus bij honderden toenemen, in getal of uitbreiding aanzienlijk vermeerderen.

In de Informacie upt Stuck der Verpondinghe komt het werkwoord *verhonderden* voor, doch in een' anderen zin. Men leest daar bl. 199: (*zij*) verhonderden *alle* 6 *of* 7 *jaeren eens*, *naedat de luyden verarmen of rijcken: ende hebben omtrent* 2 *jaren geleden* verhondert. Hier is de beteekenis: over de inwoners eener stad eenen omslag maken van *honderden* of gedeelten daarvan, indiervoege, dat iemand die 400 guldens rijk was, gesteld werd op *honderd* en zoo naar evenredigheid.

Verhabelen.

Bij De Casteleyn, De Konst van Rethoriken, bl. 88, leest men:

> *Musike vandt Amphion niet om* verhabelen.

d.i. Amphion vond de toonkunst uit, *op onovertreffelijke wijze*. Ilet werkw. *verhabelen* is gemaakt van het bijv. naamw. *abel*, dat men breedvoerig behandeld vindt in het Woord. der Ned. Taal. Het latijnsche *habilis*, fransch *habile*, geeft opheldering van de schrijfwijze met *h* in het werkwoord.

In De Tijdspiegel van Mei 1867 wees ik aan, dat in het gemelde Woordenboek de afl. *verhabelen* of *verabelen*, en ook andere, als *onabel*, *inabel* en *welabel*, onvermeld gebleven zijn, hoewel ze allen bij onze schrijvers voorkomen. In hetzelfde geval is ook *abellijk*, naar de vroegere spelling *abelick*, die gelezen wordt in Hondius' Moufeschans, bl. 398: *een* abelick *verstant*.

Heiligen.

In Rodenburghs Vrou Jacoba leest men bl. 54:

> - *vleugelen*, *waer meed ghy Hemelwaerts soud vlien*,
> *Om* het gheheylde Koor *der Engelen te sien*.

Men kan hier niet wel anders verstaan dan: *het geheiligde koor*. Wie nu meenen zou, naar aanleiding van het als bijvoegelijk naamwoord gebezigde deelwoord een werkwoord *heilen* te mogen aannemen, waaruit dan met verlengden vorm *heiligen* zou ontstaan zijn, zou zich vergissen. *Geheilde* is voor *geheiligde* gezegd, eene vrijheid, waarbij de vermaarde Rederijker wat ver ging. Van hoeveel adjectieven de vroegere schrijvers ook den uitgang *ig* meenden te mogen afkappen - in Mr. Bogaers Taalkundige Opstellen vindt men tal van voorbeelden - voor *heilig* te zeggen *heil*: daartoe heeft zich, zooveel ik weet, niemand verstout. Aan *de heile geest*, *de heile kerk*, dorst niemand vergâren.

Heiligen is gevormd van het adjectief *heilig*, en dit van het substantief *heil*, d.i. geluk; *heilig* zegt eigenlijk

heil of geluk bevattende of aanbrengende, en *heiligen* iets of iemand heilig maken, als heilig beschouwen of vereeren enz. Zie Beneckes Mittelhochd. Wörterb. I. 652 en het vervolg van Grimms Wörterb. door Moriz Heyne op de woorden.

Als aardigheid vermeld ik hier, dat Tuinman in zijne Fakkel in bedenking geeft, of *heilig* ook beteekene ‘verheven in voortreffelijkheid boven het gemeen’, want het woord luidde oudtijds ook *hillig* (b.v. Haerlems Juweel, 15: *Danckt Godt dien is* hillich) en *hil* is een heuvel. Hem valt echter ook in, op *heil* te denken, doch dat *heil* wordt genomen voor *heel*, geheel, volkomen.

Van *heiligen* is mij bij een schrijver der zeventiende eeuw eene ongewone afleiding voorgekomen. In Oudaans nederlandsche overzetting van De Groots latijnsche werk *Van de Waarheid des christelijken Godsdiensts* (Rotterd. 1680) leest men bl. 403: *Zoo verhaald ons Urbaan de* VIII. *in zijn Bul*, *of besluitbrieven*, *nopende* zijn verheiliging *zelf*, enz. En bl. 404: *diergelijke historien verhaalt men van Xaveer*, *een man van Ignatius makkers*, *tot wiens voorspraak zig het volk begaf*, *en op zijne verdiensten hoopte*, *als 'er in den bul van* zijn verheiliging *staat*, *zelf eer hy een Heilig gemaakt was*.

In het nederlandsch is het werkwoord *verheiligen*, waarvan Oudaans uitdrukking moet afkomen, zooveel ik weet, niet bekend. In het middelhoogduitsch echter komt het eenmaal voor, t.w. in de Gedichte Oswalds von Wolkenstein, herausgeg. von B. Weber (Innsbr. 1847) waar men bl. 107 vindt: *du gots erwelte creâtûr* verheiligt *über alle weib*. Men kan hier denken aan *heiligen* voor gelukkig maken, of voor heilig maken of verklaren, in den zin van canoniseeren. Ik verkies de laatste opvatting, omdat ik bij Frisch lees: ‘*verheiligen*, v. vulg. für *Canonisiren*, gebrauchen einige, aber mit wenig Beyfall.’ Latere hoogduitsche woordenboeken hebben de uitdrukking niet opgenomen. Dat onze Oudaan *verheiliging* opnam in den zin van heiligspreking of canonisatie, blijkt voldoende uit het verband, waarin het woord voorkomt.

Krachten.

Krachten, dat wij met de voorvoegsels *be*, *ont* en *ver* bezitten, stamt niet, zooals ik vroeger, in navolging van Biderdijk, dacht, van een werkw. *to crave* of *kragen*; ook niet, zooals Adelung en Weiland aannamen, van *krijgen* of eenig ander werkwoord. Het komt af van het zelfst. naamw. *kracht*; zie Grimms Grammatik, II. 51; Graffs Sprachschatz, IV. 599 u. 607, en Benecke, Mittelh. Wörterb. I. 870 u. 872.

De oorsprong van het woord *kracht* zelf ligt ontoegankelijk diep, zie Hildebrand op *Kraft*.

Druppelen.

Dr. Verdam heeft in De Tijdspiegel van Mei bedenking gemaakt, of *druppelen* wel als een frequentatief te beschouwen is; dit woord zou nietzijn ‘het herhaalde druppen,’ maar ‘eene afleiding van *druppel*.’

Het blijft mij dunken, dat *druppelen* een frequentatief moet heeten. Bij dit werkwoord zelfs valt, meer dan bij menig ander, de herhaling van de daad (van *druppelen*) in het oog. Dat nevens deze beide werkwoorden ook eene afleiding *druppel* bestaat, is geen bezwaar. Dat is het geval bij tallooze andere frequentatieven. Bilderdijk hield het er zelfs voor, dat de regel der vorming van een frequentatief het bestaan van zulk een verbale medebrengt; zie zijne Verhand. over de Gesl. bl. 331.

Eene oude Nederduitsche geloofsbelijdenis door H. Kern.

Naarmate men verder in 't verleden teruggaat, des te meer sporen men vinden zal van eene zeer nauwe verwantschap tusschen de Germaansche stammen onderling, in taal, geloof en zeden. Dat dit zoo is, ontkent geen deskundige; dat het uit den aard der zaak zoo wezen moet, schijnt van zelf te spreken. En inderdaad, in zeker opzicht spreekt het ook van zelf. Immers, hoe kleiner 't getal personen waaruit een volk bestaat zijn zal, hoe minder verschil in taal en tongval men verwachten kan. Doch een volk, hoe klein ook, bestaat toch altoos uit een verband of verbond van gemeenten, en waar gemeenten zijn, bestaan ook tongvallen. Al weten we niet onder welke omstandigheden de verschillende groepen van Arische volken zich gesplitst, d.i. in dit geval: zich gevormd hebben, zooveel leeren we uit de dagelijksche ondervinding en de lessen der geschiedenis, dat zij die eenmaal van hun Arische stamgenooten gescheiden, de stamvaders der Germanen geworden zijn niet bestonden uit een enkel individu, en ook niet uit twee, maar uit duizenden, tienduizenden. Die duizenden waren reeds leden eener maatschappij, die niet eerst bij hun scheiding spraakvermogen en een stel taalboeken kregen om ‘Urgermaansch’ - *sit venia verbo* - te leeren. Neen, ze waren natuurlijk al in 't bezit eener taal, en wel eener zoodanige, welke zij met andere Ariërs

van wie hedendaagsche niet-Germanen afstammen gemeen hadden. Derhalve, bij 't beginpunt van de geschiedenis der Germanen bestond er nog geen Germaansch, wel een of andere Arische taal in tongvallen gesplitst, die gemeenschappelijk toebehoorde aan de voorouders der hedendaagsche Germanen en aan die der tegenwoordige Slawen, enz. Uit dien hoofde zijn termen als ‘Urgermanen’ en ‘Urgermaansch’ te vermijden. Uit begripsverwarring geboren, leiden ze tot geleerde wartaal. Van Urgermanen te spreken, klinkt veel wetenschappelijker, maar is geen zier minder ongerijmd, dan te gewagen van Urleidenaars. Ook de term Urgermaansch beteekent, wel bezien, in 't geheel niets; met eenigen goeden wil kan men er eene uitdrukking in zien voor zekere kunstmatige, d.i. in dit geval: denkbeeldige, eenheid. Nu is het 't einddoel eener geschiedkundige wetenschap dit, dat zij 't beeld van 't verledene zoo volledig mogelijk tracht te herstellen, 't verledene als het ware op nieuw schept. Haar doel mag niet wezen, 't verledene te verwringen.

Als men weet dat er geen volkstalen bestaan zonder tongvallen - en wie weet het niet? - dan kan men zich er niet over verwonderen dat de literarische overblijfselen uit een tijdperk toen er nog geen officieele talen op Germaansch gebied heerschten, in eene bonte verscheidenheid van dialekten zijn opgesteld. Meer en meer leert men thans inzien van hoe groot belang de kennis der jongere tongvallen is, ten einde met behulp daarvan te bepalen in welke landstreek een of ander oud geschrift (welks herkomst niet van elders bekend zijn mocht,) vervaardigd is.

't Onderzoek naar de bakermat der oude Nederfrankische Psalmen heeft tot uitkomsten geleid, die, in meer dan één opzicht belangrijk, in der tijd door COSIJN in dit tijdschrift meêgedeeld zijn. Van mijnen kant wenschte ik de aandacht van den lezer te vestigen op een zeer eigenaardig dialekt dat ons in een oud Nederduitsch Credo te gemoet treedt. 't Stuk is 't laatst uitgegeven in de Denkmäler Deutscher poesie und prosa aus dem VIII-XII Jahrhundert, van Müllenhoff en Scherer; een boek dat een waar toonbeeld mag heeten in zijn soort. Het bedoelde Credo staat onder den titel

van ‘Niederdeutscher Glaube’ op bl. 245 (der 2de uitgave). Ik laat het hieronder in zijn geheel volgen, mij houdende aan den tekst van M. en S., behalve voor zooverre ik de onzekere of bepaald verkeerde lengteteekens verbannen, en in stede van een paar op misverstand berustende conjecturen de lezing van 't handschrift hersteld heb.

Ikkelâve in Got vader almachigen, in then sceppare thes himeles en ther arthen. Ikkelâve in sînen ênbornen sune uusen herren thene hêlgen Crist. Ikkelâve in thene hêlgen gêst. Ickelâve that the thre genenneden the vader en the sune en the hêlche gêst ê(n) wâr godhid is. Ikkelâve that the sulve Godes sune thet(h)er ge was ven ambeginne, that he gemmermêr wisen scel âne aller slach ende. Ikkelâve that the sulve Godes sune infangen was ven thene hêlgen gêste, that he geboren was ven Marîen ther êwegen maget[h]. Ikkelâve that he thur ûse nôtthrutthe gevangen wart, gebunnen wart, bespottet wart, gehalslaged wart, gevillet wart, gecrûcighet wart, that he in then crûce gestraf, mitter mennisgid, niuwet mitter godhit. Ickelâve that he begraven wart, that thiu hêlge siele t[h]u ther helle vôr end thârût[h] nam alle the thâr bevaren sînen willen gedaen hadden. Ickelâve that he des tredden dages ven thene dâthe ostont[h], wâr god, wâr mennesche. Ickelâve that he adter sîner ubstannisse at inde drang mit sînen jungheren, ûs te bewârende sîne wâren ubstannisse. Ickelâve that he hîr wunede XL dage XL nochte als ên ander mennische, ân that êne that he ne gesundigede. Ickelâve that he thes vêrtigsten dages t[h]u thene himele vôr, et aller there ancie thether werthig wâren the-the sîne uffart scûen môsten. Ickelâve that he thâr nû set[h] ter(?) swîtheren(?) han sînes vader ûses herren thes aleweldigen Godes, ime evenhêr ende evenweldig. Ickelâve that he nâ cumstich is te dômenne en te dêlenne dâden ende livenden, ênen gewiliken al nâ sînen genâthen ende nâ ûsen wercken. Ickelâve thie hêlge cerstenhid, mênscip ther hêlgene, oflât mîner sundene ther ic mikelig habbe ende sin nuet furmet

ne habbe. Ickelâve that ic sundige mennische in theme sulven lîve the ic hîr nû scîne sterven scel, wir ubstanden scel, Gode rithe given scel aller there thinge the ic ge gefrumede, gôdere gif uvellere. Ickelâve that ic then thâr lân enfân scel, al nâ thû the ic fundin werthe te mînen junckgesten tîden. Ickelâve in that êwge lîf that(?) God (of: gôd?) sulve is.

De taal van dit stuk onderscheidt zieh door ettelijke eigenaardigheden die, alle bij elkaar genomen, op eene streek wijzen waar Saksisch, Neder- en Middelfrankisch samenkomen. De hoofdkenkenmerken zijn: 1) voor de scherpe *oo* meestal *aa*; ook voor opene zachte *o* een enkele maal *a*; 2) de datief op *me*, *m* heeft het veld geruimd voor *ne*, *n*, gelijk in 't Nederlandsch; de eenigste zekere uitzondering is *ime*, hem, ook gelijk in onze taal; 3) de verbinding *ht*(*cht*) is overgegaan in *tth*, *th*, *dt* (d.i. *tt*); of blijft *ch*; of verliest de *t*.

Deze hoofdkenmerken, in onderling verband beschouwd, nopen ons den Nederduitschen tongval van 't geschrift niet te zoeken op zuiver Saksisch gebied, hetzij van Nederland of Duitschland. De Nederfrankische gewesten van België en ons rijk kunnen ook niet in aanmerking komen, behalve misschien een smalle strook op de Limburgsch-Pruisische grenzen. Middel-frankisch, waartoe o.a. 't Keulsch behoort, is 't Credo ook niet. Van het Nederfrankisch taalgebied schiet er nog over 't land van Kleef en Gelder; hierbij moet gevoegd worden de streek van overgang tusschen Frankisch en Saksisch, namelijk Essen en Werden. Men zou de bevolking dier oorden aan deze en aan gene zijde des Rijns eene uit Saksen en Franken gemengde kunnen noemen, ware het niet m.i. raadzaam, zoo weinig mogelijk ethnologische en politieke verdeelingen met taalkundige te verwarren. Trachten we liever uit den vorm van plaatsnamen eenige gegevens af te leiden ter nadere bepaling van 't gewest waar ons Credo thuis behoort.

Wanneer we van 't Limburgsche dorp Venraai (Venrade) eene lijn trekken in zuidelijke richting op Kerkrade, iets ten noorden

van Aken; dan van Kerkrade af eene oostelijke richting inslaan naar 's Hertogenrade; van hier NO. gaan naar Gulik; voorts wederom NO. op Nuis aan, gaan over Hulkrath; hier ons NW. wenden naar Krefeld toe, langs Osterrath, en dan den spoorweg volgen tot Homburg, oversteken naar Ruhrort, de Ruhr opgaan tot Werden en terug naar den Rijn om iets ten ZW. van Duisburg over te steken, in NW. richting ons begeven over Meurs naar Gelder, en dan westwaarts trekken totdat we Venraai, ons uitgangspunt bereiken, dan hebben we de grenzen afgebakend van een gebied waarbinnen de herkomst van 't Credo gezocht schijnt te moeten worden. Want zoodra wij buiten die streek komen, ontmoeten wij, aan den Nederlandschen kant, *roode*(*rooi*), en niet meer *râde*(*raai*). Aan de oost- en zuidzijde komt *rade*(*rath*) wel is waar nog voor, maar op Middelfrankisch gebied, dat wegens andere kenmerken van 't Credo uitgesloten moet blijven. Hoever 't Middelfrankisch zich uitstrekt, vinden wij in Braune's opstel: ‘Zur kenntniss des Fränkischen und zur Hochdeutschen Lautverschiebung’, in de door dien geleerde met H. Paul uitgegeven ‘Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache und Literatur’, I, I, bl. 27; vgl. 29.

Dicht buiten de boven aangewezen grenzen kan, dunkt mij, slechts één Nederduitsch dialect in aanmerking komen: dat van Kleef-Gennep, ook een overgangstongval tusschen zuiver Saksisch en zuiver Nederfrankisch[1)]. Met het Gennepsch heeft ons stuk gemeen *a* voor *oo*; alsook *varen* voor *voren: mit* voor *met;* zie Verdam's Historie van Troyen, Inl. 39. waar eene lijst gegeven wordt van de dialectische eigenaardigheden des afschrijvers en omwerkers van Maerlant's Historie. Het Kleefsch van van der Schueren in zijne Kroniek van Kleef en Mark, alsmede in zijn Teuthonista, wijkt meer af, niettegenstaande veel punten van overeenkomst; over 't algemeen vertoont zijn Kleefsch - wellicht ten gevolge van 's mans geleerdheid - zoo'n mengelmoes, dat het reeds hierdoor zich onderscheidt van 't taaleigen van 't Credo.

1) Volgens Melis Stoke heette het land tot Nijmegen toe: Nedersassen.

Ons *en*, dat reeds in 't laatste in in oude Geldersche stukken voorkomt, luidt bij vdS. *ind*, *end*, *und*; menigmaal bezigt hij *ind* en *und* op dezelfde bladzijde. Ofschoon de Kroniek vier eeuwen jonger is dan 't Credo, heeft zij nog vaak de *m* van den datief, en vertoont zij een Middelfrankische tint, waarvan in ons stuk niets te bespeuren is. Vormen als *hei kante* voor *hij kende*; *antworted* voor *antwoordde*, e. dgl. ontmoeten ons bij v.d. Schueren op elke bladzijde. De menigvuldige *ei's* instede van *ee*, als in *ein*, een; *geheiten*, geheeten; *bleif*, bleef; e. dgl. in 't Kleefsch zijn voldoende om den tongval van ons stuk er van te scheiden. Nu is de *ee* evenzeer Nederlandsch[1)] als Saksisch, doch vermits de geloofsbelijdenis om andere kenmerken niet Nederlandsch zijn kan, worden we van zelf er toe geleid om ons binnen de boven getrokken grenzen terug te trekken. Onderzoeken we vooreerst in hoeverre de tongval van Werden en omstreken aan de vereischten beantwoordt. De moeielijkheden aan dat onderzoek verbonden zijn zóó groot, dat wij ons niet vleien mogen met de verwachting tot een volkomen bevredigende uitkomst te geraken. 't Werdensch, of voorzichtiger uitgedrukt; de in Werdensche geschriften gebezigde taal, is volgens sommigen Saksisch, volgens andere Nederfrankisch. M. Heyne en R. Heinzel brengen ze tot het laatste, W. Braune tot het eerste. Ik houde het met laatstgenoemden geleerde, al zijn enkele zijner beweringen, als de vernauwing van *ei* tot *ee* in 't Middelnederlandsch, bl. 11 en degeographische ontdekking dat Kleef in de buurt van Friesland ligt, bl. 12, Noot, onaannemelijk. Het gansche geschil schijnt mij toe een natuurlijk gevolg te zijn daarvan dat het Werdensch inderdaad den overgang vormde[2)] van Saksisch tot Nederfrankisch.

Zoo er verschil van gevoelen bestaat omtrent den naam van Saksisch of Frankisch, aan 't Werdensch toe te kennen, aangaande de herkomst van eenige geschriften uit Werden en Essen heerscht

1) Braune in zijn boven aangehaald opstel, bl. 12, vergist zich als hij beweert dat in 't Middelnederlandsch *ei* naast *ee* optreedt. Dat is, alsof men zeide dat *o* en *eu* hetzelfde is, omdat *leugen* en *logen* beide in zwang zijn. In 't Mnl. en Nnl. is *ei* klankwijziging van *ee*.
2) Ik durf niet zeggen ‘vormt’, want de tegenwoordige toestand der taal te W. en omstreken is mij niet bekend.

grootere eenstemmigheid. De meeste zekerheid hebben wij omtrent de ‘Essener Heberolle’, bij Müllenhoff en Schere, bl. 183 (N°. 69). Daaruit zien wij dat de tongval van Essen groote overeenkomst had met dien van 't Credo; jammer dat de rol te kort is om er meer uit af te leiden; ze kent geen *â* voor *oo*, heeft alleen *brôd*, *brôt*. Doch dit bewijst weinig, aangezien in 't Gredo ook *nôt* voorkomt. Daarenboven is de Heberolle aanmerkelijk ouder, zoodat uit de *m* in den datief geen positief bewijs tegen of voor de identiteit der tongvallen te putten valt.

De brokstukken van eenen commentaar op de Psalmen (bij M. en S. bl. 184) schijnen ook uit de buurt van Werden of Essen afkomstig te wezen. Daarin is de conjugatie Saksisch[1)]; ongelukkig komt in 't Credo geen vorm van 't Praes. pl. voor. Met *siala* van den Commentaar komt in ons stuk *siele*, en Nederfrankisch *sila*, *ziel* overeen. Afwijkend is *sclahid*, *gisclahed; sclâpan*; voorts *m* in den dat. sg.; eindelijk geen spoor van *â* voor *oo*.

N°. 70 bij M. en S., getiteld Allerheiligen, vertoont onmiskenbaar nauwe verwantschap met ons stuk, maar kent ook slechts *oo*, niet *â*, behalve in *frá*, vroolijk, hetgeen echter weinig bewijst, want, om onbekende redenen, is de *â* in dit woord doorgedrongen tot dialekten, die anders in den regel *oo* hebben zooals 't Saksisch van den Heliand, in *frâh*, en 't Nederlandsch, in *fraai*.

De overgang van *ht* in *th* (*tth*, *tt*) is echt Werdensch. Zoo er één werk is dat aanspraak maken mag de Werdensche uitspraak te vertegenwoordigen, dan is het 't Cartulare Werthinense (thans een eigendom der Leidsche boekerij, Cod. Voss. 4°., 55). Herhaaldelijk leest men daarin *Withmund*, b.v. Sloet, Oork. 15; 17; 18. Dat men te Wichmond of Wiechmond zelve, gelijk het dorp thans nog heet, niet zoo uitsprak, blijkt uit den hedendaagschen inheemschen vorm des woords. 't Gansche Cartulare is een doorloopend getuigenis voor *th*, *tt* in stede van *ht*, *cht*, zoodat ik maar op enkele duidelijke voorbeelden wil wijzen; Helmbrat,

1) Met Braune ben ik het eens dat de conjugatie het hoofdkriterium is ter onderscheiding van Saksisch en Frankisch.

Hrôdbrat; Lacomblet, Urk I, 42; Reginbrat, 43; 44; Helmbratt, 55; Hrôdbratt, 58; Bortergo, meermalen; Wîbrath, [o]dbrath, Egilbreth, Rîcbreth; Sloet, Oork. 30; Folcbrath, Snelbrath, Herebreth 41. Daar iemand zou kunnen zeggen dat het Cartulare slechts afschriften van oorkonden bevat, en dus mogelijk de spelling dier stukken volgt, merk ik op dat de Index vóór 't Cartulare natuurlijk te Werden gemaakt is, en dat juist daarin (XXVI, bij Lacomblet, I, N°. 54) duidelijk te lezen staat *Traditio Helmbratti*, terwijl in de oorkonde, of liever 't afschrift der oorkonde zelve, de naam tweemaal Helmbraht gespeld wordt, daarnaast evenwel *Ecdbrat*. Vgl. ook Heinzel, Gesch. der Niederfränk. Geschäftspr. bl. 108. Sporadisch komt het zelfs in 't Nederlandsch voor dat *h* vóór *t* uitgevallenis, bijv. in *niet* = *niuwet* in 't Credo, doch op lange na niet in die mate als in dit laatste en 't Cartulare. Alleen in de grensstreken van Middel- en Nederfrankisch treft men het zoo vaak aan. De onbeholpen spelling *adter* in r. 14, die M. en S. zonder grond in *ahter* meenden te moeten verbeteren, is eene varieteit van *tt* = *th*, en heeft haar tegenhanger in *Hrôdbratd* en Widmund (= Wihtmund) in Crecelius Collectae III, *a*, 39, en 15 (volgens Heinzel, bl. 108).

De schrijfwijze *adter*, evenzeer als *thrutthe*, *bratt* e. dgl. toont dat phonetisch *ht* in 't Credo en 't Werdensch in *tt* overging, niet in *t* met verlenging des voorgaanden klinkers. Dit laatste is meer gewoon in 't Middelfrankisch; in 't Paaschspel[1)] heet het *brait* (spr. *braat*) voor *braht*; *reith* voor *reht* of *rith* (bl. 498); enz. Op dit punt is er dus eenig verschil, hoe gering ook, tusschen Credo en Cartulare eenerzijds en Mfr. anderzijds. Doch in andere opzichten is 't onderscheid zóó groot dat niemand in verzoeking zal komen in 't Credo iets Middelfrankisch te zien. Wanneer wij in 't belangrijke stuk uit de Nuisser kroniek, aangehaald door Braun in zijn genoemd opstel, bl. 18, vgg. 't Nederfrankisch der belegeraars met het Middelfr. der belegerde Nuissers vergelijkt, dan begrijpt men terstond dat de geloofsbelijdenis

1) Ik haal aan naar de Bibliotheek van Mnl. lett. van Prof. Moltzer, Afl. 13.

in allen gevalle niet in de buurt van Nuis thuis behoort. Evenmin in die van Gulik, en om dezelfde reden.

Gaandeweg hebben we al enger en enger grenzen getrokken, zoodat er niets overblijft dan een niet breede gordel lands in de richting van Gelder tot Werden aan gene zijde van den Rijn. 't Dialect der stad Gelder en omstreken is uit de oorkonden moeielijk op te maken, omdat de stukken der Geldersche graven en hertogen meestal in 't Arnhemsch, Betuwsch, Zutfensch, of half Middelnederlandsch, half Geldersch opgesteld zijn. Men zal in één en 't zelfde stuk Reinald, Reinold, Reinoud geschreven vinden; in een Arnhemsch stuk staat *gheloven* (beloven) naast *ghelaeft*. De grammatica is Mnl., bijv. in Lacomblet III, 543: *onser lijver* (wanspelling voor *liever*, gelijk Nijmegen voor Niemegen) *zuster*. Vormen als *behoutlike*, *behoudelike* en *beheltlike* zijn naast elkaar in zwang. Zeer gewoon is *a* voor open *o*, als *ghelaven*, *apen*, *hieraver*, *gaeds* (godes), enz. Als Heinzel in zijn boven vermeld werk bl. 182, vgg. de taal aller Geldersche oorkonden vereenzelvigt met den tongval der stad Gelder, kan ikhem niet volgen[1)]. Niets is duidelijker dan dat Lacomblet III, 541, eene publikatie van burgemeester, schepenen, raad en gemeente van Arnhem in de gebruikelijke landstaal en niet in die der tamelijk ver afgelegen stad Gelder is; ze staat daarom natuurlijk in dezelfde verhouding tot het literarisch Middelnederlandsch van Melis Stoke als de hedendaagsche Arnhemsche tongval tot onze schrijftaal. De *a*'s voor open *o* zijn thans verouderd, maar in Zutfen zegt men nog *staven* voor *stoven*, en de wijk Apenstad (openstad) toont dat zulk eene *a* vroeger daar in zwang was.

In zeker opzicht is het eene onverschillige zaak, of we nauwkeurig schiften kunnen welke oorkonden bepaald voor de stad

1) Bij 't gebruik maken van oude oorkonden ter beschrijving van eenig dialekt, is kennis der hedendaagsche taal zeer nuttig. Een woord als *doufholt* dat Heinzel bl. 183 voor Geldersch aanziet, kan, zooals men *à priori* reeds besluiten kan, ommogelijk daartoe gebracht worden. Ziet men de oorkonde bij Lacomblet II, 110; Sloet 170, dan ontwaart men dat het daarop ook niet de minste aanspraak maakt; het is van Odilienberg of Kessenich, dus Limburgsch.

Gelder bewijzen al dan niet, omdat in alle de taal toch te veel afwijkt van die in 't Credo, niettegenstaande ettelijke punten van overeenkomst. Daarom geloof ik dat onder alle mededingers Werden de sterkste aanspraken kan doen gelden. Dat *â* voor *oo* in de omstreken althans in zwang geweest is, blijkt uit den nog levenden plaatsnaam Wulfrath. Saksische eigenaardigheden vertoont het Credo niet, of het moest *switheren* zijn; edoch dat is slechts eene conjecturale lezing; 't handschrift heeft *vvirtheren*, en daaruit laat zich evengoed *swintheren* of zelfs *vurtheren* (= *forthron* der Nederfr. Psalmen) maken als *swîtheren*. Eerder onsaksisch, dan het tegendeel, is *ostond* = *astôd* van den Hêliand; hetzelfde is van toepassing op *sin* voor *sind*, sinds, hetwelk de uitgevers niet verstaan hebben. Er blijven altoos nog enkele vormen over, als *in*, *en* = Os. *ant*, Ndl. *ont*; de assimilatie van *nd* tot *un*, en diensvolgens verwarring tusschen beide, als: *gebunnen*, gebonden, naast *fundin*; *han* (voor *hann*); *sin* (voor *sind*); *te bewârende*, maar *te dômenne*, *te dêlenne*; van dit alles kan tot nog toe niet aangetoond worden dat het ook bij Werden gehoord werd. *Uuse*, *ûse* bewijst, strikt genomen, niet het Saksisch karakter van 't stuk, want op Nederfrankisch gebied, te Maastricht, is *us*, *usse* in gebruik, om van 't Westvlaamsch niet eens te gewagen; maar in aanmerking genomen de andere kenmerken, meen ik toch in dezen vorm eene nadere bevestiging te mogen zien van de stelling dat het Credo van Werden of omstreken afkomstig is.

De belijdenis in onze hedendaagsche schrijftaal omgezet, luidt als volgt:

‘Ik geloove in God vader almachtig, in den schepper des hemels en der aarde. Ik geloove in zijnen eeniggeboren zoon, onzen Heere den heiligen Christus. Ik geloove in den heiligen geest. Ik geloove dat de drie genoemden, de vader en de zoon en de heilige geest, één waarachtige godheid is. Ik geloove dat dezelfde Gods zoon die er altijd geweest is van den beginne, dat hij immer wezen zal zonder einde hoegenaamd. Ik geloove dat dezelfde Gods zoon ontvangen is geworden van den heiligen geest, dat hij geboren is van Maria de heilige maagd. Ik geloove dat hij om

onzentwil gevangen is geworden, gebonden, bespot, geslagen, gegeeseld, gekruisigd, dat hij aan 't kruis gestorven is, met zijn menschheid, niet met zijn godheid. Ik geloove dat hij begraven geworden is, dat de heilige ziel ter helle gevaren is en daar uit genomen heeft alle die tevoren zijnen wil gedaan hadden. Ik geloove dat hij des derden daags van den doode opgestaan is, waarachtig god, waarachtig mensch. Ik geloove dat hij na zijne opstanding gegeten en gedronken heeft met zijne jongeren, om ons te bewijzen zijne waarachtige opstanding. Ik geloove dat hij hier gewoond (d.i. verwijld) heeft veertig dagen, veertig nachten, als een ander mensch, uitgezonderd dát alleen, dat hij niet zondigde. Ik geloove dat hij des veertigsten daags ten hemel gevaren is, ten aanschijn aller dergenen die er waardig waren dat zij zijne opvaart aanschouwen mochten. Ik geloove dat hij daar nu zit ter rechterhand zijns vaders onzes Heeren des almachtigen Gods, even heerlijk en even machtig. Ik geloove dat hij naderhand komen zal om te oordeelen dooden en levenden, een iegelijk al naar zijne genade en naar onze werken. Ik geloove de heilige Kerstenheid, gemeenschap der heiligen, aflaat mijner zonden waarvan ik er veel heb en sinds geen gedaan heb. Ik geloove dat ik zondige mensch in 't zelfde lichaam als ik nu verschijn, sterven zal, weer opstaan zal, Gode rekenschap geven zal van alle dingen, die ik ooit gedaan heb, goede of euvele. Ik geloove dat ik dan daar loon ontvangen zal, al naarmate ik bevonden worde te mijnen jongsten tijden. Ik geloove in 't eeuwige leven, dat God zelf is.'

Nog enkele opmerkingen omtrent enkele bijzonderheden mogen hier hun plaats vinden.

Ikkelâve is 't eenvoudigste te verklaren als ontstaan door assimilatie uit *ik jelâve*. In geen geval kan eene *k* zich onmiddellijk uit *g* ontwikkeld hebben; wel te verstaan in den tongval van ons stuk. Dezelfde assimilatie vertoont ons *tegen* uit *tjegen*, bijvorm van *tgegen*. Natuurlijk schrijft men niet *ttegen*, omdat de verdubbeling slechts hoorbaar was ingeval 't woord in de zinsnede volgde op een ander waarmeê het in één adem werd uitgesproken, en men heeft in de meeste schrijftalen den regel aangenomen elk woord zóó

te spellen alsof het altoos volstrekt aan 't begin eener zinsnede staat.

Almachig is te vergelijken met ons *tachentig*, en 't platte, maar zeer ge wone *ochend* voor *ochtend*.

Godhid. De uitgevers schrijven *hîd*, m.i. ten onrechte. Zij hebben voorbijgezien dat in alle Nederduitsche talen in 't laatste lid eener samenstelling klankverzwakking zeer gewoon is, wanneer het woord niet meer als zoodanig, maar als afleiding gevoeld wordt. Daarom gaat *dôm* over in *dom*, bijv. in *hertogdom*, enz. Engelsch *wisdom*, enz. De uitgang *lîce*, die men in alle Angelsaksische uitgaven aantreft, was reeds in den tijd van koning Alfred verdwenen, en werd uitgesproken *lice*, zooals uit Gregorius Pastoraal blijkt. De uitgang *leek*, Ags. *lâc* is reeds in de Middeleeuwen in *lik*, en in 't Engelsch in *lock* (verzwakking van *loak*) overgegaan; dus *huwelik*[1)], *wedlock*. Even als *huweleek* tot *huwelik*, is *godheed*, tot *godhid* verzwakt.

Bij *thether ge* enz. teekenen de uitgevers aan: ‘der ganze statz ist offenbar sehr verderbt: um das richtige herzustellen muss *Ic* bis *sune* gestrichen und *en* oder *ende* für *that he* gesetzt werden.’ De Nederlandsche lezer behoeft slechts mijne letterlijke vertaling in te zien, om zich te overtuigen dat er geen zweem van corruptie te ontdekken is, en hij zal in de herhaling van *that*, welke wel is waar logisch niet noodzakelijk, maar rhetorisch onberispelijk is, eene zeer gewone manier van spreken in ons taaleigen terugvinden. De herhaling van *that* moet de duidelijkheid bevorderen, omdat een vrij lange tusschenzin tusschen onderwerp en gezegde staat. Het is waarlijk geen zeldzaamheid dat een schrijver, die tusschenzinnen niet vermijden kan of wil, duidelijkheidshalve na zoo'n tusschenzin zelfs de constructie verandert. Een duidelijk voorbeeld hiervan kan men o.a. vinden in v.d. Schueren's Kroniek van Kleef, bl. 82:

Und dese Greve ontfing die greveschap van Cleve tot leen to entfangen und to halden van den heylicken Roemschen rijcke, alsoe dat dat land van Cleve, wiewaill dat nu eyn hertogdomb

1) De spelling *huwelijk* die in strijd is met onze uitspraak is zoo mogelijk het nog erger met de etymologie. Reeds v.d. Schueren schrijft behoorlijk *hijlick*.

is, so is idt doch und sall alle tijd blijven eyn van den vier furstlicken grafschappen des rijcks.'

Het is klaar dat v.d. Schueren zou geschreven hebben: alsoo dat dat land van Cleve doch is und alle tijd bliven sall,' indien hij niet wegens den tusschenzin 'wiewaill - is' opzettelijk de constructie had willen veranderen.

Slach voor *slacht*, gelijk *almachig* voor *almachlig*.

In *mageth* is de *th* niet de echte *th*, maar eene slechte schrijfwijze voor *maget*; in ons stuk gaat de echte *th*, zoowel als *d*, van 't einde natuurlijk in *t* over; dit is nog al duidelijk uit het volgende *wart*. Eene onechte *th* komt in 't Credo telkens voor, bijv. in *thu* voor *tu* (toe), juist als ook in de Kleefsche stukken *tho* de gewone spelling is. Wat van *maget* [*h*] geldt is ook van toepassing op *ostont* [*h*].

Tredde voor *thredde* lijkt eenigszins verdacht. Evenwel, onmogelijk is zulk een *t* niet; in 't Engelsch wordt de *th* in *threepence* regelmatig als *t* uitgesproken; men zegt *trippence*.

Et aller ancie. Dit *et* zou voor *at* kunnen staan, gelijk *ven* voor *van*. Ik voor mij houde het voor eene schrijffout, in plaats van *te*. Men sprak, denk ik, uit: *t' aller*; de afschrijver wilde toonen dat hij den oorspronkelijken vorm des woords *te* kende. Bijna aan 't einde van 't Credo heeft hij zich door diezelfde liefhebberij voor de etymologische spelling laten verleiden om te schrijven *junckgesten*. Klaarblijkelijk vindt men hierin de phonetische en de etymologische schrijfwijze te gelijk vertegenwoordigd. 't Woord luidde *juncksten*; doch etymologisch is het *jungesten*.

Ancie (of *ancîe*, zooals de uitgevers schrijven), is ook verdacht, niet omdat het elders niet voorkomt, maar wegens de *c*. Is de lezing goed, dan is met *c* de *s* gemeend. Op zich zelf is een substantief *sih* al even goed mogelijk als Ohd. *casih*, of *seha*. Nader laat zich de vorm niet bepalen; want geslacht en suffix zijn onbekend. Misschien is *anscîne* te lezen.

Uffart is of schrijffout voor *upfart*, of *pf* is geassimileerd tot *ff*.

Ther ic mikelig habbe ende sin nuet furmet ne habbe. Hierbij teekenen de uitgevers aan: 'Die meinung des schreibers war etwa

deren ich eine grosse menge habe und wovon ich nichts unterlassen (*furmetne* für *furmeden ne*) habe.' Het zou wel zeer aangenaam geweest zijn indien de geloovige op aflaat mocht hopen van zonden waarvan hij geen enkele nalaat! De zinbouw is volkomen grammatisch (in tegenstelling tot het Latijn zoo straks aan te halen) en duidelijk. De twee zinsneden opgelost luiden in onze taal, als men 't relatief door 't demonstratief vervangt: 'ik heb der (*er*) veel', en 'ik heb der sinds geen gedaan'. Het Latijn heeft 'Credo remissionem omnium peccatorum de quibus confessionem feci et ultra non iteravi.' In den Nederd. tekst is alleen 'de quibus confessionem feci' vervangen door 'quorum magnam copiam habeo.' *Furmet* = *frumet* een paar regels verder; vroeger *gestraf* voor *gestarf*.

Lîfe, wat de uitgevers laten staan, is een onmogelijk woord. Eene paragogische *a* komt dikwijls genoeg voor, maar dáárvoor kon geen *f* blijven staan; alleen *lîve* is mogelijk in den tongval van 't stuk.

Een getijboek.

De bibliotheek van Letterkunde bevat verscheiden getij- en passieboeken, volgens den catalogus van de 14de en 15de, ja zelfs van de 13de eeuw, waarvan tot nog toe voor de grammatica en het lexicon der Dietsche taal weinig of geen gebruik is gemaakt. Onder die uit de '13de eeuw' onderscheidt zich N°. 139 (zie pag. 49, Deel I van den catalogus) door keurig schrift, fraai gekleurde voorletters, zindelijk perkament enz. enz. In de meening dat ik met een prozawerk uit den oudsten tijd kennis zou maken, haastte ik mij het duodecimootje aan te vragen en aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. In zekeren zin vond ik mij machtig teleurgesteld. Taal en schrift bleken uit

eene vergelijking met de getijboeken der Haagsche bibliotheek, wier tijd van vervaardiging o.a. uit de miniaturen met genoegzame zekerheid is op te maken, niet zoo oud te zijn als de samensteller van den catalogus gemeend heeft, maar eerder tot de 14de, zoo al niet tot het begin der 15de eeuw te behooren. Verder wemelt de inhoud van herhalingen, waardoor de voorraad van woorden en woordvormen uiterst beperkt is, en is het geheel een slaafsche navolging van het Latijn, waardoor wel is waar de beteekenis van woorden en zegswijzen gemakkelijk is vast te stellen, maar naïveteit en eigenaardige voorstelling ten eenen male ontbreken. De taalvormen komen vrij wel met die van 't Dietsch in den engeren zin (Vlaamsch, Brabantsch, Hollandsch) overeen, doch alweder met eenige uitzonderingen, die ook aan andere getijboeken der Haagsche bibliotheek eigen zijn. Zoo is *ol* voor *d* of *t* niet in *ou* overgegaan: *golt*, *colde*, *holt*, *holden*, *gewolt; ic solde*, *wolde; verholden*, observare(verg. eng. *to behold*); ja zelfs met rekking der *o behoelder*, behouder (240). De partikel *to* of *toe* is deels mnl. *te*, hd. *zu: toe vergeefs*, *toe geven*, *toe mi te helpen*; deels van gelijke beteekenis als mnl. *te-*, hd. *zer-: tobreken*, verbreken (397); *toetreden*, conculcare (356); in het laatste geval is dus dezelfde verwarring te bespeuren als in ags. *tô-*, waar dit den zin heeft van hd. *zer-*. Umlaut der *a* treft men in plurali aan bij *meechden*, virgines, *negelen*, spijkers. Op ééne plaats staat *neet* voor *niet* (non). Geheel als in 't Mnl. heeft de *ô*, got. *o*, de oude uitspraak behonden: *moder*, mater; *blome*, flos; *do*, tum; *ropen*, clamare enz.; de jongere uitspraak der *o* of *oe* als hd. *u* is voor 't Mnl. zonder nader bewijs niet aan te nemen, gelijk trouwens behalve uit de schrijfwijze ook uit rijmen, als *copen: roepen* enz. (ten onrechte voor ‘onzuivere’ uitgekreten) ten duidelijkste blijkt. Andere bijzonderheden der vocalen dan *toeverloet*, refugium (285), *beschirmen*, beschermen (38), *barch*, berg (95), *druge*, droog, heb ik niet aangetroffen. Van de pronomina valt niets te vermelden dan de vormen *den* en *der* nevens *dien* en *dier: hem den hi vercoes* (371); *God den een iegelic herte openbaer is* (205); *die here is een vast firmament den die hem ontfruchten* (371); *die sielen der die di belien* (395); uit-

sluitend Limburgsche vormen als *mig*, *dig* enz. komen niet voor. In de vervoeging is de 2 sg. op -*ste* (waarover zie jaarg. 3, 272) en 2 plur. op -*en* zeer gewoon: *du biste* (30), *du salste* (25), *du regnierste* (39); *du verworpest'* (417); *op dattu mi salich makeste* (263); *du hebste gedroncken; glorie si di here die daer hengeste anden cruce* (226); *staet op na dien dat gi neder sitten gi die eten dat broet des rouwen* (86); *als gi totten altaer ghaen* (443); *of gi hoerden* (28); *dat gi niet en versmaden* (466); *op dat gi sien mogen* (474); waarnevens *op dat gi moget wesen* (474). Aan 't Limburgsch herinnert weder *gift*, geeft (33); *segen*, viderunt (28); *sege*, viderem, videret (50, 389); doch de praeterita voegen geheel naar den mnl. regel -*de* of -*te* aan. De 2 sg. praes. imper. heeft zelfs bij sterke verba een enkele maal -*e*: niet alleen *zitte* (98), wat zeer natuurlijk is, maar zelfs *ontfange* (77, 84). Overigens geene bijzonderheden in conjugatievormen, dan *bewegen*, commotus, turbatus (17, 37, 387, 409), *spegen*, consputaverunt (233, 249), *bespegen*, consputatus (245). Wat de declinatie betreft, de dat. sg. der zwakke masculina gaat uit op -*n* in *here: ten heren*, ad dominum (26), enz.; zoo ook *in vreden* (83). De gen. sg. masc. der zwakke adjectieven gaat uit op -*en*, en het woord *alre* voor den superlatief wordt daaraan geassimileerd: *des alren suetsten vleisches* (460), *des alren hoechsten godes* (201), *des alren ouersten* (148); evenals in den dat. en acc.: *met uwen alren heilichsten gebede* (468), *du hebste gedroncken den alren bittersten dranc der gallen* enz. In den dat. sg. fem. is -*re* afgeworpen in *miet eenre iseren griffel* (398). *Vele* vormt een gen. *veelre* (48). In de woordvorming valt op te merken, dat de gemoveerde feminina niet op *se*[1)], maar op -*sche* uitgaan; verg. o.a. de zweedsche op -*ska: dijnre dienres ende dijnre dienreschen* (431); *mi*, *arme sundersche* (435); *die heilige godes moder si altoes onse hulpersche* (30). Van de woorden vermeld ik slechts: A n n a m e , aangenaam, lief: *anname gaue des heiligen geestes* (179, 193, 198). B a l s a m , *sueter dan die balsam* (167). B l i x e n , bliksem (54). B r i m m e n ,

1) Als in mnl. *sondersse*, *costersse*, *vorsprekerse*, *clusenersse zangersse*, *prikersse*, *behoudersse*, *quadersse* enz.

rugire (288, 384; ps. 37, 9). D a n c k e n , gedachten (205). D e l i g e n , delere (291; ps. 50, 3; 42). D o v i n g e , furor (78; ps. 123, 3). D u n n e g g e n : *minen dunneggen*, temporibus meis (112; ps. 131, 5); verg. *Gloss. Lips.* 912. G a l g e , got. *galga*: *Christo... gepassijt vor tfolc in die versmade galge* (227); verg. *in der galgen des cruces* (138). G e s t u b , pulvis (180; ps. 1, 4). G r i m m e n , fremere (227; ps. 2, 1). H e e l f t e r , camus (285; ps. 31, 9). H e r e n : *wes herende*, dominare! (98; ps. 109, 2). I n s l i n d e n , absorbere (78). K e s e l i n c , silex (398; *Job* 19, 24). L i c l a w e n , cicatrices (287; ps. 37, 6; 384). L o t t e r d r a n c , mhd. *lûtertranc: in den herten een hemels lotterdranc* (151). O m c l e e t , opertorium (300; ps. 101, 27). S e n e , spier, *mit benen ende mit zenen* (364). S c h e m e , umbra (378; *Job* 14, 2; 275). S p e k e l , spog (241); verg. *speikelter*, mhd. *speicholter* in de *Sermoenen*, fol. 145 *d*. S p o n g e , spons (236). S w i g e n , waarvan *geswegen*, zwijgend: *want ic geswegen ben*, quoniam tacui, ps. 31, 3[1)]. V e r h o l d e n , observare: *oftu die boesheit verholdes*, si iniquitates observaveris, ps. 129, 3 (93). V e r w a l l u s t i g e n , delectare (410, ps. 64, 9). V o e t h e l d e , compes (60; 423; ps. 149, 8). W a g e , procella (57, 420; ps. 148, 8). Allermerkwaardigst is het woord o n t f a e n , dat ik voor het laatst bewaard heb en waarvan in het Mnl. geen voorbeeld is aan te wijzen; de plaats luidt aldus: ‘*Com heilige geest vervulle die herten der geenre die in di trouwelic gelouen ende ontfae in hem dat vuer dijnre minnen*: pg. 181; evenzoo *ontfae* pg. 184, 189, 194, 204, 210, 218, 219; doch 199 *ontfa*. In de de getijden van pinksteren zocht ik het Latijnsch origineel te vergeefs. De Weleerw. Heer W. Wessels, R.K. Pastoor te Doetinchem, had de heuschheid mij te recht te helpen door de volgende mededeeling: ‘Voor den aanvang van een geestelijke oefening of de studie bidden wij: *Veni*, *sancte spiritus*, *reple tuorum corda fidelium et tui amoris in eis ignem accende*. In den missaal staan zij: sabbato quatuor

1) Evenzoo is nl. *gebloeid*, blijkens ags. *geblôven*, een part. pf. pass. van *bloeien*, in den zin van *bloeiende*, als *gebloosd* van *blozen* in gelijke actieve beteekenis: verg. voorts *gevat*, de vaardigheid hebbende om te vatten.

temporum, octaaf Pinksteren.' Hieruit blijkt, hetgeen ik trouwens vermoedde, dat *ontfaen* den zin van *accendere*, *sufflare* heeft, en geheel overeenkomt met hd. *entfachen*, volgens Grimm bij 'neuere dichter für *anfachen*', afflare, incendere, refocillare. Het Haagsche getijboek N°. 128 heeft fol. 138 op dezelfde plaats *ontstec*. Mnl. *ontfaen* staat voor *ontfahen*, evenals *ontfaen*, accipere, voor *ontfâhen*; in het Hd. werd de *h* door verdubbeling tot *ch: fachen*, waarvan *fächer*, waaier, enz.; of door verscherping tot *k*, als *focker*, *fucker*, blaasbalg, enz. Dat het woord in het Ohd. en Mhd. niet voorkomt, doet weinig ter zake; doch met het oog op onze plaats kan nu niet langer beweerd worden: 'die verwandten deutschen sprachen liefern nichts ähnliches (*D. Wtb.* 1, 321).'

Leiden, 22 Juni, 75.
P.J. COSIJN.

De uo der psalmen.

In N° 20 van het aanhangsel op de paradigmata verbeterde ik den vorm *wôpan*, 1 ps. plur. conj. (lees indic.) in *uuopan*. De Heer Heinzel gaf zijne bevreemding daarover te kennen door aan te teekenen '*wôpan* wird ausdrücklich in *wopan* verbessert' en wees op het Ohd., en zóó alsof uit deze taal alleen de lengte der *o* zou blijken. Het is duidelijk, dat mijne bedoeling door den recensent niet begrepen werd, want *wôpan* in *uuopan* te veranderen is iets geheel anders dan er *wopan* van te maken. Hetgeen ik met mijne verandering bedoelde, kan men gemakkelijk opmaken uit N° 46 waarin te lezen staat: '*uuu* en *uuo* worden als *uu* en *uo* voorgesteld: *uunt* (vulneratus), *uuosti* (desertus). Onjuist schrijft Heyne *uuôsti*, *uuôpan* enz. Zij (t.w. *uo*) versmelt in *suoti* (dulcis), *huo* (quomodo).' Ik kon, toen ik dit schreef, moeielijk veronderstellen dat kenners van het Ohd. òf niet zouden weten, dat de schrijswijze *uuo* voor *uuuo* zeer gewoon is, òf, dit wetende, in de Psalmen nochtans aan *uuô* de voorkeur zouden geven. Het is wel onnoodig te

bewijzen, dat met ohd. *uuo*, als beginletters, dáár waar *uo* de oudere *ô* verdrongen heeft, *uuuo* d.i. *wuo* bedoeld wordt; het is genoeg even uit Holtzmann's Althd. Grammatik deze regels aan te halen: ‘folgen auf *w* die Diphthonge *uo*, *ua*, so wird entweder *uuuo*, *uuua* geschrieben oder auch *uuo*, *uua*, und es bleibt dem Leser überlassen, ob er *wa* oder *wua* liest. Nach Consonanten wird sehr oft *u* statt *w* geschrieben; fast unmöglich wird die richtige Lesung, wenn sogar dieses *u* fur *wu* gelten soll, wie bei O. *suar*, *thuag* statt *swuar*, *thwuag*.’ Deze aanhaling kan den Nederlandschen lezer overtuigen, dat mijne verbetering van *uuôpan* in *uuopan* volkomen door de ohd. schrijfwijze gerechtvaardigd wordt. Ik zou het onnoodig geacht hebben tegen Heinzel's zonderlinge opvatting - misschien wel een bloote vergissing - protest aan te teekenen, ware het niet dat ik in Braune's *Alth. Lesebuch* Heyne's tekst ‘*an erthon uuôstera*’ onveranderd zag overgenomen. De uitgevers der Psalmen schijnen dus van oordeel te zijn, dat een voorafgaande *uu* d.i. *w* de kracht heeft gehad de diphthongeering der oude *ô* tegen te houden. Dit zou natuurlijk alleen dan als bewezen kunnen worden aangenomen, wanneer in de latere dialecten zulk eene merkwaardige splitsing behouden ware gebleven, of in verwante oudere talen zich zulk een verschijnsel voordeed. Geen van beide is evenwel het geval. Er blijft derhalve volstrekt geen bezwaar over om aan te nemen, wat men trouwens reeds a priori kon vaststellen, dat ook na de *w* de oude *ô* in *uo* was overgegaan en dat *uuo* dezelfde beteekenis heeft als in ohd. bronnen, die *uo* voor *ô* opleveren. Blijft men zich daartegen hardnekkig verzetten, dan moet men ook consequent zijn en aannemen dat *uunt*, *uurti* enz. volstrekt geen vocaal hebben en voor *wnt*, *wrti* enz. staan. Quod absurdum. In geen geval kan men zich op *tô-*, *blôian* en *heitmôdi* beroepen. Deze vormen ontegenzeggelijk uitzonderingen op den regel der diphthongeering, maar de bijzondere omstandigheid, dat de *ô* òf op het einde der eenlettergrepige partikel òf voor de *i* òf in een ongeaccentueerde syllabe behouden is, is niet van toepassing op met *w* beginnende woorden. Eene andere vraag is het, hoe men moet denken over *huo* en *suoti*. De partikel *huo* wordt door Heyne als *huô* d.i. als *hwô* voorgesteld. Ongelukkigerwijze komt zij alleen

ps. 65 en 72, in het geheel driemaal voor, en dat in die stukken, welke de aspiratie vóór *l*, *r* en *w* verloren hebben. Het is dus zeer onwaarschijnlijk dat juist dat ééne woord de *h* behouden zou hebben, en dat wel terwijl uit dezelfde groep de bijvorm *uuo* (door Heyne als *uuô* geschreven), ohd. *uuo*, hetzij *wô* of *wuo* (GRAFF 4, 1192), bekend is. De vormen *hue* en *hlôthu*, die men tot verdediging der *h* zou kunnen aanvoeren, behooren tot ps. 14 en 16; deze nu kennen we alleen uit enkele glossen en missen de noodige zekerheid dat ze denzelfden vertaler gehad hebben als ps. 65 en 72. Niets verbiedt ons dus de partikel *huo* der Psalmen op gelijke wijze te verklaren als ons Nederlandsch *hoe*, t.w. door aan te nemen, dat de *w* vóór den tijd, dat de *h* af was gevallen, met de volgende *ô* samensmolt tot *ô*, zoodat uit den daaruit ontstanen vorm *hô* zich door diphthongeering der *ô* de latere vorm *huo*, thans nl. *hoe*, ontwikkeld heeft. De bijvorm *uuo* staat in dezelfde verhouding tot *huo*, d.i. *hů*, als nl. *wei* tot *hui*, beide uit *hwai*, ags. *hvaeg*. Deze verklaring berust op analogie van een met het Nederfrankisch der Psalmen ten nauwste verwante taal en moet, naar mij voorkomt, als de eenige waarschijnlijke worden aangenomen, zoolang als uit andere gegevens niet het tegenovergestelde blijkt. Zonder eenigen grond maar *huô* te schrijven, gaat niet aan. Van een uitgever, die nauwgezet te werk gaat, heeft men het volste recht rekenschap te vorderen van het accentuatiesysteem, dat hij in zijne uitgave heeft gevolgd. En helaas zijn het juist de accenten, die wel eens op lichtvaardige wijze worden aangebracht en den tekst voor den germanist niet verstaanbaarder maken, maar voor den eerstbeginnende op vele plaatsen bederven. Liever in het geheel geene accenten dan onjuiste of dezulke, die de noodige zekerheid missen. Is er nu geen bezwaar het *huo* der Psalmen met nl. *hoe* te vergelijken, dan, meen ik, kan ook *suoti* geheel als nl. *zoet* en hd. *süsz* verklaard worden. Ook de Heer Heyne neemt *suoti*, niet *suôti* d.i. *swôti*, aan, schoon in lijnrechte tegenspraak met zijne schrijfwijze *huô*. We wenden ons thans tot den Cottonianus, die, gelijk bekend is, voor de *ô* van den Monacensis in den regel *uo* schrijft. Beide woorden, *huo* en *suoti*, komen ook daarin

voor. Terwijl nu de Monacensis nu eens *huo*, dan weder *huuo* schrijft, heeft de Cottonianus constant *huo:* verg. de verschillen, 4,22; 5,10; 25,23; 27,6; 31,6; 32,18; 34,7; 36,5; 38,18; 44,11; 48,3; 49,4; 50,14; 51,21; 53,8 en 23; 55,23; om van andere afwijkingen, waar Mon. *hueo*, *huua* heeft, niet te gewagen. Dit *huo* is, naar ik vermoed, als *huo*, niet als *hwô* op te vatten; eensdeels bewijst de schrijfwijze niet het tegendeel, anderdeels levert *thuo* een voortreffelijk analogon op; daarentegen wordt in het nieuw-Saksisch, dat met den Monacensis overeenstemt in het gemis aan *uo*'s, ook de aan *hwô* beantwoordende vorm *wo* of *wå* aangetroffen. Wat *suoti* aangaat, het nsaks. *soite* geeft ons het volle recht om te veronderstellen, dat in de taal van den Cottonianus geen *swôti*, maar *suoti* bestaan heeft. Voor die van den Monacensis kan men *swôti* aannemen en deels op ags. *swête*, eng. *sweet*, deels op den ohd. bijvorm *suuazi* d.i. *swuazi* wijzen. Onmogelijk is het echter niet dat in dit woord werkelijk de diphthong gehoord werd als ontstaan uit samensmelting der gevocaliseerde *w* met de *ô*.

Eindelijk nog iets over den vorm *huo*, nl. *hoe*. Welken casus hebben we hierin te zien? Wat den vorm aangaat, zou got. *hvô*, quam, acc. sg. fem., in aanmerking kunnen komen; de beteekenis zou dan dezelfde zijn als van lat. *quam*, acc. sg. fem. van stam *qua-*; het correlatief *thô*, overeenkomende met lat. *tam*, kon wel aanwezig zijn in hd. *desto*. Osaks. *thô*, *thuo*, ohd. *dô*, *thô*, *duo*, onl. *thuo*, nl. *doe* (*toen*) in de beteekenis van *tum*, *quum* zou dan eigenlijk dezelfde vorm zijn. Maar het veelvuldig gebruik van *hvô* en het uitsluitend gebruik van *desto* voor comparatieven wijzen eerder op een instrumentalis of een ablatief; de demonstratieve instrumentalis is in onze taal tot *te* (in *deste*) uit *de* verzwakt en komt overeen met got., ags. *the*. Maar *hoe* en (*des*)*to* vergelijk ik niet met got. *hve*, *the* (schoon osaks. *dago*, *neridos*, ohd. *taco*, *neritos* tegenover got. *dage*, *nasides* dit niet verbieden), omdat het Gotisch door zijne adverbia op *-o*, *-thro* ons vanzelf den casus, t.w. den ablatief, aanwijst. Natuurlijk zal dit ontkend worden door hen, die got. *hvamma* wegens *hvammeh* uit *kvasmâd* willen verklaren; doch men bedenke dat de dativi op *smâi* juist denzelfden

vorm moesten opleveren, en dat het aannemen van ablativi op -*smâd* voor het Germaansch alleen op analogie van het Sanskrit berust. Ons *hoe* is dan identisch met gr. πῶς en lat. *quo* (*minus* enz.); immers ook de adverbia op got. -*o*, en osaks. -*o* beantwoorden geheel en al aan de grieksche op -ως en de Latijnsche op -*o*, gelijk die op -*thro* met de lat. op -*trâ* overeenkomen. Waarom nu de *â* van den ablatief, nadat de *d* door het consonantische *auslautgesetz* was weggevallen, ook bij polysyllaba als *ô* behouden bleef en niet, als b.v. in got. *blinda* tegenover *so*, tot *a* verzwakt werd, is mij onbekend. De *d* kan hiervan om genoemde reden niet als oorzaak worden aangemerkt, wanneer de beide *auslautgesetze* in dezelfde chronologische volgorde hebben gewerkt, als algemeen wordt aangenomen[1)].

Leiden, 25 *Juni* '75.
P.J. COSIJN.

De vervoeging in het Urksch door K. Koffeman.

[De Heer Koffeman heeft de vriendelijkheid gehad mij een schema van de vervoeging in het Urksch toe te zenden; ik heb de vrijheid genomen de alphabetisch gerangschikte woorden in te deelen in rubrieken van sterke, zwakke en onregelmatige werkwoorden, mij daarbij streng houdende aan de volgorde, die in onze Nederlandsche spraakkunsten is aangenomen. Op deze wijze valt het onderscheid tusschen de Urksche en Nederlandsche ww. beter in het oog, dan wanneer ze op andere wijze zijn geordend. De schrijver zal voorzeker tegen de geringe verandering,

1) Ik neem de gelegenheid te baat mijne opmerking betreffende *tilon* accelerare, gl. 942, te verbeteren. Het is hetzelfde woord als *tilon* exercere en bestaat niet uit *t-îlon*, dat dan *toîlon* zou moeten zijn.

die ik in zijne kopij gemaakt heb, geen bezwaar hebben en mij mijne vrijheid ten goede houden.
P.J.C.]

De sterke werkwoorden hebben de volgende kenmerkende tijden; de onbepaalde wijs is daarbij in het Nederlandsch, niet in het Urksch vermeld.

Eerste klasse.

Binden: ik been, ik boen, ik aew eboenden; *vinden*: ik veen, ik voen, ik aew evoenden; *bergen*: ik burg, ik burgde, ik aew eburgen; *kerven*: ik kurf, ik kurfde, ik aew ekurven; *delven*: ik dolf, ik dolfde, ik aew edolft (geheel zwak); *melken*: ik melk, ik mulk, ik aew emulken; *schenden*: ik schin, ik schon (ook: schinde), ik aew eschonnen; *smelten*: ik smult, ik smulte, ik aew esmulten.
Ook is hiertoe gedeeltelijk overgegaan:
wenschen: ik wins, ik winste, ik aew ewonsen.

Tweede klasse.

Bevelen: ik beveel, ik beveul, ik aew beveulen; *breken*: ik breek, ik brak, ik aew ebruuken; *komen*: ik koem, ik kwam, ik bin ekeumen; *nemen*: ik niem, ik nam, ik aew eneumen; *spreken*: ik spreek, ik spruuk, ik aew espruuken; *stelen*: ik steel, ik steul, ik aew esteulen; *scheren*: ik scheer, ik scheur, ik aew escheuren.

Derde klasse.

Bidden: Ik bidde, ik biddede, ik aew ebiddet (*geheel zwak*); *liggen*: ik leg, ik lag, ik aew elegen; *eten*: ik eet, ik at, ik aew egeten; *geven*: ik gief, ik gaf, ik aew egeven; *lezen*: ik lees, ik leesde, ik aew elezen; *meten*: ik meet, ik meete, ik aew emeten; *steken*: ik steek, ik stak, ik aew estieken.

Vierde klasse.

Bijten: ik beet, ik biet, ik aew ebieten; *blijven*: ik bleef, ik blief, ik aew eblieven; *drijven*: ik dreef, ik drief, ik aew edrieven; *glijden*: ik glij, ik glien, ik aew eglien; *grijpen*: ik greep,

ik griep, ik aew egriepen; *hijschen*: ik iesch, ik ieschte, ik aew iescht (*geheel zwak*); *lijden*: ik lij, ik lien, ik aew elien; *rijden*: ik rij, ik rien, ik aew erien; *schrijven*: ik schreef, ik schrief, ik aew eschrieven; *slijpen*: ik sleep, ik sliep, ik aew esliepen, *strijden*: ik strij, ik strien, ik aew estrien; *strijken*: ik strik, ik striek, ik aew estrieken; *wijzen*: ik wees, ik wies, ik aew ewiezen; *zwijgen*: ik zweeg, ik zwieg, ik aew ezwiegen; *wrijven*: ik vreef, ik vrief, ik aew evrieven.

Vijfde klasse.

Bieden: ik bien, ik beun, ik aew ebeun: *gieten*: ik giet, ik geut, ik aew egeuten; *kiezen*: ik kies, ik keus, ik aew ekeuzen; *liegen*: ik lieg, ik leug, ik aew eleugen; *verliezen*: ik vorlies, ik vorleur, ik aew vorleuren; *vliegen*: ik vlieg, ik vleug, ik aew evleugen; *buigen*: ik beug, ik buug, ik aew ebuugen; *fluiten*: ik fluut, ik fluutte, ik aew efluut (*geheel zwak*); *kruipen*; ik kreup, ik kruup, ik aew ekruupen; *pluizen*: ik pleus, ik pluus, ik aew epluuzen; *ruiken*: ik ruk, ik ruuk, ik aew eruuken; *schuiven*: ik scheuf, ik schuuf, ik aew eschuuven; *snuiven*: ik sneuf, ik snuuf, ik aew esnuuven; *of*: ik snof, ik snofte, ik aew esnoft (*van snoffen*); *spuiten*: ik spaet, ik spaette, ik aew espaet (*geheel zwak*); *vriezen*: et vriest, et vreur, et et evreuren.

Zesde klasse.

Dragen: ik draag, ik droeg, ik aew edroegen; *graven*: ik graaf, ik groef, ik aew egroeven; *slaan*: ik sloon, ik sloeg, ik aew esloegen; *varen*; ik vaor, ik voer, ik aew evoeren; *wassen*: ik was, ik wos, ik bin ewossen; *wasschen*: ik wasch, ik wosch, ik aew ewosschen.

Alleen een sterk verleden deelwoord hebben:
laden: ik loon, ik laode, ik aew eloon; *malen*: ik maol, ik maolde, ik aew emaolen.
Hiertoe is ook overgegaan:
vragen: ik vraag, ik vroeg, ik aew evroegen.
Zwak is:
bakken: ik bak, ik bakte, ik aew ebakt.

Onregelmatig is:
staan: ik stoon, ik stong, ik aew estoon.

Zevende klasse.

Hangen: ik ang, ik ong, ik aew ongen; *houden*: ik ou, ik ul, ik aew ouwen; *vallen*: ik val, ik vul, ik bin evullen; *vangen*: ik vang, ik vong, ik aew evongen; *gaan*: ik goon, ik gong, ik bin egoon.

Achtste klasse.

Blazen: ik blaos, ik bloes, ik aew ebloezen; *braden*: ik broon, ik braode, ik aew ebroon; *raden*: ik raod, ik raodde, ik aew eraoden; *of*: ik roon, ik roonde, ik aew eroon.

Negende klasse.

Loopen: ik loop, ik liep *of* loep, ik aew eloepen; *stooten*: ik stoot, ik stoet, ik aew estoeten.

Tot de onregelmatige werkwoorden behooren o.a.:
Doen: ik doen, ik ding, ik aew edoon: *kunnen*: ik kan, ik kon, ik aew ekuunt; *moeten*: ik moet, ik most, ik aew emoeten; *mogen*: ik mag, ik mocht, ik aew emuugt; *weten*: ik wiet, ik wist, ik aew ewieten; *wezen* of *zijn*: ik bin, ik was, ik bin of aew ewest; *willen*: ik wil, ik wou, ik aew ewild.
Als voorbeelden der zwakke vervoeging vermeld ik:
Branden: ik braan, ik braande, ik aew ebraand; *stranden*: ik straan, ik straande, ik bin estraand; *landen*: ik laan, ik laande, ik bin elaand; *handelen*: ik angel, ik angelde, ik aew angeld; *wandelen*: ik wangel; ik wangelde, ik aew ewangeld; *leeren*: ik laer, ik laerde, ik aew elaerd; *borgen*: ik burg, ik burgde, ik aew eburgt; *haasten*: ik aost, ik aoste, ik aew men aost; *hoesten*: ik oes, ik oeste, ik aew oest; *kleeden*: ik klien, ik kliedde, ik aew eklied; *mesten*: ik mes, ik meste, ik aew emest;

praten: ik proat, ik proatte, ik aew epraot; *redden*: ik redd', ik redde, ik aew ereddet; *schreeuwen*: ik schraew, ik schraewde, ik aew eschraewd; *spelen*: ik spuul, ik spuulde, ik aew espuuld; *tasten*: ik test, ik testte, ik aew etest; *wippen*: ik wup, ik wupte, ik aew ewupt.

Ook behoort hiertoe het thans geheel zwak vervoegde *waaien*: et waeit, et waeide, et et ewaeid.

Tot de onregelmatige zwakke werkwoorden behooren.

denken: ik dink, ik docht, ik aew edocht; *dunken*: mij dunkt, mij dochte, mij et edocht: *brengen*: ik bring, ik brocht, ik aew ebrocht; *koopen*, ik koop, ik koft, ik aew ekoft; *hebben*: ik aew, ik adde, ik aew at.

Als voorbeeld van vervoeging diene *worden*:

Tegenwoordige tijd.	*Verleden tijd*.
1 ik wor	1 ik worde
3 ij wort	3 ij worde
1 wij worren	1 wij worden
2 jie worren	2 jielui worden
3 zie worren	3 zielui worden

Onbepaalde wijs.	*Deelwoorden*.
worren.	worrende, eworren.

De samengestelde tijden zijn: ik bin -, ij is -, wij binnen -, jie binnen -, zielui binnen eworren; ik was -, ij was -, wij wazzen -, jie wazzen -, zielui wassen eworren. Ik zal -, ij zal -, wij zullen -, jielui zullen -, zielui zullen worren, - eworren wezen. Ik zou -, ij zou -, wij zouen -, jielui zouen -, zielui zouen worren -, eworren wezen. Eworren wezen, te zullen worren.

Glossarium op de Limburgsche Sermoenen.

(Zie Jaarg. 5, 169.)

In den jaargang 5, pg. 169 handelde ik over de grammatische vormen der op pag. 64 aangehaalde Sermoenen. Het glossarium, dat ik beloofde later te bewerken, bleek na voltooiing te uitgebreid te zijn voor ons tijdschrift. Ik bepaal mij dus tot een gedeelte er van, dat ik thans bij wijze van uittreksel laat volgen. De keuze der woorden was niet gemakkelijk: vele toch komen in het Middelnederlandsch vaak genoeg voor, andere behooren (naar Dr. Verdam's juiste opmerking) vooral thuis in geschriften als *het Leven van Jezus*, die in het westelijk gedeelte van België zijn opgesteld, enkele zijn in het Dietsch nog niet aangetroffen, maar in het Middelhoogduitsch bekend genoeg. Ten einde nu een juist beeld te geven van de eigenaardige Limburgsche taal, heb ik van de eerste soort, die, welke mij als de merkwaardigste voorkwamen, opgenomen; van de tweede, het meerendeel, van de laatstgenoemde alle, en meest met een korte vermelding der beteekenis en, waar dit mogelijk was, van de plaats, waarin zij voorkomen. Dit laatste was niet altijd doenlijk, en de lezer is dus verplicht bij eenige woorden mij òf op mijn woord te gelooven òf zelf de moeite te nemen van het handschrift in te zien om te oordeelen of ik al dan niet gedwaald heb. Ik heb thans helaas tijd noch gelegenheid den codex voor de tweede

maal door te lezen ten einde datgene, waarin ik misgetast mocht hebben, te verbeteren. Doch *zekerheid* kan op vele punten alleen verkregen worden door de vergelijking met het Duitsch, waaruit MONE zijne glossen geput heeft.

A g t, suffix, d e i l a g t = delagteg 35 *b*, enz. A f l e g g e n, alse der een bedrueft es dat sal heme der ander af leggen met suten ende met segten worden 117 *d*. A l e t (*geheel en al*), hets alet openbare 26 *b*. A n d a g (zie *Mnl. Wdb.*), ten andage van sinre gebort 155 *c*. A n s i n s (*ten aanschouwen van*), ansins hare alre 78 *a*. A n t w e d e r - o g t e 78 *a*. A n v i l t e (*aanbeeld*), danvilte des smets 199 *a*. A n x s t e r e n, enen (*beangstigen*) 174 *c*. A s s e l (hd. *achsel*) 99 *d* 102*c*; si keren dassel darwart 210 *d*; a u s e l, (*ansel?* uit *amsala?*) Beniamin got rast onder dinen auselen 102 *c*. B a u d e, dar ane (*t.w. voor een list des duivels*) mag sig der mensche vele baude meshuden (verg. BEN. 1, 81). B e d e g d i n g e n (*aanbrengen*), bruder agtersprake, die wilt alle dat bedegdingen dat in der weken gescit is 210 *b*. B e d o y e n (*bevochtigen*) 223 *d* 225 *b*; derde ... bedoyt metten douwe van derre vlut 224 *a*. B e d r o g e n (*bedrieglijk*, *valsch*), ene bedrogene evenmate (*gelijkstelling*) der creiaturen te gode 60 *a*. B e h e l s e n (*omhelzen*) 176 *a*. B e i d e n (*uitstel geven*), es een mensche een anderen XII dr. sculdeg ende beit hir heme een iaer over sinen dag hi weets heme grooten danc; (*wachten op*, *geduld oefenen met*): ic wil dins beiden dertig iaer, ja ic hondert iaer willic dins beiden 122 *d*. B e c o r e n (*ondervinden*), een di alrehande wedermude bekort heft 143 *a*. B e s e l w e n (mhd. *beselwen*), *tr.* 175 *c*; *intr.*, dat hare witheit nit en beselwe van haren anschine 141 *a*. B e s l o e t, b e s l o t (*omheining*) 226 *d*. B e s p r a i e n, huet dat der rim nog der honech dou dat bloyende paradis wrs herten iet bespraie 135 *b*. B e s t u p e n (*dichtstoppen*), dat wi onse oren nit en bestupen vorden ruepe der armer (*verg. bestuppon*, *ps.* 62, 11, *stuppen*, *ps.* 57, 5). B e s w i k e n (*in den steek laten*, *ontrouw worden*) 215 *c*. B e t (*met*) 7 *c d* 123 *a*. B e v e l l i c (*behagelijk*), gode bevellike 107 *d*. B i l d e (*voorbeeld*), dat wi gut bilde sulen geven allen liden 28 *d*; so sul wi bilde nemen an hare 27 *a*; gi sult heme gut bilde vore dragen 106 *a*. B i l d e n (*vormen*) 8 *b* 27 *a*. B i r e d e g (mnd *beredich*), dander dat

din vrede stoert, dats der lichame; die vient es vel bi redeg, hi gaet met ons slapen ende staet met ons op 101 *d*. B i s e (*noordenwind*, *koude wind*, maastr. *bijs*) 205 *c*. B i s p r o k e (*gelijkenis*, *van Christus*) 151 *b*. B i t (*met*, zie b e t) 150 *b*. B l u y t (*bloei*) 44 *b*. B o e g e n , de heilge kercke en mach har nit verbergen, die geboegt es in onsen here Jhm. chrm. 220 *a* en *b*. B r o s m e (*kruim*) 47 *d*. B r u t l i d e (mnd. *brûtlûde*) 181 *c*. B r u d e l e n (?), oy kerstene sele, die... gebrudelt [es] mettin hogen gelove, gewedemet mettin heilegen geeste 103 *d*. B u s e n (*schoot*) 170 *a*. B u t e n (*buiten*) *c. gen.*, buten mins lives 11 *c*. D e e l s a m (*verdeelbaar*) 177 *d*. A l s d e n c s (*geheel en al*) 165 *b*. D e g d i n g e n (mhd. *tegedingen*, KIL *dedingen*, litigare, disceptare), nu sprect s[anctus] Ber. ende degdinct met sinre selen. D e l l e (*dille*), dappele van der dellen 224 *b*. D e l l e n (mhd. *tallîn*), wi dat dellen sin overmits ons nederheit, mar dapostele... waren de gebergte 220 *a*. D e m p e c h (KIL. *kortborstigh*), di nit dempech en es in der borst 44 *d*; *subst*. d e m p e c h e i t 44 *d* 45 *a*. D e n e n (*uitrekken*, *spannen*) 8 *d*. D i e r (*schaarsch*, *gering*), din dis verdrit dat mi hem vragt van guden dengen, dat es een teken dat hem minne dier es te dir tit 211 *c*. D i f d e (mhd. *diubde*), rechte also alse mi enen dive sin difde op den hals bint 169 *a*. D o d e l i c , o n d o d e l i c (*sterfelijk*, *onsterfelijk*) 162 *c*. D o e p e (*doop*) 123 *d*. D o i e n (*liquefieri*), har sile vloiende ende doyende van minne 195 *b*; (*mori*?) inanxste ende in sorgen, in doyene ende in verdervene. D o i e n t l i k e , *adv.* let, enen doientlijke begeren 176 *a* 196 *b*. D o r g r a v e n (*doorsteken*), sine vute 146 *a* 148 *c*. D o v e n (*onstuimig bewogen worden*, *fig.*), har herte es dovende ende ongehermech van binnen 195 *b*. D r a g t e g , d r e g t e g , o n d r a g t e g , d r e g t e g h e i t (*vruchtbaar*, *onvruchtbaar*, *-heid*) 32 *d* 111 *b* 173 *c*. D r i n g e n (*drukken*) 97 *b*. D r o s e t e (*hof-*, *tafelmeester*), hi sal dar werden onse drosete ende sal ons dinen, ende sin live muder.... sal daer schenken sine edele gotheit ende sine minne 113 *c*. D r u v e n (*treuren*), om der kendere doet 171 *a*. D u p (hd. *topf*), min oere hevet verstaen alsoe als een dup de adrenvan sinre r*ů*ningen (*quasi furtive suscepit auris mea venas susurri ejus*, *Job* 4, 12) 218 *b*. Min oere heft ontfaen als een dup de adren

van sinre runingen. Adren dassin wege in den menscheliken lighame dar der sen dor lit 218 *c*. D u s e n t g e (*duizendste*), ten dusentgen dele 162 *d*, 145 *c*. E e n l u g t e g (uit *eenluftig*, ags. *ânlŷpe*, *eenloopend*, en verg. hd. *weitlüftig*, nl. *wijdloopig*), die gude wedewen ende wideweren die dor gode eenlugteg bliven 100 *c*. E e n w i l l e g (*eigenzinnig*) 59 *b*. E i g e n s c a p (*eigendom*), vrede en gert ergenre vromen ende en behelt engene eigenscap, 66 *d*. G e l o v e n (*verdenken*), enen der ondogt 53 *d*. E n w e g f a r d i g (*weggaande*), als enen enwegfartgen coepman tons gemeins vader lande 186 *b*. E r b i d e n , s i g - (*zich betoonen*), dan wi ons altoes minlike erbiden. E r b l i d e n , s i g - (*zich verbl.*) 118 *a*. E r d u m , e r d o m (hd. *irrthum*) 59 *a* 70 *b* 100 *c*. E r g a e n , selden ergeet hen wale 28 *d*. E r g e r l i n c , bruder ergerlinc, die ergert sig an guden dengen 210 *a*. E r h a n g e n , een dief die erhangen es 67 *d*. E r h o g e n (*verh.*) 115 *c*. E r q u e c k e n (*weer levend maken*) 180 *c*. E r i t e n (mnl. *heriten*, *Brab. Y.* 6,4002) *dat. plur.* 205 *c*. E r l a t e n (hd. *erlassen*), erlaet mi derre martelen 125 *b*. E r l i g h e n (hd. *erliegen*), onder wegen erlighen 146 *d*. E r l o s e n 96 *a*. E r m a k e n = w i d e r m a k e n (*verm.*, *overm.*, *anders m.*) 160 *b*. E r m a n e n 93 *d*. E r m e r e n 90 *c*. E r n i s s e (*dwaling*) 119 *d*. E r n s t a g , - a g t i g h e i t (*naarstig*, *-heid*) 222*b* 86 *c*. E r r e r e n (*dwalen*) 40 *a* (*ter*) *d* 59 *a* = e r r i r e n 60 *d*. E r r i n g e , e r i n c h e i t (*dwaling*) 23 *a* = e r r i r n i s s e 60 *d*. E r s c i t e n (*verschieten*, *verbleeken*, van schrik) 74 *d*. E r s t e r u e n (*sterven*) 94 *c*. E r s t o r e n (*vergoeden*, *herstellen*) 179 *b c*. E r s t r i d e n (*winnen*), himelrike 90 *d*. E r t e l l e n (*vert.*) 157 *d*. E r t c e t r i e , e r t s e t r i e (*artsenij*) 20 *d* 21 *c* 179 *c*, a r t c e t r i e 33 *c*. E r v a r m e n , s i g - (*zich ontfermen*) 33 *c*. E r v e r e n , s i g - (*vervaard worden*) 3 *d* 9 *c*. E r v r o u w e n , s i g -, (*zich verheugen*) 102 *c*. E r v u d e n (*voeden*) 224 *c*. E r w e c k e r e n (*aanwakkeren*) 96 *a*. E v e l d e (*eenvoud*) 75 *a*. E v e l d e g (*eenig*; *weergaloos*) 25 *b* 29 *b c*. F o n e (*auster*) 18 *d*. F o r m e g e v e n , *enen* (*een voorbeeld geven*) 74 *a*. F r a i l i c (*onberispelijk*) leven 205 *b*. G e a c h t e n c u n n e n (*kunnen schatten*, *tellen*), die scare was so groet dasse niman geachten en conste 45 *d* 47 *c*. G e b e r s t e n , ay sute got, mi es geborsten dat ic verderven

mut gin trostet mi 21 *a*. G e b o r t (*kind*) 29 *d* 30 *d* 31 *b*. G e b r e k e , *fem*. (*gebrek*, *ondeugd*) 135 *d*. G e b r u k e n , g e b r u c l i c h e i t (*genieten*, *genot*) 194 *b a*. G e d e n (*wieden*) 173 *c*, g e d e r s e (*wiedster*) 174 *b*. G e e n s t e r e (*vonk*) 131 *c* 199 *d*, g e n s t e r e 114 *a b*. G e l i v e n , *het enen* (mhd. *gelieben*, angenehm machen), so begint hit hen te gelivene 45 *b*. G e l o s t (*begeerte*), van quader gelost 68 *a*. G e l o v e d e (*belofte*) 32 *d*. G e l u s t hebben na gode 24 *d*. G e m m e (mnl. *gemme*) 163 *b*. G e p a n t s a m h e i t , oec min wi gode in sinen creiaturen als win minnen ombe enech gut ochte lifde ochte genugde ocht enech warombe dat wi nemen in hen; het sie gestelike ocht utterstlike. Dit en es engene pure minne mar het es eenrehande gepantsamheit te gode wart 187 *b*. G e r e d e n i s s e (*bereiding*, *weg*), een geredenisse ter volmaectheit 135 *b*. G e s a t e n , (mnl. *ghesaten*, bedaren), noch oec gestillen noch gesaten har selver 192 *b*. G e s c h u d e (*schoeisel*) 210 *a*. G e s e t t e n *plur.* (*wetten*, *voorschriften*) 11 *a*. G e s m a k e n , *c. gen*. (*ruiken*) 83 *a*. G e s p r a k e h e i t (*welbespraaktheid*) 96 *d*. G e s t u p b e (*stof*) 118 *c*. G e t o n s t (mhd. *gezunft*), die getruwe silen maken getonst van minnen ende van enechede in den ontfancnisse van desen sacramente 181 *b*. G e t r *ů* w e n (mhd. *getrûwen*) *c. gen. rei*, *dat. pers*., want se gode sbestes nit en getr*ů*wen 61 *d*. G e v i d e r e n (mhd. *gevederen*), sulke lide... willen eer vligen eer se gevideren 45 *c*. G e w e l d e g e r (*overweldiger*) 146 *c*. G e w u c h g e , ay wat gewuchge was daer due Jhesus met sins selfs cruce dor die stat ginc 169 *b*. G e v u l l i k e , dat sine ogen also scone ende also minnentlike waren, dat sine iungere regte gewullike (leg. *gevullike*) worden ane herten ende ane live alse hise ane sag 8 *b*. G l o t h e i t (mnl. *glot*, gulzig); glotheit ende luxurie 231 *c*. G r i e t (*zand*), dis mers grit, een gritken 7 *a*. H a l s c h e i d e (*halfscheid*, *helft*) 160 *d*. H a l s s l a g e n (mhd. *halsslagen*), dat mine halslaegde ende met fusten stiet 155 *a*, 168 *d*. H a n t g e b e e r (*wat men in de hand draagt*) 168 *d* 169 *a*. H e b b i n g e (*bezit*), na die hebbingen der dogde ende der caritaten 189 *b*. H e e r c h (*hoogmoedig*), bruder heerch

210 *a*. H e e r h e i t (*hooge staat*) 210 *a*. H e i s s c h e n (*verlangen*), dat hir een heisschen tue heft ende een trecken van naturen 184 *c*. H e n o p (hd. *hinauf*), henop clemmen 134 *c*. H e r e , h a r e (*huc*), h e r (*hic*). H e s e n e n (mhd. *hehsenen*, *hehseln*), dat hi sinre viende pert hesende dats dat hi se lemde 147 *c* 202 *b*. H u w e s s c h e (mnl. *huusche*; hier '*huishouden*'), gelic eenre husfrouwen die har huwessche wale heft berigt 194 *b*. H o n e g (*mel*), *n*. 47 *d* 77 *d* 219 *b*. H o r n e k (*hoek*), die vire horncke van den cruce 163 *d*. H a u d e n (*bevestigd zijn*, *hangen*), due en hilt hi nirgen ane anders dan met din twen nagelen 157 *a*. H u d e c h in samenst. d u n n e h u d e c h 155 *a*, w e e c h u d e c h 156 *a*. H u v e l (*hobbeligheid*, *van een weg*) 48 *d*. H u v e l e g (*hobbelig*), die huvelechge wege sulen slegt werden 50 *b*. I n d e n (*indigokleurig*, *blauw*; mhd. *indich*, *endit*, *subst.*), een deken van indenre varwen 224 *c d*, also als dinden varwe den himel gelic is 224 *d*. I n g e s i n n e (mhd. *ingesinde*), dis himelrikes ingesinne 24 *b* 14 *c*. J a g h e h o n t (*jachthond*) 82 *d*. J a m e r (*hevig verlangen*) na gode 20 *d*, iameregheit 67 *d*. C a c a d u l (*draak?*), huet u van din scalken vossen... oec van din briscenden lewe... ende nog meer huet u van dien cacadulle, want hi dien gewapenden riddere anxsterde in sinen crite, dats van alte groter heimelicheit in vrinscape 174 *c*. C a p e e l , c a p p e e l (bij MONE *schappel von plůmen*) van blumen 89 *c d*, van rosen 90 *b*. K i n t l i k e seden 17 *a*. K n i e n (*knielen*) 149 *a*. K o g e l (mhd. *kogel*, *gugel*), ogte ombe dasse heren dragen ogte wide cogelen 175 *a*. C o r n e (KIL. *corne*, *karonie*, cadaver), als der lighame dis sonders als die corne stencken sal 203 *d*. K o u k e l e r e (*gooch.*, *toovenaar*) 140 *a*. C r a e m (*sierlijke*, *kostbare waar*), gelic enen scrinne ogt enen vate dar mi craem ende edel clenode in behelt 80 *c*. C r e i t e n (mhd. *kreizen*, KIL. *kreyten*, *aanprikkelen*), altoes wertse (*die minne*) meer ende meer getent ende gecreit ende nit genugt noch gesagt 194 *a*. C r i g e n , c r e e g (*twisten*), die kint cregen... onder sig 6 *c*. K u n d e n (KIL. condire), dat vlesch, dat... wart gekundet metter sausen der pinen in din morsele van dien cruce 178 *c*. Q u a d e l e (KIL. *querdel i*.

kliere), wratte nog quadelen ogte alle dis dat enegen mensche ontlixen ogte onordelike mact jhegen der naturen 152 *d*. L a g e n (*belagen*) *enen* 143 *c*. L a g t w a r i e (mhd. *lactwârje*, hd. *latwerge*), Jhesus brenct u vif lagtwarien, dirste geft sutheit, *enz.* 206 *b c* (*ter*) *d*. L a s t e r (*voorwerp van beschimping*), dat der engele here worden es een laster der lide 143 *a*. L e g e l i n (mhd. *laegel*), si tapt desen dranc uten legelne dis herten 201 *c*. L e n s o t s k o r e n (lijnzaadkorrel) 163 *c*. L e p e r e , l e p r e , *plur*. (*lippen*) 222 *d* 223 *a*. L e s t e r l i k (*smadelijk*) 143 *c*. L e t t e l i c (*hinderlijk*) 186 *b*. L e t t e n i s s e (*verhindering*) 186 *d*. L e v e r e n (mhd. *liberen*, mnl. *leversee*; *stolten*), dat onse vrowe hare hande stac in sinen geleverden blude also dipe dasse dren baeden 155 *d*. L e v e n *c. gen.* (*leven naar*), hars roets (*naar hun raad*) 216 *b*. L i e n (mnl. *lien*) 70 *b* 84 *d*. L i l a k e n (mnl. *lijnlaken*, mhd. *lînlachen*; *beddelaken*), deen lilaken van desen bedde 175 *d*. L i m p e n (mhd. *gelimpfen*; *voegen*, *verbinden*), l i m e n ? want also grot es die minne die die sile heft tin lifliken dingen, dat sire rechte tue gelimpt wert; gelic dat mi twe denc te samen limpt, also limpt die minne di sile mettin lifliken dingen 23 *a*. L i n g e (verg. MONE, *gl.* 71), Stephanus dat spriket (*beteekent*) een regele ogte ene linge. En dinc dar mi bi een ander scept ogte mact, dats ene linge ogte ene regele 10 *b*; hi hedde ene guldene regele verstolen 10 *d*. B i l o d e (verbastering, als in het Mnl., uit *bi gode*, niet uit *bi Lodewike*) 135 *d* 136 *a*. L o g t e r (*linker*), ter regter ochter logter hant 183 *a*. M a n e (*luna*), masc. 6 *c* 8 *d*. M a r g r e t e (*parel*) 143 *b*. M a r t e l e (*martyrium*), *fem*. 6 *a* 46 *a* 92 *a* 94 *a*. M e n t a n (*tot aan*) 61 *a* 83 *b*; m e n t i n (*tot in*) 83 *c* 156 *c*; m e n t d a t (*tot dat*) 118 *d*; m e n t (*totdat*) 83 *a*. M e s h a u d e n , s i g - (*misbaar maken*) 109 *c*. M e t s u t b l u m e (?) (*zonnebloem*), dis van dire naturen dasse har altoes neigt ihegen der sonnen 130 *c*. M o n t e (*muntslag*), der penninc sonder monte 200 *c*, 197 *c* 200 *b*. M o r s e l e (zie *kunden*). M o s c a p (*maatschap*, *broederschap*) 65 *d*. M u r e n (*bouwen*) een hus 96 *a*. M u r m u r c n (*morren*) 232 *b*. N a l a n g e n (*nastreven*), in volgene ende in nalangene 196 *d*. N a t u r e n

(*aarden*), ende hi na sinre muder naturde ander menscheide 153 *d*. N e d e n e , van bovene totte nedene 166 *c*. N e d e r (*onder*), vele kindere die neder tween jaren waren 167 *c*; dat neder gode es 186 *d*. N e t e n (*nat maken*) 143 *a*. S i g n i d e n *c. gen*. (*genieten*), sose hen sins (*i.e. dis honegs*) meer niden soes hen meer lust 122 *b*. N i d r e (*laag*), nardus dats een boem ende es nidre 225 *d*. O g t (*indien*) 200 *d*. O n d e r d a n e g (*onderhevig*) engenre wandelingen 95 *d*. O n d e r d e e l e n , min hof es... onderdeelt met grase van inneger begerden 133 *b*. O n d e r s p r e k e n (*bedingen*), getruwe minne en ondersprect engenen loen 172 *d*. O d e r e n , gi wet wale dat der dorpere herten oderen hebben van dir gewonheit dat se met arbeide getogen sin: daraf mogen se wonder van arbeide liden. Laet mise rasten soe dat se hars selves gevulen, so werden se alse trege alse een ander mensche, 16 *c*. O n g e d o g t , noch Joden noch valsche kersten noch niman die ongedogt ende sonder geloeve es 208 *d*. O n g e n u g t (*onvoldaan*) 191 *d*. O n g e h e r m e c h (*onrustig*) 195 *b*. O n g e h e r m e l i k e (*zonder rusten of ophouden*) suken 196 *c*. O n g e k u s t (*ongetroost*, *ontevreden*) 191 *d*. O n g e v u g l i k e , si rochten heme ongevuchlike... dien roc ute 149 *c*; dat sich die martele ongevuglike huf ende vele ongevuglike enden sulde 152 *c*. O n g e v u g , dorslagen met ongevugen nagelen 146 *a* 148 *b*. O n g e r i n l i c (*onbereikbaar*), die ongerinlike hogheit 195 *a*. O n g e w o r m t e (*ongedierte*) 107 *b*. O n n e n (*beminnen*), enen igeliken mensche 28 *a*. O n r e v e r l i k e (adv., *onversaagd*) 51 *a*. O n s t u r l i k e (mhd. *unstiurliche*) minnen 184 *d*. O n t i n (*tot in*) den doet 12 *d*. O n t a n (*tot aan*) 143 *c*. o n t , o n t d a t (*totdat*) 4 *b* 7 *a* 59 *b*. O n t b i t e n (*van drank*), die vluet... was so better datter niman ontbiten en mogte 224 *a*. O n t b r e k e n , s i g v a n e n e n (*zich uit iemands handen bevrijden*), dat hi heme van hen ontbrac ende ontginc hen 143 *c* 168 *c*. O n t e f e n , das sire hen selven mede brengen in gerugte ende haren evenkersten mede scandeloseren ende har geselscap ontfremden ende hen selver ontefen 185 *a*. O n t f e n k e n (*ontvonken*, *ontbranden*), dasse alle ontfenken ende verbernen 131 *d*; 131 *a* 205 *d*

218 *a*. Ontfrochten, sig - (*zich bevreesd maken*) 162 *c*. Ontgaden (*onthouden*), also vele als sich der mensche ontgaden can also vele heft hi gots 133 *d*. Ontginnen (*openen*), ene adere 148 *c*. Onthouden (*onderhouden*), den wingart ons heren 223 *c*. Ontkommeren, sig -, *c. gen. rei*, (*zich ontslaan van*, *iets laten varen*), geestelike lide die sich alles ontkommeren 11 *b*. Ontoit (*vertaling van liquefactus*) 217 *a* 219 *a b*. Ontpluken (*opensteken*), sin reine herten met enen scharpe spere 124 *c d*; (intr. *zich openen*) die graf ontploken 154 *d* 116 *b*. Ontsprong (*opkomst*, cf. *got. urrinnan*), van din ontspronge der sunnen 18 *c*. Onverdritelike (*van spijzen*, *niet tegenstaande*) 122 *b*. Opluken (*openen*), si sal min lepre opluken 223 *a*; (*opensteken*) sine side 204 *c*. Opperstendenisse (*opstanding*, *van Christus*) 67 *a*. Oppert (*opwaarts*) 15 *c* 129 *a*. Opverstaen (*opstaan*) 192 *c*. Orvut, har march verswint ende har gebeinte vercrenct, har borst verbert ende har kele verdroegt soe dat har anschin ende al har lede gevulen der hitden van binnen ende dis orvuts van der minnen 193 *c*. Oversin, des nit mogen - (*iets niet kunnen nalaten*) 38 *d* 47 *d*. Overgulde (mhd. *übergulde*), ene harde scone doget, ... si es ene overgulde alre dogede ende alles gudes 5 *d*. Overheffen, *enen iet* (*verwijten*), alt quaet dasse erpensen consten dat h*ů*vense heme over 156 *c*. Overspot, dasse anderwarven gode crucen ende hebben haren overspot met heme 158 *d* 159 *a*. Pense (*pees*), ene pense ane enen arenborste 113 *d*. Petme (mhd. *phedeme*), also leest mi in din lof buke. Veni auster, stant op nortwint ende com du osterwint ende dorweie minen boegart, so werden vlitende mine petmen 34 *a b*. Pinapel (*pinna*, *van den tempel te Jerusalem*) 142 *a*. Potse, die sele.... die n*ů* engeen verdriet en heft van de potsen des lighamen 99 *a*. Raetgeve, consiliarius dat sprect (*beteekent*) raetgeve 125 *b*. Rameg (*bij* MONE ramig, *roestig*, *smerig*), eenen ramegen ketele 22 *c* = romeg 22 *c*. Rancuer (*nijd*, *wrok*) 133 *a*. Regtegheit (*justitia*) 6 *d*. Rinen (*fig. treffen*) 192 *c* 193 *a*. Ret (*reet*) 115 *c d*. Rigde (verg. kil. *reye*, *ruye*, aquaeductus), de rigde van desen boegarde sal

wesen wisheit van der screfturen, sit in latin sit in walschen sit in ditschen, want die sulen bedoyen den boegart van onsen herte 225 *b*. R i v e (*mild*), r i v e l i k e (*mildelijk*) 189 *c* 183 *a*. R o s t e n (*rusten*) 116 *d* 232 *a* R o t t e (lees t r o t t e , verg. MONE 203 *en mhd. trotte*), ic ben der druf die allene in der rotten lach ander bittere martelen van den cruce 109 *d*. O v e r r u g h e (*achterover*) vallen 151 *d*. T e r u g h e w e r p e n (mhd. *zerücke werfen*, BEN. 2^{1}, 784^{32}) gode, 205 *c*. R u n i n g e (*toe-*, *influistering*) 218 *b c d*, die sute runinge van den heilegen geste te horne 202 *d* 203 *a* 205 *d*. S a g t e d u e n (*aangenaam aandoen*, *behagen*) 70 *c* 157 *c* 215 *d*. S a m e n i n g e = c o v e n t 55 *a*. S a m i t (mhd. *samit*) 116 *d*. S c h a d a g t (*geschaad*) 214 *d*. S c h a m e d e , s c h e e m d e (*schaamte*) 74 c. S c a n d e l o s e r e n (*scandalizare*) sinen evenkersten 185 *a* S c h e k e r e , s c h a k e r e (*booswicht*), der schekere an den cruce 151 *c*. S c e l l e n , dat hi utermaten sere gemartelt wart, also dat heme alle sine hut scellen mogte van den vlesche van den blude dat nederseech 149 *b*. S c h e m e l c h (MONE 78) 156 *b*. S c e p e n (*varen*) 208 *b*. S c e r p e (*reiszak*) 57 *d*. S c h i m , dat dar es verborgen onder enen schime eens brodekens die heile gotheit 57 *a*. S c h i e r e n (zie KIL.), die purheit der minnen hefse geschirt 192 *d*. S c o e t , ic...quam van himelrike ut mins vader scode (*sic*) 132 *a* (*bis*). V e r s c r i n d e n (mhd. *zeschrinden*), mine sile es verscrunden ende verdorret alse die erde die lange sonder water es 47 *a*. S c u l e n , *tr.* (*schuilen voor*) den regen 141 *a d*. S c u r t s e (*schors*), onder der grover scurtsen van den vlescheliken offranden der werelt 232 *a*. S e d d e (*laving*, *verzadiging*), een borne der sedden 17 *c*. S e e r d e (*pijn*) 150 *a*. S e g e n e n , s i g - (hd. *sich sehnen*), din sconen got dis gi altoes begert dar gi u altoes na segenet 22 *a*. S e l e w e n (mhd. *selwen*), onse bedde 176 *c* 65 *b*. H e r e S e l f a r t , S e l p h a r t (*type van een zelfzuchtig*, *wereldlijk abt*) 209 *c*. S e l t b o e m d e (ohd. *selppaum? stipes*), Tseltboemde van desen boeme 126 *c*. S i d e b l u m e (*cuscuta europaea?* zie NEMNICH 1,1330), die blume die op desen telg bloit, dats ene sideblume, din heft nit volkomenre varwen 130 *a*. S i g e n (*neerstroomen*), ende seeg

heme dbluet van den hoefde 149 *c*. S l i p e n (mhd. *slîfen*), alse hi begint af te nemene an den dinst ons heren ende sin dogede begennen te slipeue van sinre gudere uffeuingen 131 *b*, wie sin dogede vergangen ende verslepen sin 131 *c*. S m a k e (*reuk*) 82 *d* 83 *a*. S m e r t e n (mhd. *smirze*), onlange te voren was hi ander columben gegeiselt... ende smorten heme die slege nog tue 149 *a*. S n i d e n (got. *sneithan*, *maaien*, *oogsten*) 132 *c*. S o r f a g t e g l i k e (*zorgvuldig*) 190 *c*. S p e i k e l t e r (e) (mhd. *speicholter*), bevloten metter onreinre Juden speikeltren 145 *d*. mettin stinckenden speikelteren der Juden 97 *b*. S p i n d e r e (mhd. *spendaere*), his spindere sins guts al den genen die sins gebruken 181 *b*. S p r a n k e (*sprinkhaan*) 201 *d*. S p r e k e n (*beteekenen*), leta dat sprect vrolike 105 *a*, *enz*. S p r o t e (*sport*) 79 *c* 80 *a b* 81 *a* 82 *a b*. S t a d e leert dien man stelen 174 *d*. S t e r v e n der werelde 100 *d*. S t i c k e n (*vaststeken*) 115 *c d*. S t i e v e n (b e s t i e v e n ?), dat gestupbe stieft op geluttert gout 118 *c*. S t o t e n (*slaan*, got. *stautan*), cf. h a l s s l a g e n . S t u b b e (*stof*) 27 *d* 164 *a* 223 *c* S t u r e n (*steunen*, MONE 91), een staf dar hi sig op sture 55 *d* 56 *b*. S u k e n , s o e c (*zuigen*) 9 *a* 167 *c* 227 *d*. S w a e r d e (*huid*), si verwonde u uwe clare swaerde 169 *a*. S w e m m e n , s w e v e n (*vloeien*) 47 *d* 82 *a* 47 *d* 48 *d*. T a r w e n k o r e n , *n*. (*tarwe*) 44 *b*. T e g e (*taai*) 119 *b*. T e g e n c l i c (*vergankelijk*) 47 *a*. T e m p e l , *n*. 5 *a* 52 *d*. T e n n e n (mhd. *zennen*), *zie* c r e i d e n . T e r r e n (*tergen*, *prikkelen*) 194 *a*. T e s w e (onl. *tesewa*), sine teswe ende sine wenstere (sc. *hant*) 19 *c*, ter teswer sins vader 230 *c*. T e v l i e t e n , sin minlic herte, wie het tevloet van groter minnen 113 *d* 3 *d*. T o r n e n , s i g - (*zich vertoornen*) 14 *b*. T r a g e n (*traag worden*), alse der mensche begint te tragene ane gots dinste 16 *c*. T s a p p e e l (*zie* C a p e e l), twee tsapele enen van lelien ende enen van rosen; desen lylien tsappeel te ontfaen 231 *a*. T u e h a n g e n (*aanhangen*, *bijblijven*), der man di mi tue henct dar bi geft hi te verstane dat der son altoes met heme heft geweest 152 *b a*. T u k *ů* n s t (*toekomst*) 113 *a*. T u l e g h e n (*zorgen*), dat (*sc. dat vur*) nin verleschde 3 *c* 99 *a*. T w e i n g e (*verdeeldheid*) 65 *d* 66 *b*. U f e n = u f f e n e n 23 *d* 68 *d* 69 *b*.

U p e r (nl. *opper*, hooistapel), also als gi siet dar die rike lide sniden, dar gaen die arme na ende ousten dat den uperen ontfelt, als dut got. Der divel es der rike man ende gaet vore met sin uperen over al die werelt 132 *c*. U t e v a n n e n , alse een getruwe vader, die sinen liven son met groter eren wilt ute vannen ende duet heme ten irsten maken ene erlike woninge ende dut hem dren gewinnen al dis hi bedarf ende letten dan dren. Regte also dede got. Hi scup den mensche ten irsten alle creiaturen, want si worden alle dor den mensche gescapen 138 *d*. U t f u s e g s i n (*buitenshuis zijn*, opp. b e n n e n s i n ; bij MONE u z f u n d i c h , u z f ü n d i c h , 25) 73 *d*. U t s e t e g (mhd. *ûzsetzec*, *melaatsch*) 149 *b*. U t t e r s t , u t t e r s t l i c (*uiterlijk*) 104 *d* 183 *b c*. V a e n (*aarden*), Jhesus na sinen vader vinc ende arde ander gotheide 153 *c*. V a l w e n (*verwelken*) 34 *a*. R o s e n v a r (*rooskleurig*) 153 *b*. V e l i k e (bij MONE v i h e l i c h 238) 32 *b*. V e n i e n (bij MONE 229) 134 *b* V e r a r b e i d e n , s i g - (*zich overwerken*) 28 *c*. V e r b e l g e n (*zw. ww.*, *toornig maken*) 48 *c*. V e r b l i n d e n (*blind worden*) 103 *b*. V e r d e l e n , v e r d e i l e n (*veroord.*) 66 *d* 77 *c*. V e r d e l e w e n (*verdelgen*), al Jutscap 144 *a*. V e r d i l w e n (*delgen*) die sonden 69 *a*. V e r d r e n k e n (*dronken maken*) 206 *c*. V e r g e t e n , alse der win den mensche onsinnech maect ende vergeten 170 *b*. V e r g e t e n h e i d van alle dien dat gewest heft ende es ende nog wesen sal 176 *a*. V e r g e t t e n (mhd. *ergetze*), dat hi hen vergette har berste 42 *a*. V e r h a n g e n (*aan 't kruis*) 169 *d*. V e r j a m e r e n , s i g - (*haken*, *verlangen naar*) na gode 130 *a*. V e r k e f s e n (*ontrouw worden*, *in liefde*), wie decke win (*sc. gode*) verkefsen, hi ontfeet ons altoes weder 124 *b*, als decke als der mensche hoeftsonde duet so verkefst hi gode 124 *b*. V e r k e r e [r e] (*bedrieger*) 134 *b*. V e r c r e c k e n (*verkrachten*), der coninc vercrecketse ende benam hare har kuscheit 73 *d*. V e r c r e n c k e n (*verzwakken*) 193 *c*. V e r l a t e n h e i t (mhd. *verlâzenheit*), verlatenheit ane vrowen ende lof en mogen nit te samen sin 74 *d*. V e r l e d e g e n (*verlossen*) van desen ellende 99 *c*. V e r l e i d e n , sonder lettenisse van verleidenre mesdaet der minnen met vrier conscientien 191 *b*. V e r m o g e n

(*macht hebben over*) *c. gen.* 148 *c*. V e r s e l e w e n (*verbleeken*), die himelsche genade heft mi verselewet, wattan, wie bleec ic van butene ben, ic ben van benne harde scone 130 *b*. V e r s c r i n d e n (*splijten*), verscrunden ende verdorret alse die erde die lange sonder water es 47 *a*. V e r s l i p e n , *zie* s l i p e n . V e r s m a h e i t , v e r s m o h e i t (*smaad*) 194 *d* 207 *b* 215 *b*. V e r e r r e n (*verdwalen*) 28 *c*. V e r s t e n (*uitstel geven*, mnl. *versten*), enen sin scout 207 *b* 122 *d*. V e r s w a r t e n , die minlike oegen die claer waren als die sonne die sin verswart 113 *d*. V e r t i e n , s i n s s e l f s (*zich verloochenen*) 147 *b* 211 *d*, als du also dins vertegen hefs 212 *a*; (*begeven*, *verlaten*) als eer te vertiene eer gode eens te verbelgene 198 *c*. V e r w a s s e n (mnl. *verwassen*), die werelt versmaetse, ertrics verwast hare 195 *d*. V e r t u g e n (*overtuigen*) 9 *d*. V e r w e n n i s s e (*afwenning*), alre tegancliker saken 173 *b*. V e r w e t (*verwijt*), mettin verwete 226 *b*. V i o l e n t e n , lilien ende bedoude rosen 175 *b* 224 *c*. V l o u w e n (*vluchten*) 107 *b*. V o r b u g d e , v o r b u g (e?) (mnl. *vorbouch*), dat die gotheit metter menscheit voer ter hellen vorbugde 163 *b*. In dat vorbugde der hellen 137 *d*. In der hellen vorbuge 151 *a*. V o r s m a c k i n g e (bij MONE *vorbesmakunge*), (*voorsmaak*) 39 *b*. V r e d e l i c (*vreedzaam*) 174 *a*. V r e k e , te derre taflen en come engeen Judas nog engeen vreke mer allene die i*ů*ngere gots 182 *c*. V r i d e n (hd. *einfrieden*), dat mi den kerchof vrijt ende beslieten al ombe 182 *a*. V r i t h o f (MONE 250), atria dats een vrithof 20 *a*. V r u d e n (*verstandig maken*) 195 *b*. V u d i n (*voedsel*), ombe susschedane vudinne 225 *a*. V u r e n (*voeden*) 181 *b*. W a l h e i t (*weelde*, *genot*) 187 *c* 192 *d*. W a l n a (*bijna*) 85 *a*. W a n d e l b e r g (*veranderlijk*) 79 *a*. W a n c , bi der sutecheit en es engeen vals wanc, alle ondocht ende alle valscheit es dar utgescheiden 135 *a*. W a r n e n (*van 't noodige voorzien*, *toerusten*), enen borg jhegen die viende met wapen ende met spisen 178 *b*. W a r u m b e (*reden*, *bijoogmerk*, *bijbedoeling*), sonder enech warumbe onsen here te dinne 191 *c* 193 *b* 187 *a*; ten derden male min wi gode ombe hem selver als wi die warumbe nit en nemen buten heme 187 *b*. W e d e m e n (mhd *wideme* statte aus),

zie b r u d e l e n . W e d e r g e l t (*vergelding*) 158 *b*. W e d e r g r e d e c h (*tegenstaande*), mi es die werelt regte alse wedergredech ende alse onmere ende alse ongehure alse een dief die erhangen es 67 *d*. W e d e r m u d e (mhd. *widermuete*, *droefheid*, *leed*), wi es di mensche die eneg wederm*ů*de heft ende ic en drage sin leet met heme nit 41 *c* 18 *d* 28 *c* 41 *c*. W e d e r s a k e (*vijand*, *tegenstander*) 101 *c*. W e l i c , -h e i t (*droef*, *droefheid*), mi wert weliker 187 *c*. W e n s e n e n , die sele... heft so bernende begerde dasse dat begripe dis se altoes begert dasse van begerden wensent dasse erloest werde van din lighame 83 *b*. W e n s e n (e?) (*wensch*), din al har dinc na haren wille gaen ende na hare wensene 18 *d*. W e r s d o e n (*meer pijn doen*, *van wonden*) 148 *c*. W e r s c a p (*vertaling van deliciae*) 224 *c*. M e t w e s e n e (*naar behooren*) 190 *b*. W i c h h u s (mhd. *wîchûs*), Maria es een wichhus alre selecheit. W i n d r u f , *masc*. (*druif*) 109 *d*. W i n g a r t r e v e (hd. *rebe*) 107 *b*. W i n m a n (mhd. *wînman*, *kroeghouder*) 179 *a*. W o n d e r n e (*mirum in modum*) swar, aut 11 *d* 49 *a* 44 *a*. W r u l e n (*wroeten*, *woelen*), geliker wis alst ferken legt ende wrult in derde 181 *a*. W r u g e (mhd. *rüge*, hier: *berisping*) van der wrugin 55 *c*. W u s t e n (*verw.*), enen boegart 225 *c*.

Leiden, 7 *Juli*, 75.

P.J. COSIJN.

Allsverei.

In de laatste uitgave van Heyne's Ulfila, die ik in de volgende aflevering van den Bode zal bespreken, komt, evenals in alle andere edities, een woord voor, waarop ik de aandacht reeds nu vestigen wil. In den brief aan de Romeinen begint, caput 12, vs. 8, codex Ambr. A na een belangrijke gaping aldus: ‘sa dailjands in allsverein, sa faurastandands in usdaudein, sa armands in hlasein.’ De Nederlandsche vertaling geeft daarvoor: ‘die uitdeelt, met eenvoud, die voorstander is, met ijver, die barmhartigheid bewijst, met blijmoedigheid’. Het is dus voor ieder duidelijk, dat *in allsverein* beantwoordt aan ‘met eenvoud’, of liever ‘in eenvoud’, want het is de vertaling van εν ἁπλότητι; de Vulgaat geeft ‘*in simplicitate*.’ Het Gotische woord kan dit evenwel niet beteekenen; de uitgever heeft dit begrepen, maar is niet gelukkig geweest met den zin van *allsverei* aan zijne lezers duidelijk te maken. In zijn glossarium verklaart hij het met ‘Achtung gegen Jedermann.’ Deze vertaling is ten eenen male verkeerd: *sverei* beteekent alleen den toestand van *svers*, ‘het geëerd zijn, de eer die men geniet,’ nooit ofte nimmer ‘het achten, de achting die men anderen toedraagt’; het suffix -*ei* verbiedt deze verklaring. Alleen *sveritha* zou active k u n n e n , s v e r e i n s zou active m o e t e n worden opgevat. Bovendien staat het te bezien of *all* in Gotische samenstellingen den zin van ‘Jedermann’ hebben kan. Eigenlijk is deze verklaring niet van Heyne, maar van Massmann, die daarop met een vluggen gedachtensprong, ‘Einfalt’ volgen laat, misschien wel in de meening dat hij, die *ieder* acht, te recht een ‘einfältiger’, een idioot behoort genoemd te worden. Geene verklaring baat evenwel om den zin van het Gotisch duidelijk te maken, om de eenvoudige

reden, dat het woord niet een *crux interpretum*, maar een bedorven lezing is. Massmann las *alasverein* (‘oder gar *ainsverein*, *ainfalthein?*’ vraagt hij zeer naief in de Anmerkungen!) en vermoedelijk heeft ook het handschrift dit, daar een *a* en *l* in het Gotisch schrift vaak moeielijk te onderscheiden zijn en Uppström door aan *all* te denken in de war kan gebracht zijn. Wat evenwel hiervan zij, ik aarzel niet *in allsverein* of *alasverein* eenvoudig in *in alaverein* te veranderen. Het Gotische *alavers* komt wel niet voor, maar uit ohd. *alawâri*, mhd. *alewaere*, nhd. *albern*, nl. *alewarig* is dit gemakkelijk op te maken. De eerste beteekenis is natuurlijk *verissimus*, maar verliep tot die van *simplex*, gelijk elk woordenboek leeren kan. Van het vermoede *alavers* nu komt het substantief *alaverei*, als van *sels*, *selei*; van *gods*, *godei*; enz., in den zin van ‘eenvoudigheid, eenvoud’; verg. mhd. *alwaere*, *f*. De lezingen van den codex Ambros. A munten niet uit door zuiverheid; een enkele blik op 1 Kor. 7, 16, 19; 9, 25; 10, 28; enz. is voldoende om ieder hiervan te overtuigen. Tegen de geringe verandering, die ik voorsla om van een *vox nihili* een verstaanbaar woord te maken, baat dus geen kleingeestig beroep op de ‘überlieferte Lesart’. Dat ook de kennis der verwante Germaansche talen het hare tot de herstelling van den Gotischen tekst kan bijbrengen, meen ik hiermede bewezen te hebben.

Leiden, 3 Juli, 75.

P.J. COSIJN.

De Nederlandsche Ogier, door J.C. Matthes.

In het II^{de} Deel van het Belgisch Museum drukte Willems acht kleine fragmenten van twee strooken perkament uit de XIV^{de} eeuw af, hem door den heer Voisin geschonken. Hij hield ze voor deelen van denzelfden Ogier, van welken het Heidelbergsche Paltzer HS. N°. 363 eene half-duitsche vertaling bevat (vgl. Mone Ueb. 38 f. Hoffman H.B. I, 60. V, 103). Bewijzen voor die meening bracht hij echter niet bij, en daar hij den Paltzer Codex niet gezien had, kon hij er ook geen partij van trekken voor de rangschikking der fragmenten en voor de tekstcritiek. In zijne Geschiedenis der Mned. Dichtkunst (I, 286), trok Dr. Jonckbloet de identiteit der beide Ogiers in twijfel. Hij bracht de fragmenten tot een veel ouder gedicht dan datgene waarvan de Heid. Codex eene vertaling bevatte, ja sprak zelfs het vermoeden uit, dat het eerstgenoemde aan een nog oudere Fransche bron dan de Chanson van Raimbert ontleend zou zijn. Deze bewering vond bijval bij Gaston Paris, die Charl. 138 schreef: ‘nous sommes disposé, à admettre que les fragments neerlandais accusent un original plus archaïque.’ Maar in de jongste uitgave van zijne Ned. Letterkunde (I, 74), geeft Dr. Jonckbloet zelf het gevoelen weer prijs. Hij brengt den Ogier der fragmenten nu ‘niet meer tot het vroegste tijdperk,’ maar

houdt hem voor eene omwerking van veel later tijd dan Raimberts gedicht, en onderstelt, dat de fragmenten wel degelijk identisch met den tekst der Heidelbergsche vertaling zijn. Dit laatste leidt hij af uit de vergelijking van een drietal regels in de fragmenten met eenige door Mone (Ueb. 40), uit het Heid. HS. medegedeelde vss., die volgens hem ‘geheel in denzelfden trant’ zijn.

Gelukkig is het Heid. HS. zelf nog daar om aan alle onzekerheid op dit punt een einde te maken, en ons den Ned. Ogier op zich zelven en in zijne verhouding tot de Fransche teksten te doen kennen. De bereidwilligheid van de Badensche Regeering en van den Heidelbergschen Universiteits-bibliothecaris is bekend. Men stond mij op mijne aanvrage den codex voor geruimen tijd af. Zoo werd ik in staat gesteld om den Heidelb. Ned. Ogier nauwkeurig te bestudeeren en hem zijne plaats in onze letterkunde aan te wijzen.

Ik wensch in de volgende bladzijden de voornaamste resultaten van mijn onderzoek mede te deelen.

I.

Dr. Jonckbloet's jongste hypothese is juist: de tekst, die aan de Heid. Vertaling ten grondslag ligt, is geheel dezelfde als die van de fragmenten; er bestaat slechts één Ned. Ogier. De Lett. I, 74 aangehaalde halfduitsche vss. zijn niet slechts ‘geheel in den trant’ van de daar voorkomende Nederlandsche uit de fragmenten, maar zij bevatten zelfs de parallele vertaling van een gedeelte van het *vierde* fragment (Willems, blz. 337). Dr. Jonckbloet noemt dit t.a.p. het *derde* fragment, en daaruit leid ik af dat hij op dit punt nog vasthoudt aan zijne vroegere overtuiging, volgens welke ‘de stukken’ door Willems ‘in verkeerde volgorde geplaatst zijn en aldus moeten gelezen worden: 3, 7, 4, 8, 1, 5, 2, 6.’ Uit het Heid. HS. blijkt echter, dat Willems alleen in de opvatting van de tweede strook gedwaald heeft, door daar *recto* te nemen wat *verso* was, en omgekeerd[1]. De

1) Willems blz. 337 is *verso* natuurlijk een drukfout voor *recto*.

volgorde der stukken moet deze worden: 1, 2, 3, 4, 7, 8, 5, 6.

Het verband is namelijk dit[1]. Karel ligt met zijne legers voor Rome, dat de Saracenen bezet hebben. Ogier doet hier wonderen van dapperheid en verspreidt schrik onder de vijanden. Danimont verhaalt er proeven van aan de schoone Gloriande, die nu zeer verlangend is den held te zien. Om dit doel en meer te bereiken laat zij haren neef Sadonie tot zich komen en verzoekt hem eene boodschap aan Ogier te doen. ‘Groet hem,’ zegt zij -

> Grüszent ine harte sere,
> Und bittent ine das er dorch min ere
> Einen kampff fechte gegen mynen amys,
> Den edeln kunig van Persis,
> Und mag er ine überwinden,
> Sagent ime das ich ine sal mynnen
> *Ewichlichen vortan*.

Hier vangen onze fragmenten aan. Om de vergelijking gemakkelijk te maken, laat ik het oorspronkelijke en de vertaling telkens naast elkander drukken.

1. Fol. 42b.

	‘Ewelike vortan;	‘Ewichlichen vortan;
	Doet mi dit, edel man,	Dise bottschaft tünt nü edeler man,
	So dat vader no broeder weet.’	Also das es nieman wisze.’
	‘Joncfrouw, ic ga gereet,’	‘Jumpfraw, ich sal es tun gereyd,’
5	Seide die coninc onvervaaert,	Sprach der Kunig unverwart,
	‘Uwe bodscap doen ter vaert.’	‘Uwer bottschaft wurt nit gespart’[2]
	Dus sciet die coninc dan,	
	En gebrochtene wijf no man.	
	Hi wapendem, ende sat op sijn paert,	
10	Ende voer wech metter vaert.	
	Hi voer heimelike uter poort,	Er fur heymlich usz der port,
	Ende noopte tors ende voer voort,	So lang fur er vast vort

1) Vgl. voor de overeenkomst en het verschil Jonckbloet Mned. Dichtk. I, 290 v.
2) De vier niet ingevulde regels ontbreken in de vert., zonder hiaat; natuurlijk doordat de vertaler of afschrijver gedachteloos van *vaert* vs. 6 op *vaert* vs. 10 oversprong.

So lange voer die payen,	Zu dem here wart die payen,
Dattene fransoise hebben versien	Als inen die cristen haben ersehen.
	Und zu erst bisz er kam in das her,
	Fragde er mit groszer gere

15	Hi vraechde om den Denois.	Nach Ogier dem Denoys.
	Het wijsdene hem menich Fransois,	Man wiese ine menig frantzois[1)]
	Men leedene vor Karels pauwelioen,	In des kunigs Karolus pauwelyon
	Daer in sat die baroen	Darinn sasz der hohe baroen.
	Doe beete die payen,	Da batt inn der Sarrazen[1)]
20	Ende seide 'God dien die Kerstine dien[2)].	Und sprach: 'Machmet und Appolin
	Beware Karle ende den Denois Ogier[3)],	Behüte den Denois Ogier,
	Ic ben *te heme* gesent al hier[4)].	Ich bin zu ime gesant alhier.
	Denois, stout ridder ende vri	Denoys, edeler ritter fry,
	Sidi hier, *so sprec jegen mi*.'	Off ghy hier syt, sprect gegen mit.'

Ogier, die juist schaakspeelde, maakt zich bekend, verneemt de boodschap van Gloriande en verklaart zich tot den voorgeslagen tweestrijd bereid. Doch Charloet, 's konings zoon, wordt daarover woedend. 'Waartoe dit, Ogier?' vraagt hij:

.....'Holt uwern paes,
Varent gen Dennmarck, verkauffent uch kaes,
Und u smeer und u roet,
Und nymmerme sint so onvroet -

2. Fol. 43a.

25	'Dat ghi vor mi neemt bataelge;	'Das ir vor mir nement betzaelge;
	Sarragois, ic sal, sonder faelge,	Sarrazen, ich sal sonder faelge
	Selve komen jegen den soudaen.'	Selber komen gegen dem soldan
	Sadony[5)] seide sonder waen:	Sadoni antworte alsaen:

1) Misverstand van den ned. tekst.
1) Misverstand van den ned. tekst.
2) Waarschijnlijk eene gebrekkige verandering van het aanstootelijke: *Mahomet ende Apolijn*, dat de Heid. Vert. bewaard heeft.
3) Vs. 21 is te lang. Waarschijnlijk is: *Karle ende* ingevoegd; vgl. de Heid. vert.
4) *te heme* ontbr. HS. Will.
5) Will. *Gadony*. Hij zag de *S* voor een *G* aan. Fr. Sadones.

	‘Ghi maect groot bare *bi u doen*[6],	Ir sint nu gros in uwerm toen,
30	Die soudaen gave om u niet .i. bottoen	De kunig geb umbuch nit ein bottoen
	Ende om sulke vive als ghi sijt,	Noch umb solche. V. als ir syt,
	Waersi[7] vor hem in een crijt.	Hette er sie vor yme in einem tritt[8].
	Mi wondert dat Karl sinen gharsoen	
	Dus laet verspreken sine baroen,	
35	Lietict niet dor den Denois Ogier,	
	Ic slougene onder sine lier.’	

6) De lezing *Baudoen* (Will.) bet. niets, daar Charloot toegesproken wordt. Het Heid. HS. doet de verbetering aan de hand.
8) De vier ontbr. vss. worden niet in de Vert. aangetroffen.
7) Will. waerdi.

	Als Charloot dat vernam,	Also Charloct dis vernam,
	Was hi tornech ende gram	Wart es uszermaszen gramm
	Hi vranc die vust, ende soude den paien	Er zuckte die fust und wolt den payen
40	Hebben geslegen, ne waer mettien	Haben geschlagen, ie mitten
	Scoter tusschen die here Morant	Lieffen darzuschent der herzog Morant
	Ende Arnout van Beaulant	Und Arnolt von Benlant,
	Entie edele grave Reynier	Gerhart sin bruder von Renier[3)]
	‘Ay, fel keitief,’ sprac die coninc fier[1)],	
45	‘Nemmer moetu goed gescien!	Nyemerme müsze uch gut gescheen
	Datti slaen wilt dien payen,	Das ir schlaen wollent den payen
	Ofte eneghen man die bodscap brochte,	Uf eynigen man die botschaft braht,
	Herde fel is u gedochte[2)].’	Herde fel ist uwer gedoht
	Ogier sprac totten payen:	Ogier sprac zu dem payen:
	.....	.....

- ‘Zeg aan de jonkvrouw, dat ik Charloot de eere van het gevecht met Karaheu laten moet.’ De schoone Gloriande verneemt dit met leedwezen. Intusschen wapent zich de overmoedige zoon van Karel met 3000 man.

Als by naht furen sie dan
Und ritten geyn Rome wert
Karle der kunig wiszte nichte von der vert,

3) De volgende regel is in het HS. uitgevallen of door den Vertaler vergeten.
1) Bij Will.: *sprac Karel die coninc fier;* maar zoo is het vers te lang.
2) In plaats van vs. 46-48 bevat het HS. slechts één vers:

Hoe lettel slachti mien.

Het behoest wel geen betoog dat die woorden ongerijmd zijn. Het vs. 48 (in fine) wederkeerende *payen* gaf stellig aanleiding tot omissie, en later tot corruptie van den tekst. Zonder twijfel heeft de Heid. tekst de goede lezing bewaard.

3. Fol. 44a.

50	Die sijn *sone*[4] hevet bestaen,	Die sin sone[7] hatt bestaen,
	Hi sliep vaste sonder waen.	Er schlieff vast sonder waen,
	Des morghens' metter dagheraet	Die wechter die uf der muren lagen,
	Clommen Saragoise ten mure waert	Und Kerloet kummen sahen,
	Ende worden der[5] kerstine geware;	Hatten wunder was er suchte dare[8]
55	Cleine mochte wesen die scare,	Umb das so cleyn was sin schare,
	Sie lietent seggen ter stont	Auch tetten sie wiszen in kurtzer stonde
	Des *soudaens*[6] sone Danimont.	Iren herren Danimonde.

7) HS. sie sin sone.
4) Dit woord ontbr. HS., Will.
8) Vs. 52-54 wijken in Heid. HS. sterk van den Ned. tekst af.
5) HS. Will. den.
6) Ontbr. HS. Will.

	Hi scoot ten wapinen mettien,	Da gingen hien wapenen die payen,
	Hi was fel ende ontsien.	Ir was fiel und sere ontsien.
60	Met c. man es hi upgeseten,	Mit hundert tuzent mannen ist er ufgeseszen
	Sere heefti hem vermeten,	Und hatt yme diener vermeszen,
	Dat hi sal wreken sinen moet,	Das er kulen solt sinen mut,
	Men ondede die porte metter spoet,	Und reyt herusz mit der spoct,
	Danimont noepte tors met sporen,	Und hiewe sin pfert mit sporn,
65	Charloot heeftene vercoren.	Cherloet hett er verkoren.
	Si onderstaken hem met groter ghere,	Sie ritten met groszer gere,
	Mallic brac *op andren*[1] sijn spere;	Sie brachten uf einander ir spere,
	Dat volc vergaderde over hoop,	Das er vergaderde uber hoep
	Dat caplyts wart harde groot.	Dar hatt die menige quaden coep
70	Die conine van Ingelant	Nu kam der Kunig von Engelant,
	Trac met haesten[2] sinen brant,	Und trac mit hasten sinen brant,
	Hi clovede toten tanden dore	Und schlug Synagons swester sun,
	*Des coninx Syn*agoens *susters sone*[3]	Das von dem slag starp der koene.

Hierop doodt Synagoen den Brit, en Charloot weder Synagoen. Het verlies van dezen vorst maakt de Sarrazenen woedend: zij vechten nu met Danimont als razenden om hem te wreken. Vandaar dat

Cherloet was in engsten sere,
Wenn er wart al uten kere:

1) Ontbr. HS. Will.
2) HS. Will. ..... etc.
3) HS. Will. ..... magoens..... Het vs. is door mij bij gissing volgens de Heid. Vert. hersteld, met onzuiver rijm, vgl. vs. 183-6.

4. Fol. 44b.

	Men stac sijn ors onder hem doot,	Man stach ein rosz under ime zu tod
75	Hi spranker af met haesten groot,	Er sprang uff mit haesten groed,
	Ende ginc vechten te voet	Und vahte dapperlich zu noed[5],
	Nu merct oft hem onsiene stoet:	Merckent ufft yme unsienen staet
	Een kerstin ontsloop uten here,	Ein bertoen fur usz dem her,
	Ende voer tote Karle met ghere	Und reit zu Karele dem kunige mit groszem gere
80	Die darme lagen den baroen	
	Boven up dardsoen[4].	

5) Een misverstand van den Ned. tekst.

4) De Heid. Vert. heeft vs. 80 v. niet, maar Raimbert 1225 vs. zegt ook, doch minder sterk:

Uns chevaliers s'en est sevres des nos,
Qui d'un espiel fu *navres ens el cors*.

Elders, Heid. HS. fol. 35*a* is de voorstelling ook:

Die derme die uf sin artsoen lägen,
Stietz er ime in mit groszer cläge.

	Als hi vor sconinx tente quam, Er rieff:	‘Künig, edeler herre,
	Riep hi lude: ‘Coninc, edel man,	Nu haeste uch uf harte sere,
	Vaert Charlote uwen zone te staden,	Und komment Charloeten zü staden,
85	Vor Rome es hi sere verladen,	Wann vor Rome ist er überladen
	Haest u, dor Gode die ons gebood!	Und ist auch menig cristen dot.’
	Daer es menich kerstin doot!’	Ker schoesz uf mit haesten groet,
	Die coninc riep ten wapenen overal,	Und rieff zu den wöpenern überàl,
	Daer wert .i.[1] groot gescal.	Da wart ein groszen geschal
90	‘Owi, arme,’ sprac die coninc fier,	‘Ach nû,’ sprac der keyser fier,
	‘Vertroest mijn kind, Ogier!’	‘Kum zu hulff, min edeler Ogier,
	Ogier seide: ‘ic sout node laten.’	Und varent mynem kinde zu staden.’
		‘Herre, by der Gottes gnaden,’
		Sprach Ogier, ‘ich sal es tun.’
	Sine cousen bonden .ij. knapen	Sin cousen band ein gerson.
	Namels wapendem, ende die Fransoise,	Auch wapenten sich die Frantzoysen,
95	Entie van Geneven, entie Vianoise,	Die Tutschen und die Aveloysen,
	Entie Duudsce, entie Avelanse	Die von Flandren, die von Proband.

Men komt bijna te laat, maar toch nog bijtijds om de overwinning der Saracenen te verhinderen.

Das cristen here kam zugerieden, -

1) .i. ontbr. HS. Will.

5. Fol. 45a.

	Si ghingen slaen metten swerden,	Und gingen slahen mit den schwerten,
	Menich Sarragois viel daer ter erden,	Und valten manigen von den pferden,
	Dies worden die van binnen geware,	Anch kamen uszer Rome bander syden,
100	Si quamen uut met groten scaren,	
	Vij[2] coningen, die droegen crone,	Sieben kunige zu dem stryde
	Ende al tfolc ute Rome,	
	Entie soudaen van Persijs	
	Dies maect ons die storie wijs.	
105	Al tsolc slouch over hoop,	Also wart des volks ein groet hoep[4],
	Daer cochte menich dieren coop:	Der cochte manigen dieren coep.
	Alubni[3] die coninc van Cubele	Alubri der Kunig van Tudele
	Stac Namelse van Morele	Stach Dunamelsen von Marele,
	Ende geeft sinen neve Pinthier.	Und gap sinem nefen Sansier.
110	Die goede here van Bavier	Der gut hertzog von Bayvier
	Ginc vechten te voet metten swerde,	Vahte da zu vosz mit dem swert,
	Die rouwe quetstem ende deerde	Het wach ime sere under die erd[5],

2) HS. Will... ij.
4) De vertaler heeft drie regels uitgelaten. Hij sprong van *al tfolc* vs 102 op *al tfolc* vs. 105 over.
3) HS. Will.... lubni.
5) Erger misverstand van *ende deerde* is wel niet denkbaar.

	Dat hi Morele had verloren,	Das er Morele hatt verloru,
	Hi gemoete Ogiere, ende hads toren,	Das sahe Ogier und tett ime zorn,
115	Dat hi sinen oem sach te voet,	Das sin oheim was zu foet,
	Hi beette selve metter spoet	Des biet er selber mit der spoet,
	Ende gaf Namelse sijn paert,	Und gab synem ohen sin pfert,
	Diere up sat ter vaert.	Der hertzog sasz daruf zü der vart.

Bovendien herwint hij het paard van N., en behaalt met Karel en de anderen eene zoo groote overwinning, dat de Saracenen zich in de stad terugtrekken. Ook de Franschen zoeken nu hunne legerplaats weer op:

6. Fol. 46a en b.

	Karel, die degen coene,	Da karte Karolus mit sinen baronen
120	Dede keren sine baroene.	Widder zu sinen pauwelione,
	Charlote versprac hi sere,	Er besprach Charloeten sere,
	Ende seide: ‘God gevedi onnere[1)]	Und seyte: ‘Got geb uch gönnere,
	Dat ghi voert sonder minen raet!	Das ir fürbasz vechten mit mynem rate,
	U herte es fel ende quaet.’	Uwer hertz ist vol van allem quate.’
125	Hort van den Sarragoisen[2)] meer.	Nu horent von den Sarrazene,
	Si hadden rouwe ende seer,	Die mit jamer lebeten und mit pynen,
	Dat si dus tonder waren gedaen:	Das sie tolder warent gedaen.
	Karaheu[3)], die soudaen,	Karahyn, der edel soldaen,
	Hinc om hem enen mantel diere	Hinc um ine einen mantel dier,

1) HS. Will. E.s. Glottoen G.g.o. Fr. Raimb. 1396. E glous, dist Karles etc. Maar Heid. HS. heeft de woorden niet, en ze maken het vs. te lang.
2) Of: *Sarrasinen*. In geen geval enk. Sarragois, zooals Willems uitgeeft.
3) HS. Will. Kabaheu.

130	Wel gewrocht, in der maniere	So gewirkt von der manier
	Ne sach noit man sonder dien[4].	Und sahe nye man geben sonder den.
	Up .i. muul sat hi mettien	Uf ein maul sasz der payen
	Ende voer buten Rome allene,	Und reyt usz Rome alleyne,
	Sonder geselscap, groot of clene.	Der wilden geselleschaft engeyne.
135	Die Doverne leet die degen coene	Dorch die Tyber reyt der tegen koenc
	Ende quam vor Karels pauwelioene.	Und kam vor Karolus pauwelione.
	Karaheu sprac fier tale:	Er sprach: ‘Karole, nü horent min zale,
	‘Coninc, hore mi, so doestu wale!	Die ich werd sagen, daran tunt ir wol,
	Ic wille .i.[5] camp vechten jegen Ogiere	Ich begere kampffs gegen Ogiern
140	Op sulken *convent*, *in sulker* maniere[6]:	Uf sollich convent, in solcher manier:
	Mach hi mi verwinnen’....	Und ist es das mir Ogier mag angewynnen,

- in dit geval zullen de Sarrazenen aftrekken, en geheel Ita-

4) *Dien* slaat op *mantel*, niet op *man*, gelijk Will. meent.
5) .i. ontbr. HS. Will.
6) HS. Will. Op sulken maniere.

lië aan de Franschen laten; verslaat hij daarentegen Ogier, dan zal Karel Romanië en Lombardije met zijne legers ontruimen. Ogier bewilligt in dit voorstel. Maar weder treedt Charloot tusschenbeide met de woorden:

‘Ogier, das duhte mich *nicht*[1] gut
Das ir wurdent so unvroet,
Das ir kampff nement vor mir,
Payen, nym war, ich sagen dir:
Den kampff wil ich selber tun.

Karaheu echter geeft ditmaal zijne tegenpartij niet prijs, maar belooft koning Sadoni tegen Charloot in 't krijt te zullen zenden. De voorwaarde is:

‘Mögent ir ime nemen das leben,
Die kron sal er uch geben,
Und alles das ime ist undertan
Sollent ir haben sonder wan;

7. Fol. 47a.

	‘En de[2] mach hi u nemen tleven	‘Und mag er uch nemen das leben
	So moet hem u vader geven	So sal uwer vater sonder blib
	Die crone van Vrankrike.’	Geben die crone van Frankenrich.’
145	Charloot antwerde haestelike:	Karloet andertwers[4] behendichlich:
	‘Sarragois, ic wilt also,	‘Sarrazen, ich lobt also,
	Of God wille, ic sals wesen vro.’	Wils Got, ich sal werden fro.’
	Karel antworde te desen:	Da sprach Karolus zu diesem:
	‘Sone, dat ne mach niet wesen,	‘Sunn, das en sal nit wesen,
150	Sulken camp late ic u niet bestaen.’	Ich en lasz uch nit bestaen’
	‘Ay, here, wat wildi anegaen?[3]	‘Herre, was wöllen ir argaen?
	Wildi dus nedren minen prijs?	Wollent ir nu nyddern minen prijsz,
	Bi den here van paradijs,	Bi dem herren von paradijsz,

1) Ontbr. HS.
2) Willems: En.
4) Sie!
3) HS. Will. anevaen.

	Ic ware dan clene ontsien,	Ich salde clein sin ontsien,
155	Dorstic niet comen jegen .i. paien.	Dorst ich nit komen gegen einem payen.
	Het nontriede mi nieman, coninc vri,	Ich sal ine töden sonder sij,
	Ik sal ne doden, of hi mi.’	Ob er sal gewynnen an mir.’
	‘Ja,’ sprae Karel, ‘esset emmer so,	‘Ja,’ spach Karole, ‘ist also,
	Bi mire wet, ic maecti onvro	Bi miner zielen, ich sal dich unfro

160	Van Vrancrike, moetic leven;[1]	‘Franckrichs machen, sal ich leben[3]
	Du hads der overdaet bet begeven.’[2]	.....
	Charloot ne liet dor Fransois	.....
	No dor Duutsch, no dor Genevois,	
	‘In sal den camp anevaen.’	

Karaheu ontvangt nu van Charloot en Ogier de ‘sekerhede,’ en belooft laatstgenoemde ook zijne bruid, de schoone Gloriande, voor het geval dat Ogier hem verslaan mocht. Daarop gaat Karaheu heen.

8. Fol. 48a.

165	Hi nam orlof ter ure,	Er nam urlab zu der ure,
	Ende keerde weder binnen mure,	Und kerte widder gein Rom an die mure.
	Vor tpalas beette Karaeu die vrie,	
	Met hem die van Persie[4].	
	Dammirael[5] ontfinene wale,	Die ammiral empfing ine wol
170	Ende Gloriande, die *scoene*[6] smale.	Und sin tohter die schöne schmale.
	‘Here,’ seide Karaen, ‘ic come	Karaheu sprach: ‘ir herren, ich bin kummen
	Van den Kerstinen, ende heb genomen	Usz dem cristen here und han vernomen
	Enen camp jegen den Denois,	Gegen dem Denoys Ogier,

3) De volgende versregels ontbreken in de Heid. Vert.

1) Vs. 158-160 zijn wat duister, maar toch, blijkens Heid. HS. in orde. De zin is (gansch anders dan Willems meent): volhardt ge bij uw opzet, dan zal ik u, als ik het leven behoud, onterven, Frankrijk doen verliezen. Vgl. Raimbert 1531 sv.

> Se Dex en France me done repairier,
> Jà de ma terre ne tenras mais plain pié,
> Ainc le donrai et Louis et Loihier.

2) HS. Will. gegeven.

4) Na vs. 132 v. verwacht men dit niet, gelijk dan ook Raimbert noch Heid. Vert. iets dergelijks melden.

5) HS. Dammir! Will. Dammirus.

6) *Scoene* ontbr. HS. Will.

	Die den helm wan op Butram den Sarragois,	Der uns groszen schaden hier
175	Hi hevet ons vele scaden gedaen,	Vor diser stat hat getan.
	Ic hope, wi sullens bate ontfaen.	Ich hoffe, wir sollents viroche[8] entfaen.
	Nu hort, hoe iene heb genomen,	Nu horent, wie ich ine heb genomen:
	Mogic sijns te boven comen,	Mag ich ine überkomen,
	Ende iene dode in den crite,	So das ich erschlahe im strijd
180	Karel, *die coninc*,[7] gevet ons quite	Karl der kunig git uns quyt
	Ende vri Romenie	Alles das lant von Romany
	Ende daer toe Lombardie;	Und auch alles das lant von Lombardy,
	Ende mach mi Ogier die degen	Ist es aber das ich von Ogier dem tegen

8) Sic. Waarschijnlijk een fout van den kopiist; er heeft wel oorspronkelijk *wrocke* gestaan.
7) Ontbr. HS. Will.

	Matten ende nemen tleven,	Im stryd blibe erschlagen,
185	Rome *sal ic heme*[1] upgeven:	So musz ich uff Lombardyen
	Also verre salt Karels wesen	Und uff das lant van Rome verzyhen
	Alst noit hilt Constantijn.'	Darzu uff alles dis das da halt Constantin.'

Hier eindigen de Ned. fragmenten.

II.

De Nederlandsche Ogier was, gelijk reeds Mone opmerkte, eene Vertaling uit het Fransch. De dichter zegt dat zelf bij herhaling: Heid. HS. fol. 20b,

> Nu horent furbasz die sprach
> Als sie in *dem welsch* was funden

vgl. fol. 84a, fol. 127a, fol. 172b, fol. 174a, fol. 208b, fol. 200, fol. 214a, fol. 230b, fol. 254a enz. Zeer duidelijk vooral in de Inleiding tot het 1e deel (bij Mone Ueb. S. 39), als hij mededeelt dat de historie van Ogier, die volgt, 'us dem welsch is ufgehaben;' en in die tot het 2e deel, fol. 82b, waar wij lezen:

> .....die schone schmale,
> Die vol is aller hofelicheid,
> Badt nu darnach in stiller bede,
> Das ich *us welscher sprache*.
> Das buch wolte in tutsch[2] machen.

Dat Fransche origineel was stellig niet de Chanson van Raimbert, gelijk reeds de bovenstaande fragmenten leeren. Hoezeer ook in die Ned. vss. veel aan dat oude gedicht herinnert, zoo heeft toch blijkbaar de Fransche tekst, die hier ten grondslag lag, eene omwerking in zijn nadeel ondergaan. De herhaling van het tweegevecht tusschen Charloot en den Sarraceen en de verliefdheid van Gloriande op Ogier, nadat zij aan Karaheu verloofd was, zijn aesthetische fouten, die Raimbert nog niet heeft, en niets dan matte variaties op een eens aangegeven thema, die

1) Ontbr. HS. Will.
2) D.i. natuurlijk *dietsch*.

slechts tot verwarring in de voorstelling en tot inconsequenties leiden[1)].

Een paar andere plaatsen zullen in het licht stellen, hoezeer op dit nieuwere gedicht toepasselijk is wat Barrois van al de latere bewerkers zegt (Préface à Raimb. LXVIII): ‘à la simplicité antique succède une prolixité souvent oiseuse; les proportions gigantesques d'une mâle épopée se rapetissent en ornements vains et parasites.’ Reeds de inleiding geeft recht tot die opmerking. Godfried van Denemarken, Ogiers vader, heeft Karels gezanten gehoond en mishandeld. Zij komen tot hun vorst terug. Dit verhaalt Raimbert vs. 10 vv. aldus:

> Atant es vos *quatre de ses messages*,
> C'ot envoié Gaufrois de Danemarche,
> Corones orent, s'ot cascuns *rés la barbe*,
> *E les grenons*, *le menton e la face*

In 't Ned. luidt datzelfde fol. lb:

> Da nu das erst gericht was gedragen,
> Quamen mit schalle in geschlagen
> *Suben botten* die übel gehandelt waren.
> Ire clagen und ire miszebaren
> Was grosz, als es nit wonder was.
> Karole sprang uff in dem palas,
> Da er sie sach also kumen gefaren,
> Wenn sie sine butten waren,
> Die er gesant hatt in ware ding
> Zu Gotfrieden dem kunig.
> Unter inen *suben* was auch keinre,
> Er hatte zeichen das ime an scheyn
> *Ein hant und ein auge verlorn*.

Aan het einde van het I^{e} Deel treft ons het volgende:

Als Karaheu uit Rome afreist, vraagt de keizer hem vs. 3055 sv.

1) 't Is of de dichter dat eenigermate zelf voelt, als hij ‘die maget’ spottend laat zeggen:

> ..... vatter, lieber her,
> Nu habent ir mich hie zu der stund
> Geben Karaheu und Burnamund,
> Und Ogier dem ritter fijn!

‘Amis, dist-il, queroies tu en Dé?
Je te feroie batiser et lever.’

In plaats van deze klare en krachtige taal vinden wij in den Ned. Heid. Ogier, fol. 78b het volgende:

Nu horent von Karolo dem herren,
Der da Karaheu tett grosz ere,
Er fragde ine ob er wölte
Cristen werden, er were der im solte
Alzijt gern tun ere.
Auch wolt er ime by unserm herren
Geben ein hard rych lant etc.

Ogier voegt daar dan nog bij:

‘Ach edeler Soldan,’ sprach Ogier.
‘Nu mogent ir wol mercken hier,
Das Got miracula hat getan.
Wa möchten wir dis herre widderstaen?
Und so erschlaen en were sin trost.
Er ist der uns hat erlost,
Wann gegen iglichem cristen
Weren me denn hunder Sarrazen,
Und daby mögent ir mercken wol,
Das Got ist herre und nyeman ol,
Und an yme sollen ir suchen gnade,
So kan er uch vergeben uwer miszetade,
Und werdent cristen in siner ere,
Er sal uch denn liephapen sere,
Und lerent halten sine gebot,
Wann sie sint valsch uwer Gotte,
Das rate ich in truwen wol.

Eene derde proeve kies ik uit het tweede of groote gedicht, e.w. uit het verhaal van de crisis of peripétie, als Ogier op het punt staat om Charloot te dooden en daarvan door een engel teruggehouden wordt. Barrois zegt, dat al de latere romanciers hier den slag door een kus vervangen. Van dien ‘fade baiser’ is nu wel in den Ned. Ogier geen sprake, maar het tafereel is op andere wijs bedorven. Men oordeele. Raimbert vs. 10985 vv. verhaalt:

Et Ogiers tint entesé le nu brant,
Et tint Karlot mult fort et cruelment.
Jà en presist la teste maintenant,
Mais Dame-Dex i fist miracle grant

Por Karlemaine ke il par ama taut:
Foudres du ciel jus des nues descent
Entre Ogier et Charlot le poissant,
Descent aval come fus tot ardant
Ogiers n'a mal ne Callos ne s'en sent,
Car li sains angles si l'ala conduisant.

In den Ned. Ogier is die enkele ‘onschadelijke’ bliksemstraal heel wat meer geworden; fol. 277a:

Ogier was weder trege noch lat,
Cherloeten nam er by dem bare,
Corteinen hub er offembare,
Und wolt ine enthaubten dar,
Mere ein licht kam also clar
Mit solchem schyn zu der steden,
Das Ogier schlaens must herbeyden,
Wann ine beduhte wie er were blint,
Er mohte nit gesehen ein wenig
Der clarheit halb die ine kam an,
Also stant stille der starch man.
Als Ogier so hatt eine wyle gestaen,
Began die clarheit vergaen,
Und began Cherloeten zu sehen.

Kort is bij Raimbert ook het vervolg. Van den engel heet het vs. 10996:

L'ameure tint del espée trenchant,
‘Ogier, dist il, ne toucheras l'enfant,
Dex le desfent, si t'en fait mandemant’

Daarentegen Ned-Heid. fol. 277a:

Da kam von oben herab ein hant
Und widder hielt sin swert,
Mit dem sahe Ogier uffwert,
Und hat die hant vernomen,
‘Helff Got! von wannen mag das komen?’
Sprach Ogier, ‘dis grosz wondere
Das ich nit en han tonder
Maht zu bringen einen verrader,
Ich sal hut und al zu gader
Mit den vingern dorch snyden,
Diser glottoen en sal zu disen zyden
Mir niht entgaen by der hant.
Das swert waende aber der wygant
Slaen, und began es erheben,
Mer zu hant began er bieben
Und sine krafft usz sinen leden gaen,
Also muste er stille bliben staen etc. etc.

Geen wonder dat het gedicht met zooveel paraphrase van ongeveer 13000 op 22000 versregels gebracht is, waarbij men echter in het oog houde, dat de Nederlandsche Ogier de geschiedenis verder voortzet dan Raimbert.

Dr. Jonckbloet, thans met ons overtuigd, dat de oudste Fransche chanson, die wij bezitten, het origineel van onzen Nederlandschen Ogier *niet* was, 'durft nog niet uitmaken, of deze laatste vertaald is naar het gedicht van Adenez le Roi van het eind der 13e eeuw of naar dat in Alexandrijnen, dat eenige jaren jonger schijnt.' Het kan echter, na de lezing van den Ned. Ogier, geacht worden vast te staan, dat noch het een noch het ander het geval is. Van den Ogier van Addenez wijkt hij nog veel meer dan van dien van Raimbert af. Ook Adenez breidt zijn origineel uit, maar op gansch andere wijs. Hij tracht de ruwe kanten van de oude Chanson te polijsten, en, hoewel hij ver beneden zijn voorganger blijft, zal niemand hem toch wel een aangenamen stijl en boeienden, keurigen trant ontzeggen. Maar de uitweidingen in het Ned. gedicht zijn in den regel slecht en leelijk. Bovendien bevat de Ned. Ogier niet slechts als Adenez, het eerste kleinere deel van het gedicht, of les Enfances Ogier, maar ook het tweede grootere deel, den eigenlijken Ogier of de Chevalerie. En wat niet minder afdoet is dat al wat Adenez meer bevat dan Raimbert, *niet* in den Ned. Ogier gevonden wordt: noch de inleiding die Ogiers gijzelaarschap motiveert[1)], noch het slot, waarin Karel zelf Danemon en Cossuble doodt, Godfried en zijne dochter uithuwelijkt enz.[2)]. Inderdaad bestaat voor de beweringen van Hoffman (H.B. I, 60), Ferd. Wolff (Die neuesten Leistungen, 36) en Mone (t.a.p.) niet de allerminste grond.

Doch ook het andere door Dr. Jonckbloet genoemde en door Barrois t.a.p. LXII vv. beschrevene Fransche gedicht uit de 14e eeuw is onzen Ned. dichter onbekend geweest. Reeds de aanhef der twee gedichten verschilt (vgl. Barrois LXIII met

1) Zie Hist. Litt. XXII, 699.
2) Barrois Préf. LIX.

Mone, Ueb. 38 f.). In de beschrijving van den schaakstrijd en de daarop gevolgde verwikkeling wijkt het jongere Fransche werk in Alexandrijnen even ver als Raimbert van het Nederlandsche af. Volgens het laatstgenoemde is alles boosheid en verraad; volgens *Le Livre Ogier* is ten minste de aanvang en aanleiding spel:

> Parmi la salle alèrent un pou esbanoier
> Tant qu'il print à Charlot celle heure desirier
> De jouer as eschès desi jusqu'au menger.
> Enmy la salle fist aporter l'eschequier,
> Ouvré d'or et d'argent, li eschet surent chier,
> Dist à Baudouinet: 'Pensés du revenger;
> De bien garder vos gens, bien les sauray chasser,' etc.

- het geheele verhaal is eene uitbreiding van Raimbert 3159-3181, in denzelfden geest en met dezelfde strekking. In den Ned. Ogier daarentegen wordt verhaald, dat Charloot reeds verstoord was op Boudewijn, omdat hij op de jacht beter geschoten had:

> der den hirsz ving und das eberswin
> .....sonder hulff allein;

hetgeen den kroonprins de volgende verwensching ontlokt had:

> 'Puten sone, unwert keytijff,
> Got vermaledye uwern lijff,
> Sint ir komen in dise lant
> Umb laster und umb schand
> Mir zu tun und den mynen?

Op aanraden van de vier bekende verraders lokt Charloot nu Boudewijn in een kamer, verwijt hij hem dat hij zich beroemd heeft den koningszoon niet alleen op de jacht maar ook op het schaakbord te overtreffen, en daagt hij hem uit dat te bewijzen door met hem om zijn hoofd te spelen. Gelijk te verwachten was, wint Boudewijn het spel, en zelfs nog een tweede, waartoe Charloot hem ook gedwongen heeft. Daarop zegt B. tot Ch.:

> 'Al hab ich uwer haubt gewonnen,
> Ich wil es uch nit veronnen,
> Mere were ich erslagen hir,
> Vruende en hadde ich nit bi mir,
> Des mogent ir wol wesen fro.'

Deze woorden maken Charloot zoo boos, dat hij Boudewijn

met het schaakbord doodslaat. Men ziet dus, dat in deze episode slechts het thema hetzelfde gebleven is, maar dat de bijomstandigheden anders zijn geworden. Ware *Le Livre Ogier* of de jongste Fransche opvatting uitgegeven, dan zou het stellig nog wel elders ook blijken, dat het niet het origineel van den Nederlandschen Vertaler was. Vooralsnog moest ik mij met de door Barrois t.a.p. gegeven uittreksels uit een der MSS. die het gedicht bevatten, vergenoegen.

Alles leidt dus tot het resultaat, dat de Ned. Ogier de vertaling is van een tot heden nog onbekenden en niet teruggevonden Franschen Ogier. Want zelfs de onderstelling, dat een der ons bekende Ogiers, b.v. die van Raimbert, ten grondslag gelegd en door den Ned. bewerker op eigen hand uitgebreid zou zijn, laat zich niet volhouden. Juist daar toch waar de vertaler uitdrukkelijk te kennen geeft, dat hij uit zijne Fransche bron put, zoeken wij vaak tevergeefs naar parallelen in het Fransche gedicht. Fol. 20b zegt hij:

> Nü horent furbasz die sprach,
> Als sie in dem welsch was funden,
> Für Karolen kam zu den stunden
> Gelauffen ein messagier -

het was een bode van Naimes of Namels, die berichtte dat zijn heer met 200000 man ter hulpe tegen de Saracenen kwam. Noch dit bericht noch de vrees, die zich bij de tijding van Karel meester maakt, dat Ogier boos op hem zal zijn, omdat hij zijn neef Gautier gewond heeft, wordt in het Fransch gevonden. Evenmin lezen wij daar wat fol. 84a ons van den duur van Ogiers verblijf aan Karels hof bericht:

> Und Ogier bleib bi Karole dem herren
> Manigen tag mit groszen eren,
> Und diente yme sonder waen
> Viertzehen jare, als ich verstaen
> Hatt inne die welsch abenture.

Overigens is het wel mogelijk dat de Ned. vertaler een en ander aan zijn origineel toegevoegd heeft, en dat sommige smakeloosheden alleen aan hem geweten moeten worden. Nu deze

Fransche tekst verloren is gegaan, laat zich daaromtrent niet veel zeggen[1].

III.

Mone vergist zich, als hij (Ueb. 36) beweert, dat het Ned. gedicht uit drie deelen bestaat; het bevat er slechts twee. Het eerste omvat Ogiers jeugd en den eersten oorlog met de Saracenen voor Rome, fol. 1-80. Het tweede deel is door twee onbeschreven bladen van het voorafgaande gescheiden, en kondigt zich door een nieuw opschrift en door een nieuwe inleiding als iets nieuws aan. Met roode letters staat namelijk bovenaan: *Hie vahet sich an die hystorie wie Ogier sines vatter kunigreich Dennmarck empfing etc.* De lange voorafspraak vangt aan met:

> In dem seligen namen Marie,
> Die da ist mutter und magt frie
> Wil ich nu begynnen zu dichten.

Na aanroeping van de h. Maagd en andere gewone betuigingen deelt hij dan als aanleiding tot het berijmen van dit gedeelte het volgende mede fol. 81b:

> Hett ist[2] leden ein gut stuk
> Das ich geseszen was tere stede
> In Flandern by lieben luden,
> Bij guter gesellschaft uszerkorn,
> Bij schönen frauwen hoch und wolgeborn,
> Saszent viel in unserm ring.
> Von viel manigerhande ding
> Sang man da die ledekene,
> Jeglicher nach der manieren sin.

Toen 't zijne beurt was om iets te leveren, ging hij

> Die kintheit tellen van Ogier.

Als hij dat verhaal ten einde gebracht had, vraagde men, en vooral de schoone ‘die sine herte gevaen hielt,’ of hij er niet meer van wist. Daarop antwoordde hij:

> .... neyn ich, in tutscher wort.

1) Zie echter beneden blz. 266.
2) HS. ich.

Men verlangde dat nieuwe gedeelte nu in het Fransch te hooren; en daarna drong de ‘scone smale’ er op aan, dat hij dit boek ook in het dietsch zou overzetten, en dichten

> Von Ogiere dem Olthede.

Uit deze mededeeling schijnt te volgen, dat het tweede deel in het Ned. niet tegelijk met het eerste het licht zag. Waarschijnlijk was ook de vertaler een ander, ofschoon dit moeilijk uit te maken is, daar de Duitsche vertaling wel van ééne hand is, en er slechts Ned. fragmenten van het eerste Deel overig zijn. Opmerkelijk is echter ook in die vertaling, dat de vader van Ogiers beminde te St. Omer in het eerste deel altijd ‘kastellan,’ en in het tweede altijd ‘burggrave’ heet. Dit en meer van dien aard doet twee Nederlandsche bewerkers vermoeden. De fransche origineelen intusschen zijn stellig van ééne hand: dat blijkt uit den trant en den geest, die in beide deelen heerschen.

In het vervolg van het Heid. HS. komt nergens meer eene bladzijde wit of een Amen voor, eerdat de dichter fol. 405 met eene zegenspreking het geheele leven van zijn held eindigt. Fol. 242b, waar Mone het Derde Deel laat aanvangen, maakt de dichter alleen door een eenigszins grootere en fraaiere aanvangsletter op de peripetie opmerkzaam:

> Nu allererst werdet ir hören
> Besser historie denn ir zu voren
> Ye gehorten mit uwerm libe.

Reeds eenige regels vroeger (fol. 242a) had hij de aandacht op de ontknooping gevestigd:

> Nu allererst begynnt min letz
> Bessern und mine sache,
> Nu allererst begynnt min smachen,
> Min abenturen und hogen:
> In waren rijmen wil ich mich zogen
> Yne allen samen die hie sin,
> Wie das Ogiers kint Baldewin,
> Das Cherloet ersloeg, gerochen was.

Overigens loopt de tekst door.

Mone verzuimt ook te berichten, dat het Ned.-Heid. gedicht meer bevat dan het Fransche van Raimbert. Dit eindigt met Ogiers huwelijk en de schildering van zijn gelukkig huwelijksleven. Slechts zijn zalig uiteinde wordt nog met een woord vermeld: van verdere lotgevallen geen spoor. De Ned. Ogier daarentegen zet het leven nog 50 fol., ongeveer 100 bladzijden ver, voort. Ogier wordt hier nu nog weer penitent en pelgrim. Hij laat vrouw en kind onder de hoede van zijn vriend Acharys, d.i. de christen geworden Karaheu, en trekt weg met het plan om het heilige graf te kussen. Te Rome gekomen echter ontvangt hij van den paus een nog veel gewichtiger last, t.w. om de Sarracenen in het Oosten te bestrijden. Hij gaat nu met drie anderen scheep, bezoekt Jeruzalem en Babylon, wordt in laatstgenoemde stad herkend als de man die koning Broyer en zoovele Sarracenen verslagen heeft, en na dapperen tegenweer gevangen genomen. Karakteristiek voor den trant is zoowel de menniste leugen waarmede O. zich hier tracht te redden als de wijze waarop hij zijnen vijanden in handen valt. De waard te Babylon, bij wien hij zijn intrek nam, zegt (fol. 359b):

Ir sint der selb man
Der da erslug unsern herrn Broyer;

waarop Ogier ten antwoord geeft:

..... nein, swijg, lieber frunt,
Man vindt me Ogier denn eyn.

Als de gansche stad op de markt tegen hem strijdt, houdt hij zich, ook na het verlies van twee metgezellen, nagenoeg alleen staande, en verspreidt schrik onder de vijanden. Maar zie (fol. 362a):

Ein wyp was da in der schare,
Da Ogier so sere vahte
Und als sie sin grosz krafft
Vernomen hatt, sint sicher das,

.... ist heym zu huse gelauffen
Als eyne die manigerhande boszheit weszte,
Und ging gereyt zu einre kisten
Die übele diebin, da sunder waen

Erbszen in waren daen,
Die wysz waren und runt.
Iren schoisz vol zur selben stunt
Hatt sie die diebin genomen,
Got der musze sie verdammen!
Wann sie kunde manige boszheit.
Ein pertsche nam sie med,
Die sere lang was und rehte
An das end, und hatt sie gereicht
Ein wyte schuszel tieff.

Ire schussel tief und groisz
Füllete sie schnelliclich,
Voruzu hatt sie sie gesteckt
An ein spere mit guter musze
Und schutte sie fur Ogiers fusze,
Und so viel hinder ine.

Hierover struikelde de held:

Und mit dem als der helt gut
Furbasz wolte treden als er ted,
Viel er dar nidder uf der sted.

Het gevolg was te voorzien: men bindt hem en neemt hem met twee metgezellen gevangen. Zeven jaar smacht hij nu in den kerker bij den jongen Broihier, en wordt ten laatste door Karaheu of Acharis en zijne twee bekeerde zonen, die met Ogiers zoon Boudewijn, Willem Fierabras en Bavier uit Europa overgekomen waren, en inzonderheid door Gods wonderdadige tusschenkomst verlost. In den slag met de Sarracenen behaalt Ogier de overwinning, doodt allen, die zich niet bekeeren, en keert met het zegevierend leger van Karel den grooten naar Frankrijk terug. De vreugde over deze gelukkige gebeurtenis wordt echter getemperd door het overlijden van Ogiers vrouw, ‘des konings dochter van Engeland,’ die Ogier niet terugvond. Daar zijn zoon Boudewijn aan het hof blijft, houdt niets hem terug om er nogmaals op uit te gaan en avonturen te zoeken. Een daarvan wordt als proeve medegedeeld; maar de dichter schijnt toch eindelijk te begrijpen, dat hij nu genoeg heeft verteld. Hij neemt dus (fol. 405a) met de gewone zegenbeden afscheid van zijne lezers, na nog bericht te hebben dat:

So lang lebte Ogier mit eren,
Das yme sine augbrauwen dar
Gar nahe bisz uf sin kinne wol naer
Nidderwert hingent beyde;

en dat hij:

..... halff stercken die cristenheid
Bisz in sin lestes end.

Het toevoegsel heeft voor de geschiedenis der sage en voor de tijdsbepaling van dezen Ogier belang. Vergelijken wij het met de additamenta in de Luiksche kronieken (Mone, Anz. V, 69) en de voortzetting in het MS. van de Bibl. Nat. fonds du Cangé no. 34, fol. 7608-3 (zie Barrois in de Préface LV sv.), dan heeft de legende zich in den Ned. Ogier wel reeds in dezelfde richting, die wij hier aantreffen, maar nog niet zoo ver ontwikkeld. Gemeen is allen drie het vertrek van Ogier naar Engeland, waar hij zijne eerste huwelijksjaren doorbrengt, zijne reis naar het heilige land, en gevangenneming te Babylon. Maar van eene weigering der gastvrijheid aan den held door de Tempelridders te St. Jean de Acre weet de Ned. Ogier nog niets, en evenmin verhaalt hij: ‘qu'il s'embarque ensuite pour l'Inde, entre au royaume de Féerie, où l'attend une longévité surnaturelle.’ Wat bovengenoemd Fransch MS. verder mededeelt omtrent de verliefdheid van eene Fransche koningsweduwe op Ogier enz. verhaalt ons gedicht ook nog met geen woord. Had dus Barrois t.a.p. goeden grond voor zijne bewering dat de Fransche toevoegselen omstreeks het begin der XIVe eeuw geredigeerd zijn, dan kan het origineel van onzen Ned. Ogier wel niet jonger dan de tweede helft der XIIIe zijn.

Spoediger derhalve dan men verwachten zou had de oude Chanson haar antiek karakter verloren. Want van ‘le précieux écho du retentissement archaïque,’ dien Barron in Raimberts lied meent te hooren, verneemt men hier niets meer; en de nauwkeurige geographische aanduidingen, waardoor ieder plekje van het terrein des strijds bij Raimbert herkenbaar is, zijn alle uitgewischt.

Een andere eigenaardigheid van den Ned. Ogier is, dat hij,

geheel in strijd met het streven der Chanson, jacht maakt op avonturen. Het oude epische verhaal had den invloed der nieuwere ridderpoëzie ruimschoots ondergaan, toen deze dichter het bewerkte, of het onderging dien door hem.

> Die abenturen sint so snell,

zegt hij fol. 154b, en men bemerkt, dat hij ze met voorliefde beschrijft. Zelfs noemt hij ergens zijn Fransche bron met den naam, die oorspronkelijk zeker het allerminst bij deze Chanson voegde, als hij fol. 239b van ‘de welsche avonture’ spreekt. Geheel ‘avontuurlijk’ is dan ook b.v. het volgende verhaal. Als Ogier na Boudewijns dood Karels hof en stad woedend verlaten heeft, hoort hij in een bosch eene jonkvrouw roepen: ‘O wy, o wach.’ Bij onderzoek blijkt, dat een zeer sterk en onverwinlijk ridder van een kasteel uit de buurt haar geliefde heeft meegevoerd: het spreekt vanzelf dat Ogier dien vijand vervolgt, achterhaalt en verslaat, en de bruid haren bruidegom teruggeeft. Volgt: eene tweede ontmoeting met 22 ridders, wier hoofdman het hoofd van een verslagene op zijn speer voor zich uitdraagt, terwijl de dienaren eene schoone maagd gevangen meevoeren en slaan, omdat zij zich niet gewillig aan den ridder van het kasteel wil overgeven. Later hoort hij weer kermen. Thans is 't een ridder ‘boer (d.i. bore) valiant,’ die een voet en een hand had verloren, want hij was in de handen van roofridders gevallen. In hun onneembaar kasteel, dat Ogier weldra zegevierend binnenrijdt, gaat het ook zeer geheimzinnig en fantastisch toe. Nog op het einde, gelijk reeds werd opgemerkt, komt deze trek weer boven, als Ogier gaat

> Rumen alles Franckrich lant,
> Und wolte suchen aventuren,

die hij dan ook vindt.

Er is nog iets waardoor het oud-episch karakter van het gedicht verminderd wordt, ik bedoel: de telkens tusschenin gevlochten moralisatiën en vermaningen; m.a.w. door den didactischen tint, die over den Ned. Ogier ligt. Zoo b.v. fol. 152a:

Noch sijt man geschehen das lude beginnen
Sollich zijt wol zu varen ein teil,
Und verlaszen sich uf geheel,
Und machen sich verworren und stoltz,
Alsob sie es alles hatten mit gewolt.

Of fol. 153a:

Sus sint die jenen, die stärcken,
Hangent al zijt an quaden wercken,
Das ime das end wol zur kure
Vergolten wurt bisz uf ein ure.

Wenn man einen bösen siet misfarn,
Solten sie ine wachten von sinem spiel.

Elders, fol. 167b:

Ist ein ding nit gut zum end,
Al essi susz int begin
Da lijt an kranck gewynn.

En:

Dabi ein iglicher hüte sich des:
Der viel berümet, das ist ein ries.

Vreemd en niet recht verklaarbaar is het, hoe het komt dat in den Ned. Ogier, evenals, maar nog veel meer dan in den Ned. Renout, W i l l e m v a n O r a n j e of Willem Fierebras zulk eene rol speelt, terwijl hij door Raimbert zelfs niet genoemd wordt. Men stelde blijkbaar hoe langer zoo meer prijs op de aanwezigheid van dezen held. De dichter verzekert dat zelf, fol. 142a:

Hierab wil ich nu zu stonden,
Schwijgen und reden vort,
Dar man im welschen gern ab hort,
Das is von Wilhelm Firenbras.

En fol. 125b:

Und Wilhelm Fyrenbras, den man prijst
In manigem buch, sunder waen.

Hij speelt eene groote rol in den oorlog met de Sarracenen, maar vooral in den strijd van Karel met Ogier. Hij en zijn vader Aimeryn zijn de eenigen die Ogiers partij blijven kiezen,

als al de pairs hem verlaten, en Willem springt zoo moedig voor hem in de bres, dat eenmaal

> Als dis horte Karle der here,
> Er wart recht al usz dem kere
> Von Wilhelms rede, die yme bekam
> Nit wol von zorn und gram.

Als Willem verneemt, dat Ogier op water en brood zit, tengevolge waarvan hij spoedig zal sterven, omdat hij veel spijs noodig heeft, wordt hij razend, ‘und raufft sin swert von stael als einre der alzijt begert strijd’ (fol. 237b). Karel verzoekt nu Willems magen en vrienden, hem onder het oog te brengen, dat Willem niet zoo opvliegend moet zijn, fol. 238a:

> ‘Ich bitt uch das ir den wygant
> Underwysent das er sich des masze vortan,
> Ader es sal by sant Johan
> Ir tusend kosten den lip.’

Zij doen dit, en nu bidt Willem, ‘der sich kunde gehaben wol,’ den koning ‘demuticlich’ dat hij zijn neef ‘ritterspisen’ te eten geve, welk verzoek het gewenschte gevolg heeft.

Ten slotte nog een woord over den Ned. dichter en zijn leeftijd. Uit de door Mone, Ueb. 38 medegedeelde regels van 't Heid. HS. fol. 202a heeft men wel eens afgeleid dat de dichter van den Lekenspiegel enz. en hij één persoon zouden zijn. Maar voor deze meening bestaat geen de minste grond. Mone dwaalt namelijk, als hij beweert, dat de dichter in bedoelde vss. zich zelven noemt. Hij spreekt veeleer zeer bepaald van een ander, e.w. van een in zijn tijd bekend didactisch dichter, die ‘om kleinen gewin van gaven en van goed’ zedewaarheden geleerd had, o.a. datgene wat hij hier herinnert:

> Es ist al verlorne pijne;
> Gut am anfang und am end quaet,
> Das ist alles ein verlorn staet.

Dat de hier bedoelde leerdichter de bekende Jan de Clerc of van Boendale uit Antwerpen was, is wel zeer waarschijnlijk. Men lette slechts op Lekensp. III, 3 vs. 663-8 en dergelijke pp. waar inderdaad de les gegeven wordt. Is deze gissing juist,

dan ligt tevens het vermoeden voor de hand, dat de didactische toevoegselen van den Ned. vertaler zijn[1)].

Dr. Jonckbloet was Mned. Dk. I, 286 van oordeel dat in de aangehaalde versregels Joh. van Soest of de Duitsche vertaler van het Ned. zich zelven gedenkt. Maar ook hiertegen geldt, dat de schrijver blijkbaar niet van zich zelven spreekt, terwijl men dan ook van de minder juiste onderstelling uitgaat, dat deze vertaler hier het woord voor eigen rekening gevoerd heeft, wat hij elders nooit doet. Daarvoor draagt de tekst ook hier al te zeer het kenmerk van uit het Ned. vertaald te zijn, (let inzonderheid op dat 'versleysz sine synne,' vgl. Hild. 220, 1.)

Tegen de door mij voorgestelde opvatting van de plaats die over 'Jan de Clerk' handelt, pleit niet hetgeen de dichter fol. 82a in zijne Inleiding tot het II^{de} deel schrijft. De Vlaamsche vrouwen, die hem drongen, om ook iets ten beste te geven in het vroolijke gezelschap waarin hij zich bevond, noemden hem 'clerk.' Als hij haar namelijk vraagt, of zij van Ogier willen hooren, zeggen zij:

> 'Clerick, das wollen wir alle horen.'

Hij was dus een jong geleerde, een dichter, - en 'clerk' zijn titel als zoodanig. Maar uit dien titel volgt volstrekt niet dat hij Jan de Clerk was, daar het t.a.p. uit de woorden zelve blijkt, dat hij aan het werk van een ander, b.v. van Jan van Boendale, denkt.

Maakt de Ned. Ogier inderdaad van den dichter des Lekenspiegels en der Doctrinale gewag, dan is daarmede tevens de terminus a quo der vertaling gegeven. Lang vóór het midden der XIV^{de} eeuw is ze dan in geen geval vervaardigd, wellicht daarna, doch stellig in die eeuw, uit welke ons HS. is.

Of de Ned. vertaler zijn origineel juist teruggeeft, laat zich niet zeker meer zeggen, daar de vergelijking met het Fransch onmogelijk is. Voor zoover wij nog naar den Ogier van Raimbert oordeelen kunnen, schijnt hij zijne taak wel volbracht te

1) Vgl. boven blz. 258.

hebben. Minder gunstig moet ons oordeel over den Duitschen vertaler luiden. Dat hij eene onmogelijke taal, half Duitsch half Dietsch schrijft, zouden wij hem, om het voordeel dat wij daarvan hebben, gaarne vergeven; maar hij heeft zijn bron zeer dikwijls slecht gelezen en verstaan, en dat is erger. Boven bij den afdruk der fragmenten en parallele vertaling is reeds op menige misvatting gewezen. Deze staaltjes zouden met andere vermeerderd kunnen worden. Doch waartoe zou dat dienen? Menige vergissing en weglating schijnt bovendien het werk van den kopiïst te zijn, die zich aan het slot als Ludwicus Flugel bekend maakt.

Groningen, September 1875.

Sprokkelingen,
door Eelco Verwijs.

Onderhave, Hondsdraf.

Onder de vele namen, welke de *aardveil*, het zeer verspreide onkruid draagt, dat op beschaduwde en vochtige plaatsen, langs heggen en onder struiken groeit, behooren ook die van *onderhave* en *hondsdraf*. De wetenschappelijke benaming is bij Linnaeus *Glechoma hederacea*; ook wordt het *hedera terrestris* geheeten.

De naam *aardveil* is duidelijk, en beantwoordt volkomen aan *hedera terrestris*, gr. χαμαίχισσος, eng. *groundivy*; maar welke is de oorsprong der beide andere benamingen?

Bij *onderhave* dacht reeds Kiliaen aan eene samenstelling uit

onder en *have*: hij plaatst het midden tusschen de andere woorden met *onder*, en schrijft: ‘O n d e r - h a e v e , *hedera terrestris*, *humirepens*’, de twee deelen door het koppelingsteeken verbindende. Bij den eersten aanblik komt ons die afleiding niet onwaarschijnlijk voor: niets natuurlijker dan dat men bij het laag op den grond kruipende, onder struiken groeiende kruid aan *onder* denkt; doch het tweede deel geeft meer moeilijkheid. Wat toch zoude de beteekenis zijn van *have*, dat wij in geen anderen zin dan in dien van *bezitting* kennen? Werd *have*, evenals *goed*, in een zeer ruime toepassing genomen, en zoude *have* het beneden op den grond groeiende *goed* zijn? Laat ons voorloopig ons oordeel opschorten en verder onderzoeken.

In Brabant wordt het woord uitgesproken als *onderhaag*: dáár schijnt men gedacht te hebben aan de *hagen*, waar*onder* het veelvuldig wordt aangetroffen (zie *Vl. Idiot.* 423 op O n d e r h a a f ; V. DALE op O n d e r h a a g). Doch deze uitspraak berust op niets anders dan op eene volksetymologie: de ware vorm is *onderhave*, zooals ons uit Kiliaen en Dodonaeus blijkt. Vergelijken wij *onderhave* met *hondsdraf*, dan treft ons de overeenkomst van klanken, die ons aan de eene of andere verbastering doet denken. *Hondsdraf* toch is een even onverklaarbare naam: er is geene enkele reden om aan *draf* of *voeder* voor honden te denken. Reeds Bilderdijk had een duister gevoel, dat beide woorden verbasteringen van een vroegeren vorm waren, toen hij in zijne *Geslachtl*. I, 296, op H a v e aanmerkte: ‘O n d e r h a v e is in goed Hollandsch een synonymum van *hondsdraf*, waaraan men by 't hooren van dit woord zich niet onthouden kan te denken.’

Doch welke is de benaming van dit kruid in de verwante talen? misschien zal ons de kennis hiervan licht geven. In Diefenbach's *Gloss*. 195 *a*, worden voor de *Edera terrestris* de volgende namen opgegeven: ‘g u n d - e r a m , g u n d - r a m , g u n d - r a v e , g u n n e - d r e b e , g r u n d - r e b , g r u n d - r e b e n , g r u n d t - r ä b , g u n d e l - r ä b en o n d e r h a v e r .’ De tegenwoordige Hoogd. benaming is *gundelrebe*, *gundrebe*, doch daarnevens vinden wij een aantal andere namen, als *gunderan* en *gundermann*, *donnerrebe*, en in Pruisen *udram* (zie ADELUNG, *Wtb.* II, 846).

Gundrebe vinden we reeds in het ohd. *gundereba* (GRAFF II, 354) en in het mhd. *gunderebe* (BEN. II[1], 586; LEXER I, 1119), en ook in 't mnl. *gondrave*, dat met *onderhave* groote overeenkomst heeft. Het komt voor in de *Nat. Bl.* III, 1662, waar het als een middel tegen de schurft van vogels wordt aanbevolen:

> tcruut dat gheheten is
> In Latijn *hedera terrestris*;
> Sijn Dietsch daer af, als ict weet,
> Es dat men *gondrave* of dresene heet.

Zien we nu dat naast *reba* een vorm *raba* bestond (GRAFF III, 353), dan ligt het voor de hand bij hd. *gunderebe* en mnl. *gondrave*, in *rebe*, *rave*, het woord *rank* te zien, een zeer juiste benaming voor het onkruid, dat met ranken over den grond kruipt. Naast den hd. vorm *gunderabe* bestond waarschijnlijk *gundraben*, dat verbasterde tot *gunderan*, waaruit later *gundermann* werd, terwijl ons *onderhave*, of liever *ondrave*, te vergelijken is met den in Pruisen gebruikelijken naam *udram*, waaraan evenzeer de *g* ontbreekt. Of er nu misschien twee vormen naast elkander hebben bestaan: t.w. *gondrave*, *gunderabe*, *gunderebe*, en *ondrave*, *underabe*, *underebe*, is niet met zekerheid op te maken, doch de vormen *onderhave* en *udram*, naast *gondrave*, *gunderabe*, *gunderebe*, doen zulks vermoeden. Hoe dit zij, ten onzent verbasterde (*g*)*ondrave* aan de eene zijde tot *onderave*, dat weldra *onderhave* werd, aan den anderen kant tot *ondraf*, met de aspiratie *hondraf*, waaruit men *hondsdraf* maakte, om het duistere woord verstaanbaar te maken, al had het dan ook niets met *hond* en *draf* uit te staan.

Eene andere verbastering vindt men in hd. *grundrebe*, een vorm die, evenals *onder-have* bij Kiliaen, naar geleerdheid riekt, en wijst op de poging van een geleerden etymoloog om het onverstaanbare *gunderebe* door eene kleine verandering aan gr. χαμαίκισσος, grondveil of grondrank, te doen beantwoorden. Elders weder is het tot *donnerrebe* verbasterd.

Maar nog steeds blijft ons over naar de beteekenis van het eerste deel van het woord te zoeken.

De onderhave is een tooverkruid: die een krans van dit kruid

droeg vermocht heksen te herkennen; als men de koeien uit de weide dreef, werden zij door een krans van onderhave gemolken, om ze voor kwalen en ongemakken te behoeden (GRIMM, *Mythol.* 1163). Grimm vermoedt daarom dat *gund* wijst op eene oude Valkyrie (*Mythol.* 393), de Oud-Noordsche *Gunnr*, ohd. *Gundja*; dan zoude het zooveel zijn als de *Gundjarank*, en deze eigennaam zijn oorsprong te danken hebben aan ohd. *gund*, strijd (GRAFF IV, 219). Bij *donnerrebe* denkt hij aan Donar.

Eene andere verklaring verdient evenwel verre de voorkeur. *Gond* is ontsteking, verzwering, etterdracht, got. *gund*, kanker (SCHULZE 118), ohd. *gunt* (GRAFF IV, 219) en ags. *gund*, etter (ETTM. 428), en *gondrave* is alzoo *zweerrank* of *etterrank*, eene uitstekende benaming voor een kruid, dat door Maerlant tegen schurftige vleugels wordt aanbevolen, en in de heelkunde gebruikt werd tot genezing van ontstokene en zwerende wonden, van 'holle voort-etende gaten ende oude zeeren' (DODONAEUS 645 *b*).

Een diergelijke verbastering als van (*g*)*ondrave* tot *hondsdraf*, toen men de eigenlijke beteekenis van *gond*, etter, niet meer kende, vinden we in de benaming eener andere plant, de *smalle weegbree*, de *Plantago lanceolata*, 'in Gelderland gebruikt om op ontstokene wonden te leggen' (V. HALL, *Landhuish. Flora* 174), welke in Brabant *hondsribbe* wordt genoemd, of wel *honderebbe* (DE BO 438), in welken vorm we evenzeer *gonderebe* meenen te herkennen. Ook zal men het oude *gond* wel moeten zoeken in den naam *hondegerwe*, die in het Kortrijksche gebruikt wordt[1)], en in dien van *hondeklaar*, te Hattem in zwang, als benaming van het *duizendblad*, de *Achillea Millefolium* (V. HALL, *Landhuish. Flora* 137), waarvan Dodonaeus 137 *b* zegt: 'Geruwe ghestooten.... op de bloedighe wonden gheleit, stelpt het bloeyen, ende bewaertse of beschermtse van alle verhittinghe, swillinghe oft sweeringhe, ende heeltse seer haest.'

Al mogen nu het bijw. *onder* en het znw. *have*, noch de *hond* in bovengemelde namen eenige krachtige aanspraken meer hebben, dit hoeft geene reden te zijn om de door het gebruik eerbied-

1) *Belg. Mus.* VIII, 178.

waardige spelling te veranderen in *onderave*, *ondraf*, *ondrebbe* en *ondegerwe*. Zelfs met die spelling zoude de ware beteekenis even duister zijn voor de ‘spraekmakende gemeent’, die gaarne op eigen houtje etymologiseert.

Wedauwe.

In de *Nat. Bl.* II, 911 vlgg., wordt van den Calopus, een dier dat aan den Euphraat thuis behoort, het volgende verhaald:

> Nu wassen daer erehande haghen,
> Die smale langhe roeden draghen,
> Ende alset dan ghedronken hevet,
> Ende et in feesten heeft ghelevet,
> Gaetet spelen jeghen die roeden
> Ende met sine hoerne verwoeden,
> Ende speelt so vele in den *wedauwe*,
> Dat sine hoerne, getant nauwe,
> Verwerren in ghoenen telghen.

In de *Nat. Rer.* lezen wij: ‘Est autem ibi *frutex herethina* virgultis subtilibus et prolixis.’ De beteekenis van *wedauwe* laat zich uit den samenhang zeer goed gissen. Het moet zooveel als *kreupelhout* beteekenen, hetzelfde wat eenige verzen vroeger door ‘haghen met langhe roeden’ wordt uitgedrukt. Sedert de uitgave van de Rekeningen der stad Gent, uit het tijdvak van Jacob van Artevelde, 1336-1349[1)], is het vroeger, zoover mij bekend is, alleen op de plaats bij Maerlant voorkomende woord ons nader bekend geworden, waardoor met meer zekerheid de verklaring er van kan ondernomen worden.

Onder de ontvangsten der stad komt bij die ‘van stickeren van lakenen die vercocht sijn, van wine, van houte, van steenen, ende andren dinghen die der stede toebehorden,’ ook een post voor, die aldus luidt[2)]:

1) Uitgeg. door de Maatschappij: *de Taal is gansch het Volk*, te Gent, in 1873, Dl. I.
2) Dl. I, 114.

‘Item ontfingsij van den *wedauwe*, dat stont an de veste ter Waelbrucghen, 30 lld.’

In de rekeningen van 1338 komt eene rubriek voor ‘van ouden ysere, ouden loode, ouden houte, ende van *wedauwe* dat tsjaren vercocht es[1)]’, waaronder dezelfde post nogmaals voorkomt:

‘Item ontfingsij van den *wedouwe*, dat tsjaren stont an de veste ter Waelbrugghen, 20 lld.’

Deze plaatsen bevestigen ons dat de beteekenis *kreupelhout* moet zijn geweest: onder de baten der stad behoorde ook het verkoopen van het kreupelhout dat aan de vest stond.

Doch welke is nu de oorsprong van dit onz. znw. *wedauwe*?

Het eerste deel van het woord zal wel geen ander zijn dan *wede* (*weede*), wilg, waarmede de vormen met de korte *i*, als onrd. *vidhir*, *vidia*, ags. *viddhe*, eng. *withe* overeenkomen, terwijl de lange *i* voorkomt in ohd. *wîda* (GRAFF I, 773); mhd. *wîde* (BEN. I, 620); nhd. *weide*, mede verwant aan gr. ἰτέα, lat. *vitis* en *vitex*. In het Ohd. nu bestond de uitgang -*ahi*, welke inzonderheid met de namen van boomen en struiken verbonden onz. znw. vormde, en dan hetzij de plaats aanduidde, waar ze bij elkander groeien, of wel eene menigte er van. In beteekenis komt dit -*ahi* geheel overeen met lat. -*etum*. Zoo is *dornahi*, spinetum, *eihhahi*, quercetum, *mirtilahi*, myrtetum, *poumahi*, arboretum. Zie GRIMM, *Gr*. II, 312, waar nog een aantal voorbeelden wordt genoemd.

Reeds vroeg werd de *i* afgeworpen, en zoo ontstond de uitgang *ach*: *albernach*, *busach*, *dornach* (BEN. I, 5), die in het nhd. tot *ich* verliep, waaraan de *t* werd toegevoegd: verg. het bekende *dickicht*, en ook *weidicht*, wilgenbosch, dat, hoezeer in vorm verschillende, geheel denzelfden oorsprong heeft als ons *wedauwe*.

De ohd. vorm v v i d a h i komt bij GRAFF I, 773, voor onder de Glossen op Prudentius, met de verklaring *vimina* dat wel *rijshout* zal beteekenen. *Ahi* ging, met verandering van *h* in *w*,

1) Dl. I, 259, 261, 373.

over in *awi*, *awe*, *auwe*, en ons *wedauwe* beteekent dus zooveel als *wilgenboschje*, bij uitbreiding in 't algemeen *kreupelhout*.

Bestekamer.

Het is niet te bevreemden dat er tal van euphemistische uitdrukkingen bestaan voor de plaats, waarheen de paus en de keizer te voet gaan. Men gebruikt niet meer zoo plompweg de benaming, die we vinden in het aan Vondel toegedichte rijmpje, waarin hij iemand vraagt hem zoodanige inrichting te wijzen, en dit vergezeld doet gaan van eene alles behalve geurige bedreiging. De mode doet nu eens dezen, dan weder een anderen naam gebruiken; doch nog steeds behoudt de benaming van *bestekamer* een stempel van fatsoenlijkheid, en niemand zal zich schamen onder dien vorm naar de heimelijke plaats te vragen, tenzij eene overkiesche nuffigheid hem het omnevelde ‘gelegenheid’ doet verkiezen. Doch vanwaar die benaming?

Een ieder staat zeker met het antwoord klaar: ‘Niets dan een dier vele euphemismen, die voor een zoogenaamd onkiesch woord eene zachtere uitdrukking in de plaats geven.’

Men is geneigd met die verklaring vrede te hebben, maar vraagt zich toch af: waarom wordt juist dat vertrekje de b e s t e kamer genoemd. Men mist ze hoogst ongaarne in eene woning; ze zijn onmisbaar als men niet aan de ‘ziekte der geleerden’ lijdt; maar die onmisbaarheid verklaart ons nog niet het gebruik van den overtreffenden trap.

Die plaats de *beste* kamer van het huis te noemen, zij het dan ook in scherts, heeft geen gronden, en let men er bij op, dat de klemtoon niet op *beste*, maar op *kamer* ligt, en men *bestekámer* zegt, dan is er voldoende reden tot twijfel. Een toeval bracht mij hier tot de ontdekking van den geheel anderen oorsprong van het woord, waardoor weer blijkt, hoe het volk, waar het den waren zin van een woord niet meer begreep, tot eene eigene etymologie de toevlucht nam, en daardoor het woord bijna onkenbaar maakte.

In de *Kronijk van Vlaenderen* (uitg. door de Bibliophilen), I, 185 vlgg. vinden wij het verhaal van de ontsnapping van den Graaf van Namen uit zijne gevangenis te Brugge. Het luidt aldus:

‘(De grave) ymagineerde hoe dat hy hem best uuter vanghenessen steelen soude moghen, ende alsoe vlien uut Brugghe. Onder den Steen was een huus wylen toebehorende eenen riddere ghenaemt Mer Jan Van den Dorne, dewelke sine camere achter dede vermaken, ende de grave van Namen badt dien riddere, dat men dat gat van den soldere, daer een balke nieuwelijcx gheleyt was ende nieuwe planken, niet stoppen en soude, noch de planken naglen, ende dat hy mochte hebben eene liedere, die lanc ghenouch ware, ende dat men die stellen soude onder de *bassecamere* van der vanghenessen,.... ende dat Mer Jan soude willen sijn, omtrent den XI vore den middernacht, onder den Steen in de vorseide camere om hem uut te helpene.... De grave van Namen claghde den steenwachtere dat hy alte zeere den lichame hadde, ende dat hy bydien de *stille* snachs niet sluten en soude, ende des selfs nachs.... hy stont op ende veinse hem hebbende den lichame, ende daeromme hy ghinc dicken ter *stillen*, omme te wetene oft Mer Jan Van den Dorne beriedt was, om hem te sourcoursene ende te helpene uuter vanghenessen.’

Stille en *bassecamere* worden hier in denzelfden zin gebruikt, en het is aan geen twijfel onderhevig dat wij aan dit *bassecamere* ons *bestekamer* te danken hebben. In eene Fransche keur van 1350, aangehaald bij DU CANGE I, 50, vinden wij de uitdrukking *Chambre basse* in den zin van *heimelijk gemak*.

‘Pour ce que grande nécessité est d'avoir plus d'ouvriers ès *chambres basses*, que l'on dit *courtoises*.’

Die *chambre basse*, lat. *camera bassa*, of wel *basse-chambre*, *bassa camera* was de oorsprong van het Dietsche *bassecamere*, dat dus eigenlijk eene *benedenkamer* beteekende, tenzij men het verklare door een vertrek voor *lage*, minder edele doeleinden, hetgeen niet zeer waarschijnlijk is. Evenzoo is *stille* niets anders dan de *chambre coye*, de stille kamer, de plaats waar men

zich afzondert[1)], de *retirade*, om het Spoorwegstations-euphemisme te gebruiken.

Bassekamer nu verbasterde allengs tot *bessekamer*, en de overgang tot *beste kamer* was slechts een stapje verder: door eene speling van het volksvernuft moest het bnw. *basse*, *laag*, de plaats ruimen voor *best*.

In Vlaanderen is het woord nog heden ten dage bekend, en wel in den vorm *baskamer*, doch in eene gewijzigde beteekenis, als de benaming der geurige voortbrengselen van de bestekamer, de aal of mest. Men spreekt daar van 'het land met *baskamer* mesten; den *baskamer* vervoeren.' Ook is het van geslacht veranderd en manlijk geworden, terwijl volgens DE BO de klemtoon op *bas* ligt (*Westvl. Idiot.* 80). Hij voegt er nog bij: 'De Walen zeggen Basse-camp voor een Secreet,' ook zeker eene verbastering uit *Basse-chambre*.

Na het aangevoerde zal de schrijfwijze van *bestekamer* in één woord wel geene aanbeveling verdienen. Nu in *beste* niet de overtreffende trap schuilt, is er geene reden om het in twee woorden te blijven schrijven. Doch om naar de afleiding voortaan *bessekamer* te schrijven, ten einde het meer met zijn oorsprong overeen te brengen, zoude eene dwaasheid zijn

Onbesuisd.

Bij de behandeling der afleiding van *Onbesuisd* in het Ned. Wdb. toonden wij aan dat de oudste beteekenis des woords geheel stoffelijk was, en het eertijds *vormeloos*, *onbehouwen*, *ruw*, beteekende. Het vroegste ons toen bekende voorbeeld ontleenden wij aan het *Boeck van den Pelgherijm* (te Haarlem in 1486 ge-

1) De *Basse-chambre* werd in het mnl. ook *bassia*, *bacia*, genoemd (zie DU CANGE I, 527), in het ofr. *bassye*. In een oorkonde van 1478 lezen wij: 'Le suppliant et Jehan Blanchart chercherent icelle femme par la maison, et la trouverent cachée auprès de la *bassye*.' Het spaansche *baxa*, latrina, is niets anders dan hetzelfde woord met weglating van *camera*, evenals wij van de *beste* spreken en van de *stille*, waar evenzeer *kamer* is weggelaten.

drukt). Er wordt gesproken van ‘enen groten *onbesuusten* stock.’ Wij kunnen thans nog een veel ouder voorbeeld hier bijvoegen, ontleend aan een allegorisch gedicht, in den trant der Rose, dat uit de XIV^{de} eeuw dagteekent, en is opgenomen in de *Oudvlaemsche Liederen en andere Gedichten*, uitgegeven door de Bibliophilen. Daar leest men bl. 244, vs. 318:

> Doe cam ghelopen uter zalen
> Volc van wonderlike maniere,
> Onziene, lelic ende putertiere;
> Elc hadde ene ghesele in der vuust,
> Si waren ruut ende *onbesuust*.

Evenals *ruut*, lat. *rudis*, niets anders is dan *vormeloos*, *onbehouwen*, evenzoo is ook de beteekenis van *onbesuust* geene andere, en bevestigt deze zooveel oudere plaats de afleiding des woords, die in het *Wdb.* is medegedeeld.

Het relatief bij *Stoke*, door P.J. Cosijn.

Nevens de gewone mnl. vormen van het relatief, sg. *die*, *dat; dies*, *dier; dien*, *die*, *dat;* plur. *die*, *dier*, *dien*, *die*, met de bijvormen *des* en (de aan *wie* ontleende) *wies*, *wes*, *wien*, treffen we bij Stoke in Hs. A. een zeer merkwaardigen vorm *de* aan, volgens Huydecoper in alle naamvallen en geslachten. Ten einde nu te onderzoeken of Huydecoper's opmerking juist is, en of dit *de* alleen op enkele plaatsen of in enkele boeken voorkomt, in welk geval het misschien het invoegsel van Wouter zou zijn, heb ik alle plaatsen, waar we het lezen, aangeteekend. Ik deel ze hier opzettelijk mede, om den lezer in

staat te stellen, over de feiten zelfstandig te oordeelen, hoewel de ‘welsprekendheid der cijfers’ dezen of genen al licht een koude rilling over het lijf zal doen gaan. Later zal evenwel blijken, dat zulk eene ‘statistische opgave’ geen onnut monnikenwerk is.

Het relatieve *de* komt op de volgende plaatsen voor:

N o m . s g . m a s c . Jeghen Rabboude,... De hertoghe was van Vrieslant, I, 92; Willebroerde, de eerst bekeerde Die Vriesen, I, 97; Pippijn,... De gheboren was van Haerstelle, I, 137; Karel Marteel..., De menighe stoute vromichede Op de felle Heidine dede, I, 141; Na Pippine..., De hertoghe Rabbode tonder dede, I, 206; verg. voorts Aant. 1. In het geheel twee honderd zes en dertigmaal, en het geheele werk door van het begin tot het einde. Enclisis heeft daaronder plaats in de volgende gevallen: *dene* IV, 1470; *dese* V, 124; *deet* IX, 225; *deere* X, 119; *deet* X, 848. Deze plaatsen bewijzen ten duidelijkste, dat de vorm als *dee*, niet als ons toonloos lidwoord werd uitgesproken, wat we later zullen zien bevestigd.

De d a t i v u s s g . m a s c . schuilt misschien in VIII, 868. doch ik moet eerlijk bekennen, dat ik noch den regel noch de volgende verzen versta.

A c c . s g . m a s c . Die Dideric, de God hadde vercoren, I, 504; Den wech, de si souden keren, II, 575; Den raet te doene, de de verrader Kerstineit riet, II, 778; Enen sone liet hi De men Florens noemen hoort, III, 583; Singhen enen niwen sanc, De si met herten niet en gheren, IV, 527; Menich man, De ic ghenoemen niet en can, IV, 1466; Van haren here, de si hadden verloren, V, 538; Ten daghe de hi selve seide, IX, 282; Dus verloes her Gye den seghe, De hi te voren alle weghe Plach te hebbene, IX, 1302; Dien De ment vele bet hadde ghesien Doen, X, 84; Menich man, De ic ghenoemen niet en can, X, 531; Sinen noet, De hi hem dede, X, 780. Doch valt op te merken, dat in IV, 1466 en X, 531 *de* ook pluralis zijn kan volgens den bekenden regel. In IX, 387 Den onwille hadden si groet Van haren beesten, de si cla-

ghen, kan *claghen* ook op *onwille* slaan, verg. vs. 385 en plaatsen als *Walewein*, 10870; doch natuurlijker is Huydecopers opvatting, volgens welke *de* op *beesten* slaat; verg. voor *claghen* met een persoonlijk object *Walewein* 8292, 10821; met een persoonlijk en een zakelijk object *Limb.* VI, 439, enz. De accusatief *de* komt derhalve zeker voor op t i e n plaatsen, misschien op t w a a l f. Onzeker is X, 1061, daar *name* zoowel manlijk als vrouwelijk is.

N o m. p l u r. m a s c.: De graven..., De Hollant... hadden ouder haer beduanc, I, 6; Bisschoppen, de plaghen Te vaerne after lande castien, I, 144; Sine maghe... De heidijn storven, I, 164; verg. voorts Aant. 2. In het geheel honderd een en negentigmaal, alweder het geheele werk door van A tot Z! Enclisis heeft daaronder plaats: *dees* II, 1051; V, 793; *deen* VII, 161.

A c c. p l u r. m a s c.: Alle de Vresen..., De hi beduonghen hadde, II, 1144; Hi trac doe an ene zide Die hi mochte ende de hi vant, *enz.*, II, 1233; verg. voorts II, 1351; III, 1175, 1270; IV, 977; V, 175, 361, 573, 624; VI, 196, 358, 211, 883; VII, 17; IX, 104, 834, 926; X, 567.

N o m. s g. f e m.: De redene de hier is voer leit, I, 306; Een wijf, hiet Hildegaert,... De (*i.e. quae*, niet *quod*, naar den mnl. regel; verg. I, 865 enz.) sinte Aelbrechte te deele Gaf utermaten scone iuwele, I, 603; verg. voorts I, 688, 692, 693, 949; II, 34, 335, 451, 1371; III, 513, 532; IV, 187, 583, 648, 652, 1134; V, 743, 755, 1023; VIII, 37, 427, 747, 995; IX, 404, 495, 1383; X, 369, 923, 1032, 1111. Dat ook IX, 928 hiertoe behoort, bewijst X, 1128, waar *onnen* met een acc. geconstrueerd is.

A c c. s g. f e m.: De kerke tEgmonde, De sijn vader... maken dede, I, 564; Met alder nutscap, de hi besat, I, 729; verg. verder I, 746, 910; III, 126; IV, 1129, 1194, 1402; VI, 223, 283, 301, 307, 309, 340, 903, 1271; VII, 595, 790, 948, 975; IX, 115, 709, 782, 1195, 1276, 1300; X, 182, 272, 585, 1061(?).

N o m. p l u r. f e m.: Nonnen, De Gode... loven souden,

I, 481; verg. voorts IV, 1148; V, 575, 649; VIII, 138; IX, 180, 413; X, 59.

Acc. plur. fem.: Vriheden, De hem Kaerle de grote gaf, I, 769; Zaken, De men u hevet doen maken Ende de men u hevet doen gheven, I, 1236, 1237; IX, 387.

Nom. plur. neutr.: Met haren kinderen, de waren clene, I, 114; verg. IV, 152; somighe dinc, De den grave Florens ghevellen, IV, 246; De lande, De heren Gyen toe behoerden, VII, 868; Huse, de sGraven waren, IX, 359; Die vier scepe, de te voren Upt zant zaten, IX, 1071; De scepelkine, de (*nom.*) se brochten Ant lant, IX, 1262.

Acc. plur. neutr.: Dese lande, de wi... Noemen sullen, I, 329; verg. I, 736; II, 427; III, 249; IV, 1277, 1386; VII, 135, 137, 185. Op deze plaatsen staat *dinc* als neutr.; doch X, 397 blijkt het geslacht niet.

De 550 gevallen, waarin het pronomen bij Stoke voorkomt, zijn dus in de volgende verhouding over de verschillende naamvallen verdeeld:

Nom. sg. masc.	236; fem. 32.
Dat. sg. masc.	1(?).
Acc. sg. masc.	12; fem. 30.
Nom. plur. masc.	191; fem. 8; neutr. 7.
Acc. plur. masc.	19; fem. 4; neutr. 10.

Hieruit leeren wij, *ten eerste*, dat Huydecopers opmerking niet voor alle geslachten en naamvallen, maar alleen voor tien, misschien voor elf casus waar is; *ten tweede*, dat hetzij Stoke, hetzij de copiïst zich van het begin tot het einde des werks van den vorm *de*, nevens *die*, *dien*, bediend heeft; *ten derde*, dat ook in Wouters epiloog, X, 1107-1129, het vnw. te vinden is; *ten vierde*, dat het in den nom. sg. en plur. masc. bij voorkeur gebezigd wordt; dit laatste evenwel is bloot toeval, daar uit den aard der zaak in een historisch geschrift als dat van Stoke meer masculina dan feminina en neutra voorkomen, en ook de casus rectus inzonderheid bij relativa meer gebruikt wordt dan de casus obliqui.

Vergelijken we nu de vormen van *de* met de overeenkomstige

met *die*, dan vinden we alleen in den acc. sg. masc., om van den onzekeren datief niet te gewagen, een belangrijk verschil. In den nom. sg., acc. sg. fem. en nom. en acc. plur. wijkt alleen de klinker af, in den acc. sg. masc. mist *de* zelfs den buigingsuitgang *n*. Dit leidt ons van zelf tot de vraag, of in het Mnl. soms ook niet *die* flexieloos gebezigd wordt: immers in dit geval staat de vorm *de* in genoemden casus tot *die* in dezelfde verhouding, als de overige naamvallen van *de* en *die*, waarin de buigingsuitgang met den stamklinker tot één klank of tweeklank samengesmolten is, onderling. Vergeefs zullen we in de bestaande spraakkunsten naar een antwoord zoeken: men heeft niet alleen het *de* (quem) van Stoke onopgemerkt gelaten, maar ook van een vorm *die* voor *dien* (quem) geen woord gerept. In Grimm's spraakkunst is zelfs de geheele verbuiging van *die* zeer onvolledig, ja ten deele geheel verkeerd opgegeven. Wenden we ons dus tot de bronnen als onze eenige onfeilbare gidsen. Daarin nu vinden we herhaaldelijk een relatief *die*, deels in den datief, deels in den accusatief sag. masc. gebezigd. Ik kan wel is waar betrekkelijk weinig voorbeelden mededeelen, maar gelukkig genoeg om allen twijfel daaraan onmogelijk te maken. In vele gevallen hebben de uitgevers dit *die* in *dien* veranderd; sommige waarschijnlijk stilzwijgend, andere, met name de even geleerde als nauwgezette kenners van het Mnl., aan wie wij den *Spiegel* te danken hebben, met opgave der lezing. Het komt voor:

D a t . s g . m a s c . Enen ridder bi haerre side, Die si gesekert hadde tien tide, *Lanc.* II, 16997; Ware oec iemen, die (uitg. *dien*) si bequamen, *Sp.* I[3] 3, 8; Tot enen sinen vrient, Die (uitg. *dien*) hi grotelic hadde ghedient, II[7] I, 59; Jegen Bonefaciuse, die (uitg. *dien*) Affrike al Die raet van Rome beval, III[5] 5, 75; Oft ic Lazaruse saghe, Die (uitg. *dien*) God hiet vander doot upstaen, III[5] 18, 49; Alarike, Die (uitg. *dien*) Clodoveus met groter ere Toulouse ende Pauye afwan, III[6] 15, 10; Een out man, Die (uitg. *dien*) Totyla... Eere dede, III[6], 55, 17; Puppijn wan Karle den groten, Die cume oint prince mochte genoten, III[7] 56, 74; Den ghenen diemen

onrecht doet, IV^{2} 42, 45; Bouden van Risele, Die (uitg. *dien*) Vlaenderen toehorde altesamen, IV^{2} 64, 7.

A c c . s g . m a s c . Vooreerst bij *Stoke* zelf: Dat dede alder heren prijch, Die si onderlinghe droughen, IV, 137; voorts: Enen spereware Ocht valke, diemen sal geven dare, *Lanc.* II, 3008; enen hoeftbant, Den rijcsten diemen vint int lant, II, 3012; Inden beemt, die de coninc Hadde doen bereiden, II, 17662; Om minen broder, di gi sloget doet, II, 17905; Die selve man, Die si heden riddere dede, III, 14882; Ieman die ic levende weet, III, 25388. (*Si*) sijn enen ridder soeken gevaren, Die si gherne te hove brochten, *Ferguut* 4379; Ieman,... die wi mochten verbidden, 4380; Ane den berch... Die hi Ays heten dede, *Lorr.* II, 2169; Enen sadel..., Den scoonsten die noit iemen sach, *Eleg.* 852; Die vroemste ridder die men vint, *Limborch* IV, 1868; Van Florise, die ic hebbe vercoren, *Floris* 791; verg. ook 383, 773, 1334, 1436, 1808, 1903, 2282, 2769; Die pape... brochte enen cruusstaf, Die hem de coster node gaf, *Reinaert* I, 728; Doe die pape had verloren Enen haen, die hi hem nam, II, 1191; Moyses, Die (uitg. *dien*) des coninx dochter Termit Uphilt, *Sp.* I^{2} 1, 29; Daer hi mede scadelike Die liede moyede... Entie coninc van dien Moren, I^{3} 55, 38; Dien prisic van zinne vroet..., Die (uitg. *dien*) niet en vernoyet, dat hi levet, I^{8} 67, 37; Up sinen sone Loduwike Diemen grouf hiet bi toenamen, III^{1}, 8, 11; Gode, Die (uitg. *dien*) die kerstine nu anebeden, III^{1}, 31, 9; Den ban, Die hem upwarp die heilege man, III^{2} 4, 33; Alse die (uitg. *dien*) de gramscap hadde ontset, III^{2} 7, 5; Enen waghen, Die (uitg. *dien*) ossen togen, III^{4} 19, 5; Den heilegen man, Die (uitg. *dien*) heileghe lieden... Anesien quamen, III^{4} 46, 30; Den afgod, Die (uitg. *dien*) anebede menech sot, III^{5} 7, 44; In dien wighe, Die (uitg. *dien*) roekeloos Die Wester Goten hadden verloren, III^{5} 24, 106; Eenen roc, die (uitg. *dien*) hi anedrouch, III^{5} 51, 105; God, Die (uitg. *dien*) ons predect sente Remi, III^{6} 7, 53; Een, Die (uitg. *dien*) de paues hevet gesocht, III^{6} 24, 82; Gode, Die (uitg. *dien*) ic selve drouch, Marie, III^{6} 36, 30; Den tribuut, Diemen noch huden In In-

gelant afneemt den luden, IV[1] 41, 69; Sente Donase, Die hi werder hadde dan iemen, IV[1] 44, 14; Gudrom, Die (uitg. *dien*) some jeesten heeten Gurimont, IV[1] 49, 89; Grave Robbrecht, Die (uitg. *dien*) daer te voren Die Fransoyse over coninc koren, IV[1] 65, 27; Edelwaen, Die (uitg. *dien*) hi in bastaerdien ghewan, IV[2] 6, 6; Sente Pieters staf, Die hem de paues gaf, IV[2] 16, 24; Daer wart bisscop Arnout onsat, Die (uitg. *dien*) hertoghe Karel hadde gheset, IV[2] 27, 123; Robbrecht Wiscaert, die (uitg. *dien*) sijn vader Sette in Poelgen ende in Cycile, IV[2] 63, 34; Een zondare die (uitg. *dien*) ghenas... Dese Stevene, IV[2] 72, 42; Sinte Peter, die (uitg. *dien*) Innocencius oec mede... canoniseerde, IV[8] 41, 6; Mitten neve, Die (uitg. *dien*) Karel hadde geslagen doot, IV[8] 48, 7.

Op ééne plaats lees ik dit *die* zelfs in den d a t . s g . n e u t r .: (*Si*) sijn up troemsce rike gelopen, Die si grote scade daden, Want sijt sere hebben verladen, *Sp.* III[7] 14, 15.

Ik twijfel er niet aan, dat deze voorbeelden met honderden te vermeerderen zijn; een nader onderzoek zal dienaangaande wel meer licht geven.[1)] Maar voor ons doel hebben we er thans genoeg. Het feit is geconstateerd, dat *die* nevens *dien* in gebruik was. Voor we ons met de verklaring er van inlaten, dienen wij eerst nog andere gegevens te hebben.

Vooraf moeten we ons namelijk omtrent de indentiteit van *de* en *die* vergewissen, door het aanwijzen van de *kennelijk verbogen* naamvallen van het eerstgenoemde pronomen. Zijn deze op den klinker na gelijk aan de vormen van *die*, en kunnen we bewijzen, dat in de taal van Stoke wel eens een *e* beantwoordt aan den algemeen mnl. tweeklank *ie*, dan is het vraagstuk van zelf minder ingewikkeld. Natuurlijk mogen we daarbij niet uit het oog verliezen, dat het relatief oorspronkelijk een demonstratief is, te meer, omdat tot de naamvallen, die van het relatief toevalligerwijze niet mochten voorkomen, door die van het demonstratief met alle zekerheid kan worden besloten. Van de

1) Verg. ook HOFFMANN, *Horae B.* 3,130.

kennelijk verbogen vormen van *de*, als relatief, kan ik uit Stoke de volgende aanwijzen:

D a t . s g . m a s c . Diedric, deen dit is ghesciet, II, 33; Dat seide mi deent was cont, V, 42; Hem, deent daventure gaf, VI, 260.

A c c . s g . m a s c . Dese hertoghe, deen ic meene, IV, 271; Den pais, deen si sere sochten, III, 540.

De oogst is schraal. Maar het demonstratief is beter vertegenwoordigd. Ik citeer eerst de naamvallen, waarin de verbuiging niet meer blijkt, vervolgens de *kennelijk verbogene*.

N o m . s g . m a s c . Sente Willebroert de versciet, I, 186; Sente Bonifaes de ontfinc Den stoel, I, 189; Bouden, de ionxte, de onscoot, I, 1234; Roebrecht de quam te lande, I, 1243; verg. voorts II, 285, 291, 364, 788, 1153; Ende de dede op anders lant Scade, II, 1179; III, 206, 319, 562, 721, 756, 1281; IV, 286, 995, 1022, 1077, 1434; V, 48, 96, 186, 382, 387, 456, 668, 736; VI, 106, 258, 454, 813; VII, 87, 410, 461, 1159, 1182; VIII, 195, 441, 478, 553, 646, 1237, 1252; IX, 141, 1289, 1294; X, 364, 601, 617. De (sc. *de lantgrave*) van Dueringhen, III, 791; verg. de van Clermont III, 677; de van Woerden, IV, 1459; de van Vlaendren IV, 698.

N o m . p l u r . m a s c . De bejagheden beide gader, I, 699; De coren enen bisscop echt, II, 1205; III, 1476; IV, 109; alle de van sijnre side, VII, 832; VIII, 924; X, 437. Voorts: De van Drechter lant, II, 461; De van Utrecht, II, 1203; De vanden Bisscopdoeme, III, 147; De van Kenemare, III, 213; De van Aken, III, 908; De van Hollant, III, 1242, 1477; De van Vlaendren, IV, 1551; V, 1207; De van Barselen, IV, 949; De van binnen, V, 14; IX, 1174; De vanden lande, VIII, 932; verg. soortgelijke zegswijzen V, 72, 113, 529, 1002, 1098, 1133; VII, 782; VIII, 97, 99, 400, 536, 1179, 1194; IX, 607, 757; X, 476; De (sc. *de graven*) van Aemstelle ende van Woerden, V, 1259.

A c c . p l u r . m a s c . De dedi den bisscop ontfaen, III, 456; Lietic de al openbare, III, 1523; De leverde hi te haerre scande, V, 474; verg. voorts V, 992.

N o m . s g . f e m . Ade de voer horre veerde, III, 570; Die vrouwe de was goedertieren, IV, 95; Die brugghe de was al te broken, VI, 221; verg. voorts VIII, 967, 996.

A c c . s g . f e m . Op de tijt, VIII, 837, 855; X, 914; Dat men... de (sc. *de havene*) vol corens droeghe, IX, 144; up de ure, IX, 894.

A c c . p l u r . f e m . Amestelle sine vesten tien stonden, De berneden si al inden gront, III, 155.

A c c . p l u r . n e u t r . De (sc. *de scepe*) soude men voeren dan in Goude, VIII, 733.

Tot de kennelijk verbogen casus behooren:

D a t . s g . m a s c . (*Hi*) beveelt den here Alaert, Ende oec deen van Egmonde, III, 119; De scade van deen castele, VI, 14.

A c c . s g . m a s c . Op deen nameliken dach, IV, 1403; Tote op deen dach, V, 105; Op deen dach, VIII, 60, 657.

D a t . p l u r . m a s c . Van deen van Vlaendren, IV, 653; Hine wout niemenne te weten laten, Dan deen van Erkele, de hem ghetrouwe waren, V, 907; Met deen van Dordrecht, VIII, 1015.

D a t . s g . f e m . Van deer stede, V, 88.

D a t . s g . n e u t r . In deen selven jare, III, 821; Van deen woerde, IV, 443; Van deen dat, VIII, 517; Na deen dat, VIII, 690; Bideen I, 530; II, 529; Binnen deen, III, 1478; VI, 445; Bin deen, V, 650.

Gelijk men ziet, zijn relatief en demonstratief eensluidend. De gen. plur. *deer* kan uit de dat. sg. fem. worden opgemaakt; alleen de gen. sg. *dees* komt niet voor, waarin ik evenwel niets anders dan een boos spel van het toeval kan zien. Doch het merkwaardigste is, dat zelfs een ongedeclineerd *de* als demonstratief dienst doet, en wel in de volgende gevallen:

A c c . s g . m a s c . Want hi de van Woerden minde, IV, 1115; Si sloughen de van Clermont doot, III, 688.

D a t . p l u r . m a s c . Doe men screef... Ons heren jaer dusent ende tiene. Ghevelt de van Utrecht onsiene, I, 1002; Hi ginc de van Barsele ane, VII, 23; Entie te voren songhen hoghe, De liepen de tranen nu int oghe, X, 374.

Dit *de* vindt evenwel zijn tegenhanger in een onverbogen *die*:

A c c . s g . m a s c . Die (d.i. *den graaf*) van Amestelle hi oec kinde, IV, 1116. Zoo ook in den *Floris* in d a t i v o : Die (*sc.* enen sinen camerlinc) hiet hi varen, 597.

En eveneens komt een relatief en een demonstratief *de* in plaats van *die* bij andere schrijvers voor, doch niet even vaak als bij Stoke en met korten klinker. Ziehier eenige weinige voorbeelden, waaronder een acc. sg. masc. *den*, die tot *deen* staat, als *der* tot *deer*:

De wille mede Comen thaerre hoochede, *Franc.* 3457. Die viere elemente, water, vier, Eerde ende lucht, de waren hier Ghemaect, *Rijmb.* 118. Jeghen den buggren de spreken Valschelike, 367. Hi..., de niet geloefde dies, 427. Helyas, de hem voorseide wel, 12455. Waer is die, den du droeghes, *Materie der Sonden*, f°. 19, *d* (*aangeh. bij Huydecoper* I, 6, *met nog een voorbeeld*). De doet is dat eencoren, De (uitg. *die*) den mensche altoes jaget voren, *Sp.* II^{7}, *fr.* I, 29.

De vergelijking der vormen *de* (d.i. *dee*, evenals *twe* III, 199, of *tue*, IV, 436, gelijk aan *twee*, en *me* (meer) X, 630, gelijk aan *mee* enz.), *deen* en *deer*, alsmede het onverbogen *de* (d.i. *dee*) met *die*, *dien*, *dier* en het onverbogen *die*, bewijst duidelijk de identiteit van de vormen met *e* (d.i. *ee*) en die met *ie*. Bovendien wisselt ook in andere woorden bij Stoke de *e* of *ee* met *ie* af, t.w.: *vreent* (*vrient*), III, 525, 405; IV, 614, 1517, 1293; V, 154, 751, 1033, 1108, 1029; VII, 1100; X, 838; *vreenscap* (*vrienscap*), VI, 528, 575; VIII, 850; IX, 692; *vreendelike* (*vriendelike*), VIII, 34; *drewerf* (*driewerf*), X, 505; *dre* (*drie*), I, 272, 969, 977; II, 1245; III, 1392, 1564; IV, 434; V, 997; VI, 366; IX, 287, 791; X, 507, 1043. Eindelijk *we* (d.i. *wee*) voor *wie*, III, 1327; *we so*, III, 432.

Ik heb mij geenszins voorgesteld dit opstel uit te breiden door na te gaan, uit welke grondvormen het mnl. en nnl. relatief en demonstratief zijn ontstaan. Dit vraagstuk is te ingewikkeld om zoo ter loops behandeld te worden; geene der tot nog toe gegeven verklaringen is bevredigend. Alleen dit merk

ik op: ik, voor mij, kan alleen in *des*[1], *der*, *den* de zuivere vormen zien, zooals wij ze met het oog op de verwante oudgerm. talen verwachten zouden: *dies*, *dier* en *dien* zijn, naar ik vermoed, niets dan gewrochten eener verkeerde analogie, volgens welke men den nom. als stamvorm aannam en declineerde; evenzoo verdrong het onechte *drien* (tribus) het echte *dren* of *drem* (verg. *hen* (iis) en *hem*). Zoo iets moet dan ook met *wies*, *wier* en *wien* geschied zijn. Maar hoe *diens* en *wiens* dan te verklaren? Ze zijn even raadselachtig als hd. *dessen* en *wessen*. Vragen we liever, zonder ons daarmede verder in te laten, naar de vermoedelijke oorzaak der onverbuigbaarheid van Stoke's *de* en mnl. *die* in de boven opgegeven gevallen.

De eenvoudigste verklaring is wel deze, dat men apocope der *n* aanneemt: aldus verklaart men *alle* naamvallen, waar men de sluit-*n* zou verwachten, doch niet aantreft, op ééne en dezelfde wijze. En bedenkt men, dat de vormen *der*, *deer*, *dier* niet door *de*, *die* worden vervangen; dat de apocope der *n* in het Mnl. geen onbekend feit is, en b.v. in den datief en accusatief sg. van het zwakke masculinum, den datief sg. van het zwakke neutrum en zeker wel in eenige casus van het zwakke adjectief, wordt aangetroffen, dan zou men meenen zich met alle gerustheid bij deze verklaring te kunnen nederleggen. Doch zij heeft tegen zich: *ten eerste*, dat het dan geheel onbegrijpelijk is, dat het artikel in die casus steeds *den*, nooit *de* luidt: en het artikel is juist, gelijk wij zagen, de zuiverste vorm van het demonstratief, en het relatief niets dan een demonstratief met gewijzigde beteekenis; en *ten tweede*, dat een monosyllabum als *dien* niet gelijk mag gesteld worden met een twee of meerlettergrepig substantief of adjectief, waarin de *n* door een toonlooze *e* wordt voorafgegaan: andere monosyllaba als *tween*, *drien* behouden wel degelijk de *n*[2]. Reden genoeg om de apocope niet als oorzaak

1) De vorm *das* voor *des* beantwoordt aan osaks. *thas*, Cott. 2156, waarover de osaks. grammatica een verachtelijk stilzwijgen bewaart.
2) Er zijn wel gevallen, waarin mnl. *n* wordt afgeworpen in monosyllaba, maar dit is aan assimilatie te wijten: aldus in *siwi*, *ewijch*, *ewaerheit* enz. Verg. ook samentrekkingen als *die verbanne* (exsules), *te minne* (ad amandum), *stene* (*stenene*, *stenine*) *vate* enz.

van het ontstaan van *die*, *de* aan te nemen. Zien we dus naar eene andere hypothese om. Kan soms dit *die*, *de*, een overblijfsel zijn der oude Friesche landtaal (verg. *thâ*, *thi*, *the* bij Richthofen), dat zich nevens het echt Frankische *dien* gehandhaafd heeft? Doch ook dit is onmogelijk, *ten eerste*, omdat het artikel in het Friesch dezelfde apocope vertoont en in het Mnl. niet; *ten tweede* omdat zelfs bij Stoke het sterke adjectief, dat in het oud-Friesch in dat. sg. evenzeer de *m*v of *n* mist, volkomen op Frankische wijze verbogen wordt; *ten derde* omdat, gelijk wij gezien hebben, mnl. *die* voor *dien* ook in het Vlaamsch voorkomt en dus een Nederlandsche, geenszins een specifiek Noordhollandsche vorm is.[1)] Men moge in de bewoners van Noord-Holland bezuiden de Rekere en bewesten West-Friesland gefrankiseerde Friezen zien, niemand zal zoo dwaas zijn om de Vlamingen voor ‘goede Friezen’ uit te krijten. Terloops zij aangemerkt, dat Friesland voorheen een bloot geographische naam was, evenals onder Holland nog in deze eeuw het Koninkrijk der Nederlanden verstaan wordt; zoo heeten Groningers, Overijselaars, Friezen enz. kort weg ‘Hollanders’, schoon geen sterveling beweren zal, dat in de streken, die zij bewonen, hetzij het Hollandsch of het Nederlandsch de landtaal is. Met welk een verbazende domheid de opstellers der oude charters, met name de Fuldenzers, van den naam *Frisia* gebruik hebben gemaakt, weet ieder die zich de moeite gegeven heeft die stukken te *lezen*. Ofschoon nog in den tijd van Maerlant aan Friesland een allerkluchtigste uitbreiding gegeven werd, rekende Melis Stoke zelfs de Kennemers niet tot de Friezen; men verstond in 't algemeen onder Friesland een groot deel van ons land, waar men zeker wist, dat geen Friezen woonden. Dat in de 13de eeuw in Kennemerland Friesch gesproken werd, is door geen enkel bewijs te staven. Of in West-Friesland, dat tot den huidigen dag zijn naam behouden heeft, toen ter tijd het Friesch nog de landtaal was? ik twijfel er aan. Zooveel is intusschen zeker, dat, indien al in Kenne-

1) Ook bij latere schrijvers, ja bij Vondel komt *die* als relatief hetzij in den acc. sg. hetzij in den dat. sg. en plur. voor.

merland *oorspronkelijk* de Friesche taal algemeen was (waarvoor ik het bewijs nog steeds verlangend te gemoet zie), de oudste historische documenten, die wij bezitten, geen spoor er van vertoonen. Men moge dit aan de schrale Friesche bevolking (zie Lubach) of aan andere oorzaken wijten, het feit zelf is niet te loochenen. En noch de tegenwoordige landtaal, noch de oud-Amsterdamsche stadstaal, die wij uit Bredero en anderen kennen, geven ons het recht de Noordhollanders voor gefrankiseerde Friezen aan te zien. De weinige woorden als *ongdieft* enz., die ongetwijfeld Friesch zijn, bewijzen niets tegen de zeer bepaald specifiek onfriesche *d*'s (voor *th*), *z*'s en *v*'s aan het begin der woorden[1].

Keeren we na deze uitweiding tot ons onderwerp terug. Een derde vraag kan opgeworpen worden: kan soms in mnl. *die*, cui, quem, niet eene relatieve partikel[2] schuilen, zooals men b.v. in het got. *ei*, *thei* (tha-ei), ags. en osaks. *the* (Cott. *thie*) aantreft? Maar zulk een verklaring zou een scheiding noodzakelijk maken van Stoke's *de* en mnl. *die*, waartoe we geen recht hebben en waarmede we niets winnen dan dit, dat we in mnl. *die* dan een of anderen casus van het relatief zouden kunnen zien, terwijl we met Stoke's *de* deerlijk verlegen bleven zitten. Immers welke bezwaren eene verklaring hiervan uit het 'Noordhollandsche Friesch' heeft, hebben we reeds uiteengezet. Bovendien zou het dan te verwonderen zijn, dat een mnl. *die* wel voor *cui*, *quem*, niet voor *quibus* voorkomt. De eenige mogelijkheid, die dus overblijft, is deze, dat we met den instrumentalis masc. en neutr. te doen hebben, welken laatsten we in de demonstratieve samenstelling *bedie*, *bedi*, terugvinden. Dat nu de dativus-instrumentalis *die* ook als accusatief sg. masc. gebruikt wordt, is niet te verwonderen, daar de bijvorm *dien*, de echte datief, met

1) Het ware natuurlijk een groot, zeer groot wonder, als in Noord- en Zuid-Holland geen Friesche colonisten zich hadden neergezet. Enkele sporen daarvan zijn te vinden in namen als *Muiden*, *Leimuiden*, *Oesgeest* (thans ook als *Oestgeest* uitgesproken en nit *ôsgêresgêst* ontstaan), die op zijn Frankisch *Monden*, *Leimonden* en *Ansgeest* moesten luiden. Aan Saksen toch is wel niet te denken.

2) Dat wil zeggen, een onverbuigbaar geworden relatief, waarschijnlijk in nom. sg. neutrius. Vandaar volgt op *the* in 't Ags. en Osaks. het verbum meest in singulari, ook waar *the* op een pluralis terugslaat.

den accusatief *dien* vormelijk samenvalt; deze vormverwisseling strekte zich nu bij Stoke zelfs tot den dativus pluralis uit. Ook het Onrd. levert een analoog verschijnsel op: de instrumentalis neutrius *thvî* doet niet alleen als dativus dienst, maar heeft dezen casus zelfs geheel verdrongen. En dit verschijnsel is niet tot de pronomina beperkt: ook in de declinatie der substantieven heeft de instrumentalis-ablativus hier en daar (verg. got. *daga*) den dativus vervangen, òf hij is er althans vormelijk niet van te onderscheiden. Misschien is de verwarring van beide naamvallen de oorzaak van den syntactischen regel, dat vele verba, aan wier transitieve beteekenis niet getwijfeld kan worden, in het oud Germaansch òf *ook* een datief òf uitsluitend een datief regeeren. In het oud-Noordsch vooral is dit het geval met wat Lüning de ‘transitiefste’ verba noemt: hoe nauw instrumentalis en accusatief verwant zijn, blijkt uit de nl. voorbeelden: *steenen gooien* en *met steenen gooien*, *iemand spreken* en *met iemand spreken*, enz.

En hiermede eindig ik. Het vraagstuk, of *de* bij Stoke aan den schrijver, dan wel aan den copiïst Wouter te wijten is, aan wien wij volgens Huydecoper Handschrift A. te danken hebben, kan alleen opgelost worden door eene grondige bestudeering van de andere handschriften. Ik geloof door de ijzingwekkend uitvoerige opgave der plaatsen de questie voor een toekomstig *critisch* uitgever van Stoke minder moeielijk te hebben gemaakt. Dit is zeker, dat Wouter, de copiïst, zelf *de* en *die* dooreen gebruikt. Waarom zou dit Stoke dan ook niet hebben kunnen doen? Is dit eene eigenaardigheid der Noordhollandsche landtaal? Of bezigde men aldaar alleen *de*, terwijl *die* tot de schrijftaal behoorde? Aan de bovengemelde woorden met *ee* voor *ie* zou kunnen worden toegevoegd de vorm *Vrezen*, dien we V, 760 en 761; IX, 75; X, 905, nevens *Vriezen* op de overige plaatsen, aantreffen, indien we maar met zekerheid wisten, dat de *e* hier niet als in 't Friesch eene korte *i*, maar den tweeklank *ie* vertegenwoordigde. Wat de oud-Nederlandsche charters aangaande de volkstaal van Noord-Holland leeren, zal ik later in een afzonderlijk opstel over het oud-Hollandsch tot de twaalfde eeuw uiteenzetten.

Leiden, 4 Nov., 1875.

Aantekeningen

1) De overige plaatsen zijn: I, 226, 297, 324, 335, 398, 464, 466, 506, 534, 543, 620, 621, 655, 656, 661, 664, 702, 758, 817, 841, 844, 846, 864, 900, 1013, 1204, 1264, 1305; II, 400, 405, 429, 463, 471, 570, 765, 789, 827, 875, 890, 974, 997, 1001, 1012, 1031, 1037, 1040, 1149, 1209, 1221, 1267, 1313, 1330, 1425; III, 42, 103, 257, 375, 585, 667, 715, 761, 763, 843, 881, 943, 1244, 1256, 1326, 1332, 1422, 1439, 1452, 1484, 1593; IV, 85, 91, 212, 284, 288, 304, 320, 467, 475, 629, 634, 807, 964, 995, 1087, 1163, 1198, 1245, 1271, 1308, 1310, 1315, 1394, 1470, 1488, 1499; V, 56, 96, 124, 197, 345, 370, 372, 403, 455, 468, 600, 676, 802, 931, 976, 1009, 1101, 1139, 1199, 1211, 1257, 1309, 1315; VI, 231, 255, 257, 382, 549, 691, 802, 808, 937, 1050, 1105, 1123, 1140, 1168, 1210, 1322; VII, 46, 53, 96, 116, 211, 214, 264, 326, 370, 373, 452, 475, 528, 555, 577, 600, 611, 621, 624, 653, 655, 734, 860, 920, 987, 1036, 1166; VIII, 315, 424, 489, 506, 507, 511, 552, 658, 702, 737, 751, 758, 864, 889, 919, 1078, 1088, 1221, 1226, 1288, 1315, 1318; IX, 33, 224, 225, 236, 372, 513, 563, 570, 572, 667, 695, 755, 855, 878, 977, 978, 980, 1084, 1287, 1293, 1309, 1325, 1358; X, 13, 50, 73, 119, 174, 243, 396, 602, 671, 707, 709, 724, 725, 731, 846, 848, 968, 1087, 1106, 1107.

2) De overige plaatsen zijn: I, 342, 343, 409, 713, 965; II, 130, 568, 580, 737, 748, 818, 830, 1051; III, 18, 31, 34, 176, 222, 326, 331, 486, 499, 507, 553, 618, 627, 927, 955, 976, 1005, 1098, 1107, 1148, 1191, 1521, 1563; IV, 133, 206, 221, 273, 330, 365, 415, 986, 1007, 1021, 1037, 1137, 1316, 1360, 1385, 1388, 1399, 1538, 1561, 1565; V, 79, 81, 98, 136, 148, 172, 179, 213, 232, 295, 340, 427, 445, 506, 587, 590, 724, 728, 748, 786, 790, 793, 836, 838, 907, 958, 996, 1007, 1013, 1029, 1032, 1071, 1180, 1250, 1264; VI, 53, 62, 275, 362, 472, 568, 593, 601, 635, 823, 923, 1014, 1017, 1133, 1326; VII, 161, 220, 265, 382, 424, 451, 477, 501, 533, 543, 579, 668, 708, 735, 780, 836, 888, 889; VIII, 118, 126, 145, 164, 181, 191, 202, 203, 231, 240, 605, 649, 779, 809, 1054, 1115, 1154, 1206, 1231, 1260; IX, 76, 209, 267, 270, 289, 321, 322, 464, 468, 535, 566, 706, 814, 837, 868, 872, 915, 947, 951, 1011, 1063, 1069, 1075, 1211, 1213, 1299, 1329; X, 163, 205, 215, 275, 298, 309, 404, 432, 451, 455, 456, 533, 648, 653, 844, 886, 992.

Bladvulling.

Het Limburgsche *uper* heb ik pag. 236 verkeerd verklaard; het beteekent *werkman*, *arbeider*. Uit lat. *opera?* verg. *opperknecht*, *opperman*.

P.J.C.

Een instrumentalis.

Op pag. 218 handelde ik over *hoe*, als vermoedelijken ablatief van het vragend pronomen *hva-*. Toevallig dezer dagen onder mijne aanteekeningen over mnl. grammatica snuffelende, vond ik drie merkwaardige voorbeelden van een instrumentalis van den stam *hwi-*, welke casus in het oud-Germaansch *hwiu* heeft geluid. Dit *hwiu* leverde in onze taal twee verschillende vormen op. De eene verloor de *h* en werd tot *wie*, dat in het Mnl. herhaaldelijk voorkomt: zoo leest men b.v. in den Lekenspieghel II, 56, 62 *Var.*, *wie*, waar het teksthandschrift *hoe* heeft[1)], of *wi* (in *twi* d.i. *te wi*; verg. got. *du hve*, dat in onze taal *te wa*, *twa* zoude luiden). In den anderen vorm smolt de *w* met *hwoe*, de *h* natuurlijk standhield. Dezen met ags. *hvŷ* overeenkomenden instrumentalis leest men:

Hoe scone sijt hadden ocht hu siene, *Rose* 4936. Hu scone dat sijt hem voren spreidt, 7460. Wat dinge dat huwelic ware, Ende te houdene hu sware, 8306.

In dit *hu* niets anders dan *hoe* te zien, komt mij vrij gewaagd voor. Evenals op de door mij aangetoonde wijze onl. *uuo* en *huo* naast elkander staan, kunnen in 't Mnl. *wie* en *hu* met elkaar afwisselen. Misschien zijn er meer plaatsen met dit *hu*, die aan mijne aandacht ontsnapt zijn. Het ware wel de moeite waard ze te verzamelen en bekend te maken. Heeft men bezwaar tegen mijne verklaring, dan bewijze men de onjuistheid er van door het opgeven van vormen, waarin de *u* op het einde van woorden niets anders dan eene *oe* kan voorstellen. In dit geval toch mist mijne opvatting van *hu*, als instrumentalis van *hwi*, de noodige zekerheid. Maar komen zulke *u*'s voor?

Leiden, 1 Nov. 1875.

P.J. COSIJN.

1) Wat Grimm over het ontbreken van een mnl. *wie* in zijne Gramm. III, 186 zegt, is onjuist. Zie verder tal van plaatsen bij Heremans, over den Instrumentalis.

Middelnederlandsche varia door J. Verdam.

XXVI. Spaersen.

Over dit werkwoord heb ik reeds met een enkel woord gehandeld op bl. 8 van mijn *Tekstcritiek*, en eenige bewijsplaatsen voor het gebruik van *spaersen* bijgebracht. Ik wil aan de daar genoemde plaatsen er eene toevoegen uit de *Vl. Rijmk*. (Kausler, *Denkmäler* Dl. I), waar het zich op eene bedorvene plaats bevindt. Vs. 3525 vgg. worden ons feiten verhaald om de devotie van Graaf Karel den Goede (1119-1127) te bewijzen. Terwijl o.a eens zijn gevolg zich her en der verspreidde in herbergen en ‘cappellen,’ ging Karel naar den tempel om zijn gebed te doen, of, zooals er in de kroniek staat (vs. 3556 vgg.).

> Sijn gheselscap spaerde hem hare ende thare,
> Some in cappellen daer nare,
> Some in herberghen; ende die goede
> Grave viel met groeter oemoede
> Neder voer onser vrauwen autaer,
> Ende dede sine bedinghe daer.

De fout in den eersten regel springt terstond in het oog. De bet. moet zijn: ‘zijn gezelschap *verspreidde zich*’; men verandere dus *spaerde hem* in *spaersde hem*, en leze den overmatig langen regel aldus:

> Sijn gheselscap spaersdem harentare.

Ook elders gebruikt onze coronist het ww. *spaersen*, nl. 3377:

hi vant och (d.i. *woch*) ende weder
Die huse geworpen ter neder,
Ende gheroeft ende ghespaerst huter maten
Der lude goet.

en 3597:

die verwoedde Bautsaert
Slouch.....
Den edelen grave onsochte
Int voerhoeft, soe dat hi daer mede
Sine hersinen spersen dede
Up dat pavement al duere.

XXVII. Afsceden.

De Graven van Vlaanderen en Boulogne hadden te samen het beleg geslagen voor de stad Arien (Aire). Toen Lodewijk, de zoon van den Franschen Koning, dit vernam, naderde hij haastelijk met een groot leger om de stad te ontzetten. (*Vl. Rijmk.* vs. 5525):

Maer bi spierres al onghelet
Quam int here die niemare
De welke aestelike daer nare
Sloughen den raet, dat die coninc
Achter trocke(n), ende varinc....
Souden hem aestelike doen of steden
Die twee graven sonder beden.

Deze woorden zijn niet zeer duidelijk, hetgeen voornamelijk hierdoor wordt veroorzaakt, dat de coronist twee gebeurtenissen met elkander heeft verward. Zie de Aant. op vs. 5513. Maar zooveel is zeker, dat het plan wordt beraamd, dat de graven den Koning zullen noodzaken, zich van de stad te verwijderen. Dit blijkt uit de volgende verzen (vs. 5535), waar ons verhaald wordt, dat de ‘beide graven van hogen doene’ zich onverwijld naar Aken op weg begaven, om Keizer Otto IV te bewegen ter hulp te komen, waardoor de Fransche Koning met zijn leger zou moeten aftrekken. Het voornaamste deel der onduidelijk-

heid ligt dus aan den schrijver, maar ook de copiïst (of de uitgever?) heeft er het zijne toe bijgebracht, den tekst nog duisterder te maken. Wie toch begrijpt de woorden *of steden*? Het antwoord kan gerust zijn: 'Nemo nisi insanus'. Zooals zoo dikwijls is gebeurd (vgl. *Tekster*. bl. 4-12) is ook in dit woord eene *t* voer eene *c* ingeslopen. Wanneer wij die *t* op de voor haar bestemde plaats herstellen en lezen:

varinc
Sonder letten.....
Souden hem aestelike doen *ofsceden*
Die twee graven sonder beden,[1)]

is de zin in orde. De beide graven zouden hem wel spoedig van de stad doen *heengaan*, *opbreken*. Over *Afsceden* zie *Mnl. Wdb.* 147. De genoemde beteekenis leeft nog voort in het afgeleide znw. *afscheid*, d.i. eig: *het heengaan*, *het vertrek*.

XXVIII. Martelie.

In het VIe boek der *Brab. Y.* worden ons de wreedheden verhaald, die in den Franschen burgeroorlog gepleegd werden. Eens o.a. bond het volk eenen ridder aan eenen staak, schond zijne vrouw en (vs. 5275)

Daer na met pinen groot
Brachten si die vrouwe ter doot....
Ende al haer kinder.....
Doedden si, ende daer naer
Den ridder met martiellen swaer.

Wanneer wij Willems gelooven, is de laatste ondaad nog de afgrijselijkste, want dan zou dat gruwzame volk dien ridder met zware *hamers* hebben plat geslagen. Immers onder aan den voet der bladzijde vinden wij de noot: m a r t i e l l e n , *hamers*, *marteaux*.

1) De aangehaalde regels leveren een sterk bewijs voor het streven naar duidelijkheid van den kroniekschrijver; het begrip *snel* drukt hij nl. op *vier* verschillende wijzen uit, nl door *varinc*, *sonder letten*, *haestelike* en *sonder beden!* Die het nu nog niet begrijpt, doe maar geene verdere moeite.

Deze zelfde hamers worden ook elders door den uitgever tot een even wreed doel gebezigd, nl. vs. 7172:

> Daer worter uutgheworpen saen
> Goeder manne thiene ende sesse....
> Ter venstren uut jammerliken,
> Die si ontsingen in haer piken,
> Ende vort, met *martielen* groot
> Vermorden ende sloeghen doot.

Het behoeft wel geen betoog, dat die *hamers* hier niet bedoeld zijn. Een *hamer* is een geheel ongebruikelijk wapen om iemand te dooden. Er moet een woord staan, dat *pijnigingen* aanduidt, evenals dit in vs. 5275 wordt uitgedrukt door *met pinen groot*. Met geringe verandering is dit woord te herstellen. Men leze nl. op beide plaatsen: *met martelien groot*.

Martelie, *marteling* is hier juist het vereischte woord. Het is van franschen oorsprong en staat voor *marterie*, evenals ons *martelaar* voor *marteraar*, Gr. μάρτυς. Het Fransch bezat nl. een znw. *martyre* of *martirie*, met de beteekenis *tourment*, *supplice*, *carnage*. (BURGUY, *Gloss.*) Van het bastaardwoord *martire* vinden wij een voorbeeld *Rose* 6069.

> Hi brinct u toe al dese martire,

maar de gewone vorm is in het Mnl. *martelie*, *maertelie* of *mar tilie*, met de niet ongewone verwisseling van *l* en *r*.[1)] Voorbeelden van dit woord vindt men OUDEMANS, Bijdr. IV, 286-288, (waar men het evenwel op de twee plaatsen uit de *Brab. Y.* verkeerdelijk door *hamer* verklaard vindt). De daar genoemde bewijsplaatsen zijn met vele te vermeerderen, en bijna overal is de bet: *pijniging*, *marteling*, *martelaarschap*. Ook het ww. *martelien* (waarvan ons *martelen*) was in de ME. niet ongewoon. Men vindt het b.v. *Troyen* 8523; RUUSB. IV, 24; V, 101; *Exc. Cron.*

1) Zoo vindt men *N. Doet*. omgekeerd *martelen* voor *marterbont*, *N Doct*. 835. Hetgeen Dr. VAN HELTEN, *Spraakkunst* I, bl. 104, over dit woord zegt, is m.i. onjuist. Ons woord *martelaar* is wel degelijk een andere vorm voor *marteraar*, fr. *martyr*. Het znw. *martelaar* is ouder dan het ww. *martelen*, bovendien is *martelaar* een vreemd woord en dus kan er van den uitgang *laar* geen sprake zijn. Evenzoo is *tortel* het Lat. *turtur*, terwijl de *l* in plaats van de *r* is gekomen, om de opeenvolging van twee *r*'s te vermijden. Vgl. *kamenier* voor *kamerier*.

59 *d*, 92 *c*; *Lsp.* II, 44, 179; 48, 1003. Ook de oorspronkelijker vorm *marteren* en de bastaardvorm *marteliseren* komen voor. Vgl. OUDEM. *Bijdr.* en *Exc. Cr.* 47*a*.

Eindelijk vinden wij *martelie* in twee Varianten van den *Grimb. O.* nl. II 5830.

> Die martelie die sy wrochten.

en 5980.

> Die moortelie, die men daer wrochte.

Deze plaatsen moeten eenigszins nader worden beschouwd èn om den vorm èn om de beteekenis. Vooreerst merken wij op, dat de eene plaats niet heeft *martelie*, maar *moortelie*; ten tweede, dat de tekst op beide plaatsen *mortorie* heeft, en ten derde, dat de beteekenis van *martelie* op beide plaatsen niet is *pijniging*, *marteling*, maar *slachting*. Dat *martelie* dit beteekenen kon, blijkt uit het Fransch, alwaar *martyre* of *martirie* ook reeds *carnage*, *bloedbad* beteekent, bv. bij LITTRÉ, 'Saisne vont par ces rues, faisant moult grant *martire*.'; 'Einsi dura la meslée jusques à grant piece de la nuit et toutes les voies les départirent à grant travail et à grant *martyre*.'

Ook het ww. *martelien* komt voor in de beteekenis *slachten*, *een bloedbad aanrichten;* nl. *Troyen* 8519:

> dan so quam die perse so groet,
> Dat sijt vulbringhen niet ne mochten,
> Dat sy en up syn ors ghebrochten.
> Sy lieten hem dor haren here
> Maertelien uyttermaten sere.

Tegen deze beteekenis van *martelie* kan dus geen bezwaar bestaan. Wanneer wij nu al de bovengenoemde omstandigheden samenvatten, en verder opmerken, dat een fransch woord *mortoire* noch een Mlat. *mortoria*, dat regelmatig een mnl. *mortorie* leveren zou (vgl. *glorie*, *historie*), niet bestaan heeft, dan zal het wel niet te stout zijn te beweren, dat het znw. *mortorie* niets anders is dan een gewijzigde vorm van *martelie*. Men merke voorts nog op, dat *mortorie* op alle plaatsen, waar het voorkomt, *slachting* beteekent, en dus volkomen aan *martire*, d.i. *carnage* beantwoordt. De voorbeelden vindt men *Wal.* 10533:

Harde gram was, seit dystorie,
Die hertoghe om die *mortorie*,
Die daer dede her Walewein.

Exc. Cron. 87*e*. O vreeslike strijt, noyt gesien in Vrancrijcke so deerlike *mortorie*, noch ooc in Spaengien opten Roncevale bi groten coninc Karels tijden; *Troyen* (*Volksboek*) 42. *d*. Daer wracht die liefde sulcken *mortorie*, dat die Grieken gewilt hadden, dat se Briseda niet ghesien en hadden.

Wat nu den overgang van den vorm *martelie* tot *mortorie* betreft, die wordt ons duidelijk door den ons in den *Grimb.* bewaarden vorm *moortelie*, waarin reeds de veranderde vocaal voorkomt. *Moortelie* nu is niets anders dan *moorterie*, het fransche *martirie*. Ongetwijfeld is op den overgang grooten invloed geoefend door het woord *moort*, dat men in de eerste lettergreep meende te hooren en dat met de beteekenis vrij goed overeen kwam. Van daar, dat ook de klemtoon van het woord geheel veranderde en men in plaats van *morterie* begon uit te spreken *mortorie*, omdat men het zich gevormd dacht van *moort* met den bastaarduitgang *orie*.[1)]

Nog eene bedenking moet worden weerlegd. Men zou nl. het woord voor eene afleiding kunnen houden van het fr. *meurtre*, welke afleiding dan in het fr. *meurtrie* zou moeten luiden, maar vooreerst bestond dit woord niet, en ten tweede is de beteekenis van *meurtre* steeds die van *moordenaar*, en worden de afleidingen van dat woord nooit van een *gevecht* gebruikt. Het woord *mortorie* is dus weer een vernieuwd bewijs van den invloed, dien

1) Bij Maerlant vinden wij *Sp.* IV[1], 35, 70 het woord *morture* in den volgenden samenhang. Nadat allerlei rampen en plagen beschreven zijn, wordt ons verhaald, dat ook

metten hagele vielen gemene
Grote sware kesele stene,
Ende daer na in corter ure,
Quam onder tfolc grote morture.

Wel is waar beteekent het *sterfte* en niet *slachting*, maar toch aarzel ik, na al het gezegde, geen oogenblik, ook van dit woord den grond te zoeken in het fransche *martire*, waarmede het eene verrassende gelijkheid van vorm vertoont. Het woord *morture* toch is in het fr. niet bekend, en de overgang van beteekenis van *slachting* tot *sterste* is zoo geleidelijk, dat die geen bezwaar kan opleveren.

de woorden onderling op elkander en elkanders beteekenis hebben uitgeoefend, een verschijnsel, dat nog slechts gedurende korten tijd de aandacht der taalkundigen heeft getrokken, maar dat eene aandachtige beschouwing alleszins verdient en, vollediger gekend, eene bron kan worden van vele verrassende ontdekkingen[1].

XXIX. Male.

In de uitspraak van Hertog Albrecht betreffende de geschillen tusschen Brabant en Gelderland wordt ons door Boendale (*Brab. Y.* VI, 8351) verhaald, dat de volgende bepaling voorkwam:

> dat male weder met lieve
> Over hebben sal die brieve
> Daer si dese leene vor tiden
> Hueren heerscape in beiden siden
> Mede hebben opghedregen.

Het woord *male* in den eersten regel is duister, maar Willems verbiedt ons toch aan eene fout te denken, daar hij onder aan de bladzijde aanteekent, '*male* d.i. *elk*.' Misschien heeft Willems aan het fr. *mâle*, *mannelijk*, gedacht, en gemeend dat het dus volkomen aan ons *manlije* bv. in *manlijc ander*, d.i. *malkander* overeenstemde. Hoe het zij, nu het woord aan den voet der bladzijde verklaard en door den uitgever op deze wijze gewaarmerkt wordt, moeten de lezers gewaarschuwd worden dat men hier te doen heeft met een voor de *Taalzuivering* bestemd woord. *Male* toch is niets anders dan eene fout voor *male*, *mallic*, samentrekking uit *manlije*, welke vorm reeds in het Mnl. voorkwam. Op de vorige bladzijde bv. lezen wij vs. 8316: 'Met *male* anderen vort meere'; STOKE VI, 688: Si scoten... *Mallic* op andren: VIII, 95; *Mallic* riet hier toe sijn beste; IX, 943: (*Si*) troesten *mallic* den andren zere; *St. Am.* II, 4627: Voort vergheven wij alle mesdaet *Mallic* anderen. *Limb.* VIII, 1508; Of malliic anders vader Doet hadde; *Yst. Bl.* 1452: *Mallyc* woude

1) Vgl. bv. *dangier* (*Taalbode* III, 52 vgg), *glimp* (II, 198 vgg), *aftarren* (*Ndl. Wdb.* I, 1633) enz.

den sinen prisen; *Rijmb.* 32977, Var.: *Mallic* mach daventure scelden. Zie verder OUDEMANS, *Bijdr.* IV, 255-257., HILLGB., *Gloss*.

XXX. Gheëmant.

Dit zeer vermakelijke, tot heden onbekende, woord kunnen wij vinden op bl. 282 van Deel VIII van het Belgisch Museum. Daar wordt gesproken over de plichten van een ‘prochiepape’ en o.a. dit gezegd:

> over gheemande lieden
> En mach die cureyt sijn leven duere
> Doen messe, dan in sijnre cure
> Behoren: dit es een recht bescreven.

De bedoeling is blijkbaar, dat de pastoor zich met al zijne geestelijke handelingen strikt moet houden binnen de grenzen zijner parochie. Maar nu wordt het ons wonderlijk te moede, wanneer wij onder aan de bladzijde lezen, dat deze zorg zich alleen over de *getrouwde lieden* uitstrekt. Daar toch wordt verklaard: G h e e m a n d e l i e d e n , *getrouwde lieden*. Dus mag de pastoor wel *messe doen* over *ongetrouwde lui* buiten zijne parochie? Daarop blijft Willems het antwoord schuldig. Wij zullen ons verder niet in deze kerkelijke zaken verdiepen, maar alleen het woord *gheemande* aan een nader onderzoek onderwerpen. *Gheemande* is blijkbaar op den klank af door Willems gesmeed van het Duitsche *ehemann*, maar ik vermoed, dat onze naburen groote oogen zouden opzetten, wanneer men in plaats van *geheirathet* eens gebruikte *geëhemannt*, en men b.v. aan eene dame vroeg: ‘Wie lange sind Sie geëhemannt, Gnädige Frau?’ Ongetwijfeld zou men ten antwoord krijgen de wedervraag: ‘Meinen sie?’

Bovendien, gesteld dat wij over dit kleine bezwaar wilden heenstappen en *geëmant* opvatten als *getrouwd*, dan zouden wij nog eenigszins verlegen zijn met het woordje *dan*, hetgeen dan geen reden voor zijne aanwezigheid zou kunnen opgeven.

Het is dus veiliger, het woord *gheemant*, te verwijderen en te trach-

ten het door eene kleine wijziging om te scheppen in een woord, dat ons van alle genoemde bezwaren bevrijdt.

Blijkens *dan* moet een woord voorafgaan, dat een comparatief begrip uitdrukt, en daar de zin moet zijn, dat de pastoor over *niemand* de mis doen mag, *dan* over hem, die tot zijne parochie behooren, zoo splitse men de *m* in twee letters, nl. in *n* en *r* en leze:

> over *gheenrande* lieden, enz.

Eene min of meer tegenovergestelde verbetering moet worden gemaakt *Brab. Y.* VI, 7713. Daar zijn nl. twee letters ingeslopen, die voor ééne moeten plaats maken. Wij vinden daar het verhaal, hoe de stad Grave aan Brabant komt en hoe Otto van Cuyck de stad in leen ontvangt. Daarvoor moet deze nu aan den leenheer, den hertog van Brabant, de vereischte hulde bewijzen. In vs. 7713 moet dus niet gelezen worden *waerscap*, maar *manscap*, het bekende en gewone woord voor *hulde*. Vgl. het fr. *hommage*.

Dat deze verbetering juist is, blijkt uit vs. 7756, waar van dezelfde zaak het vereischte woord *manscap* gebruikt wordt.

XXXI. Bekarinen.

Al weder een woord, welks dagen geteld zijn, daar het eerlang naar de *Taalzuivering* zal verhuizen. In de fragmenten van den *Aubry den Borgengoen* (*Nieuwe Reeks van W.d. M*^{ij} *v. Lett.* VII[1], bl. 130) vinden wij het eenige voorbeeld, dat er van bekend is.

Daar jammert Aubry bij het lijk van zijn geliefd ros Blanchaert:

> (hi) bleef... allene in goont wout
> Drivende jammer ende ongedout
> Ende *bekariinde* sijn ors Blanchaert.
> Hen weende nie man so om een paert.

Het geheel is een tafereel vol rouw. Aubry ‘sat te weene ende te *drivene cariin*’; Guiborch *dreef* groten *rouwe*, en Sornahaut *dreef jammerhede*. Het is dus blijkbaar, dat

becarinen met *cariin driven* wordt gelijk gesteld. Maar is daarom het woord in orde? Op deze vraag zal ik een ontkennend antwoord moeten geven. *Carine* heeft twee beteekenissen, waarvan de eene, nl. die van *bagage*, *legertros* (Zie b.v. OUDEM. *Bijdr.* III. 318) hier buiten rekening blijft. De andere, waarvan *becarinen* zou afgeleid zijn, is die van *boete*, *straf*, die men zich zelven door *vasten* of *lichaamspijnigingen* oplegde, en vervolgens in het algemeen *smart*. Zie de talrijke voorbeelden in *Rein*. Gloss. *Carine driven* beteekent dus hetzelfde als *rouwe driven*, *jammerhede driven*, en staat gelijk met ons *rouw bedrijven*.

De gronden waarop ik evenwel het bestaan van *becarinen*, als afgeleid van *carine* in deze beteekenis, loochen, zijn de volgende:

1° Het woord *carine* was niet zóó bij het volk doorgedrongen: dat er een mnl. ww. met een zuiver mnl. voorvoegsel van kon gemaakt worden. Dit kan alleen met zoodanige woorden geschieden, die geheel en al inheemsch zijn geworden b.v. *vercoeveren*, *vernoyen*, *gefineren*, *gepensen*, enz.

2° Men zou evenmin als *iem. becarinen*, in den zin van iemand *betreuren*, in het Mnl. kunnen zeggen: iemand *berouwen*, *besmarten* of zelfs *bejammeren*. Bij KIL. en PLANT. komt wel het woord *bejammeren* voor, maar niet in den zin van *betreuren*, maar van *medelijden hebben*, *misereri*, *miserari*, *avoir pitié*.

3° is de maat van den regel in wanorde, daar die met vier korte lettergrepen begint, die met elkander één voet zouden uitmaken.

4° wordt *bekarinen* met eene *k* geschreven, hetgeen met *carine* n o o i t het geval is. Men voelde zoo duidelijk den vreemden oorsprong, dat men dien ook in het schrift bleef voorstellen.

Dat *bekarinen* slechts op eene plaats voorkomt, mag niet als grond voor de verwijdering worden aangevoerd; integendeel dit moet ons slechts te omzichtiger maken het woord te veroordeelen; maar de bovengenoemde bezwaren zijn m.i. overwegend genoeg, om over *bekarinen* den banvloek uit te spreken en te lezen:

> Ende *bekaremde* siin ors Blanchaert.

Bekaremen, *bekarmen*, *bekermen* is hier het juiste woord voor de harts-

tochtelijke smart van Aubry, en herstelt tevens de maat. Zoo lezen wij *Rein*. I, 3038.

> Cuwaert den hase hi *becaremde*:
> 'Owi, Cuwaert, sullen wi sceiden!'

'hij *weeklaagde* over C. den haas.' In eene andere beteekenis staat *bekermen*, *N. Doct.* 524, nl. in den zin van *bezuren*, *ten gevolge van iets kermen en klagen*.

> Si stelen 't al den ghemeynen armen,
> Die 't met pinen besweten ende *becarmen*.

Becarmen komt dus overal met ons *beklagen* overeen, en in het mnl. was juist *beclaghen* het woord voor het betreuren van een doode. Vgl. bv. *Heemsk*. 120: Als dit Werrijns volc sagen, begonden sij te *beclagen* haren Heere ende seiden: Wij sijn nu al verloren, want ons Heere is doot. KIL: b e c l a g h e n , *plango*, *deplango*. Ook in het Mnd. was *bekarmen* in den bovengenoemden zin in gebruik. Zie SCHILLER en LÜBBEN I. 208 *b*.

XXXII. Presenteren.

Dit werkwoord dat ook in den vorm *prosenteeren* voorkomt, had in de ME. eene eenigszins ruimere beteekenis dan thans.

De grondbeteekenis was natuurlijk *in iemands tegenwoordigheid brengen*, en kon zoowel van personen als van zaken gezegd worden. Van zaken gebezigd, beteekende het òf *overhandigen* b.v. *Wal.* 11136.

> Walewein, die edel ridder vercoren
> Prosenteerde.....
> Sinen oem dat scaecspel.

en *Exc. Cron.* 281. *c*. Leonora sijn suster presenteerde hem den prijs; òf *aanbieden*, *ten geschenke aanbieden*.

b.v. *Nat. Bl.* II, 1188.

> Met dieren clederen ane ghedaen
> *Prosenteren*[1] sise (*het dier*) haren heere,
> Om hem te doene sonderlinghe eere.

1) Varr: *presenteren* en *prosinten*. Den laatsten vorm, die dus zijn uitheemsch gewaad min of meer heeft afgelegd (vgl. *laven* van *laver*, *vermen* van *firmer*,) vinden wij ook *Rijmb.* 13290 var.

> Oec wilde hi (*Naaman*) *prosenten* wel
> Heliseuse.

d.i: *beschenken*, *begiftigen*.

Ferg. 5196.

> Sijn ors willic *presenteren*
> Der coninginnen van Rikenstene.

5482.

> Mijn ors willic hem *presenteren*.

5492.

> Ic wane ghi dadet t'uwen scerne,
> Dat ghi mi u ors *presenteret*.

Rijmb. 19893.

> Hi *prosenteerdem* diere dinc,
> So dattene die coninc wel ontfinc.

en *Limb.* III, 760.

> Die scone, die niet en beide,
> Die *prosenteerdem* dat ors.....
> Doe nam hi dat ors ende satter boven.

Van personen gebruikt, had het de bet. van *voorstellen*, *iemand bekend maken*, eig: *iem. in de tegenwoordigheid brengen van anderen*.

b.v. *Wal.* 9422.

> Suldi enen vremden coninc mi
> Voeren ende *presenteren* up minne,
> So ben ic ene grote keytivinne!
>
> 'als zijne beminde *voorstellen*.'

Christ. 1803.

> Daer ic soud hebben geweest met eren
> *Gepresinteert* voer danscijn ons Heren.

Lanc. II, 19133.

> (Du moets) di in derselver manieren
> Den vrowen, die dar sijn, *presentieren*,
> Ende ins conincs hof van Norgales daer naer
> Ende diere gelike di *presenteren* daer.

Uit deze beteekenis ontwikkelde zich die van *iemand begroeten*, *aan iemand zijn compliment maken*, *complimenteeren*. Deze bet. komt duidelijk aan het licht door hetgeen KIL. zegt: P r e s e n t a t i e - w i j n , j. p r e s e n t - w i j n , *vinum honorarium*. Het is dus *de eerewijn*, de wijn, die geschonken wordt bij eene plechtige *begroeting*. Bovendien blijkt zij duidelijk uit de volgende voorbeelden:

Franc. 3653.

> Hem camen drie aerme wivekine.....
> Te gemoetene in enen dale.....
> Diene met ere niewer groete
> *Prosenteerden* harde zoete.

en *Troyen* 8335, alwaar ons van Koningin Pentesilea verhaald wordt, dat zij

> Seer toernich ende gram
> Sciet... van hem (*de Grieken*) ende lietse mat.
> Ende keerde weder in die stat.
> Te Troyen mocht men blyscap scouwen.
> Men *presenteerde* seer der vrouwen;
> Die eer was al ongheacht
> Die men haer deed op dien nacht.

Het beteekent dus: *iemand eer bewijzen*, zooals uit de onmiddellijk volgende regels zonneklaar blijkt.

Nu deze beteekenis vast staat, geloof ik in staat te zijn, een nieuw voorbeeld er van uit eene bedorvene plaats van VELTHEM aan te wijzen. Kort na den sporenslag bij Kortrijk had er tusschen de Vlamingen en Franschen eene kleine schermutseling plaats, waarin de Vlamingen andermaal de overhand behielden door het beleid van Jan van Renesse. Bij de beschrijving daarvan (IV, 48) wordt de lof der heeren, die dit heldenfeit hadden bedreven, verkondigd, en vs. 39 gezegd:

> Dese nomic sonderlinge wt:
> Renesse ende Jan Borluut,
> Godsenhove ende Bangelijn,
> Boven ende Poprode, die syn
> Wel werd dat mense *persmeren*
> Naest Guelke,

die den slag bij Kortrijk gewonnen had. Lelong vertaalt *per-*

smeren door *verheffe*, en raadt het ditmaal wezenlijk vrij goed. Maar daarmede is het bestaan van het woord nog niet bewezen, en dat bewijs is nergens te vinden, want het woord is verdorven. Men moet natuurlijk beginnen met de slot-*n* van *persmeren*, die alleen om het rijm op *Heren* ontstaen is, weg te schrappen. De verkorting' beteekent zoowel *er* als *re* en men kan dus ook lezen *presmere*. Wanneer wij nu in het oog houden dat *m* en *nt* al zeer weinig verschillen, dan kan *presmere* in de plaats gekomen zijn van *presntere*, en dan blijft er slechts ééne uitgelatene *e* over, die ons nog scheidt van *presentere*, dat juist het hier vereischte woord is en ten volle waardig om in de plaats te treden van het 'monstrum horrendum' *persmeren*, 'cui nunc,' (gelijk ik hoop, voorgoed) 'lumen ademptum.'

XXXIII. Becochten.

Dat bovenstaand woord het impf. is van *becopen*, d.i. *het ontgelden*, *voor iets boeten*, is eene waarheid, waarvan niemand behoeft doordrongen te worden. Maar minder duidelijk is, hoe deze beteekenis te rijmen is op eene plaats uit VELTH. (I. 56, 28)

> Doe die Betsamiten becochten vord
> Die Arke ons Heren.....
> Ende si daer ane daden die hant,
> Omdat si dochten dat si soude vallen.....
> Oza, die ene hand daeran dade,
> Starf staphands.

Deze plaats bevat de verwarde voorstelling van twee Oudtestamentische ark-geschiedenissen, waarvan wij de eerste lezen 1 *Sam.* 6,19 en de tweede 2 *Sam.* 6, 6 en 7. Alleen met de eerste behoeven wij ons bezig te houden. Daar lezen wij in onze vertaling: 'En de Heere sloeg onder de lieden van Beth-Sémes, omdat zij in de ark des Heeren gezien hadden.' Nu kan dat *zien in* de ark natuurlijk niet door *becochten* worden uitgedrukt. Evenmin kan de bedoeling zijn dat zij voor *de Ark* boetten, want dan zou er moeten staan voor *het kijken in de Ark*.

Becopen toch wordt steeds met eenen 4e nv. verbonden, die de eene of andere *misdaad* of *vergrijp*, hetzij van zich zelven

of van anderen, uitdrukt. Zoo vinden wij *Sp* I[1], 99,73: des heilechs Baptisten doot *becopen*; *Nat. Bl.* VII, 652. Die diefte b. *Rijmb.* 5725. Uwe mesdaet b.; 32251. Onse sonden b.; *M. Loep* I. 528. Ghecke minne b.; *Fl. en Bl.* 2109. Sine domheit b.; *Sp.* IV[8],52,73. Dorloge becopen, *de treurige gevolgen ondervinden van den oorlog*; *Over See* 64. Den strijt b.; *Ren.* 1624. Den wijch b. *Lanc.* II, 45174. Den wech (d.i. *den tocht*) b.; *Limb.* VII, 149. Iemands meesterie (d.i. *meerderheid*) b.; *Troyen* 84: Die bruloft b. Deze voorbeelden bewijzen voldoende, dat *die Arke becopen* eene verwerpelijke uitdrukking is; terwijl juist ontbreekt de vermelding van datgene, wat de Betsamiten met de ark gedaan hadden (want het slaan van de hand aan de ark, vermeld in vs. 30, behoort reeds tot de geschiedenis van Uza, ten minste van de Betsamiten wordt het niet vermeld). Met eene geringe verandering leze men daarom in plaats van *becochten* het impf. van *besoeken*, nl. *besochten*, d.i. zooals Lelong te recht zegt: *nauwkeurig doorzochten. Besoeken* stond in de ME. gelijk met ons *onderzoeken*, *doorzoeken*, *betasten* of in gemeenzamen stijl *naneuzen*, en dit was juist de misdaad der Bethsamieten geweest. Volkomen dezelfde beteekenis heeft *besoeken*, *Rijmb.* 17703:

> Hi hiet hare dat soe bi nachte
> Heymelike den coninc *besachte*, (d.i. *besochte*)
> Of hi hadde eneghe oren.....
> So dattie dochter dat *besochte*
> Ende soe den vader te maren brochte,
> Dat hi al sonder oren ware.

33369.

> Wat soe met hare hadde brocht
> Van over water, was *besocht*
> Ende van den rovers hare ghenomen.

MATTH. *Anal.* III, 170: Om den wech te *besoeken*, daer hi tot sinen vianden comen mochte; 192: (Hi) dede *besoeken* die rivier te veel steden, wair hy beste mochte overcomen mit sinen volcke. *D.B. Gen.* 31,33 (LABAN) besocht Lya (*hij betastte*, *doorzocht de kleederen van Lea*) ende beide die joncwive ende hi en vant daer niet.

Een sprekend voorbeeld vinden wij bij onzen dichter zelven, nl.

II, 3,35.

> So dat si beroeft worden al
> Toten hemde groet ende smal
> Ende toter broeck, die was *besocht*,
> Oft siere yet in hadden brocht.

Zie verdere voorbeelden OUDEMANS, *Bijdr.* I, 603 en *Rijmb.* Gloss. Van *besoeken* in dezen zin ontleent het znw. *besoec* de bet. van *onderzoek*, *enquête*. Zie *Brab. Y.* I bl. 679, 793 *b.*, 800 passim; VI. 171, 1528, 6712. VII. *Aanh.* 203. NIJHOFF IV, 153.

XXXIV. Begaden.

Eindelijk eene bedorvene plaats uit VELTHEM, waaruit het bovenstaande woord verdwenen is. Boek III. C. 45 vinden wij vs. 65 en vgg. eene uitvoerige beschrijving van de kwellingen, die Herman van Woerden den ongelukkigen Floris in zijne gevangenschap deed ondergaan. Tot den bediende, die met de zorg voor den gevangene was belast, zeide hij:

> Wasch hem sijn hoeft met gerste-cave,
> Soutu dan syn her wel wriven,
> So datter die lemen vast in cliven,
> Ende gordene dan mettere linen
> Ende laten dogen discepline
> Ende dese bloc soude sijn orcussen wesen.

'Zoo moest,' aldus vervolgt dan VELTH. vs. 74:

> Dus moeste die gene, dat secgic u,
> Den grave begaven corts naer,
> Al waest hem te doene swaer.

Lelong verklaart: 'Zoo moest die bediende hem *begiftigen*, *onthalen*.' Het behoeft nauwelijks gezegd, dat de toestand van den armen gevangene en de stemming, waarin VELTH. bij de beschrijving er van verkeert, hier zelfs de minste ironie als van zelf verbieden. En toch, wat is het anders dan ironie, wanneer men na zulk eene reeks van kwellingen nog van *onthalen*, *begiftigen* spreekt?

Begaven, dat òf verkeerd gelezen is, òf door den copiist ge schreven ten gevolge van den klank van het onmiddellijk voorafgaande *grave*, moet dus verdwijnen en plaats maken voor een waardiger woord; eeu woord, waardoor duidelijker blijkt de afkeer van den schrijver voor hetgeeu hij beschrijft. Welnu, alle ironie verdwijnt, zoodra men in plaats van *begaven* leest *begaden*.

Begaden was een woord van uitgebreid gebruik in het Mnl. Het zou te lang ophouden, indien ik hier een overzicht wilde geven van al de beteekenissen, waarin *begaden* voorkomt. Eene der hoofdbeteekenissen is *in eenen toestand brengen*, *behandelen*, maar de gewone opvatting is met het bijdenkbeeld van *slecht*: *slecht behandelen*, *mishandelen*, *toetakelen*, Lat: *male mulcare*, *tractare*. Zoo lezen wij *Sp.* III[8], 2, 8 (= *St Am.* II. 1394).

> Dat hine alse enen dief *begade*,
> Scoere hem thaer af, bonde hem de hande,
> Ende leeddene te siere scande
> In eenen stoc.

Zoo vinden wij: Ene stat *begaden* d.i. *plunderen*, *Sp.* I[3], 45, 13. Maar vooral is *begaden* gewoon met bijw., die de slechte behandeling nog meer in het licht stellen, b.v. *jammerlike begaden*, *Rincl.* 857, *Sp.* IV[3], 37, 35; *qualike* b. *Rein* II. 4094; *leelijc b.* VELTH. VI, 5, 12; *lachterlike* b. *Gr. O.* I, 1874; *Lanc.* III, 11399.; *onsiene* b. *Rijmb.* 31636., *onscone* b. *Sp.* III[7], 56, 54; *onsochte* b. *Lanc.* III, 2235; *onsoete* b., *Rijmb.* 7119, 10604, allen met de beteekenis *deerlijk toetakelen*, *in eenen ongelukkigen toestand brengen*. Zoo ook op de uit VELTH aangehaalde plaats ‘Zoo moest die bediende den Graaf *behandelen*, zulke *kwellingen* moest hij hem *aandoen*.

Leiden, Oct. 1875.

Boekaankondigingen.

Stamm's Ulfilas, *neu herausgegeben von* Dr. Moritz Heyne. Sechste Auflage, Paderborn, Ferd. Schöningh, 1874.

Het bekende en nuttige boek van wijlen Friedrich Ludwig Stamm, dat thans, door dr. Heyne herzien en verbeterd, zijn zesden druk beleeft, behoeft wel geene aanbeveling. Niettemin wil ik gaarne aan het verlangen van den wakkeren uitgever voldoen en er een enkel woord van zeggen. Een enkel woord maar, want de weinige bladzijden, die in deze laatste aflevering van den zieltogenden Bode voor boekaankondigingen beschikbaar zijn, gedoogen geen uitvoerige bespreking. In het eerste gedeelte, dat den door Uppström verbeterden tekst bevat, zijn de merkwaardige oorkonden van Napels en Arezzo in hun geheel opgenomen, waardoor de uitgever zeker velen aan zich heeft verplicht. Doch de *Skeireins* heeft zelve wel een *skeireins* noodig en mocht dus wel door verklarende aanteekeningen zijn opgehelderd: misschien zal een volgende druk hierin een zeer gewenschte verandering brengen. Natuurlijk is na de verschijning van Bernhardt's doorwrocht werk over vele plaatsen een nieuw licht opgegaan en onze kennis van den Griekschen tekst, vooral in verband met de Latijnsche vertalingen er van, belangrijk toegenomen; maar voor hen, die òf geen Grieksch verstaan òf Ulfila alleen lezen om wat Gotisch te leeren, blijft Heyne's uitgave deels om den lagen prijs deels om de beknoptheid ruimschoots voldoende. Ik bezit den vijfden druk niet en kan alleen de 4de uitgave met de laatste vergelijken. De daarin door mij opgemerkte drukfouten als *his* (Luc. 19, 8), *veiraleiko* (1 Kor. 16, 13), *gagalaikoth* (2 Kor.

11, 14), *ufslaupjandans* (Koloss. 3, 9) zijn in deze alle verbeterd: daarentegen is *einhvarjatoh* (1 Kor. 7, 17) aan het oog van den corrector ontsnapt. Aan de grammatica is door den bewerker eene mijns inziens volstrekt onnoodige uitbreiding gegeven, doordien hij zich niet tot het opgeven der Gotische vormen bepaald, maar tevens hunne historische verklaring beproefd heeft. Of de schrijver hiermede iemand een dienst bewezen heeft, staat te bezien. Ik voor mij twijfel er sterk aan. Voor eerstbeginnenden is het overzicht der paradigmata niet zoo gemakkelijk, niet zoo eenvoudig meer als bij Stamm, en de verklaring is deels onvolledig deels vrij vaag. Wie de vergelijkende taalstudie, al is het ook als hulpwetenschap, wil beoefenen, moet in de eerste plaats de feiten zelve leeren kennen. Hoe verleidelijk, hoe aanlokkelijk het ook zijn moge, van het dorre veld der buigingsvormen en phonetische verschijnselen telkens uitstapjes te maken op het gebied der verwante talen, de methode is en blijft verderfelijk. Zij leidt tot oppervlakkigheid en verbijstert in plaats van den blik en het oordeel te scherpen. Vandaar dat heirleger van betweters en onzinuitkramers, dat in heiligen ijver voor de goede zaak ten strijde trekt met geen ander gevolg, dan dat ze zich zelve in aller oogen bespottelijk maken. Daarbij komt, dat vele der door Dr. Heyne als onomstootelijke waarheden verkondigde theorieën alles behalve vaststaan, ja ten deele gewrochten zijn eener zeker rijke, maar niettemin vaak wonderlijke en grillige phantasie. Hoe juist b.v. de leer van het ontstaan der got. *e* is, bewijzen niet alleen de instrumentales *the*, *hve*, maar ook woorden als *redan*, skr. *râdh*; *blesan*, lat. *flare* met afleidende *s*, verg. skr. *bhâ* en *bhâs* (doch dit *blesan* heet, mirabile dictu, ‘etymologisch noch unerklärt’). Zoo wordt, om *vepn* toch vooral een nasaal te gunnen, uit het Hildebrandslied een *wamban* gedestilleerd! De *b* in *wambnum* schijnt zeker even ‘organisch’ als de nl. *b* in *hembd*, *ember* enz.: ags. *vaemn* wordt maar voor 't gemak aan een kant gezet. Got. *mûks*, nl. *muik*, moet een nasaal gehad hebben, omdat ons *monkelen* zoo'n letter rijk is! *Iu* is ‘die länge des *u*’. De *o* is de indogermaansche *â*, niet *an*, want dit wordt *e*: men denke b.v. aan *veitvods!* Het glasheldere

merja-, een part. necessitatis van *mr*, skr. *s-mr*, wordt uit *mamars* verklaard; het suffix schijnt in dezen niet te tellen en nl. *mijmeren* blijft naast *mare* een waar mirakel. *Flodus* is niet πληθύς, maar *flâvadus. Bauan* en consorten hebben ‘stammhaftes *au*’ uit indogerm. *âv. Suts*, zonder den minsten twijfel met een lange *u* begiftigd, is uit *svâts* samengetrokken. *Vulfs* is niet *vulpes*, maar λύκος. Van het behoud der oorspronkelijke sluit-*r* geen woord. *Guma* is niet uit *gumā*, maar direct uit *gumans* geboren. Het medium is zoowel medium als passief. *Viljau* is een perfectum. De consonantische stammen *reiks* (lat. *rex*) en *veitvods* worden mir nichts dir nichts tot de *a*-stammen gerekend. In *balgeis* en *ansteis* is de *i* verlengd, als de *a* in *dagos*. Ik heb geen lust het zondenregister uit te breiden: uit de opgegeven staaltjes blijkt duidelijk genoeg, op welk glad ijs de schrijver zich waagt door als het ware *ex cathedra* eenige stellingen over de vergelijkende taalstudie te verkondigen. Ziet men van deze minder stichtelijke en leerrijke divagaties af, en sluit men het oog voor de lange lijsten van woord- en praesensstammen, die in de gedaante, waarin zij worden voorgesteld, nooit bestaan hebben, dan kan men voor het overige de bewerking der grammatica niet genoeg prijzen. Vooral heeft de spraakkunst veel gewonnen door de opgave der vormen, die werkelijk voorkomen, en tot wier bestaan men naar analogie der eerste besluit. Ook het glossarium is verrijkt en op vele plaatsen verbeterd. Wel zijn dè opgegeven nominatieven en genera niet alle te bewijzen, maar op een paar kleinigheden na - ik wijs b.v. op *andaneiths* en *leithus* - kan men vrede hebben met het gegevene[1)]. De beteekenissen zijn meerendeels juist en getuigen van nauwkeurigheid en nadenken. Alleen *gakunds* is als ‘erscheinung’ eenvoudig onzin. Zeer gevaarlijk blijft in 't algemeen het opgeven van het Duitsche woord, waar dit wel etymologisch verwant is, maar niet in beteekenis het got. woord dekt: *stiur* is geen ‘stier’, *suts* niet ‘süsz’ enz. Waarom dan het Duitsche woord niet in parenthesi vermeld?

1) *Qithuhafts* en *blotharinnands* zijn zeer komische grammatische abstracties. Onwillekeurig denkt men aan *le cas de M. Guérin*.

Het is de vraag, of dit noodig is; maar zeer zeker is van zulke verklaringen eene onjuiste interpretatie het onvermijdelijk gevolg.

Mogen deze vlekjes in de volgende uitgaven verdwenen zijn en Heyne's Ulfila nog lang een onschatbaar werk blijven voor de beoefenaars der Gotische taal!

Leiden, 27 Nov. 75.
P.J. COSIJN.

Taal en Taalstudie. Voorlezingen over de gronden der wetenschappelijke taalbeoefening door William Dwight Whitney. Volgens de derde uitgave voor Nederlanders bewerkt door J. Beckering Vinckers, 1e Serie, Eerste stuk. Haarlem, Erven F. Bohn, 1875.

De taalwetenschappelijke lezingen van den Amerikaanschen linguist Whitney staan in de schatting zijner vakgenooten zóó hoog aangeschreven, dat het onnoodig is hare voortreffelijkheid hier te betoogen. Al mogen zij, gelijk de uitnemende Scherer opmerkt, niet zoo onderhoudend, niet zoo aangrijpend zijn, als die van Max Müller, toch zijn ze niet minder geschikt om het groote publiek een juiste voorstelling te geven van de methode der wetenschappelijke linguistiek. De Oxfordsche hoogleeraar staat zeker als keurig stilist verre boven Whitney; maar wat deze vóór heeft, is de voortreffelijke ontwikkeling der stelling, dat het wezen der taal, haar wording en voortdurende verandering even goed, of liever met nog grootere duidelijkheid en zekerheid in jongere taalperiodes bestudeerd en voorgesteld kan worden. Derhalve gaat Whitney overal uit van het Engelsch der 19e eeuw, als de taalstof, die aan elk zijner hoorders of lezers bekend is. Het ligt in den aard der zaak, dat eene vertaling van een boek, dat in de eerste plaats voor Engelschen en met het oog op het Engelsch geschreven is, een zeer zware taak is. De opheldernde voorbeelden en de feiten, waarop de redeneering als het ware

rust, moeten dan door gelijksoortige voorbeelden en feiten worden vervangen. Voorts dient te worden aangevuld, wat voor de kennis der taal, waarin men dat werk overbrengt, onontbeerlijk is, terwijl aan den anderen kant alles weggelaten moet worden, wat uitsluitend voor het Engelsch van belang is. De Heer Jolly had de gelukkige gedachte zulk eene omwerking voor het Duitsch te beproeven. Thans verschijnt van de hand des Heeren B. Vinckers een Whitney in Nederlandsch gewaad, die, te oordeelen naar de eerste aflevering, in alle opzichten uitstekend mag heeten. Voor onze taal was de bewerking veel moeielijker, dan voor het Duitsch. De vele voortreffelijke werken, die Jolly zoo uitnemend te stade kwamen, ontbreken voor de kennis van het Nederlandsch ten eenen male. De Heer V. moest zijn bouwstoffen zelf bijeenbrengen of liever in voorraad hebben, vóór hij er aan denken kon om de eerste letter der vertaling op 't papier te zetten. Wie dus zulk eene taak aanvaardt, moet een man zijn, die beslagen ten ijs komt. De jarenlange studie, die vereischt wordt om zich over het wezen der taal in 't algemeen en het organisme van het Germaansch in 't bijzonder, een zelfstandig oordeel te vormen, zijn daartoe niet voldoende: alleen door een voortdurende, onvermoeide opmerking en aanteekening ook van de schijnbaar onbeduidendste feiten, maar die door het verband, dat men er in brengt, en het licht, dat men er op laat vallen, hunne ware beteekenis krijgen, vermag men zich de materialen te verschaffen, welker behoorlijke ordening en schikking dan verder een zaak is van oordeel en vernuft. Dat de Heer Vinckers reeds lang, vóór hij de hand aan Whitney lei, getoond heeft zulk een man te zijn, behoef ik voor de lezers van den Bode wel niet uiteen te zetten. Zij herinneren zich zeker nog wel zijn meesterlijk opstel over den oorsprong en de ontwikkeling van het woord *ochtend*, waarin zijn veelzijdige geleerdheid en benijdenswaardige gave om de ingewikkeldste vraagstukken op glasheldere wijze op te lossen, het schitterendst uitkomen. In deze eerste aflevering nu is schier alles van zijne hand: de plaatsen, waar aan Whitney het woord gelaten is, zijn luttel in getal. Het hoofdstuk over het wezen, den oorsprong en de veranderingen der taal munt uit door zaakrijkheid, frischheid en helderen be-

toogtrant. Geen bladzijde is dor of vervelend. Geen zweem van schoolvosserij of pedanterie is ergens te bespeuren. In een opgewekten, levendigen, misschien voor den deftigen Whitney wat al te levendigen stijl behandelt hij zijn belangrijke stof even grondig als duidelijk. Ook de minder ontwikkelde taalliefhebber en taalbeoefenaar, kan hem overal volgen en verstaan. Een rijke schat van voorbeelden, inzonderheid aan de volkstaal ontleend, is op tal van plaatsen met onmiskenbaar talent aangebracht. Natuurlijk - en niemand, die den schrijver kent, zal er zich over verbazen - natuurlijk komt het tot polemiek, tot warme polemiek zelfs. Maar de slagen worden zoo gul, zoo welmeenend, zoo inhartelijk uitgedeeld, dat men er zich niet over ergert en de getroffene een onmenschelijke barbaar zou moeten zijn om er over in toorn te ontsteken. Op een enkele plaats echter vrees ik voor misvatting van de zijde des ongeletterden lezers. Het ondeugende *ribbenstuk* zal misschien dezen en genen zeer ten onrechte den staf doen breken over pluralisvormen in het eerste lid van samenstellingen: wat de bedoeling van den Heer V. geenszins zijn kan. Hier en daar zijn woorden in de pen gebleven, bij *beter* (bl. 30) is de toevoeging ‘bijwoord’, bij *taug* die van den grondvorm *tauh* onontbeerlijk. Ook de *m* in *imma* had wel (met het oog op regel 13 v.o., bl. 91) eenige opheldering vereischt. Maar dit zijn nesterijen. Over 't geheel genomen (over *vaulte* (bl. 17) en *seldi* (bl. 90) denk ik anders) kan ik mij met de beschonwingen van den kundigen schrijver ten volle vereenigen. Moge met dit werk, dat we aan elk beschaafd man en inzonderheid aan alle taalonderwijzers met warmte aanbevelen, een nieuw tijdperk aanbreken voor de taalstudie hier te lande!

Leiden, 28 Nov. 1875.
P.J. COSIJN.

Anslo's voornaam.
Door J.G. Frederiks.

In een kort artikel in de Taal- en Letteroefeningen deelt Dr. De Jager mede: Anslo komt voor als Reyer, Reinier, Rembrand, Rymbrand, Rijnbrand, en volgens den oudheidkundige en dichter Ludolf Smids, M.D. schijnt hij in zijne familie Remmert genoemd te zijn. De vraag is hier niet, hoe men hem noemde, maar hoe hij heette. En hij heette ongetwijfeld, zooals hij in 't doopboek ingeschreven was. Zijn kerkgenootschap geeft het voordeel, dat de doopeling bij zijne kerkelijke naamgeving als eene zelfstandige persoonlijkheid optreedt, en deze bijzonderheid dient ook in 't oog gehouden te worden, zal men het formulier der inschrijving verstaan. In het Register van Lidtmaten van A^{o} 1639 tot A^{o} 1657, bij den Toren (de vereenigde Hoogduitsche, Friesche en Waterlandsche Gemeente van Doopsgezinden bij den Jan-Roden-poortstoren te Amsterdam) leest men de volgende opgave, die ik aan eene bevriende hand verschuldigd ben:

> ‘Den H. Doop versoeckt Reyer Anslo, soon van Hestertien Willemsdr. en van Reyer Claessen.’

Zutsen, Nov. 1875.

Woordregister.

aalpleit, 25.
aardveil, 267.
abja, skr. 83.
-*ach*, mhd. 272.
adjectief, verbuiging, 148.
afgetali, onl. 6.
afsceden, 293.
after, 25.
afteruffien, 26.
-*ahi*, ohd. 272.
alfien, 35.
alliendig, 26.
allsverei, goth. 239.
anklaauw, 32.
anname, 214.
aolaak, 25.
appelepint, 26.
baebe, 27.
baersen, 10.
balsam, 214.
baotjen, 27.
Bape, 30.
baskamer, 275.
bassecamere, 274.
basse-camp, fr. 275.
bassia, *bacia*, mlat. 275.
bassye, ofr. 275.
baxa, sp. 275.
bedoenige, 42.
bedorfte, 109.
bedorste, 109.
beduiden, 20.
begaden, 308.
begaven, 309.
bekarmen, 300, 302.
beknongelen, 27.
becopen, 306.
bekouwen, 29.
bemaolen, 27.
beschreven, 27.
bessel, 37.
bessien, 27.
bessieszegger, 49.
bestekamer, 273 vlg.
betest, 30.
beuge, 27.
beugen, 27.
bewegen, 214.
bezoeken, 307.

bingelen, 27.
blixen, 214.
bluijig, 27.
bluuiweer, 27.
boet, 27.
bokkert, 42.
bot, 40.
braemen, 44.
braandekittel, 27.
brik, 27.
brimmen, 214.
broekige, 30.
brogge, 27.
bruden, 15.
buije, 27.
buupe, 27.
camera bassa, mlat. 274.
carine, 300, 301.
çata, skr. 87.
χαμαίχισσος 267, 269.
chambre basse, fr. 274.
chambre coye, ofr. 274.
centuria, lat. 85.
daça, skr. 84.
daka, arisch, 87.
daku, arisch, 87.
damiee, 30.
dancken, 215.
daremgarde, 80.
dargaerde, 80.
de, vnw., 72, 276 vlg.
decem, lat. 84.
deeg, 72.
δέχα, 84.
deligen, 215.
dere(n)gerde, 80.
dergaert, 80.
deupke, 72.
dickicht, hd. 272.
diezek, 31.
diggelen, 40.
dinderdag, 32.
dinderen, 31.
doanig, 72.
doetje, 72.
donnerrebe, hd. 268, 270.
doop, 31.
dordeman, 30.
dornahi, ohd. 272.
dosten, 107.
dovinge, 215.
draansen, 31.
driugan, goth. 109.
droezig, 31.

droezikaoter, 32.
drok, 31.
druge, 213.
druischen, 110.
druppelen, 198.
druust, 108.
druuteltjen, 31.
du hve, goth. 291.
duizend, 81.
dunneggen, 215.
durk, 31.
duun, 31.
duuveltjes, 31.
edeken, 187.
edekeren, 187.
ederiken, 187.
ederkauwen, 188.
ee en *ie* wisselen, 285, 289.
eihhahi, ohd. 272.

elder, 189.
est, 107.
-*etum*, lat. 272.
euren, 188.
fiezefaozen, 32.
flaters, 32.
fleppien, 33.
flikkerijje, 33.
flinstertjen, 32.
flinters, 33.
fnadderig, 33.
fonneken, 33.
fraai, 205.
ft, *cht*, *st*, 106.
gaar, geer, 109.
gaffel, 181.
gaffelaar, 182.
gaffelen, 181.
galge, 215.
gank, 33.
gaoren, 34.
gebloeid, 215.
gebloosd, 215.
gebruden, 15.
gebruken, 15.
*gheëmant, 299.
genoten, 15.
gezoendheid, 41.
geschach, 18.
gieke, 31.
gilpen, 34.
gimp, 37.
girlegorrel, 34.
glieuwen, 33.
Gloss. op Limb. Serm. niet opgenomen, 225.
goffie, 33.
gond, 270.
gondrave, 269.
gongelaor, 27.
goor, 34.
gort, 34.
gouwenlikken, 34.
greinsen, 10.
grimmen, 215.
groundivy, eng. 267.
grundrebe, hd. 269.
gruun werk, 34.
gruune deken, 34.
gullie, 73.
gund, goth. ags. 270.
gundelrebe, hd. 268.

gunderan, hd. 268, 269.
gundereba, ohd. 269.
gunderebe, mhd. 269.
gundermann, hd. 268, 269
gundja, ohd. 270.
gundrebe, hd. 268.
Gunnr, onrd. 270.
gunt, ohd. 270.
gunteren, 34.
haast, 109.
haffelen, 72.
halchter, 107.
halfter, 107.
halster, 107.
haveloos, 72.
hedera terrestris, lat. 267.
heelfter, 215.
heikeren, 188.
heilig, heil, 196.
heren, 215.
herfst, 109.
heiligen, 196.
heuvelen, 182.
hiezen, 73.
hiis, 73.
hoe, 216, 291.
hondegerwe, 270.
hondeklaar, 270.
honderd, 81.
honderebbe, 270.
hondsdraf, 267 vlgg.
hondsribbe, 270.
hovelen, 183.
hozen, 73.
hund, goth 83.
hundafads, goth. 85.
hundvîss, onrd. 87.
huwelijk, 210.
hvaiva, goth. 179.
hwiu, ogerm. 291.
hvŷ, ags. 291.
-*ich*, -*icht*, hd. 272.
-*ige* (-*ing*), achterv. 25 vlg.
inkelt, 35.
innokke, 35.
inslinden, 215.
ἰτέα, 272.
jadderen, 188.
jakken, 35.
ka, skr. 87.
kaampen, 36.
kakkemaeien, 36.
kalversaanen, 46.
kaoterjagt, 36.

kapot, 73.
kappe, 36.
keeuwik, 36.
kelte, 36.
kepot, 73.
chunna, frank. 85.
chunnovano, frank. 179.
kieskellen, 37.
kije, 35.
claersen, 10.
clefvast, 7.
cleinsen, 10.
kleuzeboerken, 73.
cleven, 8.
kliek, 36.
klieveleen, 37.
klitseboer, 73.
klutjen, 36.
Knielis, 35.
koeien (oude -), 36.
koenten, 36.
koes, 36.
komst, 187.
-χοντα, 84.
korre, 35.
korrelig, 183.
korzei, 184.
korzel, 183.
korzelen, 183.
korzelkop, 184.
koti, skr. 83.
koude, 36.
krachten, 198.
krent, 73.
kreuzebuuls, 35.
kriek, 36.
krik, 73.
krikkel, 73.
krimmeltjen, 34.
krimmelikken, 34.
kroesels, 73.
krudoren, 73.
kruulen, 36.
ku, skr. 87.
kurf, 35.
kurven, 34.
kuuletjen, 36.
l voor *r*, 295.
lachter, 107.
ladder, 109.
langen, 73.
lank eut, 37.
laorebos, 37.
laster, 107.

Leebe, 37.
leen, 37.
lef, 38.

Leimuiden, 288.
lemeur, 38.
leugenaot, 37.
Lieuweren, 37.
liclawen, 215.
lip(p)en, 73.
loaren, 37.
loeder, 73.
loegen, 37.
loering, 37.
loeter, 73.
lotterdranc, 215.
loove, 38.
lufs, 37.
lufter, 37.
lukkien, 37.
lumpien, 37.
lurker, 37.
lutske, 73.
luuteraol, 37.
maal, 109.
maeken, 39.
malc, 298.
martelaar, 295.
martelie, 294 vlg.
martelien, 295.
marteliseren, 296.
marteren, 296.
martyre, fr. 295, 296.
martirie, ofr. 295, 296.
μάρτυς, 295.
meersen, 10.
meppelmaande, 35.
merghen, 75.
met, 38.
middelde, 44.
mier, 73.
miles, lat 90.
mille, lat. 82, 90.
milliard, 82.
millioen, 82.
mimme, 38.
mintenieren, 38.
mirtilahi, ohd. 272.
miserig, 73.
moat, 38.
moes, 39.
mogge, 38.
molfter, 107.
molster, 107.
mooinjen, 38.

moortelie, 296.
mortorie, 296, 297.
morture, 297.
mui, 73.
Muiden, 288.
mullem, 39.
mullepien, 39.
mussien, 38.
naantje, 73.
nane, 73.
Nanne, 35.
neutelen, 73.
niyuta, skr. 83.
noone, 39.
nortig, 40.
nunk, 39.
oens, 40.
Oesgeest, 288.
oftokken, 27.
omcleet, 215.
on-, 20.
onbeduidend, 19.
onbesuisd, 275.
onbeteekenend, 19.
onderhaag, 268.
onderhave, 267 vlgg.
onnoozel, 46.
ontfaen, 215.
ontsteken, 216.
onwaor, 35
opvrutten, 45.
ôsgêresgêst, ofri. 288.
ooren ruutelen, 41.
ouwe, 40.
padma, skr. 83.
padschiter, 73.
perkien, 40.
pieletjen, 37.
piensteren, 40.
pinkien, 33.
pinnebot, 40.
pinnevoegel, 40.
pishoamel, 73.
pismoer, 73.
plintie, 41.
pochel, 40.
poeren, 40.
poessen, 40.
poesten, 34.
πῶς, 220.
poumahi, ohd. 272.
presenteren, 302 vlgg.
presentwijn, 305.
prink, 40.

prosenten, 302.
prosenteren, 302.
prumpies, 40.
pullen, 41.
puru, skr. 87.
quidam, lat. 87.
quies, lat. 86.
quot, lat. 86.
raba, ohd. 269.
rabbelaor, 41.
rak, 42.
rammeltas, 41.
rampuur, 43.
raotelschellig, 42.
rappig, 42
reba, ohd. 269.
reeren, 73.
reimen, 193.
reimeren, 191.
reken, rikken, 188.
riekam, 41.
rijeren, 73.
rikkige, 41.
rim, 42.
robbedoes, 41.
romp, 41.
rukkien, 27.
ruoda, saks. 86.
sahasra, skr. 89.
sakrt, skr. 83.
savie, 73.
schaafloopen, 73.
schamelermig, 43.
schappeleur, 42.
scharrelkoente, 43.
scheetert 42.
scheme, 215.
schetig, 73.
schieten, 43.
schiftig, 43.
skirte, fri. 10.
schobberdebonk, 73.
schoellapper, 40.
schorsen, 10.
scorssen, 10.
schort, 10.
schorteldoek, 10.
scorten, 9.
schovelingen, 42.
schrabbe, 43.
schuffiendrinken, 42.
schurft, 43.
schurken, 43.
slab(beke), 73.

snaor, 42.
snunkelen, 43.
spaersen, 292.
spaolwaoterskannetjen, 41.
speegelink, 43.

spekel, 215.
spiering, 43.
spoek, 43.
sponge, 215.
sprinkelt, 42.
spunn, 43.
staetelen, 43.
staken, 13.
staven, 207.
steufzak, 43.
stide, 11.
stiden, 12.
stille, 274, 275.
stoef, 44.
stokket, 42.
stollen, stolten, 91.
stragge, 44.
struublige, 42.
stuupelen, 44.
stuutjen, 43.
swellen, swelten, 91.
taihuntehund, goth. 84.
taken, 13.
taote, 26, 44
tavara, skr. 90.
tavishî, skr. 89.
te, 219.
te-, 92.
teblasen, 94.
teems, 186.
teende, 44.
theofoano, frank. 178.
theoprano, frank. 178.
thiufads, goth. 90.
thô, ogerm. 219.
threepence, eng. 211.
thusundi, goth. 82.
tien, 84.
tigjus, goth. 86.
tijferen, 194.
todden, 44.
toe-, 213.
toetje, 72.
toppe, 44.
tortel, 295.
traezen, 186.
trezel, 186.
trijzel, 186.
trijzelen, 185.
truppetaosies, 44.
trust, mhd. 109.

tugund, ohd. 88.
tukkien, 44.
tulp, 44.
tunten, 44.
turtur, lat. 295.
tutte, 44.
twaernen, 44.
twi, 291.
uder, 189.
udram, nd. 268, 269.
uffien, 35.
ui, 95.
uiereu, 188.
ulletjen, 32.
uo, 216.
uper, 290.
uuo, onl. 218.
uuren, 188.
vaotaoren, 46.
vergaert, 79.
ver(h)abelen, 196.
verhaffelen, 72.
verholden, 215.
verhonderen, 195.
verstiden, 11.
verwallustigen, 215.
vetjen, 45.
veurdoen, 73.
veurdoun, 73.
viddhe, ags. 271.
vidhir, onrd. 271.
vidia, onrd. 271.
vieg, 45.
vitex, lat. 272.
vitis, lat. 272.
voelproem, 73.
voethelde, 215.
vorluizen, 45.
vorme, 15.
vrnda, skr. 83.
vroemer, 45.
vuilpruim, 73.
vunstig, 45.
vuurvlochten, 45.
vuusten, 46.
wage, 215.
wahsan, ogerm. 89.
wedauwe, 272 vlgg.
wede, 272.
wedlock, eng. 210.
weegscheet, 73.
wei, 218.
weide, hd. 272.
weidicht, hd. 272.

wi 291.
wicht, 73.
wida, ohd. 272.
wîde, mhd. 272.
wie, 291.
wikkeltjen-wakkeltjen, 46.
wipperdewap, 46.
withe, eng. 271.
zalven, 49.
zangeren, 48.
zedderbet, 49.
zeie, 48.
zelf, zilf, 73.
sene, 215.
zenze, 48.
ziel, 205.
zien, zienig, 47.
zim, 48.
zodde, 49.
zoedelen, 48.
zoegen, 48.
zoet, 216.
zoor, 48.
zorre, 48.
zuijeren, 48.
suhtor, ags. 108.
zunft, hd. 108.
zuunige, 48.
zwabberen, 48.
zwebel, 48.
swigen, 215.
zwikken, 49.
zwindelen, 48.

Aan den lezer.

Nu de zesde jaargang van den Taal- en Letterbode ten einde is, ziet de Redactie zich tot haar leedwezen verplicht, de uitgave van dit hooggeprezen, doch weinig gelezen tijdschrift te staken. Vergeefs trachtte zij door het opnemen van algemeen verstaanbare stukken het publiek belangstelling in te boezemen in de wetenschappelijke beoefening van het Nederlandsch. Het debiet werd gedurig minder, zoodat de ERVEN BOHN niet zonder groote geldelijke opofferingen den Bode konden blijven uitgeven. Ook de geregelde toezending der bijdragen van de voorheen zoo ijverige medewerkers liet sedert lang veel te wenschen over; de late verschijning der derde en vierde aflevering was daarvan het onvermijdelijk gevolg. Onder zulke ongunstige omstandigheden op den ingeslagen weg voort te gaan, zou natuurlijk dwaasheid zijn. Bestaat er al werkelijk ten onzent behoefte aan een *wetenschappelijk* tijdschrift, aan taalstudie gewijd, dan schijnt niettemin de richting, waarin zich de Bode bewoog, minder geschikt te zijn om daarin naar eisch te voorzien. De Uitgevers hebben daarom besloten een nieuw tijdschrift op te richten, dat, in een anderen geest geschreven, op *onbepaalde* tijden zal uitkomen onder redactie der Heeren COSIJN, KERN, VERDAM en VERWIJS. In hoeverre het zich van den Bode zal onderscheiden zal later worden medegedeeld.